

Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler

Sema Doğan*

Özet: Bizans başkenti Konstantinopolis'in en önemli yapısı olan Hagia Sophia Kilisesi'nin tarihi, 4. yüzyılın ilk yarısında birinci, 5. yüzyılın başlarında ikinci, 6. yüzyılda üçüncü yapım evrelerinde izlenir. Osmanlı Dönemine kadar geçirdiği doğal tahribatlara karşın pek çok onarımla ayakta kalabilen kilise, 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla camiye dönüştürülür. Ayasofya, Osmanlı Döneminde kentin en büyük Camii olmasıyla önemini sürdürmüştür. 19. yüzyıla kadar yeni bölümlerin ve mimari öğelerin eklenmesine karşın, büyük depremler yapıda zararlara yol açmıştır.

Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yaptırdığı onarımların, yapının günümüze gelebilmesinde payı büyüktür. İsviçre'li iki kardeş mimarın görevlendirilmesiyle 1847 yılında başlayan onarımlar, 1858 yılına dek devam etmiştir. Başta Fossati Kardeşler'in görsel ve yazılı belgeleri ile yayınlarının yanı sıra, aynı dönemde İstanbul'a gelen gezginlerin seyahatnamelerinde gravürler eşliğinde aktardıkları bilgiler, Osmanlı arşivlerindeki kayıtlar, Ayasofya risaleleri ve dönemin ressamlarının Ayasofya konulu tablolarında onarımlar izlenmekte, yapının önemi ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hagia Sophia Kilisesi, Ayasofya Camii, Abdülmecid dönemi, Fossati Kardeşler, onarımlar.

Giriş

Ayasofya'nın Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ait mimari, mimari bezeme ve mozaiklerinin günümüze gelebilmesinde Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yaptırdığı onarımların payı büyüktür. Ayasofya Bizans Döneminde isyanların, yangın ve depremlerin yarattığı tahribat nedeniyle pek çok onarım ve yapı dönemine, Osmanlı Döneminde ise her padişahın yaptırdığı yeni eklemelerle pek çok evreye sahiptir. Yapının inşa evrelerini ve onarımlarını kro-

---

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü / ANKARA
semad@hacettepe.edu.tr

nolojik olarak kısaca aktarmak, 19. yüzyılda gerçekleşen onarımın ne denli büyük ve ince ayrıntılar içerdiğini ortaya koyması açısından yararlı olacaktır:

Hagia Sophia Kilisesi

4. yüzyılın ilk yarısında Hagia Sophia Kilisesi'nin ilk yapımını, olasılıkla I. Konstantios (324-337) başlatmış, II. Konstantios (337-361) bitirmiştir. Ahşap örtülü Hellenistik bazilika planında üç veya beş nefli kilisede, yan neflerin üzerinde galeri katı vardır. Kilisenin içinde veya olasılıkla yanında, kaynaklarda Olympas olarak adı geçen bir vaftizhane ile kilisenin güney cephesine bitişik iki katlı *episcopoeion* "piskoposluk sarayı" yapılmıştır. 361'deki depremde zarar görmesinin ardından 381'deki Konsil toplantısı sırasında Arianların saldırısı, yapıya büyük zarar vermiştir. İlk yapı, *hé megalé ekklésia* - Büyük Kilise olarak adlandırılır. Kilise, 404 yılında geçirdiği yangının ardından onarılarak 415'te yeniden ibadete açılır (Antoniades 1907-09 I: 3-8; Müller-Wiener 2002: 84).

İkinci yapıyı, olasılıkla Arkadios (395-408) başlatmış; II. Theodosius (408-450) inşaatı tamamlatarak 415 yılında kiliseyi yeniden kutsamıştır. İlk yapının değişikliğe uğradığına ilişkin belge olmamakla birlikte, batısında sütunlu bir *atrium* (avlu) ile doğusunda *skeuphylakion* (hazine dairesi) bulunduğu bilinir (Antoniades 1907-09, I: 8-10, II, 146-153; Müller-Wiener 2002: 84-96).

1935 yılında Alfons Maria Schneider'in yaptığı kazılarda Kilise'nin girişinde ve atriumunda, 4. ve 5. yüzyıl başına tarihlenen kalıntılar bulunmuştur (Schneider 1941: 1 vd.). Sütun dizisinin taşıdığı *portico*daki (anıtsal giriş) bezemeler, II. Theodosius döneminin özelliklerini taşır. İkinci yapı, 6. yüzyıl kilisesinden daha küçük olarak, eksenini birkaç derece güneye dönük yapılmıştır. 532'deki Nika ayaklanmasında yıkılan Kilise'yi, İmparator I. Iustinianos (527-565) yeniden inşa ettirir. Yeni kilise, Tralles'li mimar Anthemios ile Miletos'lu İsidoros'un planları ile eski yapının yıkıntıları üzerine yapılır (Prokopios 554/1994: 18-24). Bazilika ve merkezi planın birleşimi ile oluşan plan tipindeki Kilise, Theodosius Dönemi yapısından daha büyüktür (Resim 1) (Restle 2000: 21-27). Yapının içten uzunluğu narteks ve apsis hariç 74,70m, genişliği 69,87 m'dir (Hoffmann 2005: 15). Dış narteksten apside kadar içten uzunluğu 92,25 m'dir.

Resim 1: Ayasofya'nın güney cepheden görünümü (S. Doğan Arşivi)

Doğuda ite dairesel, dışta  cepheli *apsis*, batıda kemerlerle dokuz bölüme ayrılan *esonarteks ve eksonarteks* (i ve dış giriş meknları) yer alır. Dış narteks 5,75 m, i narteks 9,55 m'dir (Eyice 1984: 13).

Naos'un merkezindeki kubbe, dört büyük paye ile desteklenmiştir. Kubbenin itki gücü, doğu ve batısında yarım kubbelerle, çapraz eksenlerinde *eksedralar* (dörtte bir kubbe) ile hafifletilmiştir. Kubbenin yksekligi 31,04 m, çapı zemininden 56,10 m'dir (Hoffmann 2005: 33). Yan nefler iki katlı olup, kubbeli ana meknı  yandan dolaşan galeri, yan nefler ile batıda i ve dış narteksin üzerindedir. İkinci kata çıkış, i narteksin kuzeyindeki rampadan sağlanır. Yan nefler ile galeri, kubbeyi taşıyan büyük payelerden dış duvarlara atılan kemerlerle bölümlere ayrılmış; her bölüm çapraz tonoz, batı galeri ise beşik tonoz ile rtlmştir.

Güneybatı giriş holüne girmeden önce doğusunda bir *vaftizhane*, kiliseye bitişik olarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlı n giriş meknından geçilerek girilen vaftizhane, dıştan kare, içten sekizgen planlıdır. Kubbe ile örtülü mekn, çapraz eksenlerde *eksedralarla* desteklenir. Yapı 1639'da türbeye dönüştürülürken, içindeki 3,20 x 2,50 m boyutlarında mermer vaftiz havuzu dışarı çıkarılarak aradaki küçük avluya taşınır (Eyice 1984: 16). Kilise'nin kuzeydoğu köşesinde daire planlı *skeuphylakion* (hazine yapısı) kilisenin değerli eşyalarının korunması amacıyla yapılmıştır. Yapının iç çapı 11,50 m, dış çapı 14,50 m'dir. İte duvarlara açılan 12 nişle hareket sağlanmıştır.

557 yılının Aralık ayındaki büyük bir deprem, Ayasofya'nın kubbesine ve olasılıkla içindeki liturjik eşyalara zarar vermiştir. Genç İsidoros daha sonra kubbeyi

yeni bir tasarımla yeniden inşa etmiştir. Kilise 562 yılının “İsa'nın Doğumu Yortusu”nda (Christmas günü) törenle açılır (Müller-Wiener 2002: 86).

869'daki büyük depremde, kubbenin batı kemerinde oluşan çatlaklar onarılır. Atriumda dış narteksin önündeki dört payanda, I. Basileios döneminde (867-886) yapılmıştır (Müller-Wiener 2002: 87). *Horologion*'un da (saat kulesi) aynı yıllarda yapıldığı düşünülmektedir (Berger 2004: 59-73). II. Basileios döneminde (976-1025) Ermeni mimar Trdat, yapının bezemelerini yenilemiştir. 989'daki depremde batıdaki kubbe kemeri ile kubbenin bir bölümünün yıkılmasının ardından yapılan onarımlarla 994'te kilise yeniden hizmete açılır (Müller-Wiener 2002: 88).

11. yüzyılın ilk çeyreğinde sütun başlıkları, gümüş ve altınla kaplanmıştır. 1064-1075 arasında bema bölümü daha görkemli donatılmıştır. 1203'te Bizanslılarla İstanbul'da yaşayan Latinler arasında çıkan çatışmada kent ateşe verilir. 1204'teki Latin yayılması ile kilise, Venedikli din adamlarının eline geçer. 1205'te yapının içinde, Latin geleneğinde yeni bir altar yapılır. 1261'de Bizanslıların kenti geri alması ile kilise, Ortodoks liturjisine göre düzenlenerek yeni bir altar, ambon ve solea yapılır (Müller-Wiener 2002: 88-89).

1317 yılında yapının dışındaki büyük payandalar yapılır. 1343'te büyük ölçekteki depremler sonucunda yapının duvarlarında büyük yarıklar oluşmuştur. 19 Mayıs 1346 yılındaki depremde ise ana kubbenin yaklaşık üçte biri, doğu kemeri, doğudaki yarım kubbenin bir bölümü yıkılır ve onarım çalışmalarına hemen başlanır (Müller-Wiener 2002: 89).

Ioannes VI. Kantakuzenos (1347-1354) Döneminde, 1353 sonunda ana kubbe yeniden yaptırılır. Onarım çalışmalarının giderleri, Moskova Dükü'nün bağışları ve genel vergilerle karşılanarak, *Stratopedarch* (Büyük Kumandan) Astras ve İtalyan Giovanni Peralta yönetiminde yürütülür (Müller-Wiener 2002: 91).

Iustinianos döneminden itibaren yapının içi mermer kakma levhalar, sütun başlıkları, korkuluk levhaları arşitravlarla, duvarlar mozaiklerle bezenmiştir. Panolardaki mozaiklerde, Geç Antik sanatın etkisiyle betimlenmiş meyveler, çiçekler ve geometrik motifler, altın varak sürülmüş *tesseralar* arasında renkli taş ve cam parçaları ile oluşturulmuştu. *İkonoklast* (İkonakırıcı) Dönemde (726-843), her türlü öyküleyici sahne örtülmüş ya da kazanılmıştı. Makedonya Hanedanlığı'nda, özellikle I. Basileios (867-886) ve II. Konstantin Porphyrogenetos (913-959) dönemlerinde kilisenin duvarlarının neredeyse tamamı İsa, Meryem, azizler ve imparator imgeleri ile donatılmıştır. Mozaiklerin büyük bölümü, 1346 yılındaki depremlerde zarar görmüştür.¹

1453 yılında fetihten sonra mozaikler sıvanarak örtülmüş, böylelikle de korunmuştur.

Günümüze Gelen Mozaikler

Güney giriş holünden nartekse girilen kapı üzerindeki 10. veya 11. yüzyıla ait olduğu öne sürülen mozaikte, tahtta oturan Meryem ve Çocuk İsa, solda I. Iustinianos Ayasofya Kilisesi'nin maketini, sağda ise Büyük Konstantinos imparatorluğun başkenti Byzantion'un maketini sunarken gösterilir.

İç narteksten naosa girilen dokuz kapıdan ortadaki İmparatorluk Kapısı üzerinde 9. yüzyıl sonlarına tarihlenen mozaikte, tahtında oturan İsa, İmparator VI. Leo (886-912) *proskynesis* duruşta diz ckp, ellerini yakarır biçimde uzatarak betimlenmiştir. İsa'nın iki yanında Meryem'in ve Başmelek Gabriel'in madalyonlar içinde bst portreleri sahneyi sınırlamaktadır.

Naosun iki yanında çift sıra kemerli pencerelerin yer aldığı kuzey ve güney *timpanum* duvarlarında piskoposlar, peygamberler ve baş melekler betimlenmiştir. Her fiğr benzer bir duruşta, sol ellerinde İncil taşırken, sağ elleriyle de kutsar biçimde gösterilir.

Kubbedeki olasılıkla 9. yüzyılda yapıldığı düşünülen Pantokrator mozaiği günümüze gelememiştir (Mango 1962: 87). Kubbeye geçiş elemanı olan pandantiflerde *Kerubim* ve *Seraphimler* (altı kanatlı göksel varlıklar) betimlenmiştir. Bunlardan doğudaki ikisi mozaik tekniğinde zgn olup, Fossati'ler tarafından eksik bölümleri tamamlanmıştır; batıdakiler boyama kopyalarıdır.

Apsis yarım kubbesine yapılan, altın yaldız zemin üzerinde tahtta oturan Meryem ve Çocuk İsa mozaiği, olasılıkla 9. yüzyılda Patrik Photius'un açılışını yaptığı zgn mozaiktir. Ancak 1364 depreminde zarar görmüş olmalıdır. Apsis kemerinin kuzey ve güney yanlarındaki 9. yüzyıl öncesine tarihlenen baş melekler Mikhael ve Gabriel fiğrlerinden Mikhael'in, tme yakın bölümü yok olmuştur.

Ayasofya'daki günümüze gelebilmiş mozaiklerin bir bölümü de galeri katındadır. Kuzey galeride İmparator Aleksandros'un (886-912) boy portre mozaiği, 912-913 yıllarında yapılmıştır. Frontal duruştaki imparator, başında altın ve incilerle bezenmiş imparatorluk tacı *camelaucum* ile imparatorluk giysisi içinde gösterilmiştir.

Güney galerinin doğu duvarında tahtta oturan İsa, iki yanında İmparator IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) ile İmparatoriçe Zoe'yi konu alan mozaik 1028-1034 yıllarına tarihlenir.

Resim 2: İsa, IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe mozaiği (S. Doğan Arşivi)

Mozaiik ilk yapıldığında Zoe'nin önceki Paphlagonya'lı eşlerinden biri yer alırken, daha sonra 1041'de, IX. Konstantinos'un yüzü eklenerek 1042'de tamamlanır. İmparator elinde para kesesi, imparatoriçe ise rulo taşır. Sahne olasılıkla imparatorluğun kiliseye bağışını anlatır (Resim 2).

Resim 3: Deesis mozaiği (S. Doğan Arşivi)

Güney galerinin orta bölümündeki Deesis mozayiğinde ortada İsa, iki yanında Meryem ve Vaftizci Yahya'nın, insanlığın kurtuluğu için İsa'ya yakarışları gösterilmiştir (Resim 3). Mozaik, 1261 yılında Haçlıların başkentten atılmalarının ardından yapıldığı düşünülerek, 13. yüzyıl sonlarına tarihlenir (Kleinbauer vd. 2004: 77).

Güney galerinin doğu sonunda yer alan ikinci sahne, Meryem ve kucağında Çocuk İsa, iki yanında İmparator II. Ioannes Komnenos ile Eirene'in betimlendiği mozaiktir. 1118 yılında olasılıkla II. Ioannes ve Eirene'in tahta çıkmaları onuruna yapımına başlanan sahnenin yanına 1122 yılında oğulları Prens Aleksios'un portresi eklenmiştir. İmparator elinde para kesesi, imparatoriçe ise bir rulo tutarken betimlenmiştir (Kleinbauer vd. 2004: 70).

V. Ioannes Palaiologos (1341-1391), kubbenin doğu kemerinin mozaik bezemesini, ana kubbedeki Pantokrator mozayiğini, pandantiflerde Kerubim ve Seraphim mozaiklerini yaptırır (Kleinbauer vd. 2004: 62).

Ayasofya Camii

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) Konstantinopolis'i 29 Mayıs 1453 tarihinde ele geçirmesinin ardından kentin ana camisi ilan edilen Ayasofya, 15. yüzyılın ilk yarısında, çevresinde hasar görmüş yapılarla sarılmış durumdandı. Kilisenin ekseni doğuya yönelik olduğundan, on derece güneye doğru yeni bir eksen oluşturularak *mihrap* ve *minber* yapılır. Mihrabın yanındaki duvarlara asılan Hz. Muhammed'e ait seccadeler ile zafer sancakları, bugün yerinde değildir. Camiye dönüştükten hemen sonra üç gün içinde yapının güneybatı köşesinde ilk ahşap minare eklenmiştir. Bu minarenin yerine II. Selim döneminde (1566-1574) yeni bir minare inşa edilmiştir. Caminin kuzeybatısına kentin ilk medresesi yapılır (Müller-Wiener 2002: 91, Akgündüz vd. 2005: 237, 240-241).

Osmanlı Döneminde yapıdaki mozaiklerin üzeri siva ile örtülmesine karşın, galeridekiler açıkta bırakılmıştır. Kubbedeki Pantokrator İsa mozayiğinin kaldırılabilmesi için 50 m. yükseklikte bir iskelenin kurulması gerekmiştir; ancak usta ve mühendislerin surların onarımında ve yeni başkentten diğer imar içlerinde görevli olmaları nedeniyle bu mozayiğin kapatılması işi ertelenmiştir. Apsis yarım kubbesindeki Meryem ve Çocuk İsa imgesi ise, Hz. Muhammed'in Meryem'e duyduğu saygı nedeniyle rtlmemiştir. Pandantiflerdeki Kerubim ve Seraphim'lerin sadece yüzleri silinerek kanatları açıkta bırakılmıştır (Kleinbauer 2004: 62).

Ayasofya'da, her padişah döneminde yeni bezemeler ve eklemeler yapılmıştır (Necipoğlu 1993: 195-225). II. Bayezid (1481-1512) kuzeydoğu köşeye ikinci minareyi ekletir. I. Süleyman'ın 1526 yılında Macaristan seferi sırasında Buda Katedrali'nden savaş ganimeti olarak aldığı dev şamdanlar ise mihrabın yanına yerleştirilir (Akgündüz vd. 2005: 314-315, 343). Sultan II. Selim (1566-1574), 1509 depreminde zarar gören eski minareleri yıktırıp yenilerini yaptırır. 1572'de dördüncü minarenin yapımı için görevlendirilen Mimar Mehmet Ağa yapının temellerinin ve payandalarının onarılması gerektiğini önermiştir. Baş Mimar Sinan, büyük yapısal güçlendirme çalışmalarına başlayarak dıştaki payandaları onarır (Akgündüz vd. 2005: 351). II. Mehmet'in yaptırdığı güneybatıdaki ağırlık kulesinin üzerinde yer alan minare, duvarlara ve tonozlara itki gücü olduğu gerekçesi ile yıktırılmış; caminin duvarlarından uzakta yeni bir minare yapılmıştır.

Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) onarım çalışmaları sürdürülür, iki yeni minare, kubbenin üzerindeki altın âlem ile caminin içinde mermer mahfiller yaptırılır. Bergama'dan getirilen mermer küpler, süsleme amacıyla yapının içine yerleştirilir. Yapının güney köşesinde Patrikhane'den kalan bölümlerin yıkılmasının ardından Mimar Sinan burada 1576-1577 yıllarında II. Selim için türbe inşa eder. 1595'te Mimar Davud Ağa, III. Murad için altıgen planlı bir türbe yapar. Türbede III. Murad'ın yanına Safiye Sultan ve pek çok şehzade gömülür (Akgündüz vd. 2005: 369-376, 383).

1594-1597 arasında medresede, 1607-1609 yıllarında içteki bezemelerde, kapılarda, dışta ise çatıların kurşun kaplamalarında onarımlar sürdürülmüştür. Mimar Dalgıç Ahmed Ağa'nın, III. Mehmed için tasarladığı sekizgen planlı türbede, sultanın yanına Valide Sultan ve öteki şehzadeler de gömülür. Eski vaftizhane, Sultan I. Mustafa için türbeye dönüştürülür. Daha sonra aynı yere Sultan İbrahim (1640-1648) ve ailesi de gömülür; güney köşesine bir de sebil eklenir (Akgündüz vd. 2005: 411-413).

Sultan IV. Murad (1623-1640), Teknecizade İbrahim Efendi'ye iç mekânda kalem işi bezemeler ile Kur'an sûreleri ve ilk halifelerin adlarını yazdırır. Mermerden yeni bir kürsü yaptırır. 1717 yılında iç dekorasyon yenilenerek, hala açıkta olan mozaiklerin üzeri sıvanır (Akgündüz vd. 2005: 405). 1729'da Baş Mimar Mehmed Ağa, Sultan III. Ahmed (1703-1730) için yeni bir *Mahfil-i Hümayun* (hünkâr mahfil-i) yapar (Akgündüz vd. 2005: 419).

Sultan I. Mahmud (1730-1754), caminin güneyinde yeni bir kütüphane (1738), ön avluda bir şadırvan (1739), hazine binasında bazı onarımlar

(1742), dış avluda bir okul ve çeşme (1742), caminin kuzeyinde bir imaret (1743) gibi çok yönlü imar çalışmalarını üstlenmiştir (Akgündüz vd. 2005: 424-465).

1754, 1766 ve 1802 yıllarındaki depremlerin verdiği zararlar ve bakımsızlık sonucunda 1809 ve 1846 yıllarında küçük onarımlar yapılır (Müller-Wiener 2002: 93).

Sultan Abdülmecid Döneminde Yapılan Onarımlar

Osmanlı Döneminde Ayasofya'da yapılan en kapsamlı çalışma, Sultan Abdülmecid'in gerçekleştirdiği onarımlar ve yeni eklemelerdir. 19. yüzyılda Sultan Abdülmecid (1839-1861), caminin harap durumu, kubbedeki çatlaklar ve yıkılmak üzere olan eğilmiş sütunlar nedeniyle, İsviçreli mimar Gaspare Fossati'yi, caminin onarımı için görevlendirir. Onarım giderlerinin büyük bölümü, Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin mirasıyla karşılanmıştır. O dönemde Rus Elçiliğinin yapımı nedeniyle İstanbul'da olan Gaspare (1809-1883), yanında kardeşi Giuseppe (1822-1891) ile birlikte çalışır (Mango 1962: 12-16, Schlüther 1999: 139-148).

Fossati Kardeşlerin Ayasofya'da gerçekleştirdikleri onarım çalışmaları, sekiz grup altında toplanabilir: 1. Statik sağlamlaştırma, 2. Mimari bezemelerdeki yenilemeler, 3. Dış cephelerin onarımı, 4. Mimari eklemeler, 5. Yeni bezemeler, 6. Yeni donatılar, 7. Mozaiklerdeki çalışmalar, 8. Ayasofya çevresindeki düzenlemeler.

1. Statik Sağlamlaştırma: Kilisenin galerisindeki 12 eğilmiş sütun düzeltilir. Bunlar, güneydoğu eksedrada doğudan batıya doğru dördüncü ve beşinci; güneybatı eksedrada batıdan doğuya doğru üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı; kuzeybatı eksedrada batıdan doğuya doğru üçüncü, dördüncü ve beşinci; kuzeydoğu eksedrada doğudan batıya doğru üçüncü, dördüncü ve beşinci sütunlardır. Onarımlarda galeri katında eksedralardaki sütunları düzeltmek için, sütun kaideleri çıkarılmış, sütunlar özgün yerlerine kaydırılarak altına yeni kaideler yerleştirilmiştir. Yeni sütun kaideleri, 6. yüzyıla ait olanlardan farklıdır. Özgün kaideler, altlarındaki kare prizma tabanlarla (plinthus) *monolith* yani yekparedirler ve her biri farklı bezemeye sahiptir (Resim 4).

Statik çalışmaların bir diğerinde Gaspare Fossati, kubbeyi kuzey ve güneyden destekleyen iki büyük yan kemerin ağırlığıyla galerideki sütunların eğildiğini saptamıştır (Mango 1962: 112-113). Raporunda, baskıya neden olan iki yan kemerin itki gücünü hafifletmek için demirle bağlanmasını önerir. Ancak, bunun yapılıp yapılamadığı anlaşılamamıştır.

18. yüzyıl sonundaki depremlerde, özellikle 1766 yılında kubbede oluşan çatlaklar, onarımlar sırasında doldurulmuştur. Kubbeyi sağlamlaştırmak amacıyla kasmağa dıştan iki madeni halka bağlanır; bunların üzeri alçıdan bezemeli bir kornişle örtülür (Mango 1962: 13, Tanyeli vd. 2004: 23-58).²

Resim 4: *Galeri, kuzeydoğu eksedra (S. Doğan Arşivi)*

Fossati'ler, ana kubbenin dışında, kuzey ve güneyde yer alan ikişer payandayı, yapısal bir işlevi olmadığı gerekçesiyle kaldırmışlardır. Gaspare, kubbenin kuzey ve güneyindeki dört payandayı yıktırdıktan sonra, bundan ve önceki onarımlardan kalan molozları da temizler. Aynı zamanda bütün kubbeler onarılarak, kurşun çatılar yenilenir (Antoniades 1907-09: III, 108, Mango 1962: 13, Ćurčić 2004: 7-22).³

Onarımlar sırasında kubbenin kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde yer alan, içi merdivenli iki ağırlık kulesi kaldırılır (Mango 1962: 13). Gaspare Fossati'nin örtü sistemindeki çalışmaları sırasında ağırlık kulelerini kaldırması, kubbenin ana kemerlere inen ağırlığını hafifletmek amacını taşır.⁴

2. Mimari Bezemelerdeki Yenilemeler: Mimari onarımlar sürdürülürken, yapının içindeki bezemelerde de onarım yapılır (Resim 5). Yapının kuzey ve güney yan nefleri ile galeri katındaki mermer kornişler yenilenir. Ana nefteki mimari bezemelerin iyi durumda olmasına karşılık, yan nefler ve galerideki süslemeler 1815 yılındaki onarım sırasında hasar görmüştür. Fossati, önce kornişleri duvara bağlayan eskimiş mengeneleri yenileriyle değiştirir; ardından süslemenin yerleşeceği yüzeyleri yeniden sıvadıktan sonra mermer korniş parçaları yerleştirir. Ayasofya'nın duvarları *verde antico*, *pavonazetto*,

su mermeri, porfir gibi farklı mermer panolarla kaplıydı. Onarımlarda eski mermer parçaların yanında *stucco lustro* (mermer taklidi boyama) tekniği ile kaplamaların biçim ve rengine benzer boyalı alçı kullanılmıştır (Schlüther 2000: 181). Çalışmanın sonuna doğru, süslemeler üzerindeki kirler temizlenerek parlatılmıştır. İç *narteksin* batı duvarındaki özgün mermer kaplamaların bir bölümü bugün yerinde yoktur. Bunlar, Fossati'lerin onarımı sırasında da var olmadıklarından mermer benzeri boyanmıştır. Bu çalışma İtalyan ressam Antonio Fornari'nin danışmanlığında yapılmıştır (Dirimtekin 1960: 27, Mango 1962: 13-14, Kinross 1972: 118).

Resim 5

Resim 5: Litografi Albümü, Levha 3 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)

Bezemelemler arasında yan nefleri, narteksi ve galeriyi boydan boya dolaşarak genellikle kapı lentolarının düzeyinde ve örtü sistemine geçişte yer alan alçı kornişler onarılmıştır. Yan nefler ve narteksteki kornişler ile galeri katında kuzey ve güney galerilerde asma yaprakları, batı galeride kıvrık dal ve çiçek motifli kornişler Fossati'lerce özgünlerine benzer biçimde tamamlanmıştır (Hawkins 1964: 131-135).

Yapının güneydoğusundan galeriye çıkışı sağlayan payandanın üzerindeki tuğla minare, külahın hemen altına bir mermer friz eklenerek diğer üç minarenin seviyesine yükseltilmiştir (Byzantios 1851: 508, Emerson vd. 1950: 30,

Mango 1962: 16). Minare, güneydoğu payandanın üzerinde, kireç taşından yapılmış bir kare prizma kaide üzerinde, 16 köşeli tuğla gövdenin ve şerefenin üst bölümünde incelerek yükselmekteydi. Gaspare Fossati, minarenin konik külahını kaldırır, *girland* (çelenk) bezemeli bir friz ekleyerek külahı tekrar yerleştirir. Böylece minare, öteki üçü ile aynı yüksekliğe ulaşır. Bu bezemelerdeki antik sanatın izlerini taşıyan girland kabartmalar, 19. yüzyılda Batı etkisindeki Osmanlı sanatına örnek oluşturur (Emerson 1950: 29-30).⁵

Resim 6: *Litografi Albümü, Levha 19 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)*

3. Cephelerin Onarımı: Onarımlar sırasında yapının dış cepheleri dönüşümlü olarak yeşil ve sarı şeritlerle boyanır (Lethaby -Swainson 1894: 148, Mango 1962: 15).⁶ Aynı zamanda yapının çevresi düzenlenerek, yangına engel olmak amacıyla ahşap binalar yıktırılmıştır (Koçu 1960: 1446, Dirimtekin 1960: 12)⁷ (Resim 6).

4. Mimari Eklmeler: Yapının doğusunda, mihrabın sol tarafında yer alan dehlizin içindeki eski hünkâr mahfili kaldırılarak, yerine kuzeydoğuda, apsisin önündeki kuzeydoğu eksedranın doğu payesine ve yapının doğu duvarına bitişik yeni bir mahfil inşa edilmiştir. Eski hünkâr mahfilinin mihraba bakan yüzü, altın yıldız bezemeli dört sütunun taşıdığı bir çıkma ile belirlenmiştir. Önde III. Ahmet'in yaptırdığı altın yıldızlı bir şebeke yer almaktadır. Mahfilin duvarlarındaki 16. yüzyıl İznik yapımı çinilere göre, mahfil bu döneme tarihlendirilir (Akgündüz vd. 2005: 419-420).

Fossati'lerin onarımı sırasında mahfilin çıkması, sütunları ve merdiveni kaldırılır. Gaspare Fossati'nin "Bizans biçeminde" diye tanımladığı hünkâr mahfil, mermerden yapılmıştır. Üçü Fatih Camii avlusundan getirilen sekiz sütun üzerinde yükselen mahfil, akantus yaprakları ile bezenmiş altın yaldızlı şebekelerle çevrilerek altı köşeli eğimli külahla örtülmüştür. Külahın üzerine Sultan'ın simgesi olarak yaldızlanmış radyal ışınlı güneş yerleştirilir. Mahfil taşıyan sekiz sütunun başlıkları ile şebekeler arasındaki küçük sütun başlıkları, örtü sistemine geçişteki kornişler ve çatıyı çevreleyen akantus yapraklı bezemeler altın yaldızla boyanmıştır (Resim 7). Son araştırmalarda sütunlar arasında yer alan *à jour* (delik işi) tekniğindeki mermer korkuluklar 6. yüzyıl levhaları olup, Fossati'lerce burada yeniden kullanıldığı ortaya konmuştur (Guidobaldi 2004: 491-529, Guiglia 2005: 180-181).

Hünkâr mahfilinin bir geçit ile kilisenin kuzeydoğusundaki dikdörtgen planlı bir salona bağlanmasıyla da burada bir hünkâr dairesi oluşturulmuştur. Bu bölüme yapının doğusundan girilir. Girişte bir ön mekân, buraya açılan bir kapıdan geçilen küçük bir oda, günümüzde bir kahve ocağı ve tuvalet olarak kullanılmaktadır. Buradaki küçük oda, sultanın camiye geldiği zaman kısa süreli dinlenmesi ve bazı kabuller için hazırlanmıştır. Fossati'nin, bu odada kullanılmak üzere yaptırdığı masanın bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Giriş holünden geniş bir dehlizle, penceresi olmayan ana salona girilir ki, hünkâr mahfiline bu salondan geçilmektedir.

Resim 7: Hünkâr Mahfil (S. Doğan Arşivi)

Salonun duvarları, İtalyan ressam Antonio Fornari'nin Mekke ve Medine betimlemeleri ile bezenmiştir. Ayrıca İtalyan sanatçı N. Lanzoni'nin 57 cm çapında yassı bir mermer levha üzerine mozaik tekniğinde yaptığı Sultan Abdülmecid'in tuğrası da burada asılmıştır (Lethaby-Swainson 1894: 148, Mango 1962: 15-16).⁸ Levhada, yeşil *tessera*'lardan oluşan tuğra, altın yıldız zemin üzerinde yer alır.⁹

Hünkâr mahfili'nin III. Ahmed Çeşmesi karşısındaki giriş kapısı üzerinde de Abdülmecid'in tuğrası bulunur. Tuğranın altındaki imzasız ve tarihsiz bir yazıt, 1849'da Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır (Akgündüz vd. 2005: 516).

Caminin avlusu içinde, avlu kapısının doğusunda ve yapının güneybatısında bir *muvaakkithane* (vakit odası) inşa edilmeye başlanır, caminin onarımı bitirildikten sonra yapımı tamamlanır (Eyice 1983: 15-24).¹⁰ İnşaataın müteahhidi Mısırlı Yani Kalfa'dır (Akgündüz vd. 2005: 516-517). Muvakkithane kare planlı, orta bölümü yüksek bir sekizgen kasnak üzerinde küçük bir kubbe ile kasnağın çevresinde kalan yan bölümlerin üzeri geniş eğimli çatı ile örtülmüştür. Yapının güneyi caddeye bakan dış cephedir (Resim 8). Güney ve batı cephelerin duvar örgüsünde kesme taş kullanılmıştır. Güney, batı ve kuzey cephelerde üç pencere, simetrik ve eşit aralıklarla yerleştirilmiştir. Kuzey ve doğu cepheler ile kubbe kasnağı sıvalıdır. Kasnakta dik eksenlerde olmak üzere dört pencere açıklığı, küçük ve alçı şebekelidir. Yapıya giriş, kuzey cephedeki kemerli bir kapı ile sağlanır. Kapının ve pencerelerin mermer çerçeveleri ile pencerelerdeki demir şebekeler, *II. Ampir* biçimindedir. Pencerelerin tümü beşik kemerlidir. Yapının saçak hattı ve kasnaktan kubbeye geçiş, silmelerle vurgulanmıştır.

Muvakkithanenin içinde merkezde kubbe kasnağının altında, ince mermer sütunlarla desteklenen bir bölümde sütunların üzerinde küçük, *Dor* sütun başlıkları birbirine yarım daire kemerlerle bağlanır. Kemer aralarındaki ince pilasterler arasında kalan kemer yüzeyleri, kabartma girlandlar, asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla bezenmiştir. Yapının zemini mermer döşenmiştir. Bugün muvaakkithanede, sütunlar arasına bölmeler yerleştirilmiştir ve müzenin arşiv ofisi olarak kullanılmaktadır. Merkezde bulunan sabit mermer kaideli yuvarlak masanın dışında, döneminden kalan mobilya yoktur. A. Akar, muvaakkithane içinde bulunan "London Prior" marka, Türk işi çerçeveli bir saatin işler durumda olup kullanıldığını belirtmiştir. Ancak günümüzde saat yerinde yoktur (Akar 1971: 281, 286-287).¹¹

Resim 8: Muvakkithane, güney cephe (S. Doğan Arşivi)

Bugün Ayasofya Külliyesine ait I. Mahmud Kütüphanesi okuma salonunda iki saat ile Kütüphane'nin kitap hazinesinde bir saat bulunmaktadır. Bu saatlerin Muvakkithane'ye ait olup olmadıkları tespit edilememiştir (Akgündüz vd. 2005: 772, 774).

5. Yeni Bezemeler: Fossati kardeşler, onarım çalışmaları kapsamında, Ayasofya Camii'nin içinde yeni bezemelere de yer vermiştir. Apsiste, Osmanlı Döneminde alçı şebeke ve vitrayla kapatılan, üçü altta, üçü üstte olmak üzere toplam altı pencereden üçünün camlarını, adı saptanamayan bir Türk usta yeniden hazırlamıştır (Mango 1962: 15).¹²

Kubbeyi taşıyan büyük payeler üzerine, galeri katı seviyesinde, sekiz büyük kaligrafi levhaları asılır (Mango 1962: 15, Kumbaracılar 1970: 74). Levhalar üzerindeki hatları, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, 1849 (H. 1265)'da yazmıştır.¹³ Yeşil renkli levhaların üzerinde altın yaldızla yazılmış “Allah”, “Muhammed”, “Ebu Bekir”, “Ömer”, “Osman”, “Ali”, “Hasan” ve “Hüseyin”in adları okunmaktadır (Resim 9). Mustafa İzzet Efendi'nin küçük boyutlarda yazdığı hatlar, öğrencileri Şefik Bey ve Ali Efendi tarafından kareleme yöntemiyle büyütülmüştür. Dairesel levhalar caminin içine asıldıktan sonra, altın varaklar halindeki yazılar, levhalar üzerine yerleştirilir. *Bahriye* (Deniz Kuvvetleri) marangozhanesinde yaptırılan levhalar, parçalardan oluşmaktadır. Levhaların çapı yaklaşık 7.50 m, hattat imzası ise 1.75 x 0.95 m boyutlarında, yazılarda kullanılan kalem ağzı genişliği 0.35 m'dir (Kumbaracılar 1970: 74).

Levhaların yapımında nakkaş başı Abdullah Efendi başkanlığında Osman, Mehmet, Bekir, Arap Said ve Mısırlı lakabı ile kayıtlı nakkaşların emeği geç-

miştir. Levhaların kenar kabartmalarını da Dimitri ve Andon adlı sanatçılar hazırlamıştır (Akgündüz vd. 2005: 510). Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinden sonra indirilerek kuzey yan nefte korunan levhalar, 1948 yılında tekrar yerlerine asılmıştır.¹⁴

Kaligrafi levhalarıyla aynı zamanda kubbenin merkezine de bir madalyon içinde Kur'an'dan bir ayet yazılmıştır. Yeşil bir zemin üzerinde Mustafa İzzet Efendi'nin altın yaldızlı yazısı, Kuran'ın 24. Âyeti'nin 35. Sûresi'ni içerir (Akgündüz vd. 2005: 505).¹⁵

Resim 9: Halife Ebubekir yazılı levha (S. Doğan Arşivi)

Buna göre burada,

“Bismillahirrahmanirrahim. Allah göklerin ve yeryüzünün nurudur.

Işık onun kendisidir; camdan giren ya da sabah yıldızının saçtığı ya da yanan kordan yayılan değil.” denilmektedir.

Bezemelerine göre Fatih Dönemine tarihlenen ancak Fatih'ten sonra pek çok değişiklik geçiren mihrap, 16. yüzyıla ait III. Murat Döneminde yapılan minber, müezzin mahfilleri ve vaaz kürsüsü onarımlar sırasında yaldızlanır. Bu çalışmalarda mermer zemin üzerine altın yaldız boya ile yapılan bezemeler arasında, II. Ampir biçiminde palmet motifleri de izlenir (Mango 1962: 15, Akgündüz vd. 2005: 315, 370-375).¹⁶

6. Yeni Donatılar: Onarımlar sırasında caminin aydınlatma elemanları da yenilenir. Yapı, orta nefte kubbeden aşağıya sarkan ve ayrıca galeride sütunlar arasında yer alan kandillerle donatılır. Kandiller, 19. yüzyıl Viktorya bi-

çemindedir. Üzerlerindeki palmetler, Türk ve Batı bezemelerinin karışımı olarak değerlendirilir (Resim 10). Gaspare Fossati'nin, Türk ustalarca bronzdan döküldüklerini belirtmesine karşın, kandillerin ahşap oldukları ve üzerlerinin altın yaldızla boyandıkları saptanmıştır (Lethaby - Swainson 1894: 120, Mango 1962: 15).¹⁷

Resim 10: Kandil avizeler (S. Doğan Arşivi)

Fossati'lerin onarımları sırasında caminin zemini boydan boya, Uşak halıları ve Mısır'dan getirilen hasırlarla döşenir. 88 yekpare halı getirilmiş olmasına karşın, 14'ü fazla gelir; aynı zamanda kapılara perdeler asılır (Akgündüz vd. 2005: 501-502).¹⁸

İç narteksten naosa geçişi sağlayan beş kapıya, yeni ahşap kanatlar takılır. İç narteksteki özgün Bizans kapı kanatlarının ne zaman çıkarıldığı bilinmiyor. E. M. Antoniadès, kanatların Latin yağmaları sırasında götürüldüğünü, bugünkü kapıları, VIII. Mikhail Palaiologos'un (1259-82) yaptırdığını belirtir (Antoniades 1907-09, I: 159). C. Loos'un 1710 yılındaki çizimlerinde günümüzdeki kapılardan farklı kapı kanatları görülür. Günümüzde var olan kanatlar, Fossati'ler'in ekledikleri olmalıdır (Mango 1962: 15).

Galeride naosa bakan sütunlu ve araları taş bezemeli levhaların önünde ve üstte örtü sistemine geçişte yer alan korkuluklar, ahşaptan yenileri ile değiştirilir. Yükseklikleri 1 m'den az olan bu korkuluklar, olasılıkla duvarlardaki bezemelerin yapımında ve onarımlarda kullanılmak üzere yapılmıştır. Yapıyı

boydan boya dolaşan yeni korkuluklar da 19. yüzyıl Viktorya biçemindedir (Peschlow 1980: 100).¹⁹

7. Mozaiklerdeki Çalışmalar: 19. yüzyılda Ayasofya'nın duvarlarındaki sıvalar bozulmuş, altında yer yer mozaikler ortaya çıkmıştı. Fossati'ler, Ayasofya'nın mimari onarımlarından sorumlu olmalarına karşın, çalışmalar sırasında Abdülmecid'in izniyle sıvaları kaldırıp, açığa çıkan mozaikleri onardık-tan sonra suluboya ve karakalem çizimlerle belgelemişler, daha sonra figürlü panoları siva ile kapatmışlardır (Teteriatnikov 1998: 3-25). Böylelikle bir kısmı korunmasa da, günümüze ulaşan resimleri, Fossati Kardeşlerin çalış-malarına borçluyuz. Günümüze gelemeyenleri de yine onların çizimlerinden öğrenmekteyiz.

8. 1851-1858 Yılları Arasında Ayasofya Çevresindeki Düzenleme-ler: 1849 yılında Ayasofya Camii'nin ibadete açılmasına karşın, onarım ve bakım çalışmaları Abdülmecid'in saltanatının sonuna kadar sürdürülmüştür (Akgündüz vd. 2005: 563). 1858 veya 59 yıllarında İstanbul'dan ayrılıncaya kadar Gaspare, bu çalışmalara katkıda bulunmuş olmalıdır. Bu çalışmalar kapsamında, 1851'de Ayasofya ve Sultan Ahmed Camilerinin çevresi ile bazı mahallelerin kaldırımları onarılır. 1852'de I. Mahmud'un hayratından olan imaretin fırını ve mutfuğı onarılır. 1853'te Sultan Ahmed ve Ayasofya Cami-lerinin imareti ve ek yapılarına gelen içme suyunun, Edirnekapı dışında bu-lunan teraziden, Bozdoğan kemerlerinin sonuna kadar olan ana su yolu ona-rılır, suyunun zarar gören kurşun boruları yenilenir.

1854'te Ayasofya'nın avlusunda yeni yapılan muvakkithane'nin bitişiğindeki sıra muslukların hazinesi ile öteki eskimiş bölümlerin onarımı gerçekleştirilir. 1857'de Ayasofya'nın şadırvanlı avlusundan Bâb-ı Hümâyûn Caddesi'ne uzanan Türbe Sokağı'nın döşeme taşları onarılır. 1857-58 yıllarında Ayasof-ya'nın kurşunları onarılarak yeni kurşun çatılar yapılır, Kasr-ı Hümâyûn avlu-sunun üst örtüsü yenilenir (Akgündüz vd. 2005: 563-567).

Fossati'lerin Ayasofya'daki Onarım Çalışmalarını Aktaran Belgeler

Litografi Albümü: Gaspare Fossati'nin Ayasofya'daki çalışmalarını belge-leyen Albüm, 1 Haziran 1852 yılında Londra'da yayımlanır. Fossati, kitabını, onarım görevini kendisine veren Sultan Abdülmecid'e adanmıştır. Fossati, Ayasofya ve çevresinin o güne dek resmedilmemiş açılardan görüntülerine yayınında yer verir. Albümdeki Ayasofya'yı gösteren, 36 x 53 cm. boyutun-da renkli *litografi* (taş baskı) 25 levhayı, Belçikalı litografi ustası Louis Haghe (1806-85) basmıştır.

Albüm üç ayrı özellikte basılır: elde boyanan ve mukavva üzerine yaptırılan büyük boy albüm; kütüphanelere konulmak üzere büyük boy kağıtlar ile ciltlenmiş orta boy albüm; küçük kağıtlar ile sulu boya yapılarak ciltlenmiş albüm. Bu üç farklı albümün fiyatları da farklıdır; birincisi 10 Sterlin 10 Şilin, ikincisi 7 Sterlin 7 Şilin, üçüncüsü 4 Sterlin 4 Şilin'dir. 22 Ocak 1854 tarihli irade gereğince, albümün farklı çeşitlerinden onbeşer adet alınması uygun görülmüştür. Rağıp Paşa Kütüphanesi'nde korunan onbeş albümden biri *Mabeyn-i Hümayûn* (Sultan'ın Sarayı) Kütüphanesi'ne, birer nüshası *Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye*'ye (Genel Kurmay), *Devâir-i Bahriye* (Deniz Kuvvetleri) ve *Hendesehane-i Mülki* (Mühendis Mektebi) Kütüphanelerine gönderilir (Akgündüz vd. 2005: 527-528).

Albümün kaç adet basıldığı bilinmemektedir. Ancak bilinen ciltli nüshalar, iki ile dört renk baskılıdır. Serinin bazı nüshaları özel olarak daha özenli yapılmıştır. Bu nüshalardan Fossati'nin Ocak 1853 tarihinde Sultan Abdülmecid'e sunduğu kopya, bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. Özel hazırlanan bu nüshalar, elle renklendirilmiş, daha kalın bir kartona yapılmış, sayfa kenarları altın yaldızlı, üstü altın baskılı, kırmızı deri ciltlidir.²⁰

Tek yaprakтан oluşan iç kapakta, kitabın adı, Bizans sanatından kaynaklanan geometrik motifli bir çerçeve içine alınmıştır. Yazının üst ve altında Fossati'nin Ayasofya'daki onarımlarının anısına tasarladığı ve Robertson'un hazırladığı gümüş madalyonun resmi yer alır. Madalyonun ön yüzünde Sultan Abdülmecid'in tuğrası, arka yüzde Ayasofya'nın batıdan görüntüsü yer alır (Resim 11).

Albüm için Fossati'nin yazdığı metnin özgünü Bellinzona Arşivi'ndedir.²¹ Giriş ve levha açıklamalarını içeren bu metni, Albüm'de Adalbert de Beaumont yeniden kaleme almıştır. Metnin Fransızca çevirisi, albümdeki gravürler eşliğinde sunulur.

Arşiv Belgeleri: İsviçre'deki Ticino / Tessin Kantonu'nun Morcote kasabasında bulunan Fossati Kardeşlere ilişkin çeşitli belgeler, 1935 ve 1954 yıllarında Bellinzona Kanton Arşivi'nce (*Archivio Cantonale di Bellinzona*) Fossati ailesinden satın alınmıştır. 35 karton kutuda 2147 belge, konularına göre envanter numaraları ile korunmaktadır. Ancak, üç - beş belge tek bir numara altında toplandığından kutulardaki belge sayısı 3000'in üzerindedir.

Resim 11: Litografi Albümü, kapak (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi)

Arşivde mimari çizimler, taslaklar, notlar, özel mektuplar, pasaportlar, diplomalar, seyahat notları, anlaşmalar, gazete ve dergilerden küpürler, fotoğraflar ile Fossati ailesinin 16. yüzyıla değin uzanan belgeleri bulunur. Ayasofya'daki onarımlar sırasında çizilmiş 400'den fazla karakalem ve suluboya resimler de bu belgeler arasında önemli bir grup oluşturur.²² Arşivdeki belgeler, Ayasofya'nın mimari çizimleri, iç ve dış görünüşleri, mimari ayrıntıların yanı sıra, onarımlar sırasında belgelenen mozaiklerin taslaklarını içermektedir. Mozaikler ortaya çıkarıldığında çabuk, fakat ustaca yapılmış taslakların yanlarına açıklayıcı notlar ve ölçüler yazılmıştır.

Ayrıca Arşiv'de kurdele ile bağlanmış 46 x 61 cm boyutlarında kırmızı deri bir albüm içinde, Ayasofya'nın mozaiklerinin suluboya resimlerini içeren *foliolar* korunmaktadır. Albümdeki resimler iki grupta incelenebilir. Birinci grup özenle hazırlanmış, bazıları tamamlanmamış resimlerdir. Bunlardan yalnızca biri imzalı ve tarihlidir: "Architecte Fossati d'après l'original. Constantinople, 1848". Bu gruptaki tüm çalışmaların Gaspare Fossati'ye ait olduğu sanılmaktadır. Biçimsel farklılık gösteren ikinci grup resimlerde, genellikle renkler özgün değildir. Bu grubu ise Giuseppe Fossati'nin hazırladığı düşünülür. Gaspare, Giuseppe'nin fırçasından çıkmış birçok suluboya resmi

yeniden elden geçirerek boyamış ve notlar almıştır. Arşiv'deki suluboya resimler, 1890 yılında Turin'de açılan bir mimarlık sergisinde tanıtılmıştır (Fossati 1890).

Arşivdeki diğer önemli belgelerin korunduğu, 34 x 48 cm boyutlarında kırmızı kadife kapaklı, kapağında altın yaldızlı Osmanlı arması bulunan Albüm, Fossati'lerin İstanbul'daki çalışmaları ile birlikte Ayasofya'dan bazı resimler içermektedir.

Gaspere'in, Ayasofya'daki onarımları sürerken ve çalışmalar tamamlandıktan hemen sonra yazılmış iki raporu, Bellinzona Arşivi'ndeki belgeler arasındadır. 1291 numaralı birinci rapor, onarımlardan sonra yazılmış olup, Ayasofya'nın genel bir tarihçesini ve buradaki çalışmaların ayrıntılarını içerir.

1339 numaralı ikinci raporu, Gaspare yüksek derecede bir Türk görevliye onarımlar sırasında yazmıştır. Burada kendisine onarım için verilen ücret ve onarımın başlatıldığı tarih belirtildikten sonra, yapıdaki çalışmalar anlatılmıştır. Öteki raporda söz edilmeyen, kubbenin dışındaki iki ağırlık kulesi ile dört payandanın kaldırılmış olduğu ifade edilerek, açığa çıkarılan mozaikler konuları ve yerleri ile belirtilmiştir.

Fossati'lerin Ayasofya Üzerine Yayınları: Gaspare'in Ayasofya'daki çalışmalarını belgeleyen bir yayın, ölümünden sonra kardeşi Giuseppe'nin hazırladığı kitaptır. Kardeş Fossati, Turin'de düzenlenen bir mimarlık sergisi nedeniyle, Ayasofya'da ortaya çıkardıkları mozaiklerin listesini küçük bir katalog halinde Eylül 1890'da Milano'da yayımlar (Fossati 1890).²³ Katalogda iki ayrı liste bulunmaktadır. Listelerden birincisi şöyledir (Fossati 1890: 106-107):

1. Meryem'e Konstantinopolis ve Ayasofya'nın maketlerini armağan eden İmparator Konstantin ve Iustinianos.
2. 7. yüzyıla ait İsa, Meryem ve Yahya.
3. Piskopos, peygamber ve hekim azizlerden oluşan onüçer figürlü iki grup.
4. Başmelek Gabriel ile Meryem'in yanında İsa'ya diz çöküp dua eden IV. Konstantin.
5. İmparator Ioannes Komnenos Porphyrogenetos ve İmparatoriçe Eirene Meryem'in önünde (10.-11. yüzyıl).
6. İsa, İmparator XI. Konstantin Monomakhos, İmparatoriçe Zoe (10.-11. yüzyıl).
7. Tahtta İsa Pantokrator.
8. Aleksios Komnenos (10.-11. yüzyıl).
9. Ioannes Palaeologos (13.-14. yüzyıl).

10. Leo'nun kardeşi Aleksandros.
11. Meryem'in betimlendiği üç resim.
12. Yahya, dört havariyle birlikte, çevresinde Kerubim ve Seraphim'lerin dairesel kompozisyonda betimlendiği resim.
13. Üç büyük, iki küçük peygamber büstleri.
14. Anıtsal bir Pantokrator madalyonu.
15. Üzerinde ya da çevresinde Yunanca ile Latince açıklamaların yer aldığı çeşitli amblemler.
16. İmparator Iustinianos ile Konstantin'in tahtta oturan Meryem'e Ayasofya ile Konstantinopolis'i sunmaları (8. yüzyıl).
17. İsa, Meryem ve Yahya (6. yüzyıl).
18. Hekim azizler, peygamberler ve piskoposlardan oluşan altı figür: Anthemios, Basileos, Gregorios Theologos, Dionysos Areopagil, Nikolaos, Gregorios Armeniakos.
19. Öteki hekim azizler, peygamberler ile piskoposlar: Ignatios Oneos, Metodios, Ignatios ya da Theophoros, Gregorios ya da Taimaturgos, Ioannes ya da Chrysostomos.
20. Aziz Ignatios.
21. Meryem ile başmelek Gabriel arasında tahtta oturan İsa'nın önünde diz çöküp dua eden IV. Konstantin Pogonatos (10.-11. yüzyıl).
22. İmparator Ioannes Komnenos Porphyrogenetos ve İmparatoriçe Eirene, aralarında Meryem (10.-11. yüzyıl), IX. Konstantin Monomakhos, İmparatoriçe Zoe, ortada İsa (10.-11. yüzyıl). İki konu tek bir resimde betimlenmiştir.
23. İki resim içeriyor: Ioannes Palaeologos, iki Meryem, peygamber ve azizlerin başları (13.-14. yüzyıl).
24. Leo'nun kardeşi Aleksandros.
25. Başmelek Gabriel.
26. Bir resimde atriumun (avlu) kapısı, kerubimler, çeşitli ayrıntılar.
27. Pantokratorlu büyük madalyon.
28. Yedi resimde betimlenen çeşitli mimari süsleme çizimleri, sütun başlıkları ve kaidelerini içeren yaklaşık 100 çizim.

Katalogdaki listede belirtilen mozaikler, suluboya ve karakalemle betimlenmiştir. İmparator Iustinianos, Konstantin ve Meryem'i gösteren iki suluboya

resim yapılmıştır. İsa, Meryem ve Yahya'yı içeren Deesis sahnesinin bir suluboya resmi; kuzey ve güney timpanumlarda hekim azizler, peygamberler ve piskoposların iki, Aziz Ignatios'un bir, İmparator Aleksandros'un bir, güney galerideki imparatorların bir ve Pantokrator'un betimlendiği madalyonun bir suluboya resmi vardır.

Diğer Belgeler: Fossati'lerin Ayasofya'daki çalışmalarını içeren diğer bir belge, Topkapı Sarayı, Resim Seksiyonunda bulunan (env. no. 17/412), Gaspare Fossati'nin Ayasofya albümündeki 22. ve 23. levhaların yan yana eklenerek basılmış litografisidir. Dört parçadan oluşan resmin boyutları 30 x 149 cm'dir.²⁴

Bir diğer belge, Gaspare Fossati'nin Ayasofya'yı dıştan çevresi ile birlikte gösteren suluboya tablosudur. Lugano'da Museo d'arte (Sanat Müzesi'nde) korunan 1848 tarihli tablo 26 x 28,5 cm boyutlarındadır.²⁵

Zürich'te Landesmuseum'da korunan Gaspare Fossati imzalı ve İstanbul 1848 tarihli tabloda, Ayasofya'da liturjik bir ayin sahnesi hayali olarak resmedilmiştir. Karton zerine yağlıboya tekniğindeki resim, 53 x 45 cm boyutlarındadır.²⁶

19. Yüzyıl Yayınlarında Ayasofya ve Fossati'ler: 19. yüzyıl yayınlarında Ayasofya ve Fossati'lerin çalışmalarını içeren belge niteliğinde bilgiler, şöyle özetlenebilir:

Ayasofya'yı Fossati'lerin onarımları sırasında veya onarımdan kısa bir süre sonra ziyaret eden gezgin ve araştırmacıların kitaplarında bu çalışmalardan ayrıntılı söz edilirken, aynı dönemde İstanbul'da bulunan kimilerinin onarımlardan söz etmedikleri gözlenir (Smith 1850, Blanchard 1855, Lady Hornby 1863, Fresne-Canaye 1897).

Fossati'lerin Ayasofya'daki onarımlarını aktaran en erken tarihli iki yayından birinde S. Byzantios, onarımların, şeyhülislam'dan miras kalan para ile yapıldığını ve bunun yaklaşık yirmi milyon kuruş olduğunu anlatır (1851: 474, 508, 513). Mozaik çalışmalarından da söz eden Byzantios, pandantiflerdeki Seraphimleri tanımlar. Araştırmacı, Fossati'lerin mimari onarımları arasında, gneydoğdaki tuğla minarenin yükseltildiğini belirtir. Ayrıca onarımlar sırasında yapının içinde iskeleler kurulduğunu anlatır.

1849 yılında Ayasofya'yı ziyaret eden Rus gezgin A. N. Murav'ev, Fossati'lerin açığa çıkardığı mozaikleri aktarır (1851: 6, 11-13, 17-21, Mango 1962: 137-138). Güneybatı dehlizde kapı üzerinde yer alan Meryem, ocuk İsa ve iki imparator mozayiğini gördüğünü belirten Murav'ev, büyük kubbedeki İsa Pantokrator'un çok yakın bir tarihte kapatıldığını ekler. Apsis yarım

kubbesinde Meryem ve Çocuk İsa tasvirini tanımlarken, iki yanında ellerinde küre tutan büyük melek figürlerinden sadece sağdakinin korunmuş olduğunu, Kerubim'lerin açığa çıkarılıp, yüzlerinin boyanarak kapatıldığını, bunlardan kaybolan karşılıklı iki Kerubim'in Fossati'lerce yeniden resimlendiğini, kuzey timpanumda Yeremya, Ezekiel ve Yeseya peygamberlerin korunmuş olduğunu, Habakkuk ve Zephaniah peygamberlerin görülebildiğini kısaca anlatır.

En iyi korunmuş olan mozaiklerin, galerideki Deesis, İsa, İmparatoriçe Zoe ve Konstantin Monomakhos'un mozaikleri olduğunu belirtir.

Batı galerinin güney ucunda küçük bir şapel bulunduğunu, buradaki kapılar üzerinde altın haçların parladığını, ancak onarım sırasında haçların kapatıldığını anlatır. Şapelde girişin üzerinde Deesis ve tonozlarda azizlerin yer aldığını belirten araştırmacı, güneybatı rampa üzerindeki şapele bitişik oda ile şapeli karıştırmıştır. Şapeldeki sunak masasının bulunduğu yerin belirgin olarak görülebildiğinden söz eder.

Rus gezgin I. Berezin, kitabında yapıyı 1845 yılında dört kez ziyaret ettiğini, bu ziyaretlerinden sonra mimar Fossati'nin mozaikleri açığa çıkardığını, pek çoğunu onardığını, yapının plan ve çizimlerini yayımladığını belirtir (1854: 45-48, Mango 1962: 133-134).

1847-48 yıllarında Fossati'lerin Ayasofya'daki çalışmalarını sürerken İstanbul'a gelen Avusturyalı mimar W. Salzenberg, Fossati'lerin ortaya çıkardıkları mozaiklerin suluboya resimlerini yaparak 1855 yılında yayımlamıştır (1854: 16, 45-113). Bu resimler, Fossati'lerin çalışmalarından sonra mozaiklerin ilk kez yayımlanması nedeniyle önem taşır.

Kitabında Ayasofya'nın mimarisini ayrıntılı olarak inceleyen araştırmacı, kilisenin tarihçesiyle birlikte Türk Dönemindeki evrelerini ele alır. Abdülmecid Döneminde 1847-49 yılları arasında İtalyan mimar Gaspare Fossati'nin, yapının onarımı için görevlendirildiğini belirtir (1854: 16). Salzenberg, Fossati'nin yapıdaki onarım çalışmalarına değinirken mozaiklerin ortaya çıkarılması, bazı alçı süslemelerin onarımı, mimari onarımlar, Hünkâr Dairesi ile Muvakkithane'nin yapımından söz eder. Salzenberg, yapının plan ve kesitleriyle birlikte, cephe çizimleri ve bazı mimari ayrıntılara yer vermiştir.

Ayrıca mozaiklerin suluboya resimlerini de yayımlamıştır (1854: 45-113). Nartekte imparator kapısı mozaiğinin, güney timpanumda Yeremya, Ezekiel ve Habakkuk, Gregorios Theologos, Dionysios, Nikolaos, Gregorios Armenios, pandantiflerdeki Kerubimlerin, güneybatıda köşe odalarındaki ve kubbenin batı kemerindeki mozaiklerin resimleri yapılmıştır (Resim 12, 13).

Resim 12: *Gregorios Theologos, Dionysios,*

Resim 13: *İmparator Kapısı mozaiği, İsa, Nikolaos, Gregorios Armenios İmparator VI. Leo, Meryem, (Salzenberg 1854) Başmelek Gabriel (Salzenberg 1854)*

1849 ve 1852 yıllarında Ayasofya'yı iki kez ziyaret eden J. H. A. Ubicini, kitabında yapının Bizans ve Osmanlı Dönemi tarihine kısaca değinir; apsisteki Meryem mozaiğini gördüğünü belirterek mozaiği tasvir eder (1977: 71-81).

İstanbul ile ilgili 1856 tarihli kitabında Th. Gautier, Ayasofya'nın onarımdan önceki durumuna ilişkin bilgi vererek kubbenin çatlak, sıvaların dökülmüş ve bütün yapının adeta yana yatmış olduğunu belirtir (1856: 267-279). Daha sonra Fossati'lerin onarım çalışmalarına değinerek, sütunları destekleyen kelepçelerin onarıldığını, kemerler arasındaki demirler ile bel veren duvarların sağlamlaştırıldığını, çatlakların kapatıldığını, duvar örgüsünün yenilendiğini, kubbenin ağırlığını taşıyamayan payelerin, bu onarım sonucunda ayakta durabileceklerini, mozaiklerin açığa çıkarılarak resimlendiğini, bu resimlerin mutlaka yayımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Yapının içinde müslümanların ibadetlerine ilişkin ayrıntılara değinen yazar, caminin çevresindeki yapılaşmadan söz eder.

Osmanlı kaynakları arasında Ayvansarayî 1281 H. / 1864 M. tarihli kitabında Ayasofya'nın mimari özelliklerini tasvir eder, Osmanlı Döneminde yapılan değişiklikleri aktarır (1864: 42-46).

1847-49 yıllarında İstanbul'da bulunan din görevlileri Patrik I. Konstantius ve Theodoros M. Aristokles, mimar Fossati'nin kilisede onarım çalışmaları tamamlandıktan sonra yapıya girdiklerini belirterek, yanlış bir tanımlama ile bemade, apsis yarım kubbesinin sol yanında Theotokos mozaiğini ve karşısında baş melek Gabriel mozaiğini gördüklerini anlatırlar (1866: 403 vd.,

405).²⁷ Fossati'nin galerideki yan şapeli açtığını, duvarlardaki mozaiklerin büyük bir bölümünün dökülmüş olduğunu, Fossati'nin buradan mozaik taneleri alarak bunlarla daha önemli mozaikleri onardığını eklemiştir. 1847 yılında İstanbul'da bulunan P. Durand, Ayasofya'nın onarımı sırasında çalışmalarını yakından izlemesi için kendisine izin verildiğini ve yapıdaki mozaiklerin büyük bir bölümünü gördüğünü belirtir (1867: 10, not 2, 22-23, not 1). Zafer kemerinin üst kısmında *Etoimasia* yazısını ve aynı kemerde *Boş Taht* sahnesini gördüğünü söyleyerek, kitabında bu mozaiğin bir çizimini yayımlamıştır. Mozaiklerin onarılarak daha sonra boya ile kapatılmış olduğundan söz eder.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen E. De Amicis, izlenimlerini aktardığı 1883 tarihli kitabında, C. Biseo'nun gravürleri ile buradaki yaşamı ve anıtları belgelemiştir (1981: 201-225). Ayasofya'nın ayrıntılı mimari betimlemesini yapan Amicis, aynı zamanda burada ibadet eden müslümanlardan söz etmiştir. Türk Dönemine ait hünkâr dairesi ve mahfillerden de söz eder. Kitapta yapının genel iç görüntüsünü betimleyen gravür, Fossati'lerin onarım sonrasını yansıtır.

1875 yılında İstanbul'da bulunan gezgin A. Choisy, Fossati'nin bir arkadaşı'nın onarımla ilgili olarak kendisine söylediklerini aktarır (1876: 45). Abdülmecid'in Ayasofya'nın onarımı için görevlendirdiği Fossati'nin mozaikleri açığa çıkardıktan sonra, Sultan'ın bunlardan birinin açıkta bırakılmasını, ayrıca bunların bir gün açılacak biçimde kapatılmasını istediğini anlatır.

A. G. Paspates seyahatnamesinde, D. Galanakes'in Ayasofya'nın cephe boyamaları ile muvakkithane'yi gösteren bir gravürü eşliğinde onarımları aktarmıştır (1877: 338-39).

19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden araştırmacı D. Pulgher, İstanbul'daki Bizans kiliseleri ile ilgili kitabın Ayasofya bölümünde, Fossati'nin mozaikleri onardığına kısaca değinir (1878: 19-20).

G. Schlumberger, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki Bizans anıtları üzerine yazdığı kitabında Ayasofya'daki gözlemlerine de yer vermiş ve Ch. De Billy'nin gravüründe yapının dış görünümünü çevre düzeniyle birlikte aktarmıştır (1890: 269).

C. W. C. Oman, Bizans İmparatorluğunu konu alan kitabında Ayasofya'ya da bir bölüm ayırmış, iç görünümünü yansıtan iki fotoğraf ile Bayet'nin yapısını doğu cepheden gösteren 1883 tarihli gravürüne yer vermiştir (1892: 96, 146).

Ayasofya'yı konu alan kitapta W. R. Lethaby ve H. Swainson, 1847 yılında Fossati'lerin onarım çalışmaları başladığı sırada, yapının kötü durumda olduğunu belirterek, yapıdaki çalışmaları anlatmışlardır (1894: 120, 148).

Kitapta, Fossati'lerin 1852'de Londra'da basılan litografi albümünden de söz edilir. Kubbeyi dıştan destekleyen dört payandanın işlevsiz olduğu gerekçeyle kaldırıldığı, eğrilmiş onüç sütunun düzeltilmesi, içteki mermer süslemelerin temizlenerek onarıldığı, yeni bir hünkâr mahfili'nin inşa edildiği, mozaiklerin açığa çıkarılıp temizlendikten sonra tekrar kapatıldığı ve yapının dış cephelerinin kırmızı şeritli boyandığı, verilen bilgiler arasındadır.

E. Grosvenor, İstanbul'u konu alan kitabının ikinci cildinde Bizans kiliselerine ilişkin bilgi verirken Ayasofya'ya da yer vermiş, Fossati'lerin onarımlarından kısaca söz etmiştir (1893: 539, 551). Onarımlar sırasında İstanbul'da bulunan Grosvenor bazı mozaikleri anlatırken, bugün var olmayan bema kemerindeki İsa mozayigini gördüğünü de belirtmiştir.

Osmanlı Dönemi tarihçisi Lütfi ise 1328 H. /1910 M. tarihli kitabında Ayasofya'nın tarihsel gelişimini anlatır (1910).

Osmanlı Arşivlerinde Ayasofya'nın Onarımları: Ayasofya'nın Bizans Dönemi, batılı araştırmacılarca kaleme alınan pek çok kitap ve makaleye konu olmuş, 19. yüzyılda Abdülmecid Dönemindeki onarımlar, iki yabancı mimarın görevlenmesi ve dinsel konulu mozaiklerin ortaya çıkarılması nedeniyle önemli olmuştur. Ayasofya'nın Osmanlı Dönemine ilişkin yayınların kısıtlı olmasına karşın Osmanlı Dönemi kaynakları çok zengindir. İstanbul ve Ayasofya tarihi risaleleri, Osmanlı Vekâyinameleri, Hadîkatü'l Cevâmi, Vakfiyeler, Vakıf Muhasebe Defterleri, Vakıf Tahrir Defterleri gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kaynaklar dönemin önemli bilgilerini aktarmaktadır (Akgündüz vd. 2005: 43-61). Bu kaynak ve kayıtlarda Ayasofya'nın Osmanlı Döneminde yapılan yeni ek binaları, bezemeleri, ibadete yönelik eşyaları, onarımları, bu çalışmalarda görev verilen usta ve sanatçılar, yapılan harcamalar, bu giderlerin kaynakları arşivlenmiştir. Son yıllarda bu kayıtların ayrıntılı olarak incelendiği, Ayasofya'nın Osmanlı Dönemini aydınlatan monografik, kapsamlı ve önemli bir yayın bu alandaki büyük boşluğu doldurmuştur (Akgündüz vd. 2005).

19. Yüzyıl Fotoğraflarında Ayasofya: Ayasofya'daki onarımlardan sonra yapının içini ve çevresindeki düzenlemeleri, James Robertson, Abdullah Biraderler, Paskal Sebah, Sebah ve Joaillier, Guillaume Bergren, Vasilaki Kargopulo gibi dönemin fotoğraf sanatçıları 1857-1880 tarihleri arasında belgelemiştir (Ögel vd. 2007: 22-39). Bu fotoğrafların önemi, Ayasofya'nın yanı sıra çevresinde bugün var olmayan yapıları, kent dokusuyla birlikte yansımasıdır.

19. Yüzyılda Türk Sanatçıların Tablolarında Ayasofya: Ayasofya, 19. yüzyılda Türk sanatçıların da ilgi odağı olmuş, pek çok yağlıboya tabloda yapının iç ve dış görünüşleri yansıtılmıştır. Bu resimler, mimari ayrıntıları

aktarmasının yanı sıra ibadet eden cemaati konu alan bazı eserlerde caminin ibadet merkezi olarak 19. yüzyıldaki önemini de ortaya koymuştur.

Topkapı Sarayı'nda Resim Seksiyonunda bulunan bir resim, Fossati'nin Ayasofya'dan saray avlularını görüntülediği çalışmasının “*Darüşafaka / Güzel Sanatlar*” 8. sınıf öğrencisi İbrahim Ali Sabit Efendi'nin tuval üzerine yağlıboya kopyasıdır (env. no. 17/725). Resmin boyutları 81 x 68 cm'dir.

Fossati'lerin çalışmalarını doğrudan konu alan bir sanatçı da Hüseyin Zekai Paşa'dır (1860-1919). İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndeki 1905-06 tarihli, 100 x 81 cm. boyutlarındaki tuval üzerine yağlıboya tablosunda sanatçı, Fossati'nin tasarladığı hünkâr mahfilini, Ayasofya'nın iç görünümü ile birlikte yansıtmıştır.

Ayasofya'yı resimlerinde en çok konu alan sanatçı Şevket Dağ'dır (1876-1944). Dağ, Fossati'lerin onarımlarından sonra yapının çoğunlukla iç mekanlarını, bir kaçında da dış görünümünü yansıtan yağlıboya tablolar yapmıştır.²⁸

Sultan Abdülmecid'in 19. yüzyıl ortasında başlattığı onarım çalışmalarının, Ayasofya'nın günümüze gelebilmesinde payı büyüktür. İsviçre'li iki kardeş mimarın görevlendirilmesiyle 1847 yılında başlayan bu onarımları izleyebildiğimiz en önemli kaynak, kuşkusuz Fossati'lerin görsel ve yazılı belgeleri olmuştur. Aynı dönemde İstanbul'a gelen araştırmacı ve gezginlerin kitaplarında aktardıkları bilgiler ve gözlemlerini yansıtan gravürler, Osmanlı Arşivleri'ndeki kayıtlar, Ayasofya risaleleri ve dönemin fotoğraf sanatçılarının Ayasofya ve İstanbul panoramaları, Türk ressamların Ayasofya'yı konu alan tabloları onarımların aşamaları ile izlendiği görsel ve yazılı belgelerdir ve yapının Osmanlı dönemindeki önemini ortaya koymaktadır.

Açıklamalar

1. Mozaikler üzerine genel bilgi için bakınız Kleinbauer vd. 2004:49-79.
2. Bellinzona Arşivi, No. 1291, 1339, Fossati 1890, 2.
3. Fossati 1890, 2, levha 21 ve 25. Levha 21 onarım sonrasını, 25 ise onarım öncesini göstermektedir: Bellinzona Arşivi, No. 1291, 1339.
4. Fossati 1890, 2, Levha 21 ve 25; Bellinzona Arşivi, No. 1339.
5. Bellinzona Arşivi, No. 1291. Fossati 1890, 2'de onarım çalışmalarını anlatırken minareden söz etmemiştir.
6. Kinross, yapının kırmızı ve yeşil renkte boyandığını (1972: 119); Lethaby - Swainson ise sadece kırmızı renkte boyandığını belirtir (1894: 148).
7. Fossati 1890, Levha 15-19, 25. Levha 25'de Ayasofya'nın onarımdan önceki görünümü ve çevresindeki ahşap yapılar görülür.
8. Fossati 1890, Levha 24.

9. Levha günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, Güzel Yazılar Bölümü'ne kayıtlıdır. Arkasında N. Lanzoni, S. Sofya 1849 yazısı vardır. Fossati 1890, 2, Levha 8-9; Bellinzona Arşivi, No. 1291, 1339, 117, 203; Albüm, sayfa 41 ve 45.
10. Bellinzona Arşivi, No. 616, 625, 640.
11. Başbakanlık Arşivi, Meclis-i valâ, No. 13152.
12. Bellinzona Arşivi, No. 1291.
13. Bellinzona Arşivi, No. 273, 275, 279, 306.
14. Bellinzona Arşivi, No. 1291, 306; Lütfi, (1328), VIII, 125, 181; Ayvansarayî 1281 H. / 1864 M. I.4.
15. Lütfi, Tarih VIII, 125, 181; Ayvansarayî 1281 H. / 1864 M. I.4.
16. Fossati 1890, levha 3.
17. Bellinzona Arşivi, No. 1291, 117v ve 443; Fossati 1890, Levha 3, 6, 8, 11-14.
18. Fossati 1890, Levha 1-9; Bellinzona Arşivi, No. 1291.
19. Fossati 1890, Levha 3-4, 24.
20. Eserin dijital kopyasını almamıza izin veren İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadide Eserler Bölümü Müdürlüğü'ne ve uzmanlarına teşekkür ederiz.
21. Bellinzona Arşivi, No. 1291.
22. 11 - 23 Mayıs 2008 tarihlerinde İsviçre'de bulunan Archivio Cantonale di Bellinzona'daki Fossati Arşivi'nde çalışmalarında yardımcı olan ve tüm arşivi inceleme olanağını sunan Arşiv Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.
23. Kitabın iki kopyası Bellinzona Arşivi'nde, biri Lugano Biblioteca Cantonale (Lugano Kanton Kütüphanesi)'dedir.
24. Tablonun dijital kopyasını almamıza izin veren Topkapı Sarayı Müzesi uzmanlarına teşekkür ederim.
25. Müze'nin deposunda bulunan eseri inceleme olanağı sunan ve dijital kopyasını temin eden Lugano Museo d'arte (Lugano Sanat Müzesi) Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.
26. Tablonun dijital kopyasını temin eden Zürich Landesmuseum (Zürich Devlet Müzesi) Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.
27. Bilgi için bakınız, Mango 1962: 134.
28. Sanatçı, farklı koleksiyonlarda ve müzelerde korunan 28 tabloda Ayasofya'yı konu almıştır.

Kaynaklar

- Akar, Azade (1971). "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma". *Vakıflar Dergisi* 9: 277-290.
- Akgündüz, Ahmed, Said Öztürk ve Yaşar Baş (2005). *Üç Devirde Bir Mabet Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.
- Amicis, Edmondo De (1981). *İstanbul (1874)*. Çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Antoniades, Eugenios M. (1907-09). *Εκφρασις τῆς Ἀγίας Σοφίας*. I-III. Leipzig: Kommissionverlag von B. G. Teubner.

- Ayvansarayı, Hafız Hüseyin (2001). *Hadikat-ül Cevami*. 2 cilt. Haz. A. N. Galitekin. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Berezin, Iya (1854). *Posesčenie Tsaregradskikh dostoprimečatel'nostey vo vremja prebyvanija v Konstantinopole ego ĭmp. Vysočestva Velikago Knjazja Konstantina Nikolaeviča v 1845 godu*. St. Petersburg.
- Berger, Albrecht (2004). "Der Glockenturm der Hagia Sophia". *Sanat Tarihi Defterleri Metin Ahunbay'a Armağan, Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar* 8: 59-73.
- Blanchard, Pharamond (1855). *Itinéraire Historique et Descriptif de Paris à Constantinople Contenant les Environs de Cette Dernière Ville*. Paris.
- Byzantios, Skarlatos (1851). *Η Κωνσταντινούπολις*. I. Athens.
- Choisy, Auguste (1876). *L'Asie Mineure et les Turcs en 1875*. Paris.
- Ćurčić, Slobodan (2004). "Some Reflections on the Flying Buttresses of Hagia Sophia in Istanbul". *Sanat Tarihi Defterleri, Metin Ahunbay'a Armağan, Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar* 8: 7-22.
- Dirimtekin, Feridun (1960). "Ayasofya'da Yeni Bulunan Bir Mozaik". *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 2: 11-13.
- Durand, Paul (1867). *Etude sur l'Étimacia Symbole du Jugement Dernier dans l'iconographie Grecque Chrétienne*. Chartres-Paris.
- Emerson, William ve Robert L. van Nice (1950). "Hagia Sophia and The First Minaret Erected After The Conquest of Constantinople". *American Journal Archaeology* 54: 28-40.
- Eyice, Semavi (1983). "Ayasofya Horologion'u ve Muvakkithanesi". *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 9: 15-24.
- _____ (1984). *Ayasofya I-III*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Fossati, Gaspard (1852). *Aya Sofia Constantinople: as recently restored by order of H. M. the Sultan Abdul Mediid / from the original drawings by Chevalier Gaspard Fossati*. Litographed by Louis Haghe. London.
- Fossati, Gaspard ve Giuseppe (1890). *Rilievi Storico Artistici Sulla Architettura Bizantina dal IV al XV e Fino al XIX Secolo*. Milano: Bernardoni.
- Fresne-Canaye, Philippe Du (1897). *Le du Voyage du Levant de Philippe du Fresne-Canaye*. Paris: Publié par H. Hause.
- Gautier, Theophile (1856). *Constantinople*. Paris: Michel Lewy Frères.
- Guiglia Guidobaldi, Alessandra – Claudia Barsanti (2004). *Santa Sofia Di Costantinopoli, L'Arredo Marmoreo Della Grande Chiesa Giustiniana*. *Studi Di Antichità Cristiana Pubblicati a Cura Del Pontificio Istituto Di Archeologia Cristiana LX*. Citta Del Vaticano: Studi Di Antichità Cristiana Pubblicati a Cura Del Pontificio Istituto Di Archeologia Cristiana LX.
- Guiglia Guidobaldi, Alessandra (2005). "Il corpus dei marmi bizantini nella Santa Sofia-Ayasofya Müzesi ad Istanbul / İstanbul Ayasofya Müzesi Bizans Dönemi

- Mermer Malzemesinin Corpus'u". *Dall'Eufrate Al Mediterraneo / Fırat'tan Akdeniz'e*. Ed. A. Tangianu. Ankara: İtalyan Kültür Merkezi.
- Grosvenor, Edwin Augustus (1893). *Constantinople*. II. Boston: Sampson Low, Marston and Company.
- Hawkins, Ernest J. W. (1964). "Plaster and Stucco Cornices in Hagia Sophia-Istanbul". *Congrs Internationale des Etudes Byzantines* 12 (3): 131-135.
- Hoffmann, Volker (2005). *Der Geometrische Entwurf Der Hagia Sophia in Istanbul*. Bern: Peter Lang.
- Kinross, Lord (1972). *Hagia Sophia. A History of Constantinople*. New York: Newsweek.
- Kleinbauer, Eugene et al. (2004). *Ayasofya*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Koçu, Reşat Ekrem (1960). "Ayasofya". *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 3: 1445-61.
- Kumbaracılar, Sedat (1970). "Ayasofya'nın Levhaları". *Hayat Tarihi Mecmuası* (Şubat): 74.
- Lacchia, Tito (1943). *I Fossati: architetti del sultano di Turchia*. Rome: Stab.Alfieri & Lacroix.
- Lady Hornby (1863). *Constantinople During the Crimean War*. London.
- Lethaby, William Richard ve Harold Swainson (1894). *The Church of Sancta Sophia Constantinople*. London-New York: Besprochen in der Edinburg Review.
- Ltfi Ahmed. *Tarih-i Lutfi*. VIII.
- Mango, Cyril (1962). *Materials For The Study of The Mosaics of St. Sophia at Istanbul*. The Dumbarton Oaks Research Library and Collection Trustees for Harvard University Washington. District of Columbia.
- Murav'ev, Nikolai (1851). *Pis'mas Vostoka I*. St. Petersburg.
- Müller-Wiener, Wolfgang (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*. ev. . Sayın. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Necipğlu, Glru (1993). "The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium". *Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present*. Cambridge University Press: 195-225.
- Oman, Sir Charles William Chadwick (1892). *Byzantine Empire*. London: T. Fisher Unwin.
- gel, Zeynep – Gülru Tanman (Ed.) (2007). *Sur, Kemer, Kubbe. Osmanlı Fotoğrafılarının Gözüyle Bizans İstanbul'u / Wall, Arch, Dome Byzantine İstanbul in the Eyes of Ottoman Photographers*. İstanbul: Suna ve İnan Kır Vakfı. Pera Müzesi.
- Prokopios (554) (1994). *İstanbul'da Iustinianus Döneminde Yapılar*. Birinci Kitap. ev. Erendiz zbayoğlu. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Paspates, Alexandros (1877). *Byzantinai meletai*. Konstantinoupolis: Bibliopoeio Dionisiou Note Karabia.

- Patrik I. Konstantius (1866). *βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἰελάσσονες... ἐξεδόθησαν... ὑπόθεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους*. Constantinople.
- Peschlow, Urs (1980). *G. Fossati, Die Hagia Sophia: Nach dem Tafelwerk von 1852*. Dortmund: Harenberg.
- Pulgher, Domenico (1878). *Les Anciennes Eglises Byzantines de Constantinople*. Vienne: Lehmann & Wentzel.
- Restle, Marcel (2000). "İmparator İustinianus'un Constantinopolis'teki Ayasofya'sı". *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*. İstanbul: 21-27.
- Salzenberg, Wilhelm (1855). *Alt-christliche Baudenkmäler von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert*. Berlin: Verlag von Ernst & Korn.
- Schlumberger, Gustave (1890). *Un empereur byzantin au dixième siècle*. Paris: A. De Bocard.
- Schlüter, Sabine (1999). *Gaspere Fossatis Restaurierung der Hagia Sophia in Istanbul 1847-49*. Bern: Verlag Peter Lang.
- _____ (2000). "Gaspere Fossati'nin Ayasofya Onarımları (1847-49)". *600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu*. İstanbul: 62-65.
- Schneider, Alfons Maria (1941). *Die Grabung im Westhof Der Sophienkirche zu İstanbul*. Berlin: Florian Kupferberg.
- Smith, Albert (1850). *A Month at Constantinople*. London: D. Bogue.
- Tanyeli, Gülsün ve Uğur (2004). "Ayasofya'da Strüktürel Demir Kullanımı". *Sanat Tarihi Defterleri Metin Ahunbay'a Armağan, Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar* 8: 23-58.
- Teteriatnikov, Natalia (1998). *Mosaics of Hagia Sophia*. İstanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University. Washington D.C.
- Ubicini, Jean Henri A. (1977). *1855'te Türkiye / La Turquie actuelle*. Çev. Ayda Düz. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yay.

The Restorations at the Istanbul Ayasofya Mosque and the Documents Recording the Restoration Work during the Reign of Sultan Abdulmajid

Sema Doğan*

Abstract: The history of the St. Sophia Church, which is the most important building of Constantinople, the Byzantine capital, can be traced in the following construction phases: the first phase in the first half of the fourth century, the second phase at the beginning of the fifth century and the third phase in the sixth century. The church, which was able to remain intact through many restorations despite the natural damages it underwent until the Ottoman period, was transformed into a mosque after the conquest of Istanbul in 1453 by Sultan Mehmed II, the Conqueror. As the largest mosque of the city, the Hagia Sophia continued to be of great importance in the Ottoman Period. Although new chambers and architectural elements were added to the building until the nineteenth century, strong earthquakes led to damages in its structure.

The restorations commissioned by Sultan Abdulmajid (1839-1861) have a great share in the building's ability to remain intact until the present-day. The restorations started in 1847 with the appointment of two Swiss architect brothers and continued until 1858. This article emphasizes the significance of this building by tracing the restoration work as conveyed not only through the visual and written documents and publications of the Fossati brothers but also through the gravure images accompanying travel books written by travelers who visited Istanbul in the same period, the records in the Ottoman archives, the *Ayasofya risales*, and the paintings on the subject of the Ayasofya by artists of the period.

Key Words: St. Sophia Church, Ayasofya Mosque, Abdulmajid, Fossati Brothers, restorations.

---

* Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of the History of Art / ANKARA
semad@hacettepe.edu.tr

Реставрация мечети Аясофья в Стамбуле в период правления Султана Абдулмаджида и документы, отобразившие ход реставрации

Сема Доган*

Резюме: Церковь Светой Софии является самым важным архитектурным строением столицы Византии Константинополя. Историю этой церкви можно рассматривать в нескольких строительных фазах: начальная фаза – первая половина четвертого столетия, вторая фаза – начало пятого столетия и третья фаза – шестое столетие. Несмотря на естественные повреждения до Османского периода, церковь «держалась на ногах» с помощью многих реставраций, а после завоевания Стамбула султаном Мехмедом II в 1453 г. была преобразована в мечеть. В Османский период Аясофья являясь самой большой мечетью города, сохранила свою важность. Несмотря на то, что до девятнадцатого столетия добавлялись новые части и архитектурные элементы, сильные землетрясения отрицательно повлияли на архитектурную структуру. В сохранении данного здания до сегодняшнего дня большую роль сыграла реставрация, произведенная в период правления султана Абдулмаджида (1839-1861 гг.). Реставрация, начатая в 1847 г. с назначением двух швейцарских братьев архитекторов продолжалась до 1858 г. Наряду с визуальными и письменными документами и публикациями братьев Фоссати, а также гравюры и сопровождающиеся записи путешественников, посещавших Стамбул, рукописи и записи Османского архива, трактаты Аясофья и картины художников того периода с изображением Аясофьи дали возможность проследить ход реставрации и подчеркнули важность данного архитектурного строения.

Ключевые Слова: Церковь Светой Софии, мечеть Аясофья, правление Абдулмаджида, братья Фоссати, реставрация.

---

* университет Хажеттепе, факультет литературы, кафедра истории искусства / Анкара
semad@hacettepe.edu.tr

Avrupa Birliği'nin Yeni Mottosu 'Farklılıkta Birlik' ve Türkçenin 'Farklılıkta Birlik'teki Yeri

Süer Eker*

Özet: İlgili resmî belgelerinde kaydedildiği üzere, Avrupa Birliği (AB) 'farklılıkta birlik' ilkesi üzerine inşa edilmiş bir kurumdur. Dilbilimsel farklılıklar AB'nin nüvesini teşkil etmektedir. AB-THŞ'nda belirtildiği üzere, AB, dilbilimsel farklılıklara saygıyı esas almakta, dil ayrımcılığının dâhil olduğu her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır.

Türkçe, AB'ye aday ülke olan Türkiye'de, 70 milyon Türk vatandaşının esas dilidir. Ayrıca AB ülkelerinde dört-beş milyon Türkçe konuşuru bulunmaktadır. Türkçe; Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve aday ülke Makedonya'da da azınlık grupları tarafından konuşulmaktadır. Türk dili ve kültürü yüzyıllardan beri Avrupa kıtasının bir parçası olmasına karşılık, gerçekte AB, Batı ülkelerindeki Türk topluluklarını 'göçmen' azınlıklar, Türk dilini 'Avrupa dili olmayan göçmen dili' ve/veya 'daha az kullanılan dil' olarak kabul etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkçe, azınlık dilleri, dil hakları.

Giriş

Nisan 1951'de 6 ülke tarafından Paris'te imzalanan *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması* ile hukukî temeli atılan *Avrupa Topluluğu*, Şubat 1992'de, *Maastricht Antlaşması* ile bağımsız, egemen ülkelerin, egemenliklerini bir araya getirerek, karar alma yetkilerinin bir kısmını Avrupa düzeyinde demokratik biçimde paylaşma esasına dayalı bugünkü yapısına kavuşmuş ve Kasım 1993'te *Avrupa Birliği (AB)* adını almıştır. AB, Avrupalılık kimliğini hareket noktası yapan, demokrasi, eşitlik, insan hakları vb. değerleri esas alan, çok uluslu/ulusüstü, aynı zamanda ulusal egemenliklere dayalı yeni bir bölgesel bütünleşme modeli uygulamaya başlamıştır.

---

*Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / ANKARA
suereker@yahoo.com

*Arnavutça-Sırpça-Türkçe
Üç Dilli Bir Adres Levhası Kosova-Prizren*

Yirminci yüzyılın son on yılı, dünyada ve özellikle Avrupa'da ideolojik tansiyonun düşmesi, ardından ideolojik bariyerlerin ortadan kalkması, Doğu Bloku'nun çözülerek Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi önemli siyasal değişikliklere, özellikle, azınlıktaki ulusal kültürlerin ve kimliklerin yeniden hayatıyet kazanmasına sahne olmuştur.

İdeolojik uydu devletlerden demokratik yönetime geçiş yapan yeni bağımsız ülkeler de beşinci (2004) ve altıncı (2007) genişlemelerle AB'nin genişleme sürecine dâhil olmuşlardır. Coğrafi ve siyasî sınırları tartışmalı olmakla birlikte, Avrupa kıtasında yer alan 49 devletten 27'si AB üyesi; Türkiye, Makedonya ve Hırvatistan AB üye adaylarıdır. 19 Avrupa ülkesinin AB ile üyelik hukuku bulunmamaktadır. AB; 4,324,782 km² yüzölçümü, 491,582,852 nüfusu ve ekonomik potansiyeli ile küresel bir güç adaydır (CIA, The World Fact Book).

AB yapılanmasında, farklı dilleri ve kimlikleri bir arada yaşatarak paradoksal biçimde ortak bir Avrupa kimliği yaratmayı öngören ulusüstü yapılanma modelinin hayata geçirildiği en önemli alanlardan biri, dil politikalarıdır (İleri 2000: 6–66). AB dil politikaları ile ilgili resmî belgelerde, dil hakları insan haklarının bir parçası olarak değerlendirilmekte, iletişimde eşitlik temelinde, vatandaşların dillerini kullanma hakları teminat altına alınmaktadır. AB, konuyla ilgili olarak kurumsal bazda da örgütlenmiş, Şubat 2007'de aday ülkelerin gözlemci statüsü ile üye olabilecekleri *Temel Haklar İçin Avrupa Birliği Ajansı*'nı (FRA) teşkil etmiştir. Ancak, konuyla ilgili hükümler resmî belgelerin tamamında lafzen yer almakla birlikte,¹ bu hükümlerin hayata geçirilmesinde ne denli başarılı olduğu tartışmalıdır. Gerçekte, azınlık hakları, gerek üye ülkelerde gerekse AB düzeyinde çıkar ve güvenlik değerlendirmelerinin gölgesindedir ('azınlık' ve 'ulusal azınlık' terimlerinin kavramsal, tarihî ve çağdaş perspektifleri ile ilgili olarak bk. Preece 1988).

AB'nin, azınlık dilleriyle ilgili politikalarının, özellikle Avrupa'daki Türklere ve Türkiye'deki toplumsal yapıya yönelik tutum ve taleplerinin çifte standarda dayalı olduğuna ilişkin ciddi kuşkuvar vardır. Örneğin, AB üyesi ülkelerde

yerli, göçmen veya misafir işçi vb. değişik statülerde bulunan Türkçe konuşurlarının dil hakları, 'paralel toplum' oluşabilir endişesiyle resmen gündeme gelmemektedir. Öte yandan, AB üyesi Yunanistan'da, Lozan Antlaşması'nın dayanak gösterilerek 'Türk' adının kullanılmasının dahi yasaklanmış olması; azınlık haklarıyla ilgili belgelerden UAKÇS'nin (Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme) tamamının ve özellikle 6, 8, 10 ve 11. maddelerinin, BADAŞ'ın (Bölge ve Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı) tamamının ve özellikle 7, 10 ve 12. maddelerinin açıkça ihlali olup soruna ilgili tüm resmî belgelerin ruhuna da aykırıdır. Örnekleri artırmak mümkündür.

Türkçenin kısa, orta ve uzun vadede; Avrupa'nın, *Farklılıkta Birlik* 'motto'suyla² simgelenen farklılıklarının bir parçası olamayacağı; ancak, görmezlikten de gelinemeyecek sayıda konuşuru bulunduğundan, *daha az konuşulan dillerle* (İng. lesser-used languages) birlikte, Avrupa'nın folklorik bir çeşni olmaktan öteye gidemeyeceği kuvvetle hissettirilmekte ya da en azından bu tür 'yanılsama'ların ortaya çıkmasına vesile olabilecek ortamlar ve süreçler yaratılmaktadır. Ancak, AB dil politikalarının dayandığı temellerin ana çizgileri ile incelenmesi ve Türkçenin bu politikalarda diğer AB dilleriyle birlikte eşit şartlarda yer alıp alamayacağını değerlendirilmesi, Türkçenin AB mevzuatı içindeki 'politik-dilbilimsel' konumunun anlaşılmasına yardım edecektir.

Avrupa Birliğinin Anahtar Kavramları: Çokdillilik ve Farklılıkta Birlik

Farklı etnik, kültürel ve dilbilimsel arka plana sahip yaklaşık 450 milyon AB vatandaşının farklılıklarının ve haklarının güvence altına alınması, AB'nin insan haklarıyla ilgili müktesebatının öncelikli maddeleri arasındadır. Bu amaçla, *AB Temel Haklar Şartı* çerçevesinde bölge, dil, din, inanç esaslı ayrımcılığı yasaklayan AB; bu farklılıklara saygıyı temel politika olarak kabul etmiştir. BM antlaşma ve sözleşmelerine ilave olarak *Bölge veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı*³ (1992), *Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşme* (1995), *AB-THŞ* (2000), AB'nin 'haklar' ile ilgili temel başvuru kaynaklarıdır. BM, AK ve AB tarafından insan hakları bağlamında dil ve azınlık haklarıyla ilgili, üzerinde mutabakata varılan ve imzalanan her belgenin üye ülkeler için bağlayıcılığı vardır⁴.

Özellikle 1990'lardan sonra, AB'nin eğitim ve kültür politikalarında kültürel ve dilbilimsel farklılık ve çokkültürlülüğün doğal sonucu olan, 'belirli bir coğrafyada birkaç dilin bir arada konuşulması', 'bir kişinin birden fazla dili kullanma becerisine sahip olması' anlamındaki *çokdillilik* önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Yapılan araştırmalar, AB vatandaşlarının en az yarısının szlu iletişimlerinde ana dillerinden farklı ikinci bir dili kullandıklarını göstermektedir.⁵ Bu noktadan hareketle, AB'nin çokdillilikte varmak istediği noktalardan biri, *ana dili-artı-iki dil* sloganında ifade edildiği üzere, vatandaşlarının en az u dilli hle getirilmesidir.⁶

Çokdillilik ilkesi; AB'nin, ülkeler, halklar, diller ve bireyler arasında eşit muamele öngören, kültürel ve dilbilimsel farklılıkları garanti eden ve vatandaşlarına Avrupa kurumlarıyla resm dillerden⁷ herhangi biri aracılığıyla etkileşimde bulunma hakkını sağlayan temel ilkelerinden ve anahtar özelliklerinden biridir. AB'ye göre, vatandaşlarına değişik bakış aları sunan ve Birliğin en önemli toplumsal dinamiklerden biri olan çokdillilik; kültürlerarası hoşgörünün, farklı hayat tarzlarını anlamanın bir anahtarı olmasının yanı sıra, iş bulma, ğrenim, Avrupa'da seyahat ve kültürlerarası iletişim kanallarını açık tutması itibarıyla da önemli bir role sahiptir.⁸ Farklı dil ve kültürleri bir arada yaşatmayı amaçlayan çokdillilikten sorumlu ABK ve Komiserliği bu ilkenin hayata geçirilmesini koordine ve kontrol eder. BM; 2008'i *Diller Yılı*, AB ise *Kültürlerarası Diyalog Avrupa Yılı* olarak ilan etmiştir.⁹

Karmaşık ortak karar süreçlerine sahip bir çokdilli kurum niteliğindeki AB'nin, esinini İsviçre modelinden alan farklı kültürlerden ve dillerden oluşan tek topluluk idealini hayata geçirme projesi, 2004 yılında imzalanan *Bir Avrupa Anayasası Kuran Antlaşma*'nın 1–8. maddelerinde yer alan *Farklılıkta Birlik* 'motto'su ile simgelenmektedir AB'nin, ye ülkelerin halkları arasında ortak bilinç, değerler sistemi ve kimlik yaratmayı amaçlayan *Avrupa bayrağı*, *Avrupa marşı*, *9 Mayıs Avrupa Günü* ile birlikte resm simgeleri arasında yer alan *Farklılıkta Birlik* 'motto'su, Avrupalıların, AB aracılığıyla barış, refah için işbirliği yapmak üzere birleştikleri ve Avrupa'daki çok farklı kültür, gelenek ve dillerin kt'a için birer zenginlik olduğu mesajlarını vermektedir.¹⁰

AB'nin çokdillilikle ilgili belirlediği politikaların esas 'dil öğreniminin teşvik edilmesi, sağlıklı çokdilli ekonomik yapının tesisi, bütün AB vatandaşlarına, ye ülkelerde veya AB'de resm statüsü bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, Birliğin yasama, işlem ve bilgilerine kendi dilleriyle ulaşmalarının sağlanması' başlıkları altında toplanmaktadır. Bu politikaları hayata geçirmek üzere Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından 2005'te *okdillilik İçin Yeni Bir ereve Strateji* belirlenmiştir. Bu strateji çerçevesinde okdilliliği teşvik etmek üzere, dil öğretimine yönelik *lingua vb.* projelere de önemli destekler verilmektedir.

Bütün bu politikaların *farklılıkta birlik* yerine, *birlikten daha ziyade, farklılık yarattığı* iddiasıyla AB kurumları için ortak dil, bir *lingua franca* kullanılmasını, yasal zgn belgelerin bu dilde yazılmasını öneren ve *farklılıkta birlik*

sloganının aslında *böl ve yönet* politikalarının ifadesi olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır.

AB'de Resmî Dillerin Belirlenmesi

AB'ye bildirilecek resmî dilleri belirleme yetkisi, AB organlarına değil, üye ülkelere aittir. AB, bir ya da birden çok resmî dil beyanını ulusal hükümetlerin iradesine bırakır. Her üye aday devlet, AB'ye tam üye olarak katılırken, hangi dil veya dilleri AB'nin resmî dillerine dâhil etmek istediğini resmen bildirir. AB'nin, herhangi bir dilin Birlik çapında resmî dil olmasına yönelik arayışı ise yoktur. Bu yolda bir girişim, üye ülkelerden birinin dil ve kültürünü ön plana çıkarabileceğinden, hatta siyasal baskınlığını gündeme getirebileceğinden, mevcut politik-dilbilimsel şartlara da uygun değildir.¹¹

AB dışişleri bakanlarının Haziran 2005'te vardığı mutabakata göre İrlanda dilinin, resmî dil olarak kabul edilmesinin ardından, ilgili ülke ve AB kurumları arasında anlaşmaya varılması durumunda, *Baskça* ve *Katalanca* gibi AB'nin resmî dilleri arasında yer almayan, ancak Birlik üyesi ülkelerde yaygın şekilde kullanılan diller de, AB dili olarak kabul edilebilecektir.

Zaman zaman, AP üyeleri, azınlık grupları ve temas grupları tarafından Türkçenin AB dili olmasıyla ilgili talepler gündeme getirilmektedir. Ancak bu talepler, yeni katılan her üye ile bir kat daha yükselen 'Babil Kulesi'nde yılda 1,5 milyon sayfayı bulan tercüme faaliyetlerinin, toplam maliyeti yıllık 1 milyar avroyu aşan tercüme ve tercüman giderlerinin daha da artacağı vb. yüzeysel gerekçelerle dikkate alınmamaktadır.

AB'nin Resmî Dilleri

Bugün yeryüzünde %95'i kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan 6,912 dil vardır. Bu dillerden 6'sı, *İngilizce*, *Fransızca*, *Arapça*, *Rusça*, *Çince* ve *İspanyolca* 192 üyesi bulunan Birleşmiş Milletler örgütünün resmî çalışma dilleridir.¹² Dünya nüfusunun ancak %26,3'ünü (1,504,393,183) barındıran Avrupa; toplam 239 yaşayan dil ve %3,5 konuşur oranı ile en düşük dilbilimsel çeşitliliğe sahip kıt'adır (bk. Ethnologue 2005: 15).¹³ AB, Yunanistan'ın Yunan alfabesini, Bulgaristan'ın da Kiril alfabesini taşımasıyla, 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla, 23 dilli, 3 alfabeli bir ulusüstü kuruluş hâline gelmiştir. Üye ülke sayısının resmî dillerden fazla olmasının sebebi İngilizce, Fransızca, Almanca, Felemenkçe vd. dillerin birden çok ülke tarafından resmî dil olarak bildirilmesidir. Örneğin İngilizce, İngiltere'nin yanı sıra İrlanda, Malta ve GKRY'nin de resmî dilidir.

Avrupa kurumlarının resmî dilleri ve çalışma dilleri ile ilgili hükümler, *Avrupa Ekonomik Topluluğu* (EEC) ve *Avrupa Atom Topluluğu* (Euratom) bünyelerinde 1958 tarih 1 sayılı Tüzük çerçevesinde düzenlenmiştir. Tüzük, 2005

yılında *Kurucu Antlaşmalar ve Avrupa Toplulukları Konseyi* tarafından İrlanda dilinin resmî statüsünün tanınması ve AB'nin çalışma dillerinden biri olmasını sağlayan düzenleme ile güncelleştirilmiştir. Tüzüğe göre, AB mevzuatı ile ilgili önemli belgeler resmî dillerin tamamına çevrilerek Birliğin resmî gazetesinde yayımlanmakta ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda, bütün dillerdeki belgeler eşit derecede aslı kabul edilmektedir.¹⁴

Bu düzenlemeler, vatandaşları Birliğe yakınlaştırmaya, dilbilimsel farklılıkların yarattığı zenginlikleri dikkate almaya yöneliktir. Vatandaşların, AB kurumlarıyla ilişkilerinde ana dillerini kullanabilmelerinin, kimliklerini AB'nin siyasal projeleriyle bütünleştirmeleri ve güçlendirmeleri bakımından önemli bir etken olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, diller arasındaki çeviri birleşimleri, Birliğe katılan her üye ülkenin resmî dili ile daha da karmaşık hâle gelmektedir. Herhangi bir terimin 23 ayrı dilde ortak kavram alanını bulmanın, 23 dilde aynı mesajı tam olarak verebilecek nitelikte çeviri yapmanın güçlüğü vb. sebeplerle de resmî dillerin sayısının dondurulmasını öneren görüşler de zaman zaman AB gündemine gelmektedir.

AB kurumlarının bir bölümünde, resmî dillerin tamamı aynı zamanda çalışma dilleridir. Ancak bazı AB kurumları faaliyetlerini yürütürken, esnekliği ve etkinliği sağlamak amacıyla başta İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere bir veya birkaç dili çalışma dili olarak kullanabilmektedirler. Farklı AB kurumlarında Almanca, Fransızca ve İngilizceden biri, ikisi veya her üçü çalışma dilidir. Birlik kurumları ve personeli arasındaki iletişimde son dönemlerde İngilizce, büyük ölçüde Fransızcanın yerini almıştır. AP'de ise her milletvekili kendi dilinde müzakerelere katılabilmekte, yapılan konuşmalar eşzamanlı olarak 23 dile çevrilmektedir.

Almanca, İngilizceden sonra AB ülkeleri içinde birinci veya ikinci dil olarak en çok konuşuru bulunan,¹⁵ *Maltız* ise en az konuşuru bulunan dildir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği durumunda Türkçe, Almancadan sonra esas dil olarak en çok konuşuru bulunan ikinci dil hâline gelecektir. AB üyesi ülkelerde iki dil, resmî dil olduğu halde, AB'ye resmî dil olarak bildirilmemiştir. Bunlardan biri *Lüksemburca* (Lëtzebuergesch), diğeri GKRY'ce temsil edildiği iddia edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Rumca ile birlikte resmî dili olan *Türkçedir*.¹⁶ Yarım milyondan daha az konuşuru bulunan Lüksemburcanın AB'ye resmî dil olarak bildirilmemesi, Lüksemburg yönetiminin iradî bir karardır.¹⁷

Daha az konuşulan diller arasında gösterilen Birleşik Krallık'ta resmî dil statüsündeki *Gal* ve *İskoç*, İspanya'da *Bask* ve *Katalan*, Fransa'da *Galiç* vd. toplam 46 milyon konuşuru bulunan diller de AB kurumlarında resmî dil statüsünde değildir.¹⁸ AB birimleri zaman zaman gayriresmî dillerde Birliği ve Birlik mevzuatını tanıtan yayınlar yapmakta, kimi belgeler Türkiye Delegas-

yonu tarafından Türkçeye de çevrilmektedir. Ancak bilgilendirme amaçlı bu belgelerin resmî niteliği bulunmamaktadır. Aslında, aralarında Türklerin de bulunduğu ana dili resmî dillerden farklı milyonlarca AB vatandaşının dil hakları, açık ve örtülü engellemelerle karşı karşıya gelebilmektedir.

'Yerli Azınlık-Göçmen Azınlık' Ayırımı

Dil, iletişimle ilgili işlevlerinin yanı sıra, siyasal ve toplumsal simge olarak bir grubun varlığının ve kültürünün en önemli ifade aracıdır. Bir azınlık dilinin resmen tanınması, azınlığın eğitim ve kültür haklarını da beraberinde getirmektedir. Bugün, AK'ye üye ülkelerin büyük bir bölümü tarafından imzalanan UAKÇS'nin ve diğer belgelerin açık hükümlerine karşın, AB üyelerinde hatta aynı ülkenin farklı bölgelerinde ortak bir azınlık yaklaşımı ve azınlık haklarıyla ilgili ortak uygulamalar yoktur. Özellikle bir azınlık dilinin konuşulduğu coğrafyanın, *akraba devlet*¹⁹ (İng. Kin state) ile komşuluğu, sorunu daha karmaşık hâle getirmektedir. AB ülkelerindeki azınlık dillerinin önemli bir bölümünün akraba devleti vardır.

1978'de BM raportörü F. Capotorti'nin önerdiği ve uluslararası alanda üzerinde büyük ölçüde mutabakata varılan tanıma değin (Preece 1988: 22-40. Ayrıca, 'azınlık hakları' ile ilgili olarak bk. passim. Çavuşoğlu 2001), *azınlık ve ulusal azınlık* kavramlarının uluslararası geçerliği bulunan tanımının yapılması, insan hakları ile gündemin temel sorunlarından biri olmuştur. Capotorti'nin tanımından hareketle *azınlık* 'Buldukları ülkelerin geri kalan nüfusundan daha az olan, söz konusu devletin topraklarının belirli bir bölümünü işgal eden, hâkim durumda bulunmayan; etnik, dinî veya dilbilimsel farklılıklar taşıyan ve kendi kültürlerini, geleneklerini, din veya dillerini korumaya yönelik gizli veya açık dayanışma duygusu sergileyen toplumsal gruplardır'.²⁰

Azınlık hakları konusu, özellikle Soğuk Savaş döneminin ardından yalnızca ulusal sorun olma niteliğini yitirmiş, herhangi bir ülkede etnik-dinsel-dilsel tansiyonun yükselmesi, bölge ve dünya barışına yönelik tehdit ve tehlike olarak algılanmaya başlamıştır. Azınlık haklarıyla ilgili sorunlar ülke sınırlarını aşarak, BM, UNESCO, AĞİT, AK, AB gibi uluslararası kuruluşların, hatta sorunla kendisini ilgili gören ülkelerin ajandalarına da girmiştir (Ulusal azınlıkların Avrupa uluslararası ilişkilerinin bir konusu olmasının sebepleri ile ilgili olarak bk. Preece 1988: 30-32).

Uluslararası hukuk, azınlıkları *yerli/yerleşik azınlıklar* (İng. Autochthon minorities) ve *göçmen azınlıklar* (İng. Allochthon minorities) olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirmektedir. *BM Sivil ve Siyasal Haklar Üzerine Uluslararası Sözleşme* (m. 27, 1966), *BM Ulusal veya Etnik, Dinî ve Dilbilimsel Azınlıklara Ait Kişilerin Hakları* (m. 1, 2, 1992) vd. belgelerden hareketle, yerli azınlıklar, BM Genel Kurulu tarafından *etnik, dinî ve dilsel* olmak

üzere üç başlık altında toplanmaktadır.²¹ *Yerli azınlık* kavramı, herhangi bir devletin yurttaşları ve uyruklarıyla sınırlanmaktadır. Yerli azınlık sayılmanın en önemli ölçüsü ise, tarihî dönemlerden bu yana ilgili bölge veya ülkede yaşıyor olmaktır (bk. Çavuşoğlu 2001: 45). Büyük bir bölümü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik ve siyasal nedenlerle sömürgelerden AB ülkelerine gelen ve bu ülkelerde belirli sayıya ulaşan Arap, Hintli, Pakistanlı vd. göçmenler ile sığınmacı, yabancı ve göçmen işçilerin oluşturduğu gruplar *göçmen azınlıklar* olarak kabul edilmektedir. Bu gruplar, BM'nin yerli azınlık tanımlarının dışında değerlendirilmekte ve ayrı hukuka tâbi tutulmaktadır (bk. Preece 1988: 28).

Avrupa Türkleri ve Türkçenin AB'deki Statüsü

Kendisini bir *kaynaştırma potası*, dilbilimsel farklılıkları *anahtar tema* olarak nitelendiren AB'de yerli azınlıkların toplam dil sayısı, 2 Türk yazı dili *Türkiye Türkçesi* (TR) ve *Tatarca* (*Tatar Türkçesi*) (IA) da dâhil olmak üzere, 65'tir.²² AB ülkelerinde kullanılan 65 yerli dilden bir bölümü, hukuken tanınan, belirli bölge ya da azınlıkların dilleridir. AB üyesi Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'da konuşulan *Gagauz Türkçesi* ile Polonya ve Litvanya'da konuşulan *Karay Türkçesi* bu sayıya dâhil edilmemiştir. AB'ye üye veya üye adayı ülkelerden Bulgaristan,²³ Finlandiya, Estonya,²⁴ Litvanya,²⁵ Makedonya,²⁶ Polonya²⁷ ve Yunanistan'da yerli Türk azınlıklar; Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İsveç'te ise 'dışarıdan gelen' göçmen Türkler bulunmaktadır. Avrupalı yerli Türk topluluklarının büyük bir bölümü etnik, dinî ve dilsel azınlık ölçütlerinden her üçünü de taşımaktadır. Yaşadıkları ülkelerin yurttaşlarının çoğunluğu ile aynı dini paylaşan Gagauzlar, etnik ve dilsel azınlıktır.

70 milyonu üye adayı Türkiye'de ve yaklaşık 5 milyonu birlik üyesi ülkelerde yaşayan²⁸ toplam 75 milyona yakın Türkçe konuşurunun dil hakları, Kıbrıs Türklerine yönelik kısa soluklu, dar çerçeveli girişimlerin ve tartışmaların dışında, AB gündeminde değildir.

KKTC, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya vatandaşı 1 milyondan çok 'yerli', 1,250,000'den çok göçmen kaynaklı toplam en az 2,250,000 'AB vatandaşı' Türk'ün dili Türkçe, AB müktesebatında *göçmen dilleri* veya *daha az kullanılan diller* arasındadır. Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler, AB ülkelerine kendi iradeleriyle ve sonradan geldikleri savıyla, yerli azınlık olarak kabul edilmemektedir. Örneğin, Almanya'da en az 2 milyon kişi tarafından konuşulan *yerli/Avrupalı olmayan Türkçenin*²⁹ (!) resmî statüsü yoktur; buna karşılık çok az sayıda konuşuru bulunan *Dan, Frisya, Saterland, Kuzey Frisya* ve *Sorb* dilleri bölge/ azınlık dilleridir. İlk ve orta öğretimde bu azınlık dillerine tahsis edilen zorunlu ana dili derslerinin saati ve dozajı Almandan daha fazladır (bk. İleri 2000: 28).

Türkçe, diğer Avrupa dilleri karşısında olumsuz ayrımcılığa tâbi tutulmaktadır. Ana dili veya esas dil olarak Türkçe konuşan AB vatandaşları da yerli azınlıklara sağlanan bu dilbilimsel haklardan yararlanamamaktadır. Türk çocuklarının ana dillerini öğrenmeleri için sunulan 'imkânlar', Türkçenin öğretilmesini 'açıktan engellememe' düzeyindedir. İspanya, Belçika gibi bir iki ülke dışında, AB ülkelerinde sayıca az, genel nüfus içinde genellikle çok küçük oranlar teşkil eden azınlıklara sağlanan dil hakları, yazılı ve görüntülü medya aracılığıyla yayın yapabilme ve genellikle ilköğretim düzeyinde, okul saatleri içinde veya dışında anadilini seçmeli olarak okuyabilme haklarından ibarettir (İsveç, Fransa ve Hollanda'daki örnekler için bk. Canatan 2007: 159-172). İlgili ülkenin eğitim sistemi dışında bulunmak kaydıyla, Türkçe de, genellikle *gönüllü-seçmeli ders* veya *kurs* statüsündedir. Ülkelere veya eyaletlere göre farklı uygulamalar söz konusu olmakla birlikte, kursların tamamlanmasını müteakip verilen belgelerin geçerliği de bulunmamaktadır (bk. İleri 2000: 5-66). Zaman zaman ana dilde öğrenim haklarının bu düzeyde dahi kullanılmasının örtülü biçimde önüne geçilmektedir.

Yabancıların, özellikle Türkçe konuşurların Birlik üyesi ülkelerin resmî birimlerince kimi zaman 'okullarda veya iş yerinde Türkçe konuşmanın yasaklanması' vb. hak ihlallerine, kısıtlamalara ve ayrımcı uygulamalara maruz kaldıkları, bu olumsuzluklara gösterilen demokratik tepkilerin de çoğu zaman demagojik açıklamalarla geçiştirildiği görülmektedir.³⁰ Göçmen azınlıkların uyumu için öngörülen çözümün, genellikle *entegrasyon* adı altında *asimilasyon* olduğuna ilişkin ciddi belirtiler vardır. Oysa, ana dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi ile ilgili uluslararası kazanımların büyük ölçüde aktarıldığı bilinen ortaklık hukukunun ve Birlik mevzuatının, uzmanlarca incelenerek yaşanan sorunların AB Ombudsmanı,³¹ AB Yüksek Mahkemesi, AK İnsan Hakları Mahkemesi gibi kurumlara götürülmesi durumunda, Türkçenin resmen kullanılması, öğretilmesi konusunda olumlu gelişmeler ortaya çıkabilir.³²

AB sınırları dâhilinde, 'Türkçenin hakları'; yerli Türk azınlıkların yaşadığı Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ile sınırlı olmak üzere, AB tarafından resmen tanınan en büyük STK'lardan³³ biri olan ve bölge veya azınlık dillerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunan *Daha Az Kullanılan Diller Avrupa Bürosu* (EBLUL) tarafından savunulmaktadır.³⁴ Ancak, bu büronun faaliyetleri de, romantik kültürel faaliyetler olmaktan öteye geçememektedir.

Türkçenin Önünü Kesen Stratejik Rum Planı

Annan Planı, *Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*'nin AB'ye müracaat etmesi durumunda Türkçenin, Rumca ile birlikte AB'nin resmî dili olmasını öngörmüştü. Plan, ortak devletin yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinde her iki dilin de kullanılmasını, ortak devletin dokümanlarının ve resmî gazetenin iki dilde

yayımlanmasını, Türkçe ve Rumcanın ortaöğrenim kurumlarında zorunlu olarak okutulmasını öngörüyordu. Vatandaşların resmî makamlara yazılı müracaatlarına cevap, müracaat edilen dilde verilecekti (m. 7, *Resmî diller ve resmî işlemlerin yürürlüğe konması*).³⁵

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsil ettiği iddiasında bulunan GKRY, 24 Nisan 2004'te Annan Planı'nı reddetmesinin hemen ardından, *Kıbrıs Cumhuriyeti* adıyla 1 Mayıs 2004'te AB'ye tam üye olmuştur. AB üyesi GKRY; para, doğum belgesi, kimlik, pasaport, posta pulu, tv ve radyo haberleri vb. resmî belgelerde ve yayınlarda Rumcanın yanında Türkçeye yer vermesine karşılık, Birliğe, Türkçeyi resmî dil olarak bildirmemiştir. GKRY'nin bu eylemi, yalnızca KKTC Türk halkına yönelik ayrımcı bir uygulama değil, aynı zamanda İngiltere'deki Kıbrıslı Türkler de dâhil olmak üzere, Avrupa ülkelerindeki yerli ve göçmen bütün Türkleri yakından ilgilendiren kültürel, ekonomik ve siyasal bir tecrit ve engelleme eylemidir. Örneğin, AB kurumlarında çalışabilmek için *Avrupa Personel Seçme Ofisi* (EPSO) tarafından yapılan merkezî sınavlarda iki dilden başarılı olma şartı bulunmaktadır. AB üyesi ülke vatandaşlarının müracaatı için ana dilleri ve diğer bir AB dili yeterli olurken, ana dili Türkçe olanlar en az iki yabancı dil bilmek ve bu dillerden sınavlara girmek zorundadır.³⁶

Annan Planı'na 'evet' diyen KKTC'ye, AB tarafından verilen sözler çerçevesinde, AP bünyesinde bir 'Yüksek Temas Grubu' kurulmuş, Türkçeye AB dili statüsünün tanınması hususunda girişimler olmuş, ancak bu faaliyetler somut bir sonuca ulaşamamıştır. GKRY'nin AB üyeliği ile, Türkçenin de AB'nin resmî dili olması gerektiğini, aksi durumun hukuksuzluğun AB tarafından kabul edilmesi anlamına geleceğini ileri süren çoğunluğu Türk bir grup İngiliz vatandaşı *AB üyesi ülkenin resmî dili olduğu halde, AB'nin resmî dili olmayan tek dil: Türkçe* sloganıyla imza kampanyası başlatmışlardır.³⁷ Benzer şekilde, AP bünyesinde *Türkçe, AB'nin resmî dili olsun* başlıklı başka bir imza kampanyası düzenlenmiştir. AP Rum milletvekili M. Matsakis de, Rum yönetimin bu hukuksuz, ama stratejik eylemini taktik bir manevra ile Rumlar lehine bir gösteriye dönüştürmek amacıyla, AP Başkanlığına verdiği dilekçe ile Türkçenin AB'nin resmî dili olmasını talep etmiş, AP Başkanı Pöttering, *Kurucu Antlaşma'nın* 290. maddesine göre bunun, ancak, ABK'de oy birliği ile alınabilecek bir kararla mümkün olabileceği cevabını vermiştir.³⁸ Güney Lefkoşa'daki Avrupa Birliği Komisyon Temsilcisi Themis Themistokleus vd. AB yetkililerinin zaman zaman gündeme gelen Türkçenin AB dili olmamasının sorun teşkil ettiği, Rusçanın da benzer durumda bulunduğu vb. söylemlerinin samimi olduğu kabul edilse dahi, gerçek, değişmemektedir.

Kıbrıs Rum Kesimi'nin, AB'ye, Türkçeyi resmî dil olarak bildirmeme eylemi, basit bir siyasal manevra değil, 75 milyon Türkçe konuşurunun önünü kesmeye yönelik stratejik bir eylemdir.

Türkçe Niçin AB Dili Olmalıdır?

Avrupa tarihinin ve coğrafyasının bir parçası olan Türk halkının ve onun dili Türkçenin, orta ve uzun vadede Arnavutluk, Kosova ve Sırbistan'ın da katılımıyla daha da genişleyebilecek AB'nin dışında tutulması, açık bir etnik, dilsel ve dinsel ayrımcılıktır. AB dilleri arasında Türkçeye yer verilmemesi, AB'nin savunduğunu iddia ettiği değerlere de aykırıdır. Bu noktadan hareketle, Türkçenin AB dili olmasını gerektiren sebeplerin bir bölümü, öncelik sırası olmaksızın, şu şekilde sıralanabilir:

- a. Türkçe, diğer Avrupa dilleri gibi Asya kökenli olmakla birlikte, Kıpçakça, Kumanca, Oğuzca değişkeleriyle en az 1500 yıldır Macaristan'dan Urallara, Mora yarımadasından Kırım'a, Kafkasya'ya değin Avrupa'da konuşulmuş, harplerle ve bu harplerin sonucu olan siyasal gelişmeler ve nüfus hareketleriyle doğuya doğru sürülmüş bir *yerli Avrupa dilidir*.
- b. AB ülkelerinde yaşayan 5 milyon Türkçe konuşurunun dilbilimsel haklarından mahrum bırakılması, Birliğin kuruluş ruhuna aykırıdır. Aday ülkelerin önüne konulan Kopenhag ölçütleri arasında yer alan azınlık haklarının, kuramdan çok, uygulamada, öncelikle AB ülkelerinde ilgili müktesebata uyumlu olmalıdır.
- c. Türkçe; Litvanya, Estonya gibi küçük ülkeler dâhil, AB ülkelerinin tamamında sayısı milyona, yüz binlere, on binlere yaklaşan kalabalık kitleler tarafından konuşulmaktadır. Türkçe kadar AB ülkelerinde yaygın şekilde kullanılan dil, azdır.
- d. Türkçenin AB'nin resmî dilleri arasında yer alması, çokdillilik ve çokkültürlülük ideallerini hayata geçirmeye, farklılık içinde birlik yaratmaya çalışan AB politikalarının gerçekçi ve samimi olduğunu gösterme imkânı verecektir. Böylelikle, etnik, dilsel ve dinsel bakımdan farklı olan bir halkı, tarihsel önyargıların ve anlamsız tehdit algılamalarının dışında tanıma imkânı ortaya çıkacaktır.
- e. Türkçe, başta Almanya ve Bulgaristan olmak üzere, AB ülkelerinde yaşayan, bu ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatına önemli katkıları bulunan yerli ve göçmen milyonlarca Avrupalı Türk'ün iletişim aracıdır.
- f. Türk topluluklarının yaşadıkları ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatına önemli katkıları bulunmaktadır. Örneğin, Bulgaristan'ın AB'ye girişinde Türk toplumu anahtar rol oynamıştır.

- g. AB ülkelerindeki Türkçe konuşurlarının sayısı, 23 resmî dil arasında yer alan *Eston, Litvan, Latviya, İrlanda, Sloven ve Maltız* dillerinin konuşur sayısından fazla, *Dan, Fin, Slovak* dillerinin konuşur sayısına yakındır.
- h. AB-THŞ'nin (2000) 'İyi Bir Yönetim Hakkı' başlıklı 41. maddesi, Birlik kurumlarına, Birlik dillerinden biri ile yazılı müracaatta bulunma ve aynı dilde cevap alma hakkı tanımaktadır. Bu ve buna benzer haklar Türkçe konuşurları için de uygulanmalıdır.
- i. *Yerli azınlık-göçmen azınlık* ayrımı kaldırılmalı, 5 milyon Türkçe konuşuru yok sayılmamalıdır. Tersi bir tutum, AB-THŞ'nin cinsiyet, ırk, renk, sosyal köken, genetik özellikler, dil, inanç, herhangi bir ulusal azınlığın üyesi olma vb. hususlarda 'Ayrımcılık Yapılmaması'na ilişkin 21. maddesine ve Birliğin 'kültürel, dinî ve dilbilimsel farklılığa saygı göstereceği'ne ilişkin 22. maddesine aykırı bir tutum, dolayısıyla etnik, dilsel ayrımcılık, kitlesel bir hak ihlali olarak değerlendirilebilir.
- j. Türkçenin resmî dil olması, AB vatandaşları arasında Türklere ve Türkiye'ye yönelik önyargıları bulunanların tutumlarında olumlu gelişmelerin meydana gelmesini, bazı çevrelerdeki en az bin yıllık taassubun ortadan kalkmasını sağlayabilir.
- k. Türkçenin AB dili ilan edilmesi, AB halklarını psikolojik bakımdan Türkiye'nin tam üyeliğine hazırlayacaktır.
- l. GKRY'yi, Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tam üye yapan AB, Türkçeyi de resmî dil olarak kabul etmelidir. Böyle bir karar, Türkçenin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasa ile teminat altına alınmış bir resmî dili olması sebebiyle, AB'ye resmî dil başvurusunun aday üye ülkenin iradesine bağlı olduğu hükmüyle çelişmez.
- m. Türkçenin resmî dil ilan edilmesi, sayısal bakımdan zorunluluk olduğu kadar, AB ideallerinin gerçekleşebilmesi bakımından gerçek bir ihtiyacın karşılanması demektir.

Türkçenin AB Dili Olması Türkçe Konuşurlarına Neler Kazandırır?

Türkçenin Avrupa Birliğinin resmî dili olması durumunda, Türkçe konuşurlarının kazanacağı avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. Türkçenin AB kurumlarının resmî dilleri arasında yer alması, başta Türkiye olmak üzere, AB ülkelerinde yaşayan Türkler için çok önemli bir motivasyon kaynağı hâline gelir.
- b. Türkçe, AB kurumlarının çalışma dili olur; ABK ve AP toplantılarında kullanılır.
- c. AB kurumlarının metinleri diğer resmî dillerle birlikte Türkçe de yayımlanır.

- d. Türkçe bilenler, AB'nin faaliyetlerinden ve gelişmelerden Türkçe haberdar olma imkânı bulur.
- e. Türkçe konuşurları, yerel yönetimlerden hükümetlere değin karşılaşacakları her düzeydeki sorunu ilgili kuruluşlara ana dilleri ile bildirme, sorunlarına ana dilleriyle çözümler bulma imkânına kavuşur.
- f. Türkçe, AB ülkelerinde ilk ve orta öğretimde okutulması gereken yabancı diller arasına girer.
- g. AB ülkelerinde doğan, burayı yurt tutan Avrupa Türklerinin orta ve uzun vadede dil yitimine uğramamaları için Türkçe eğitim resmî güvence altına alınmış olur.
- h. Türkçenin resmî dil olarak işlevini yerine getirebilmesi için, AB tarafından personel ve teknik donanım temini yoluna gidilebilir ve böylelikle, Türkçe konuşurları için AB kurumlarında istihdam imkânı artar.
- i. AB kurumlarında istihdam için Türkçe konuşurlarının yabancı dil şartı esas dil + 1 yabancı dil hâline gelir.
- j. Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan Türkleri için önemli maddî ve manevî avantajlar sağlanabilir.
- k. Kıbrıs'a yönelik izolasyonlar hafifler.
- l. *Ana dili-artı-iki dil* sloganıyla hedeflenen çokdilli Avrupa'da, Türkçenin, AB vatandaşları tarafından öğrenilmesinin yolu açılır.

Türkçenin AB Resmî Dili Olmasının Yolları Nelerdir?

Türkçenin AB dili olarak kabul edilmesi; Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği, üye ülkelerden birinin Türkçeyi AB'ye resmî dil olarak bildirmesi veya AB'nin oy birliği ile bu kararı almasıyla mümkün olabilir.

Türkçeyi AB'ye resmî dil olarak beyan edebilecek ülkelerden biri Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsil ettiği iddiasında bulunan GKRY'dir. Ülkelerinde yerli Türk azınlıklar bulunan Bulgaristan, Romanya, Yunanistan kuramsal olarak, Türkçeyi ikinci resmî dil veya bölgesel dil kabul etme ve AB'ye bildirme imkânına sahiptir.

Zaman zaman AB yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarda 23 resmî dile aynı anda etkinliğin ve finansal kontrolün sağlanmasının zor olduğu ve dolayısıyla Türkçenin resmî dil olması ile ilgili bir talebin kısa sürede gerçekleşmeyeceği dile getirilmekle birlikte,³⁹ *AB Dil Planı* ve *AB Dil Yasama Programları* üzerinde çalışan *AP Kültür ve Eğitim Komitesi* gibi kuruluşlar, üye ülkelerde veya AB'de resmî statüsü bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, vatandaşlarıyla ilişimlerini onların kendi dilleriyle sağlamaya yönelik projelerini sürdürmektedirler. Bu projelere Türkçe de dâhil edilebilir. Ancak, Türk-

çenin AB'nin resmî dili olması dışındaki öneriler kalıcı bir çözüm üretmeyecektir.

Kısa ve uzun vadede AB'nin politikalarında bir değişiklik yapılmaması durumunda, Türkçenin AB'nin resmî dili olmasının başlıca yolları şu şekilde sıralanabilir:

- a. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği.
- b. Kıbrıs'ta iki toplumlu bir devletin kurulması ve Türkçenin resmî dil olarak AB'ye bildirilmesi.
- c. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bir yolla AB üyesi yapılması.
- d. Yerli, göçmen azınlık ayrımının kaldırılarak en az 2 milyon AB vatandaşının ana dili olan Türkçeye, *Katalanca* ve *Baskça* örneklerinde olduğu gibi, resmî statü verilmesi.
- e. Yerli Türk azınlığın nüfusça en fazla olduğu Bulgaristan'ın Türkçeyi resmî dil olarak kabul etmesi ve AB'ye bildirmesi.
- f. Kosova'da, Türkçenin, az sayıda konuşuru kalmakla birlikte, altı yüz yıllık geçmişi bulunan resmî dil statüsünün iadesi ve bu ülkenin gelecekte AB üyesi olması durumunda, Türkçenin resmî dil olarak bildirilmesi.
- g. Türk azınlığın bulunduğu bütün AB ülkelerinde ilk ve orta öğretim düzeylerinde Türkçenin resmî zorunlu-seçmeli ders olarak okutulması ve bu ders için yeter sayıda ve nitelikte öğretmen yetiştirecek biçimde düzenleme yapılması, Kosova'da olduğu gibi, yüksek öğretim imkânlarının araştırılması.

Sonuç

En az 1500 yıldır Avrupa'nın bir parçası olan Türkçeye ve Türk azınlıklara yönelik her türlü tasarruf, AB vatandaşları ile AB ülkelerinde yaşayanların sivil, siyasal, ekonomik ve toplumsal haklarını saygınlık, özgürlükler, eşitlik, dayanışma, vatandaş hakları ve adalet temelinde düzenleyen son belge olan AB-THŞ'nin ruhuna uygun olmalıdır. Türkçenin AB dili olması ile ilgili mevcut durum, ülke bazında şu şekilde özetlenebilir:

- a. **Türkiye:** Türkçe, Türkiye'nin AB'ye tam üye olup olmamasına bağlı olmaksızın, AB'nin resmî dilleri arasında yer almalıdır; ancak mevcut şartlarda bu ihtimal sınıra yakındır.
- b. **Almanya:** Almanya ve diğer AB üyesi Batı Avrupa ülkelerinde vatandaşlık hakkı kazanan yüz binlerce Türkçe konuşuru, yerli azınlıklara sağlanan haklardan yararlanamamaktadır. Yerli azınlık-göçmen azınlık ayrımı, Türkçenin, bu ülkeler aracılığıyla resmî statü kazanma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

c. Bulgaristan, Yunanistan, Romanya: Anayasasına göre (m. 2) bölgesel özerkliğe geçit vermeyen Bulgaristan'ın, Türkçe öğretimini ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders olarak sınırlaması, Türkçenin kısa ve orta vadede bu ülkelerde resmî statü kazanmasının mümkün olamayacağını göstermektedir. Üstelik, önemli sayıda Türk azınlığın yaşadığı Bulgaristan, içeriği siyasî olan azınlık koşullarını uygulamayacağını pek çok kez açıklamıştır.

Yunanistan'ın bilinen tutumu ve iki farklı etnik gruptan meydana gelen Romanya Türklerinin sayı ve oran bakımından azlığı göz önüne alındığında, bu ülkelerin Türkçeyi resmî ilan etme ihtimali yoktur (Preece 1988: 153).

d. GKRY: Egemen bir devlet olarak AB'ye kabul edilen GKRY'nin, elde ettiği büyük avantajı paylaşma, Kıbrıs Türklerinin Rumlarla eşit haklara sahip olduğu bir siyasî çözümü kabul etme ihtimali çok zayıftır.

e. Makedonya: Makedonya'nın, ülke çapında resmî dil ilan edilmek için %20 barajı getirmesi, anayasaya dış ilişkilerde Makedoncanın esas olduğu hükmünü koyması, gelecekte bu ülkenin AB üyesi olması durumunda, ülkenin en çok konuşulan üçüncü dili Türkçeyi de AB'ye resmî dil olarak bildirebileceğine ilişkin açık kapı bırakmamaktadır.

f. Kosova: Benzer şekilde, Kosova'da Türk azınlığın eski Yugoslavya döneminde sahip olduğu kurucu halk olma ve Türkçenin resmî dil olma statüsünün geri verilmesi konusunda kısmî gelişmeler vardır. Ancak, Kosova'nın bağımsızlığını kazanması, ardından AB'ye kabul edilmesi durumunda resmî dil müracaatında Arnavutça ile birlikte Türkçenin de bildirilme ihtimali zayıftır.

g. İrlanda dili modeli: Bugün için en makul yol, ülkelerinde yaygın biçimde kullanılan ancak AB dili olmayan dillere, ilgili ülke ile AB kurumlarının anlaşmaları hâlinde verilecek resmî dil statüsünün, Kıbrıs'taki mevcut durum çerçevesinde, Türkçeyi de kapsayacak biçimde genişletilmesidir. Ancak böyle bir açılımı, GKRY'nin, Avrupa müktesebatının Ada'nın tamamının üye olarak alınmakla birlikte, kuzeyde geçerli olmadığı, güney Kıbrıs'ta ise önemli sayıda Türk azınlık mensubu bulunmadığı iddiasıyla bloke edeceği öngörülebilir.

Bir dili, resmî dil ilan etmenin ölçütlerinden biri olan 'gerçek ihtiyaç', Türkçe için sayısalda ziyade tarihin ve AB'nin ilan ettiği değerlerin gereği olmalıdır. Ancak AB'nin dil politikaları ile ilgili mevcut şartlar ve uygulamalar, Türk dilinin, AB'nin resmî *Farklılıkta Birlik* mottosundaki 'farklılık' kavramının kapsamının dışında olduğunu gösteriyor. Ancak, uzun vadede Türk dili ve kültürünün Avrupa'da var olabilmesi, AB kurumlarının resmî dilleri arasında yerini almasıyla yakından ilgilidir.

Açıklamalar

1. *E-Avrupa Eylem Planı* ile çevrimiçi hizmetler konusunda önemli adımlar atan AB'nin çeşitli kurumlarınca yayımlanan belgeler için bk. <http://europa.eu>, <http://europa.eu>, <http://fiblul.eblul.net>, <http://www.europarl.europa.eu> vd.
2. Slogan, 2000 yılında Brüksel'de 80 bin gencin katılımı ile yapılan 'Avrupa için Slogan' yarışmasının sonucunda jüri tarafından belirlenmiş ve 500 öğrencinin katıldığı özel bir oturumla AP Başkanına sunulmuştur.
3. *Bölge dilleri* (bölgesel diller) (İng. *Regional languages*); İspanya'da Baskça, Katalanca, Fransa'da Brötanca gibi, ülkenin belirli bir bölgesinde geleneksel olarak kullanılan, lehçe, yapay dil ya da göçmen dili olmayan dillerdir. *Azınlık dilleri* (İng. *Minority languages*), Slovakya ve Romanya'daki Macarlar gibi, genellikle sınır bölgelerinde yaşayan azınlıklar tarafından kullanılan ve resmî statüsü bulunan dillerdir. *Bölgesel olmayan diller* (İng. *Non-regional languages*) ise *Yidiş* ve *Çingene* dilleri gibi geleneksel olarak belirli bir bölgede konuşulmayan dillerdir.
4. AB ve AB dışındaki çok farklı bazı kurumların isimlerinin, birbirine benzer veya aynı olması sebebiyle 'günlük hayatta hem ülkemizde hem de AB ülkelerinde' zaman zaman karışıklıklar meydana gelmektedir. "Ancak akademik dünyada AB organlarından bahsedilirken... bir karışıklığa rastlanılmaz. Zira organların başına 'AB' eklenerek belirtilmeleri gerekir".
'Konsey' adını taşıyan üç ayrı kurumdan ikisi AB kurumudur. *Avrupa Birliği AK*, AB ülkelerinin hükümet ya da devlet başkanlarından oluşan ve AB politikalarını tartışan ve gözden geçiren en yüksek seviyeli AB kurumudur. *ABK* (eski adıyla, Bakanlar Konseyi) ayrıntılı kararlar almak ve Avrupa yasalarını onaylamak üzere teşkil edilen ve düzenli olarak toplanan bir AB kurumudur. Aynı ismi taşıyan *AK* ise, AB kurumu değildir. *AK* Avrupa'nın kültürel çeşitliliğini geliştirmek, toplumlar arasındaki önyargılar ve hoşgörüsüzlükle mücadele etmek üzere 1949'da kurulmuştur. Logosu AB'nin logosuyla aynı olan *AK*'nin aralarında 27 AB ülkesinin de bulunduğu toplam 46 üyesi vardır.
5. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/eurobarometer06_en.html
6. Commission of the European Communities, *A New Framework Strategy for Multilingualism*, Brussels, 22.11.2005.
7. *Resmî dil/diller* ülkenin belirli bir bölgesinde veya tamamında hukuk, kamu yönetimi vb. alanlarda kullanılan dil veya dillerdir. *Devlet dili* ise, ülkenin tamamında resmî statüde bulunan dildir, doğal olarak aynı zamanda resmî dildir. ABD, İsveç gibi resmî dili bulunmayan ülkeler de vardır. Ancak ABD'de, İngilizce; İsveç'te, İsveççe fiili olarak devlet dilidir.
8. European Commission Special Eurobarometer, *European and their languages, Fieldwork: November-December 2005*, February 2006. *Special Eurobarometer 243 'Europeans and Their Languages'*.
9. <http://www.interculturaldialogue2008.eu>
10. AB simgeleri için bk. <http://europa.eu/abc/symbols>
11. Bununla birlikte İngilizcenin egemen olması, çokdillilik, bütün azınlık dillerinin resmî dil olması, ortak yapay dil vb. öneriler aslında derin yapıda düşünsel ve siyasal farklılıkları da simgelemektedir.

12. Çalışma dili; resmî dilden farklı olarak, ulusüstü, uluslararası bir kuruluşun kendi birimleri arasındaki iletişimde yaygın biçimde kullandığı dildir. Avrupa ve dünya ölçeğindeki bu tür yapılanmalarda genellikle başta İngilizce olmak üzere; Fransızca, Almanca, İspanyolca, Portekizce, Rusça, Arapça gibi 'uluslararası diller', çalışma dilleri olarak kullanılır. Örneğin, NATO'nun resmî çalışma dilleri İngilizce ve Fransızcadır (bk. www.nato.int). BM'nin 6 resmî dili bulunmasına karşın, BM Genel Kurulunun çalışma dilleri İngilizce, Fransızca ve İspanyolcadır. BM Güvenlik Konseyinin çalışma dilleri ise İngilizce ve Fransızcadır.
13. Hangi konuşma türünün dil sayılması gerektiği karmaşık ve tek bir açıklaması bulunmayan bir konudur. Bu sebeple, dillerin sayısı ile ilgili verilen rakamlar itibarı olarak değerlendirilmelidir.
14. *Official Journal of the European Union* L 156/3, 16.6.2005. 1998'den beri elektronik ortamda da yayımlanan resmî gazete için bk. <http://europa.eu.int/eur-lex/lex>
15. Almanca; Almanya, Avusturya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Lihtenşayn'da ülke, Danimarka, Polonya ve İtalya'da bölge çapında resmî dildir, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Fransa, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya'da ve üye adayı Hırvatistan'da ise azınlık dilidir.
16. 1960 tarihli Anayasa'nın 3. maddesine göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin resmî dilleri, eşit yasal yaptırma sahip olan Rumca ve Türkçedir. Ancak İngilizce de kullanılabilir. Türkçenin resmî dil niteliği hâlen yürürlüktedir.
17. Lüksemburg Büyük Dukalığı %92 ile AB üyesi ülkeler içinde en yüksek çokdilli (en az iki dil) konuşur oranına sahip ülkedir. Fransızca entelektüel, idarî, adli vb. hayatın dili olarak kullanılmakta, gazeteler ise genellikle Almanca yayımlanmakta, ancak günlük iletişim genellikle Lüksemburgca yapılmaktadır. Germen kökenli Lüksemburgcanın, çağdaş Lüksemburg'un ihtiyaçlarını bütünüyle karşılayabilecek yeterlikte bir yazı dili durumunda olmaması ve ülkede başka yerel dillerin de bulunması sebebiyle, Lüksemburg hükûmeti AB'ye resmî dil olarak Fransızca'yı bildirmiştir, ancak AB'nin birçok faaliyetinde Lüksemburgca diğer resmî dillerle birlikte değerlendirilmektedir.
18. İspanya'da yardımcı resmî diller olarak kabul edilen *Katalan*, *Bask* ve *Galiç* dillerinin, 2005 yılından itibaren Konsey müzakereleri dahil olmak üzere, ABK ve AP vd. AB kurumlarında resmî kullanımı garanti edilmiştir. AB vatandaşlarının bu dillerde yapacakları yazılı resmî müracaatlara yine bu dillerde cevap verilecek, AB mevzuatı bu dillere tercüme edilecek, ancak metinlerin yasal geçerliği bulunmayacaktır. Bu işlem daha önce İrlanda diline (Gaeilge) uygulanmış, İrlanda dili 2007'den sonra AB'nin resmî dilleri arasında yerini almıştı.
19. *Devletsiz veya biricik* (İng. *Unique*) diller: *Kıbrıs Arapçası*, *Karay* (Türkçesi), *Kaşub*, *Romani*, *Tatar* (Türkçesi), ve *Yidiş* dilleridir (Euromosaic III 2004: 13).
20. BADAŞ, "m. 1 (a) *Bölge veya azınlık dillerinin anlamı* şu şekildedir: (i) Bir devletin verilen bir bölgesinde o devletin sayıca geri kalan nüfusundan daha küçük bir gurubun oluşturduğu uluslar tarafından geleneksel olarak kullanılan (ii) Devletin resmî dil(ler)inden farklı dillerdir. Devletin resmî dil(ler)inin diyalektleri ile göçmenlerin dillerinin her ikisi de bu tanıma dâhil değildir. (b) *Bölge veya azınlık dilleri* ifadesinde kullanılan 'bölge', muhtelif koruyucu ve destekleyici ölçüleri bu Şart'ta ortaya konulan belirli bir sayıdaki halkın ifade aracı olan dilin konuşulduğu alan anlamındadır. (c) *Bölgesel olmayan diller*, Devletin nüfusunun geri

kalan(lar)ının dil veya dillerden farklı olmak üzere, Devletin milliyetleri tarafından geleneksel olarak kullanılmasına rağmen, belirli bir bölge ile özdeşleştirilemeyen diller'dir." (bk. Council of Europe, *European Charter for Regional or Minority Languages*, Strasbourg, 5.XI.1992).

21. bk. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm
22. bk. <http://www.eblul.org> ve <http://www.eurolang.net>. Euromosaic'in verilerinde 12 AB üyesi ülkede 48 'dil topluluğu' listelenmiştir.
23. Bulgaristan'da 1986 sayımına göre 845,550 kişi tarafından konuşulan Türkçe resmî bölgesel dildir. Ayrıca 6,000 Kırım Türkçesi (1990) ve 12,000 (1982) Gagauz Türkçesi konuşuru bulunmaktadır (Raymond-Grimes 2005: 532). Ancak Türk azınlığın dil ve kültür hakları bakımından gerçek durumu 1950'li yılların dahi gerisindedir.
24. Estonya, Fin-Ugor kavimlerinin yerleşim alanlarından biridir. 1991'de parlamenter demokrasiye geçen Estonya'da 1.356,045 (2003) olan nüfusun %0.2'sini teşkil eden 2,582 etnik Tatar vardır (1989'da 4,058). Müslüman Tatarlar ticaret veya Rus ordusunda askerlik amacıyla 1870'lerde Estonya'ya gelmişlerdir. Kendilerini Mişer ve Kazan Tatarlarının mirasçıları olarak gören Estonya Tatarlarının, 1920'li yıllardan beri dinî ve sosyal örgütleri vardır. 1988'de başkent Tallinn'de 'Tatar Kültür Topluluğu', 1995'te kültür topluluğu 'İdel' ve 1990'da 'Estonya Tatar Topluluğu' kurulmuştur. Ayrıca, Tatar çocukları ve yetişkinleri için Pazar okullarında Tatar ve Eston dillerinde kurslar düzenlenmektedir (bk. Euromosaic III 2004: 105).
25. MS 8. yüzyılda Musevilikten ayrılan küçük bir dinî grubun takipçileri olan Karaylar (Karaimler), bugün Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa, Türkiye ve İsrail'de yaşamaktadırlar. Karaylar, 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya ve Batı Ukrayna'ya yani eski *Galicia*'ya göç etmiş, İbranî harfleri ile yazılan Karayca (Karay Türkçesi) tarihî dönemlerde önemli bir dil ve edebiyat olmuştur. Karayca, Indo-German dilleriyle temas sonucunda özellikle sözdizimsel düzeyde önemli ölçüde bu dillerin etkisi altında kalmıştır. Toplam 5000'i geçmeyen konuşur sayısı, yüksek derecede tehlikedeki dillerden olan Karayca, *Trakai* bölgesinde yedi yüzyıldır konuşulmaktadır. 1997'de, Karayların Litvanya'daki varlıklarının 600. yılı kutlanırken, aynı yılın istatistiklerine göre sayıları 257'ye düşmüştür. 2002 sayımında ise yalnızca 45 kişi kimliğini *Karay* olarak bildirmiştir. 2004 yılı itibarıyla Karayca konuşabilenlerin sayısı 30-50 arasındadır. 1988'de kurulan 'Litvanya Karaimleri Topluluğu' ve 'Karaimler Dinî Topluluğu'nun organizasyonları ile Pazar okullarında Karayca öğretilmeye çalışılmaktadır. Litvanya devleti, Türk dili uzmanları ile Karay çocuklarına ana dillerini öğretmek üzere işbirliği yapmaktadır (Euromosaic III 2004: 222, 274).
26. 2,071,210 bin nüfusa sahip Makedonya'da, Balkan Gagauz Türkçesi konuşuru sayısı, Yunanistan Gagauzları dâhil olmak üzere 4,000; Türkçe (Osmanlı) konuşurlarının sayısı ise 200,000'dir (Raymond-Grimes 2005: 547).
27. Polonya'da etnik azınlık statüsünde, nüfusun 0.01'ini oluşturan 2000 Tatar ve 150 Karay yaşamaktadır. Ancak, 2002 nüfus sayımına göre, 495 kişi milliyetini *Tatar* olarak bildirmiştir. Yaklaşık 300 yıl önce Müslüman Tatarların bir bölümü dillerini yitirmiş, Polonca ya da Polonca ile Beyaz Rusça karışımı bir dil kullanmaya başla-

- mışlardır. 'Ev dili' olarak kayıtlara geçmemekle birlikte, Tatarca konuşurların sayısının 2000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Euromosaic III 2004: 276). Yüzyıllardır Polonya'da dağınık şekilde yaşayan Tatar Türkleri, Slav dilleri karşısında dillerini büyük ölçüde yitirmelerine karşılık, dinî kimliklerini bir ölçüde koruyarak varlıklarını sürdürmektedirler.
28. T.C. Çalışma Bakanlığının resmî rakamları (31.12.2005) farklıdır. Raymond-Grimes 'da verilenler, Fransa ve Hollanda örneklerinde olduğu gibi, yarı yarıya hatta üçte iki oranında daha azdır. Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığının resmî rakamlarına göre Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan toplam Türk vatandaşı sayısı 3,127,691'dir.
  29. Birleşik Krallık'taki Hint dilleri vb. dünyanın başka coğrafyalarından gelen göçmen topluluklarının kullandığı dillere *Yerli olmayan diller* (İng. *Non-indigenous languages*) adı verilmektedir. AB kurumları Türkçeyi de bu kapsamda değerlendirmektedirler.
  30. Örneğin, Almanya'da 2007 yılı içinde kabul edilen yeni Göç Yasası'na göre, yeni evlenen ve Almanya'ya eşinin yanına gelecek olan eş, Almanca sınavına katılacak, sınavda başarılı olamazsa, 400 saat dil uyum kurslarına katılmak zorunda kalacaktır. Kurs sonunda yapılacak Almanca sınavında yine başarılı olmazsa, sınır dışı edilecektir. Bu ve buna benzer hükümlerin yasa taslağında yer almasının, aile birliğini parçalayabilecek bir girişim olabileceği görüşlerine ilgili bakan 'Eğitim de anayasal bir haktır.' cevabıyla karşı çıkmıştır.
  31. *Avrupa Ombudsmanı*; AB kurum ve kuruluşlarında kötü yönetim ile ilgili konulardaki şikâyetleri soruşturan bağımsız ve tarafsız bir kurumdur (bk. <http://ombudsman.europa.eu>).
  32. Türkçe konuşan azınlıkların ve bu azınlıklara mensup her ferдин etnik, kültürel ve dinsel kimliğine saygı göstermenin yanı sıra bu kimliğin dile getirilmesi, korunması ve geliştirilmesi amacıyla *BADAŞ* giriş bölümünde yapılan atıflar ve 7. maddede belirtilen amaçlar ve ilkeler çerçevesinde uygun şartlar oluşturulmalıdır. *BADAŞ* çerçevesinde Türkçe için talep edilebilecek uygun şartlar şu başlıklar altında toplanabilir: Eğitim: ilk, orta öğretim vd. düzeylerde ana dilini kullanabilme (m. 8), Adli makamlar: Hukukla ilgili süreçlerde yazılı ve sözlü alanda ana dilini kullanabilme (m. 9), İdarî otoriteler ve kamu hizmetleri: Yerel yönetim hizmetleri ile ilgili süreçlerde yazılı ve sözlü alanda Türkçeyi kullanabilme (m. 10), Medya: Türkçe yayın yapacak en az 1 radyo, 1 tv kanalı kurulması ve 1 günlük gazete yayımlanması (m. 11), Kültürel etkinlikler ve fırsatlar: Kütüphaneler, video kütüphaneleri, kültür merkezleri, müzeler, arşivler, akademiler, tiyatrolar ve sinemalar, edebî çalışmalar, film yapımı, yeni teknolojilerin kurulması vb. hususlarda imkân sağlanması (m. 12), Ekonomik ve toplumsal hayat: Toplumsal hayatta Türkçenin kullanılmasını engelleyen her türlü yasal düzenlemenin kaldırılması, bankacılık faaliyetleri çerçevesinde çek, senet vb. mali dokümanlarda, hastahanelerde, sosyal tesislerde Türkçenin kullanılabilmesi, tüketici hakları ile ilgili açıklamaların Türkçe yapılması (m. 13) vd. Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi'nde, benzer şekilde, ana dilinin kullanılması ile ilgili hakların Türkçe konuşurları için talep edilmesi durumunda sağlanması gereken haklar ana hatları ile şu şekilde sıralanabilir: Radyo, televizyon, sinema gibi her türlü yayın aracıyla yayın yapabileme (m. 9), her türlü yayın aracından Türklerin kimliklerini temel unsurları olan dil, din, gelenek ve kültürel

- mülkiyetini korumak üzere özel şartlar oluşturabilme (m. 5), Türkçenin, Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde idarî makamlar tarafından da konuşulmasının sağlanması (m. 10), Türkçe ad ve soyadının kullanma hakkının verilmesi ve bu hakkın resmen tanınması (m. 11), kamuya açık geleneksel yer adları, sokak adları ve topografik işaretlerin Türkçe belirtilmesi (m. 11), Türkçenin her düzeyde öğretilmesi (UAKÇS m. 14, BADAŞ m. 8), Türkçe öğretecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve okul kitaplarına ulaşımın sağlanması (UAKÇS m. 12, 13, BADAŞ m. 8), Türkçe konuşurlarının dilbilimsel bağları bulunan başka ülkelerdeki şahıslarla özgür ve barışçı ilişki kurma hakkının engellenmemesi, gerektiğinde sınırötesi işbirliğini teşvik edecek önlemler alınması (UAKÇS m. 17, 18) vd.
33. AB karar alma mekanizmalarını etkilemede önemli rol oynayan STK'larının sayısı yalnızca Brüksel'de 1000'i bulmaktadır (Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, *AB Türkiye Görünüm*, Sonbahar 2007, Sayı: 9, s. 6).
  34. bk. <http://www.eblul.org>
  35. bk. <http://annanplan.com>, <http://www.athensnews.gr/CyprusPlan>
  36. EPSCO tarafından 22 Kasım 2007-7 Ocak 2008 arasında açılan ve yalnızca AB üye devletlerinden birinin vatandaşlarının müracaatlarının kabul edileceği, ana/asıl dilleri Bulgarca/Romence olan çeşitli mesleklerden eleman temin sınavının 'diller bilgisi' ile ilgili şartları şu şekildedir: 1. Asıl dil Bulgarca/Romenceyi mükemmel derecede bilmek 2. İngilizce, Fransızca veya Almanca bilgisi (birinci zorunlu kaynak dil), 3. İngilizce, Fransızca, Almanca bilgisi (ikinci kaynak dil). İkinci maddede seçilenden farklı olmak zorundadır.
  37. <http://petitions.pm.gov.uk/Turklang>
  38. Rum ve Türk Kıbrıslıları temsil eden Kıbrıslı bir AP üyesi olduğunu ileri süren Matsakis 21.03.2007 tarihli mektubunda çokdilli Avrupa kurumlarında Türkçenin de resmî dil olmasını talep ederek şu gerekçeleri sıralamıştır: '(1) Türkçe bir üye devletin resmî dilidir (2) AB vatandaşı 5 milyondan fazla kişi arasında temel, bazı durumlarda tek iletişim aracı Türkçedir (3) Türkçenin resmî dil yapılması, İşgalci Türk Ordusunun (!) Kıbrıs Türklerine dayattığı izolasyonun kaldırılmasına yardımcı olabilir (!) (4) Türk halkına, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için yaptığı müracaatın ciddiye alındığını göstererek AB'ye olan güveni güçlendirir (5) Kıbrıs hükümetinin, Kıbrıslı Türklerin ait oldukları AB ailesi ile bağlarının güçlendirilmesine verdikleri önemi ifade eder.'
  39. Aynı çevreler, 2007-2013 arasında yaklaşık 30 Avrupa ülkesini kapsayan Sokrates Avrupa eğitim programı çerçevesinde 'Lingua: Dil öğretiminin ve öğreniminin sağlanması' başlığı altında 'Hayat Boyu Öğrenim Programı', AB Sokrates Eğitim ve Öğretim-Lingua-2 vb. dil öğrenim ve öğretim programların AB ülkelerinde kullanılan bütün dilleri kapsadığı ve Türkçenin kullanımını teşvik eden başvuruların da, gerekli şartları taşıması durumunda, bu programa kabul edileceğini belirtmektedir (bk. <http://ec.europa.eu>, www.abhaber.com).

Kısaltmalar:

- AB : Avrupa Birliği
AB-THŞ : Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK : Avrupa Konseyi
ABK : Avrupa Birliği Konseyi
AP : Avrupa Parlamentosu
GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

Kaynaklar

- Aytemiz, Aydın (2000). "Almanya'da Türkçe". *Avrupa'da Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Sorunları Toplantısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 85-92.
- Canatan, Kadir (2007). "Avrupa Ülkelerinin Azınlık Politikalarında Türkçe Anadil Eğitiminin Konumu 'İsveç, Fransa ve Hollanda Örnekleri' ". Eds. A. Kılıç, S. Üst. *Turkish Studies* 2/3: 159-172.
- Çavuşoğlu, Naz (2001). *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*. 2. basım. İstanbul: Su Yay.
- Dedeoğlu, Beril (Ed.) (2003). *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*. İstanbul: Boyut Yay.
- Euromosaic II. *Presence of Regional and Minority Language Groups in the New Member States 2004*. Brussel: Research Centre on Multilingualism at the KU Brusse.
- Haarmann, Harald (1999). "History". *Language & Ethnic Identity*. Ed. J. A. Fishman. Oxford University Press.
- İleri, Esin (2000). "Avrupa Topluluğunun Dil Politikası ve Almanya'da Okula Giden Türk Asıllı Öğrencilerin Dil ve Eğitim Sorunları". *Avrupa'da Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Sorunları Toplantısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 7-66.
- Preece, Jennifer Jackson (1988). *National Minorities and the European Nation States*. Oxford: Clarendon Pres. [Türkçesi: Preece, Jennifer Jackson (2001). *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi*. Çev. Ayşegül Demir. İstanbul: Donkişot Yay.]
- Raymond, G. Gordon and B. F. Grimes (eds.) (2005). *Ethnologue. Languages of the World*. SIL International. Dallas.

PARLAMENTO EUROPEO EUROPSKÝ PARLAMENT EUROPA-PARLAMENTIT
EUROPÄISCHES PARLAMENT EUROOPA PARLAMENT EYPOTAIKO ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ EUROPEAN PARLIAMENT
PARLEMENT EUROPÉEN PARLAMENTO EUROPEO EUROPSKÝ PARLAMENT
EUROPSKÝ PARLAMENTAS EUROOPAN PARLAMENT ILL-Parlament Ewropeu EUROPEIS PARLAMENT
PARLAMENT EUROPEUSO PARLAMENTO EUROPEU EUROPSKY PARLAMENT
EUROPSKÉ PARLAMENT EUROOPAN PARLAMENTTI EUROPA-PARLAMENTIT

Directorate-General for the Presidency Luxembourg,
Plenary Sitings Directorate
Members' Activities

100273 08.01.2008

Mr Saer Eker
Baskent University
Faculty of Science and Letters -
06530 Ankara
Turkey

Dear Sir,

On behalf of the Secretary-General, I am writing to you to acknowledge receipt of your petition forwarded by e-mail on 16.12.2007.

Your petition has been entered in the general register as Petition No. 1362-07 and I should be most grateful if you would use that reference number in any future correspondence.

Your petition has been forwarded to the Committee on Petitions which will, first of all, take a decision on its admissibility, i.e. on whether the subject of your petition falls within the sphere of activities of the European Union. If the committee declares it admissible, it will then examine the substance of your petition.

The Committee on Petitions will write to you directly to inform you of its decision on admissibility.

If your petition is declared admissible, the aforementioned committee will examine it at a meeting open to the public in accordance with the provisions of the European Parliament's internal Rules of Procedure.

May I draw your attention to the fact that the procedure for the examination of a petition may be fairly lengthy, given the large number of petitions that we receive which have to be translated into all the official languages of the European Union and then examined by the Committee on Petitions.

Please address any further correspondence on this matter direct to the following address: the secretariat of the Committee on Petitions, European Parliament, rue Wiertz, B-1047 Brussels. FAX: 0032/22846844.

Yours faithfully,

João REGALO CORRÊA
Head of Unit

L-2829 Luxembourg
B-1047 Brussels
F-67070 Strasbourg

Yazarın, Türkçenin İrlanda, Bask ve Katalan Dilleri ile Aynı Statüde AB Dili İlan Edilmesi ile İlgili Dilekçesine AB Tarafından Verilen Resmi Cevap

**The New Motto of the European Union:
'Unity in Diversity'
and the Place of Turkish in 'Unity in Diversity'
Süer Eker***

Abstract: In official documents, it is recorded that the European Union (EU) is founded on the principle of 'unity in diversity'. Respect for linguistic diversity is regarded as a core value of the EU. In the Charter of Fundamental Rights of the European Union, it is stated that the Union shall respect all linguistic diversity. Thus, the Charter prohibits all types of discrimination, including language discrimination. Turkish is the main language of 70 million Turkish citizens in Turkey, which is a candidate member country of the EU. Furthermore, at least four to five million Turkish speakers reside in EU countries. Turkish is also spoken by minority groups in member EU countries like Bulgaria, Greece, Romania, and in the candidate member country Macedonia. Turkish language and culture have been a part of the European continent for centuries. However, in reality, EU regards Turkish communities residing in Western countries as 'allochthon' minorities, and the Turkish language as a non-European migrant language and/or a 'lesser used language'.

Key Words: European Union, Turkish, minority languages, language rights.

---

* Başkent University, Faculty of Science and Letters / ANKARA
suereker@yahoo.com

Новый девиз Европейского Союза «единство различий» и место турецкого языка в «единстве различий»

Суер Екер*

Резюме: Согласно соответствующим документам, Европейский Союз (ЕС) основывается на принципе «единства различий». Языковые различия составляют ядро ЕС. Как отмечено в Хартии основных прав Европейского Союза, ЕС с уважением относится к языковым различиям и запрещает любую дискриминацию, в том числе по языковому признаку. Турецкий язык является основным языком 70 миллионов граждан Турции, претендующей на вступление в состав ЕС. Кроме того, на территории ЕС находится около 4-5 миллионов граждан, говорящих на турецком языке. Малые группы (диаспоры) в Болгарии, Греции, Румынии и Македонии (страна-кандидат в ЕС) разговаривают на турецком языке. Несмотря на то, что турецкий язык и культура уже веками являются частью Европейского континента, тюркские народы, проживающие на западе в ЕС называются не иначе как «кочевые меньшинства», а турецкий язык как «неевропейский кочевой язык» и/или «мало используемый язык».

Ключевые Слова: Европейский Союз, турецкий язык, язык меньшинства, языковые права.

---

* Университет Башкент, факультет естествознания и литературы / г. Анкара
suereker@yahoo.com

Girişimciliğin Gelişim S¼reci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan

Salih Ercan*
İsmail G¼kdeniz**

Özet: Girişimcilik faaliyet olarak çok eski tarihlere kadar gitse de girişimcilik alanında akademik çalışmalar son yıllarda artmıştır. İçinde bulunduğumuz y¼zyılda meydana gelen ekonomik, siyasal, k¼lt¼rel değişiklikler yeni girişimci anlayışını ortaya çıkmıştır. Girişimcilik kavramı genellikle KOBİ'leri ağrıştırırsa da g¼n¼m¼z¼n b¼y¼k işletmelerinin de ekonomik faaliyetlerine k¼¼k işletme olarak başladıkları bilinmektedir. Joseph A. Schumpeter'in ortaya attığı dinamik girişimcilik kavramı son yıllarda b¼y¼k ¼nem kazanmıştır. Tarihin hiçbir d¼neminde, iyi yetişmiş gerçek anlamda girişimcilik ruhuna sahip ve ekonomin itici g¼c¼n¼ oluşturacak bireylere olan ihtiyaç, bug¼n¼n bilgi toplumunda olduğu kadar hissedilmemiştir. Dolayısıyla girişimcilik ruhuna sahip bireyleri yetiştirecek toplumsal mekanizmaların kurulması, k¼resel başarının ¼n şartı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında girişimcilik açısından Kazakistan, ortak k¼lt¼rel değerleri ve birçok sekt¼rde cazip yatırım imk¼nlarıyla dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimciliğin Tarihi Gelişimi, Kazakistan, Kazakistan' da girişimcilik.

Giriş

21. y¼zyıl bilgi toplumunda artık geçmişten bug¼ne değin alışılagelen kavramlar, kurallar hızla değişmekte ve hemen her alanda bilgi temeline dayanan yeni iş yapma usulleri ortaya çıkmaktadır. İşte bu sosyo-ekonomik ve k¼lt¼rel d¼n¼ř¼m içerisinde hiç kuşkusuz ki girişimcilik kavramı da değişmiştir. Artık eski atak ve tuttuğunu koparan girişimci, yerini daha sakin, bilgiye dayalı d¼ř¼nen ve yenilikçi bir anlayışa sahip girişimciye bırakmıştır.

Bilgi toplumu girişimcisi, yalnızca bilgi ve tecr¼belerini kullanarak toplumdaki ihtiyaçların tespit edilmesi ve bu gereksinimlerin bir yatırımla karşılanması ile sınırlı olan bir bakış açısını artık aşmıştır. Teknolojik ilerlemeler, insan hakla-

---

* İşletme Uzmanı
salihhercan@yahoo.com

** Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak¼ltesi, İşletme B¼l¼m¼ / KIRIKKALE
isgokdeniz@mynet.com

rının her türlü değerin üzerinde tutulması, bireysel ve kurumsal bazda algılamayı değiştirmiştir. Oluşan bu yeni algılama ve yorumlama biçimi girişimciliğe çağdaş bir boyut kazandırmıştır.

Bu amaçla önce girişimciliğin bu güne değin geçirdiği aşamalar irdelenerek, tanımı ve önemi üzerinde durulmuştur. Sonra genel olarak girişimciği engelleyen unsurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. En son kısımda ise Kazakistan, Türkiye'den giden girişimciler açısından ele alınmıştır. Kazakistan'da bulunan yatırımlar, mevcut iş imkânları, piyasa yapısı ve de temel göstergeler girişimcilik açısından incelenmiştir.

1. Girişimciliğin Gelişim Süreci

Girişimcilik, insanoğlunun avcılık ve toplayıcılık devrine son verip (civalı taş) neolitik dönemde üretime başlamasıyla birlikte ilk şekillerini oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemden kısa bir süre sonra yerel olsa dahi maden devrinin başlamasıyla bu günkü anlamda olmasa bile iş yerlerinin kurulması neticesinde ticari hayat da başlamış; tunç devrinde şehir devletleri kurulmuş ve ticaret yerel olmaktan çıkıp şehirlerarasına yayılmıştır.

Yazının icadı ve tarihi devirlerin başlamasıyla, ticaret farklı bir boyut kazanarak kıtalara kadar yayılmıştır. İlk çağda Fenikeliler oluşturdukları özel girişimlerle (Demirez 2006: 1) ön Asyada koloniler kurup (Trablus, Sayda, Sur ve Kartaca) orta ve uzak doğunun mallarını Akdeniz şehirlerine taşımışlardır. Eski Yunan site devletlerinde ise, girişim ve girişimcilik pek erdemli bir iş sayılmamaktadır. Bu işin daha çok yabancılar tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Buna göre, tarıma önem verdikleri anlaşılmakta ve üretim kar amaçlı değil sadece toplumun ihtiyacını karşılayacak şekilde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte İyonya'lılar ise, Anadolu ile Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde ticaret yaparak zengin olmuşlar hatta bu zenginlik onlara şehir devleti uygulaması ve dünyanın ilk demokrasisini hediye etmiştir. Bunun bir sonucu olarak özgür düşünce, bilim ve sanat gelişmiş, bu da Herodot, Hipokrat, Tukidides gibi günümüzde dahi anılan bilim adamlarının yetişmesini sağlamıştır.

Yeni yeni işletmelerin kurulup, kendi toplumlarının ihtiyaçlarının fazlasını üretmeleri neticesinde, ticaret kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Neticesinde Anadolu'nun kıyılarında kurulan Lidyalılar kara ticaretinde gelişmiştir. Hatta bu gelişmişlik ticarete ve dünya tarihinde önemli bir buluş olan paranın icadına neden olmuştur. Lidyalılar parayla birlikte Mezopotamya'dan başlayıp Anadolu'yu geçip Akdeniz kıyılarına uzanan "Kral Yolu"nu yaparak ticarete önemli bir katkı sağlamışlardır.

Çin'de kurulan girişimlerde üretilen ürünler, İpek yolu ile Asya'yı geçerek (Çelik 2006: 468) ön Asya'ya oradan da Akdeniz'e ulaşmıştır. Zaman içerisinde bu

yol, dünyanın en önemli ticaret yollarından birisini oluşturmuştur. Özellikle yer kürenin en büyük kıtası olan Asya'da yer alması ve Kazakistan topraklarından geçmesi ise, bu çalışma açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. İpek yolunun güvenliği ve işlerliği yol üzerindeki konaklama, nakliye, gıda ve diğer ürünleri üreten girişimlerin oluşmasına imkân sağlamıştır. Ta ki ümit Burnu keşfedilene kadar yüzyıllarca önemini koruyan bu yol, aynı zamanda denetimini sağlayan ülkelerin, devletlerin zenginlik kaynağı sayılmıştır.

Eski Roma İmparatorluğu (yaklaşık MS 200 senesine kadar) ekonomik olarak inanılması güç derecede başarı sağlamıştır. Şehirleşme, kişi başına düşen milli hâsıla, sanayi devriminden hemen önce (18. yüzyıl) Avrupa'nın en gelişmiş ülkeleri olan İngiltere ve Hollanda ile aynı seviyelerdedir. Kalıntılar gösteriyor ki, roma ekonomisi bir market ekonomisidir: Hem ürün ticareti, hem işçi marketleri, hem sermaye piyasaları günümüz ekonomilerini andırmaktadır.

Öte yandan Orta Çağ'da girişimciler büyük tarım sahaları, kale ve kamu binalarının inşası, manastır vs. dini yapıların inşası gibi feodal sistemin belirlediği projelerin yönetimini üstlenmişler ve bireysel anlamda risk almamışlardır. Orta çağ'da girişimciliğin diğer boyutu korporasyonlarla gerçekleştirilmiştir. Özellikle Avrupada korporasyonlar küçük sanayi kuruluşları (meslek kuruluşları, esnaf kuruluşları) dır. Kullanılan üretim faktörleri mal sahibi olan girişimcinindir. Girişimci de, işinin başında bulunmakta ve çalışmaktadır. Korporasyonların bir özelliği de, üreticilerle tüketiciler arasında aracı bir sınıfa yer verilmemesidir (Özgüven 1992: 30).

Hindistan ve çevresinde üretilen baharatlar, baharat yolu ile Mısır'a kadar gelmiş buradan dünyaya pazarlanmıştır. Kuzeyde Sibiryaya da daha bol olan yırtıcı hayvanların kürklerinin pazarlandığı kürk yolu ise, Sibiryaya'dan Karadeniz'e ve Avrupa'ya kadar uzanmıştır.

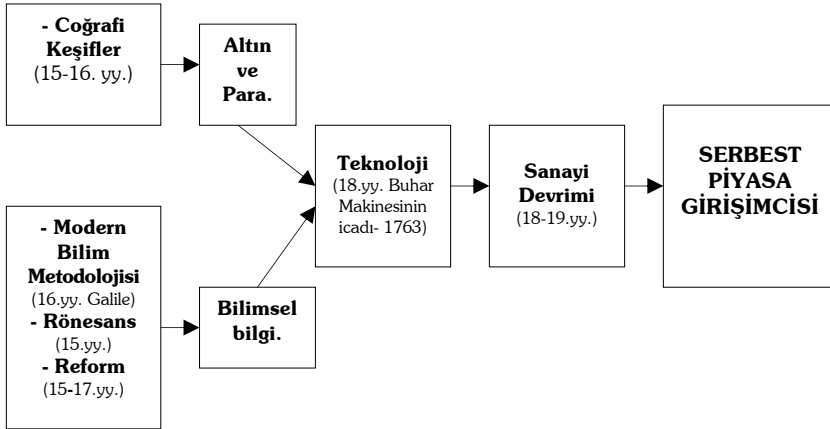
Baharat yolu ile birlikte iktisadi doktrinde yeni bir dönem olan merkantilizm görülmüştür. Merkantilizmle birlikte ülkeler sahip oldukları özel ve kamu girişimlerinin ürünlerini ihraç etmenin yollarını aramış ve karşılığında altın getirme çabasına girmişlerdir. Bu akımla birlikte büyük sanayi kuruluşları oluşmaya başlamıştır. Bu dönem, dünyada ticaretin merkezinin Akdeniz'den okyanus şehirlerine doğru kaydığı dönem olarak da bilinmektedir. Merkantilizm ilk ticari kapitalizm olarak da kabul edilmektedir.

Merkantilist yaklaşımdan sonra liberalizm, kendisini Avrupa'da hissettirmeye başlamış ve akılcılığın ön plana çıkması, rekabetin üst düzeyde yaşanması, uluslar arası ticaretin desteklenmesi özel sektör girişimciliğinin önemini hat safhada artırmıştır. Dolayısıyla girişimcilikte risk unsuru ilk kez 17. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde girişimler, hükümetle sabit fiyat üzerinden imzalanan

sözleşmelerle yapılmaya başlanmıştır. Bu nedenle proje sonundaki kâr ya da zarar olasılığı, risk unsurunu da beraberinde getirmiştir. 1700'lü yıllarda ekonomist ve yazar Richard Cantillon (1680-1734) (Özgüven 1992: 68), ürün alışı fiyatının sabit olması fakat satış fiyatının belirsiz olması nedeniyle ilk kez 'girişim riski' unsurunu ortaya atmıştır (Hisrich et al. 1998: 6).

Diğer yandan 1800'lü yıllarda sanayileşmenin yaygınlaşmasının büyük tesiriyle, girişimci ve risk sermayecisi arasındaki fark belirginlik kazanmıştır. Buna Thomas Edison'un teknolojik bir yenilik geliştirmesine karşın gerekli sermayeyi çıkaramaması iyi bir örnek teşkil etmektedir (Hisrich et al. 1998: 6). Çağdaş girişimcilik ise, sanayi devrimiyle başlayan bir süreçle ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi iki temel unsurla hız kazanmıştır. Bunlardan ilki bilimsel bilgi, ikincisi ise coğrafi keşifler ve ticaret neticesinde oluşan sermayedir.

Kısa zamanda büyük boyutlara ulaşan bu sermaye birikimi, Newton ve Galile gibi bilim adamlarının öncülüğünde kurulmuş olan modern bilim metodolojisi ile birleşmiş (Özakpınar 1999: 88) ve geriye sadece, bu kaynakların en verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayacak sanayi devriminin gerçekleşmesi kalmıştır. Çünkü sanayi devriminden sonra önem kazanan girişimciler, modern bilim temelinde ulaşılan bilgilerden faydalanarak, büyük hacimli üretime imkan sağlayan yeni teknolojik ilerlemelere imza atmışlardır. Bu süreç Şekil 1'de görülebilir.

Şekil 1: Çağdaş Girişimciliğin Gelişim Süreci

Şekil 1'e göre Rönesans - Reform hareketleri ve modern bilim yöntemiyle bilimsel bilgi üretmeye başlayan Batı, diğer taraftan coğrafi keşiflerle ulaştığı serveti birleştirerek teknolojik ilerlemenin zeminini hazırlamıştır. Daha sonra buhar makinesinin üretim sürecine dâhil edilmesiyle sanayi devrimi başlamış ve çağdaş girişimcilik anlayışının temelleri de sanayi toplumu içerisinde atıl-

mıştır. Dolayısıyla çağdaş girişimciliğin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli unsurların başında bilimsel bilgi gelmektedir.

Batının merkantilist dönem girişimcileri, yeni ticaret yollarıyla elde ettikleri gelirler sayesinde güçlenmişler ve bu güçlerini siyasi ve ekonomik alanlarda etkinliklerini artırmak yolunda yeni yatırımlara aktarmışlardır. Bunun sonucu olarak kazandıkları haklarla kendileri için daha elverişli bir yaşam sahası oluşturmuşlardır. İktisat bilimini bir *servet yaratma bilimi* (Özgüven 1992: 82) olarak tanımlayan Adam Smith'in "Milletlerin Servetleri" adlı kitabıyla 1776'da bugünkü anlamda Kapitalizmin temellerini atmıştır. Sanayileşmenin ilk yıllarında üretim artmış, ticaret hacmi serbestleşerek genişlemiş, katı reketin acımasız bir şekilde yaşandığı piyasa ekonomisine dönüşmüştür.

Kapitalizmin kuralları özel sektör girişimciliği açısından kayda değer bulunmuştur. Sonsuz çıkar ilişkisi bir anlamda zamanın ihtiyaçlarının da artması ile birlikte birçok iktisadi kanunun oluşmasına imkân tanımıştır.

Kapitalizmin acı kuralları ve uygulanma şekline uzun süre dayanılmamış ve alternatif model ortaya koyma çalışmalarına bilim adamları tarafından hız verilmiştir. Özellikle sosyalizm, himayecilik ve alman tarihçi okulu bunların başlarında yer almaktadır.

Daha sonraki dönemlerde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi, girişimciliğin hız kazanması açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Özellikle Amerika'da Taylor, Avrupa'da Fayol ve Weber'in öncülüğünde girişimcilik bilimsel temellerini oluşturmuştur. Weber, aynı zamanda sosyolojik ve ekonomik analizler yaparak da iktisadi anlamda katkıda bulunmuştur. Weber, girişimcilik açısından tarihi dönemeci iki açıdan değerlendirmektedir. Birincisi iş yeri ile evin birbirinden ayrılması, diğeri ise muhasebe kayıtlarının tutulmasıdır (Aron 1989: 369).

Serbest piyasa ekonomisinin olgunlaşmasında Avusturya okulunun katkısı oldukça büyüktür. Bu ekole bağlı iktisatçı ve siyaset bilimcilerden özellikle Friedrich August Von Hayek, serbest piyasa düzeninin felsefi anlamda savunuculuğunu üstlenmiştir. 1974'de Nobel Ekonomi ödülünü alan Hayek, merkezi ekonomik planlamanın, bireysel özgürlükleri kısıtlayacağı tezini savunmuştur. Hayek'e göre, ekonomide kararlar, bireylerin değer yargılarına ve amaçlarına göre biçimlenmektedir. Bu nedenle özgür karar vermenin önündeki tüm engeller kaldırılmalıdır (Kabaş 2007: 3)

Serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturan girişim hürriyeti anlayışı, modern girişimciliğin yeşermesi için gerekli ortamı da sağlamıştır. Bununla beraber, girişimcilerin serbest piyasa ekonomisinin gelişimine yaptıkları katkılar, iktisatçılar tarafından genel kabul görmektedir. "Fakat iktisat teorisinde emek, sermaye ve doğal kaynaklar yanında dördüncü üretim faktörü

olan girişimcinin önemi, hiçbir iktisatçı tarafından Joseph A. Schumpeter gibi ağırlıkla vurgulanmış değildir.” (Seyidoğlu 2002: 232).

Girişimcilik kavramın çok uzun bir tarihi geçmişe sahip olmasına karşın, yakın zamana kadar özellikle tanımlarındaki belirsizlik ve çok az sayıda çalışmaya konu olması, kavramın ekonomi bilimi tarafından yeterli rağbeti görmediğini göstermektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, girişimcinin bir yönetici olarak düşünüldüğü ve değerlendirildiği anlayışın Adam Smith’le başlamış ve 19. yüzyılda Neo-klasiklerce de devam ettirilmiş olmasıdır. Yine klasik örgüt yaklaşımının işletmelerin kapalı mekanik yapılar olarak algılanması, risk alarak yeni iş sahaları bulma özelliğine sahip girişimcilerin atıl durumda kalmalarına yol açmıştır. 20’nci yüzyılın başlarına gelindiğinde Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter, girişimciliği yeniden yorumlayarak, kavramın bugün de geçerli olan fikri temelini atmıştır. Bununla beraber girişimciliğin ciddi bir biçimde araştırma konusu olması 1980’lerde başlayan bir süreçtir (Çetindamar 2002: 35). Bugün ise girişimcilik, ABD ve Batılı ülkelerin üniversitelerinde gittikçe artan bir ilgiyle önem kazanmaktadır (Hisrich et al. 1998: 18).

21. yüzyıl bilgi toplumunda, değişen toplumsal yapıyla birlikte, yönetim ve girişim usulleri de değişmektedir. Bunun temel nedeni, bilgi toplumunun girdisi olan bilginin, insan tarafından üretilip yönlendirilmesidir. Bu değişim insanı sosyoekonomik yapının merkezine taşımıştır. Dolayısıyla bilgi toplumu girişimcisinin kendine has özellikleri bulunmaktadır.

Girişimcilik ve ticaretin Anadolu’nun tarihinde ayrı bir önemi vardır. Anadolu’ya yazı ilk olarak Asurlu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Bu tüccarların geldikleri pazaryerlerinde bulunan yazılardan, Anadolu’nun yazıyla tanıştığı - Kültepe tabletleri- anlaşılmaktadır (M.Ö. 2000). Asurlular, Anadolu’ya tahıl gibi ürünler satarken, Anadolu’dan özellikle kereste vb. ürünler satın almışlardır. Zamanla bu dengeler değişmiş, ticaret büyük savaşların en önemli nedeni olmuştur. Roma imparatorluğunun büyüklüğünün ve ömrünün kurmuş olduğu kolonilerle yakından alakalı olduğu bilinen bir gerçektir. Roma, Kuzey Afrika, Akdeniz ve Karadeniz’de koloniler kurmuş, buralarda insan dahil her türlü nesnenin ticaretini yaparak önemli bir gelir elde etmiştir. Türklerin, kavimler göçüne neden oluşu ve Batı Romanın yıkılışı, Akdeniz ticaretinin, Romalılardan çıkıp korsanların eline geçmesine neden olmuştur.

Anadolu’nun Türkler tarafından fethedilişi ve Akdeniz – Afrika kolonilerinin Türklerin eline geçmesi Avrupalı gemici ve tüccarları rahatsız etmiştir. Çünkü, ticaretle zenginleşen bir Ortadoğu ve Anadolu’ya karşın, ticarete gerilemeye başlayan bir Avrupa vardır. Bu durum batının doğuya hayranlığına ve doğunun mallarına göz dikmesine yani haclı seferlerine neden olmuştur. Haclı seferleriyle medeniyetler çatışmış, ticarethanelerle birlikte birikimler de yok olmuştur.

Aynı dönemde, Anadolu'da Türkiye Selçuklu medeniyetini kuran Türkler, Anadolu'yu bir ticaret merkezi yapma çalışmasını sürdürmüş, her tarafı kervansaraylarla donatmışlardır. Bu dönemin önemli girişimleri loncalardır. Bu lonca sisteminde temel iki unsurun olduğu bilinmektedir. Bunlardan birincisi ticari ahlak, diğeri ise ürünün ve müşteri ilişkilerinin kalitesidir. Anadolu Selçuklu Devleti bir taraftan girişimci diğer taraftan da tüccarı korumak amaçlı sigorta müessesesini kurmuşlardır. Bu medeniyet de Moğolların istilasına uğrayarak büyük bir darbe yemiştir. Türk beylikleri bunu ayağa kaldırmak için iki yüzyıl uğraşmıştır.

Osmanlı devletinde de Anadolu Selçuklu devletinden bazı ilkeler devralınmıştır. Özellikle lonca teşkilatı, ahi teşkilatı olarak görev sürdürmüştür. Bu girişimcilik tarzına, padişahlar da önderlik etmiş ve benimsemişlerdir. Önemli iş yerleri kurulmuş ve ticaret merkezleri oluşturulmuştur. Osmanlı devleti İstanbul'u aldıktan sonra Karadeniz'i bir iç deniz haline getirmiş, bu Akdeniz korsanlarını ve onlardan beslenen Avrupalı kralları rahatsız etmiştir. Özellikle Akdeniz'in bütün adalarının fethedilip (Malta ve Sicilya hariç) bir Türk gölü haline gelmesiyle Avrupa Akdeniz ticaretini Türklere kaptırıp yeni arayışlar içerisine girmiş ve coğrafi keşifler başlamıştır.

Coğrafi keşifler sonucunda Akdeniz ticareti dünya ticaretindeki önemini kaybetmiş, Atlas Okyanusundaki limanlar önem kazanmaya başlamıştır. Coğrafi keşifler sadece ticaret yollarını değiştirmekle kalmamış, ticaretin mallarını da değiştirerek tarım ve hayvan ürünlerinin yerini altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere devretmesini sağlamıştır. Coğrafi keşiflerle zenginleşen Avrupa, 18. yüzyılın ortalarında insan kol gücünün yerini makine gücüne devredecek olan sanayi inkılâbını gerçekleştirmiştir. Sanayi inkılâbıyla birlikte seri üretime geçilmiş ve insan eliyle üretilen ticaret mallarının yerini standart ürünler kapmıştır. Bu da Avrupa dışındaki ülkelerde sanayi inkılâbını gerçekleştiremeyen yerlerde özellikle Türkiye'de ticaretin ve üreticinin iflasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlının son döneminde azınlıklar Türklerin ticaretle uğraşmasına pek istemeyerek ve baltalayacak faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

Yukarıdaki son durumun Cumhuriyetin kurulmasından sonra da uzun süre devam ettiği görülmektedir. İlk zamanlarda, Mustafa Kemal'in önderliğinde birinci İzmir İktisat Kongresi ile girişimcilerin önü açılmış ve bütün destekler sağlanmaya çalışılmıştır. Ama uzun süre girişimcilik yapmayan Anadolu insanı, bu yaklaşımı pek anlayamamıştır. Özellikle 1933'ten sonra, devlet koruyuculuğunda bir girişimci sınıfı meydana getirilmesi yönündeki çabaların hız kazandığı bilinmektedir. 1960'lı yıllarda girişimciliğin iyileştirilmesi amacıyla bazı kanunlar çıkarılmış ve iktisadi devlet teşekkülleri kurulmuştur. Türkiye'de özel girişimcilik, 1960-1970'li yıllar arasında gelişme göste-

rebilmiştir. Öte yandan 1980'lerde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisiyle birleşmenin sağlanması amacıyla birçok yeni düzenlemeler yapılmıştır (Müftüoğlu 2004: 65).

İlkçağlardan bugünün bilgi toplumuna kadar olan tarihi süreç içerisinde, girişimcilik anlayışındaki değişimler ve bazı bilim adamlarının görüşleri Tablo 1'de görülebilir (Hisrich et al. 1998: 6).

Tablo 1: Orta Çağdan Bilgi Toplumuna Kadar Girişimciliğin Gelişim Aşamaları

Tarihi Dönem	Bilim Adanı	Girişimcilik Hakkındaki Görüşler
İlk Çağ	-	Hayatını idame ettirmek için arayış içerisinde olan hür kimselerdir.
Orta Çağ	-	Büyük ölçekli üretim projelerinin yöneticisidir. Risk unsuru yoktur.
17. yüzyıl	-	Girişimci, hükümetle yapılan sabit fiyatlı sözleşmelerin, kâr ya da zarar riskini üstlenen kişidir.
1725	Richard Cantillon	Girişimci, sermaye sahibinden ayrı risk üstlenen kişidir.
1803	Jean Baptiste Say	Girişimcinin kazancı, sermayenin getirisinden ayrılmıştır.
1876	Francis Walker	Fon sağlayıcı ile proje sahibi girişimcinin kazançları ayrılmıştır.
1934	Joseph Schumpeter	Girişimci, yenilik yapan ve yeni teknoloji geliştiren kimsedir.
1961	David McClelland	Girişimci, faal ve ılımlı riskleri alan kimsedir.
1964	Peter Drucker	Girişimci, fırsatları en üst düzeye çıkaran kişidir.
1975	Albert Shapero	Girişimci örgütün sosyal ve ekonomik işleyişinde inisiyatif kullanan ve muhtemel başarısızlık riskini üstlenen kişidir.
1980	Karl Vesper	Girişimci ekonomist, psikolog, iş adamı ve siyasetçiler tarafından farklı algılanmaya başlamıştır.
1983	Gifford Pinchot	İç girişimci, faaliyette olan bir örgüt içerisindeki çalışan girişimcidir.
1985	Robert Hisrich	Girişimci zaman ve gayret sarf ederek farklı değerler üreten, çeşitli riskleri üstlenen ve sonunda maddi ya da manevi karşılık alan kişidir.
1995	Peter Drucker	Girişimci elindeki kaynakları düşük verimlilik alanlarından, yüksek verimlilik alanlarına aktaran ve orada tutmayı başara-bilen kişidir.
1999	Jeffrey Timmons	Girişimci çağdaş önderlikle dengelenmiş davranış ve düşünüş biçimine sahip, dürüstlük ve samimiyetle doğruların inşasını yapan kişidir.
2001	Philip A. Wickham	Girişimci belirli bir projeyi kendi girişimcilik anlayışı ile geliştiren kişidir.
2002	G. Brenkert	Girişimci piyasa ekonomisinin vazgeçilmez unsurudur.
2003	L. W. Busenitze	Ekonomik refahın oluşmasında başrol oynayan kişidir.

Kaynak: (Hisrich 1998: 6), (Çelik 2006: 468), (Özkara vd. 2006: 222), (Timmons 1999: 33).

2. Girişimcilik

2.1. Girişimciliğin Tanımı

Bugüne kadar girişimciliği ekonomik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlarla açıklamak amacıyla bir çok tanım ortaya atılmıştır. Girişimci kelimesi, 'entre' (girmek) ve 'prendre' (almak, üstlenmek) sözcüklerinden oluşmakta ve 'birşey yapmak' anlamına gelmektedir (Öğüt 2006: 431). Kelime, ekonomik yazında ilk kez 1730'larda Fransız Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır. John Stuart ile İngiliz yazınındaki kullanımı ise 19. yüzyıla rastlamaktadır (Çetindamar 2002: 33).

Genel olarak girişimci, gereksinimleri karşılamak amacıyla iktisadi mal-hizmet üretiminin gerçekleştirilebilmesi yönünde üretim faktörlerini bir araya getiren kişidir (Karalar 2001: 13). Klasik anlamda girişimci, bir işletmenin faaliyetlerinden kaynaklanan riski, sorumluluğu ve örgüt yönetimini üstlenen kişi olarak kabul edilmekteydi. Fakat bilgi toplumuyla birlikte, kavram yeniden tanımlanarak yenilik üreten, risk alan, fırsat yakalayan ve bunları hayata geçiren kişi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, girişimcinin değişen tanımında belirleyici unsur 'yenilik' kavramı olmuştur. Peter Drucker ise girişimciyi, sahip olduğu kaynakları düşük verimlilik alanlarından, yüksek verimlilik alanlarına yönlendiren ve orada tutmayı başarabilen kişi olarak tanımlamaktadır (Çelik 2006: 468). Girişimci aynı zamanda, gördüğü fırsatları değerlendirme yolunda kendi girişimcilik anlayışıyla stratejiler geliştiren, bu sayede değişimin öncülüğünü yapan kişidir (Özkara vd. 2006: 222).

Girişimcilik ise yenilik üretme, risk alma, fırsatları görme ve uygulamaya geçme faaliyetlerinin geneline verilen ad olarak ifade edilebilir. Schumpeter'e göre girişimciliğin dört değişik davranışsal göstergesi bulunmaktadır. Bunlar pazara yeni bir ürün ve hizmet sunmak, üretimde yeni bir yöntem geliştirmek, henüz keşfedilmemiş bir talep boşluğu yakalamak ve bir sanayi dalında yeni bir firma kurmaktır (Karasioğlu 2006: 149). Görüldüğü üzere, Schumpeter'e göre girişimcilik, yenilik yapmak anlamına gelmektedir.

Girişimcinin kim olduğunu belirlemeye yönelik yapılan tanımlarda, bazı küçük farklar olmasına rağmen, hepsinde vurgulanan ortak noktalar vardır. Bunlar yenilik yapmak, risk almak, üretim faktörlerini bir araya getirmek ve kazanç sağlamaktır (Hisrich et al. 1998: 9). Dolayısıyla girişimcilik, risk altına girmeyi, üretim faktörlerini temin edilmesini ve etkin kullanımını gerektirmektedir. Girişimcilik sermaye büyüklüğü ya da işletme ölçeğinden ziyade, fırsatları erken görebilen tetikte bir şuur ve makul riskleri almaktan çekinmeyen cesaret duygusuyla alakalı bir süreçtir.

Charles Handy'e göre girişimci, dünyadaki yanlışları ve eksikleri gören, bunları düzeltmek ve boşlukları doldurmak için yenilik yapma gayreti içerisinde

olan kişidir (Bozgeyik 2006: 2). Bu tanım girişimciliğin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Çünkü girişimciliğin, aynı zamanda bazı sorumlulukları da beraberinde getirdiği vurgulanmaktadır. Bu sorumlulukların en önemlisi, piyasa mekanizması içerisinde fark edilerek yakalanan fırsatların, üretim yatırımlarına dönüştürülmesidir. Bu sayede, ülke genelinde istihdama da katkı sağlanarak, sosyal bir sorumluluk yerine getirilmiş olmaktadır.

2.2. Girişimcilik ve Benzer Kavramlar

Bazı kavramların girişimcilikle karıştırıldığı görülmektedir. Bunlarından biri sermaye ya da sermayedar kavramıdır. Oysa girişimcilik yenilik yapmayı, sorumluluk ve risk üstlenmeyi, cesaretli olmayı, fırsatları görebilmeyi ve başarı arzusunu gerektirmektedir. Görüldüğü gibi, bu özellikler içerisinde sermaye kavramı bulunmamaktadır. Buna karşın, sermaye sahibi bir girişimci olunabileceği gibi, sermaye sahibi olunmasa da girişimci olmak mümkündür (Titiz 1994: 4).

Ayrıca girişimcilikle işveren ve patron kavramları da karıştırılmaktadır. Burada patron, bir girişimci olabileceği gibi aynı zamanda bir sermaye sahibi, işveren ya da bir yönetici durumunda da olabilir (Müftüoğlu 2004: 11-12). Sonuçta girişimcilik temel bazı özellikleri gerektirmekte ve bu özelliklere sahip olan kişi hangi meslek sınıfına dahil olursa olsun, aynı zamanda bir girişimci olarak kabul edilmektedir.

2.3. Girişimciliğin Özellikleri

Girişimciliği, diğer yönetsel alanlardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Girişimciliğin bu temel becerileri üç başlık altında Tablo 2'de verilmiştir (Hisrich et al. 1998: 20).

Tablo 2: Girişimcilik için Gerekli Olan Beceri Türleri

Teknik Beceriler	Yönetsel Beceriler	Bireysel Beceriler
Sözlü iletişim	Amaçları belirleme	İçsel Denetim
Çevresel gözlem	Karar verme	Risk alma
Teknik yönetim bilgisi	İnsan ilişkileri	Yenilik yapma
Teknoloji	Pazarlama	Değişimi yönetmek
Kişiler arası ilişki (interpersonal)	Finans	Kararlı olma
Dinleyici olma	Muhasebe	Öngörü (viyon) sahibi olma
Örgütlenme	Yönetim	Değişimi tesis etmek
Şebeke kurabilme	Denetim	
Yönetim türü	Sorun çözme	
Usta (yetiştirici) olma	Girişim	
Takım oyuncusu olma	Yönetim geliştirme	

Kaynak: (Hisrich 1998: 20)

Tablo 2'de, bir girişimcinin sahip olduğu beceriler teknik, yönetsel ve bireysel olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Teknik beceriler içerisinde

yer alan, kişiler arası ilişki son zamanlarda önem kazanan kavramlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Yönetmel beceriler, genelde bir yöneticide bulunması gereken özellikleri içerirken, bireysel beceriler içerisinde risk almak, yenilik yapmak ve değişimi yönetmek, bilgi çağı girişimcisinde öne çıkan temel belirleyicilerdir.

Girişimcilerin bazı özellikleri kısaca, makul riskleri göze almak, kararlı olmak, çok yönlü olmak, iş bitirici olmak, kendine güven duymak, eksiklerini görmek, iş konusunda titiz olmak şeklinde sıralanabilir (Müftüoğlu 2004: 19). Bunların dışında, yenilikçi olmak, vizyon sahibi olmak, başarı ihtiyacı duymak, içsel denetim yapabilmek, belirsizliklere katlanabilmek, değer oluşturmak ve dönüşümü yönlendirmekte de girişimcilik özellikleri arasında yer almaktadır (Turan 2006: 352).

2.4. Girişimciliğin Türleri

Bunun yanında girişimcilik, icra biçimi ve sahalarına göre bazı türlere ayrılmaktadır. Bunlar bağımsız girişimcilik, iç girişimcilik, kurumsal girişimcilik, yönetici girişimcilik, teknik girişimcilik, girişimci girişimciliği ve çevreci girişimcilik türleridir (Top 2006: 8). Öte yandan Timmons'a göre girişimcilik, türü ne olursa olsun, dürüstlük ve samimiyetle doğruların inşasıdır (Timmons 1999: 312).

Ayrıca küreselleşen ekonomik ortamda geleneksel üretim araçları da gittikçe önem yitirmekte ve ikincil duruma düşmektedir. Bu açıdan bakıldığında işletmelerin faaliyete geçirilmesinde önemli bir unsur olan sermayenin, kredi kurumlarının artması sonucunda artık tek başına rekabet avantajı sağlayan bir üretim faktörü olma özelliğini kaybettiği görülmektedir. Buna karşın yönetim ve girişimci yönetici unsurları, üretimde belirleyici etkenler durumuna gelmiştir (Akin 2006: 2). Benzer şekilde, girişimci önderlik kavramının da giderek önem kazandığı görülmektedir (Müftüoğlu 2004: 14). Ayrıca, bu değişim ortamında büyüme ve dinamizm sağlayan en önemli unsurun "strateji" olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır (Eren 2002: 8). Bugünün bilgi toplumunda girişimciliği, ekonomik sistemin temel belirleyicilerinden biri olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Buraya kadar olan açıklamalar ışığında, günümüz girişimci önderlerini başarıya taşıyacak özellikleri toplamak gerekirse; azim, kararlılık ve çalışmak, başarıya duyulan ihtiyaç hatalardan ders almak, vizyon sahibi olmak, öncü olmak ve önderliğe istek duymak, sorumluluk sahibi olmak ve güçlü bir kişilik olarak özetlenebilir (Peker vd. 2000: 59-61, Müftüoğlu 2004: 14).

Öte yandan girişimcilerin milli ekonominin kalkınmasına yaptığı katkıları, sadece GSMH'yi arttırmasıyla sınırlamak doğru değildir. Çünkü bilgi çağında

girişimciler, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal değişimlerin de öncülüğünü yapmaktadır (Hisrich et al. 1998: 13). Bağımsızlıktan sonra Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında kurulan ve devam ettirilen ilişkilerde girişimciler büyük paya sahiptirler. Özellikle Kazakistan, sahip olduğu geniş topraklar, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla, hem kendi vatandaşları için hem de dünya girişimcileri açısından cazip bir ülke konumuna gelmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, ipek yolunun hem bir ticaret yolu hem de tarihsel ve kültürel bir değer olarak yeniden canlandırılması gündeme gelmiş, bu yol boyunca inşa edilmiş artık kullanılmayan yapıların yeni işlevler kazandırılarak korunmaları veya yaşatılmaları için çalışmalar başlatılmıştır. Bu ve benzeri yollar tarihte gerçekleştirdikleri misyonları gerçekleştirip günümüzde de girişimcilik açısından önemli bir yere sahip olacakları şüphesiz bir gerçektir.

3. Girişimcilik Açısından Kazakistan

Kazakistan, piyasa itibariyle girişimcilik açısından oldukça cazip fırsatlara sahip bir ülke konumundadır. Bağımsızlıktan sonra dünyayla bütünleşme yolunda hızla ilerleyen ülke, yabancı sermayeye de kapılarını açmıştır. Türkiye ile önemli ticari ilişkileri bulunan Kazakistan gittikçe büyüyen bir ekonomi görünümündedir. Ülke çağdaş girişimciliğin gereklerine uygun yenilik üreten, risk alan, fırsat yakalayan ve bunları hayata geçiren girişimciler için, önemli imkânlar sunmaktadır. Bu imkânları değerlendirebilmenin yolu, Schumpeter ve Timmons'un çağdaş girişimci tanımlarında vurguladıkları yenilik, dürüstlük ve samimiyetten geçmektedir.

3.1. Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler

Türk Cumhuriyetleri arasında en büyük yüzölçümüne sahip ülke olan Kazakistan, coğrafi konum olarak 46 - 87 doğu enlemi ve 40 - 56 kuzey boyları arasında yer almaktadır. Orta Asya bozkırlarına yayılmış olan Kazakistan, SSCB'nin 1990'ların başında dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk devletlerinden sadece bir tanesidir. Ülke, bağımsızlıktan önce SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyet içerisinde kapladığı alan bakımından Rusya'nın ardından ikinci sırada yer almaktaydı (Uludağ vd. 1990: 252). Yüzölçümü olarak 2.717.300 kilometrekare büyüklüğündeki bir toprak üzerine kurulmuş olan Kazakistan'ın en büyük kenti yaklaşık 1.176.000 nüfus ile Almatı'dır. Aralık 1997'de ulusal güvenlik tedbirleri kapsamında kabul edilen stratejik bir karar sonucu, başkent Almatı'dan Astana'ya taşınmıştır. Ülkenin diğer önemli kent-

leri, Çimkent, Türkistan, Taraz, Öskemen, Karaganda, Pavlador, Semey, Aktobe, Atrav olarak sıralanabilir (Yeni Avrasya Stratejileri: 6).

Nüfusu yaklaşık 15 milyon olan Kazakistan'ın resmi dili Kazak Türkçe'sidir. Ancak eski rejimin resmi dili olan ve o dönemlerde öğrenilmesi zorunlu tutulan Rusça, halkın yaklaşık %90'ı tarafından bilinmektedir. Bu dili bilmeyen %10'luk kesimin büyük bölümünü ise, yeni nesil Kazak halkı oluşturmaktadır.

Bağımsızlığın kazanılmasından çok kısa bir zaman sonra ülkede, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş amacıyla birtakım kapsamlı çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar kapsamında tekelciliğin kaldırılması, özelleştirme, borçların yeniden yapılandırılması, yüksek verimliliğin sağlanması, fiyatların serbestleştirilmesi ve vergi ıslahı konularında birçok düzenlemeler yapılmıştır. Buna ek olarak ülkede güvenlik ve değişim merkezi kurulmuş, yatırım kanunu oluşturmuş ve bankacılık sisteminde düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Kazakistan'da, serbest ticaretin önündeki birçok engel kaldırılmıştır (UNESCAP 2003: 4).

3.2. Türkiye – Kazakistan Ekonomik İlişkileri

Bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk büyük elçiliği açarak, Kazakistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Türkiye tarafından atılan bu önemli adım aynı zamanda, Türkiye'den ülkeye giden girişimciler tarafından da başarıyla devam ettirilen soyo-ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Bugün gelinen duruma bakıldığında Kazakistan'ın, Türkiye'den Orta Asya'ya giden girişimcilerin büyük çoğunluğunu çeken ve gelecek için en büyük potansiyeli arz eden ülke konumunda olduğu görülmektedir (DEİK 2005: 12).

1990'lı yılların başından itibaren bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkiler, yeterli düzeyde olmasa da sürekli artarak devam etmektedir. Bu konuda Kazakistan özeline bakıldığında, öncelikle ikili ilişkilerin önünü açmaya yönelik birtakım anlaşmalarla, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin hukuki zemininin hazırlandığı görülmektedir (Sayarı 2007: 5). Ortak tarih bilinci, ortak kan bağı, din bağı ve kültürel bağların sağladığı temel üzerine imzalanan çeşitli ekonomik anlaşmalarla, iki ülke arasındaki ilişkiler daha sağlam bir zemine oturtulmuştur.

Tablo 3: Türkiye ve Kazakistan Arasında İmzalanan Ekonomik Anlaşmalar

TARİH	ANLAŞMA	PROTOKOL	TOPLANTI
10.09.1997	Ticari Ekonomik Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması		
02.10.1993		Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair protokol	
01.05.1992	Yatırımların Karşılıklı Teşvik ve Korunması Anlaşması		
15.08.1995	Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması		
22.05.2003	Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması		
08-10.09.1999			Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (Ankara)
05-07.06.2001			Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (Ankara)
03-04.05.2004			Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (Ankara)
24-26.08.2006			Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı (Astana)

Kaynak: (Yeni Avrasya Stratejileri: 28); (Milletlerarası Anlaşmalar: 2007)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3'te, Türkiye ve Kazakistan arasındaki ticaretin altyapısını oluşturmak ve mevcut problemleri çözmek amacıyla imzalanan anlaşma, protokol ve toplantılar görülmektedir. Karşılıklı ilişkilerin gelişmesinde olumlu etkiye sahip olan bu tür anlaşmalar sonucunda, Türk Eximbank tarafından Kazakistan'a 2000'li yıllara doğru 240 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır. Bu kredi ile ülkede, gıda, ilaç, tıbbi cihaz, mobilya, inşaat malzemesi, telekomünikasyon, konaklama işletmesi, deri işleme ve giyim gibi birçok sahada yatırım gerçekleştirilmiştir (Yeni Avrasya Stratejileri: 27-28).

Kazakistan'da faaliyette bulunan işletmeleri genel olarak üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, yabancıların da yatırım yaptığı stratejik alanlar olarak kabul edilen enerji, çelik endüstrisi, yapı ve perakende sektörü, tütün endüstrisi ve bazı yerel üretim sahalarında yapılan girişimlerdir. İkinci kısımda, kısmi özelleştirmenin hâkim olduğu maden ve metal endüstrisindeki yerli ve yabancı büyük girişimler bulunmaktadır. Üçüncü ve son kısım girişimler

ise, gıda endüstrisi ve hafif sanayi sektöründe faaliyette bulunan şirketlerden oluşmaktadır (UNESCAP 2003: 7).

3.3. Kazakistan'daki Türkiye Kaynaklı Girişimler

Türkiye, Kazakistan'a en fazla yatırım yapan ülkeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Yine Türkiye, ülkedeki en fazla sayıda şirkete sahip ülkedir. Hazine Müsteşarlığının 2005 yılı sonu verilerine bakıldığında, Kazakistan'a Türkiye kaynaklı 53 girişim tarafından, toplam 442 milyon dolarlık sermaye götürüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla Kazakistan, Türkiye'deki girişimciler tarafından, öncelikli tercih edilen ülkelerden biri durumuna gelmiştir. 1998 yılında Rusya'da meydana gelen mali kriz, ihracattaki daralma sonucu Kazak ekonomisini ve buna bağlı olarak yabancı yatırımları olumsuz yönde etkilemişse de, ilerleyen dönemlerde Kazakistan, Türkiye'deki girişimciler için tekrar cazibe merkezi durumuna gelmiştir (DEİK 2007: 12).

Türkiye'den giden girişimciler Kazakistan'da 10.000'in üzerinde işgören istihdam etmektedir. İstihdam edilen kişilerin %14,5'i Türkiye'den giden işgörenler, %85,5'i ise, Kazak vatandaşı olan yerel işgörenlerdir. İnşaat sektörü hesaba katılmasa bu oranların, yerel çalışanlar lehine daha da değişerek, %11,1 Türkiye'den giden işgören ve %88,9 yerel işgören biçiminde oluştuğu görülmektedir. Diğer bir deyişle istihdam edilen her bir Türkiye'den giden işgörene karşılık, 8 Kazak işgören işe alınmış olmaktadır. Yine toplam istihdamın %22,7'sini inşaat firmaları, %18'ini eğitim kurumları ve %11,6'sını ticaret sektörü firmaları sağlamaktadır (Yeni Avrasya Stratejileri: 58).

Kazakistan'daki işsizlik oranları incelendiğinde, bağımsızlığın yeni kazanıldığı 1992 yılında %0,4 civarında olan işsizliğin, 1998'de %14,1'e çıktığı (DEİK 2007: 12), 2005'te %8,1 ve 2006 yılında ancak %7,8'e çekilebildiği görülmektedir. Kazakistan'da işsizlik konusunda son on beş yılda oluşan bu tablo, Türkiye'den bu ülkeye giden girişimcilerin Kazak istihdamına yaptıkları katkıları daha net biçimde ortaya koymaktadır. Bunun yanında, Kazakistan'ın petrol üretim sektöründe gerçekleşen yatırımlar, son yıllarda çok hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ülkede risk etkenin olmasına rağmen bu yatırımların bundan sonra da artarak devam edeceği tahmin edilmektedir (IMF 2004: 5). Dolayısıyla, ülkedeki işsizlik oranlarının düşmesinde, başta Tengiz petrol bölgelerinde olmak üzere, yapılan yatırımlarla sağlanan istihdam olanakları ve başkent Astana'nın yeniden yapılandırılma süreciyle birlikte inşaat sektöründe meydana gelen iyileşmeler büyük öneme sahiptir.

Kazakistan'daki Türkiye kaynaklı girişimler, yaklaşık üçte bir oranında petrol sahasındaki yatırımlardır. Genel olarak Türkiye kaynaklı girişimlerin, petrol, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, eğitim ve bankacılık sahalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bunların dışında, bölgede otel, büyük alış-veriş merkezi

işletmeciliği, otomotiv ve yapı malzemeleri alanlarında da Türkiye’den giden girişimciler çok büyük yatırımlara imza atmışlardır. Kazakistan’da, yaklaşık 300 adet Türkiye kaynaklı girişim bulunmaktadır. Bunların %90’ı sadece 12 şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Kalan kısmı ise, KOBİ düzeyinde faaliyet gösteren girişimcilere aittir. Bu girişimlerin yaklaşık %25’i Kazak firmalarıyla ortaklık ve %5’lik kısmı da diğer yabancı yatırımlarla joint-venture türü ortaklıklar şeklinde kurulmuş işletmelerdir (DEİK 2007: 12).

3.4. Kazakistan’daki Girişim Fırsatları ve Engelleri

Kazakistan’da vergi geliri, resmi para birimi olan ‘tenge’ üzerinden hesaplanmaktadır. Ayrıca yabancı para birimlerinin konu olduğu ticari işlemler, o gün itibarıyla Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası resmi kuru üzerinden yine Tenge olarak hesaba katılmaktadır. Ülkede KDV oranı %20, gelir vergisi oranları %25 ila %35, kurumlar vergisi oranı banka ve sigorta şirketleri için %45, diğer girişimler için %30’dur. Ayrıca ithalatta gümrük vergilerinin yanında %20 oranında KDV vergisi uygulanmaktadır. Tütün, alkollü içkiler ve lüks mallar ise, ithalatta %25 ila 160 oranlarında tüketim vergisine tabi tutulmaktadır (Yeni Avrasya Stratejileri: 30). Piyasa ekonomisine uyum sürecinde olan ülkede, birbiri ardına yeni düzenlemeler yapılmakta ve buna bağlı olarak vergi oranları kısa aralıklarla değişmektedir.

Halen Kazakistan’ın birçok sektöründe Türkiye’den giden girişimciler tarafından faaliyete geçirilen işletmeler bulunmaktadır. Buna karşın, ülkenin potansiyeli dikkate alındığında bu girişimlerin talebi karşılama konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Kazak devletinin açıkladığı öncelikli yatırım sahaları Tablo 4’te verilmiştir (DEİK 2007: 17).

Tablo 4: Kazakistan Devletinin Desteklediği Öncelikli Yatırım Alanları

ALTYAPI	Demiryolları, karayolları, hava limanları, deniz ve nehir limanları, köprü ve geçitler, termal santraller, elektrik hatları ve telekomünikasyon hatları.
İMALAT	Tekstil ve konfeksiyon, mobilya, tarım ürünleri işleme, gübre, balıkçılık, çocuk gıdası, şekerleme, içecek, ileri teknoloji ekipmanları, elektrikli ev aletleri, ilaç, veteriner aletleri, parfüm ve kozmetik, ileri teknoloji ile demir ve alüminyum işleme, yapı malzemeleri, atık yönetimi.
SOSYAL SEKTÖR	Sağlık, eğitim, spor, kültür, konut yapımı alanlarındaki yatırımlar.

Kaynak: (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 2007: 17)’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4’e göre, Kazakistan piyasasına açılmak isteyen girişimciler için gıda, sabun, kozmetik, gübre, yem üretimi, deterjan tesisleri, kargo taşımacılığı, demiryolu, uydu yer istasyonu, ulaşım, telekomünikasyon, enerji, bakır çubuk, kurşun- çinko işleme, elektrik motoru, röntgen cihazı, elektrikli ev aletleri, otomotiv yan sanayi, tıbbi ilaç, ilaç malzemeleri, kağıt ve karton üretimi,

hazır giyim ve deri mamul üretimi, etilen – polietilen ve polimer film üretimi, altın ve petrol arama - çıkarma, rafineri inşası, konut ve otel inşası, inşaat malzemeleri üretimi, tarım aletleri ve makine üretimi, plastik mamul üretimi, matbaa, ambalaj malzemesi, kombina et tesisi ve konserve üretimi sahalarında uygun yatırım fırsatları bulunmaktadır. Ayrıca bu alanlarda yapılacak yatırımlar Kazakistan devleti tarafından öncelikli olarak desteklenmektedir (Sayarı 2007: 5-6, Yeni Avrasya Stratejileri: 26-27).

Kazakistan pazarında Türkiye'den gelen ürünlere güven duyulmakta; bu ürünler kaliteli olarak değerlendirilmekte ve fiyatına göre çeşitli gelir grupları tarafından rağbet görmektedir. Kazakistanlı tüketicilerin zihinlerinde var olan bu olumlu bakış açısı, değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görülüp, istismarına müsaade edilmeden daha da güçlendirilmelidir.

Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Merkezinin 1 Nisan 1997 tarihinde yayınladığı verilere göre, ülkede kayıtlı 1,029 girişimin 161'i Rusya, 159'u Türkiye, 90'ı Almanya, 75'i ABD, 31'i Güney Kore ve 513'ü diğer ülkelere aittir (Yeni Avrasya Stratejileri: 31). Bugün itibarıyla ülkede faaliyette bulunan girişim sayısında önemli ölçüde artış olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Kazakistan yabancı girişimciler için çok cazip bir ülke durumuna gelmiştir.

Yabancı girişimlerin artması, Kazakistan ekonomisine olumlu olarak yansımıştır. Ülkede yüksek ihracat gelirleri ve doğrudan yabancı yatırımdaki artışların etkisiyle, 2006 yılında tenge, dolar karşısında güçlenmeyi sürdürmüştür. Bunun yanında, güçlü iç talep ve istikrarlı ihracat ile 2006 yılında %10.6'lık ekonomik büyümeye ulaşılmıştır (Asian Development Bank: 2007, ADB Outlook: 2007).

Kazakistan'da daha büyük yatırımlar yapabilmek için Türkiye'den giden girişimcilerin aşmaları gereken en önemli engel finansman sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yolda Türk Eximbank'ın çeşitli projelere kaynak aktarması ve ülke riski sigortası uygulamalarını devreye sokması, girişimcilerin pazarda daha etkin ve kalıcı faaliyetlerde bulunmalarını sağlaması açısından oldukça olumlu gelişmelerdir. Diğer taraftan, Kazakistan'ın hemen her şehrinde hava limanı ve demiryolu ağı olmasına karşın, karayolu ve demiryolu ağlarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Ayrıca ülkede kombine taşımacılığının da geliştirilmesi diğer bir zorunluluktur. Bu bağlamda 20 Ocak 2002 tarihinde faaliyete geçerek İstanbul - Almatı arasında konteynır taşıyan Avrasya Konteynır Treninin oldukça faydalı olduğu görülmektedir. Demiryollarının yeniden yapılandırılması için bir milyar dolarlık kaynak ile yeni bir proje başlatılmıştır (DEİK 2007: 16).

Kazakistan'daki bütün girişim imkânları ve teşviklere karşın, hemen hemen piyasanın genelinde gayri resmi uygulamalara rastlamak da mümkündür.

Burada vurgulamak gerekir ki, resmi iradenin dışında gelişen bu tarz olumsuz uygulamalar, özellikle yabancı yatırımcıları çok güç durumlarda bırakabilmektedir. Öte yandan, ticaret ve yatırım ile ilgili kararların tümünün, eski Politbüro geleneğinin bir uzantısı şeklinde hala hükümetin üst kademelerinde alınması, başta katı bürokrasi olmak üzere, birtakım sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bunun yanında Kazakistan Hükümeti tarafından yatırım teşviki konusunda alınan bazı kararların, valilikler tarafından uygulamaya konulmaması da önemli bir pürüz niteliğindedir. Yine gümrük vergilerindeki sık değişimler, gümrük denetim sisteminde yaşanan aksaklıklar, bankacılık sektörünün henüz gelişme aşamasında olması ve çek kullanılmaması sonucu ortaya çıkan sorunlar girişimcilik açısından dikkat edilmesi gereken diğer hususlardır (Sayarı 2007: 6, Yeni Avrasya Stratejileri: 31). Kısaca, Türkiye'den giden girişimcilerin Kazakistan'da yatırım yapma kararlarını etkileyen en önemli unsur, ekonomik ve siyasi istikrarın sürekliliğidir (Aksoy vd. 2006: 399).

Kazakistan Millî Bankası tarafından yürütülen kararlı islah çalışmaları kapsamında bankacılık sektöründe bir dizi güçlendirme ve özelleştirme uygulamalarıyla sektör kalitesi önemli ölçüde artmıştır. 1995 yılında 130 olan banka sayısı, islah çalışmaları sonucunda 2002 yılında 38'e düşmüştür (UNESCAP 2003: 8).

Kazakistan'da yabancı işgörenler için alınması gereken çalışma lisansları, bürokratik işlemlerin fazla olması ve yüksek fiyatlar gibi nedenlerden ötürü sorun olabilmektedir. Bu konuda bazı düzenlemeler yapılsa da, Kazak iş gören alt sınırının %70 oranına çekilmesi ve çalışma lisanslarının 2 yıllık olarak verilmesi nedenleriyle çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır (DEİK 2007: 16-17). Özellikle çalışma izin süresinin 2 yıl olması nedeniyle, Türkiye'den giden girişimciler, nitelikli iş gören ihtiyacını küresel ekonomik sistemle 1990'ların henüz başında tanışma imkânı bulan Kazak vatandaşlarından sağlamak durumunda kalmakta ve bu süreç içerisinde birçok sorunlarla karşılaşmaktadır. Nitelikli işgören temini, Türkiye'den giden girişimcilerin Kazakistan'da karşılaştığı diğer büyük ve karmaşık sorunlarla kıyaslandığında çözümü daha kolay gibi gözükse de, önemini korumaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Bir kavram olarak girişimcilik değişik tanımlarıyla, algılanış biçimleriyle ve karşıladığı gereksinimlerle tarihin değişik dönemlerinde değişik işlevler üstlenmiş fakat hep var olmuştur. Öyle ki insanoğlu, tabiatla olan etkileşimi sürecinde, gerek sorunlara çözüm bulmakta ve gerekse çevreye uyum sağlama konusunda girişimcilik zihniyetinden son derece faydalanmış ve faydalanmaya devam etmektedir. Girişimciliğin bu tarihi işlevselliği, onun öneminin sürekli artmasını sağlamıştır. Girişimciler, tarihin her döneminde değişik belirsizliklerle dolu ve anlaşılması iyiden iyiye zorlaşan gelecek karşısında, hep yaşadıkları topluma farklı biçimlerde katma değer sağlamışlardır.

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından ve aşmak zorunda oldukları engellerden biri, girişimci sayı ve niteliğindeki yetersizliktir. Özellikle son zamanlarda yaşanan hızlı değişim, ekonominin tetikleyici gücü olan girişimcilerle olan ihtiyacı açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bugün Batılı ülkelerde, başta işsizlik olmak üzere, yaşanan birtakım ekonomik sıkıntıların, dikkatleri girişimciler üzerinde çektiği ve girişimcilik konusunda değişik incelemeler başlatıldığı görülmektedir.

Benzer şekilde az gelişmiş ekonomilerin, 21. yüzyılda sürdürülebilir bir refah seviyesine ulaşabilmeleri, girişimciliği etkin kılmalarıyla yakından ilişkilidir. Girişimciliğin, her ne kadar tüm dünyada geçerli belirleyici özellikleri bulursa da, değişik kültür alanlarında yetişen bireylerin değişik girişimcilik anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Bunun için ilk olarak, özellikle Doğu toplumlarının sosyo-kültürel ikliminde yetişmiş bireylerin zihinlerdeki girişimcilik algısının değişmesi gerektirmektedir. Fakat toplumsal alışkanlıkların değişmesi, uzun süren sosyolojik bir süreçtir. Bu nedenle, bilimsel veriler ışığında farklı kesimler tarafından kabul görecektir yasal düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirilmelidir.

Girişimciliğin ve KOBİ düzeyindeki işletmelerin ekonomik yapı üzerindeki etkilerini iyi tahlil etmiş olan gelişmiş ülkeler, girişimcilerini çeşitli yasalar, risk sermayesi ve ar-ge bütçeleri gibi birçok araçla desteklemektedir. Ayrıca girişimcilik, artık 'yenilik' kavramıyla açıklanır duruma gelmiştir. Bu nedenle girişimcilerden, yüksek bir kâr ya da ciro rakamlarından ziyade, yenilik temelinde fayda sağlamaları beklenmektedir. Başka bir ifadeyle, bilgi çağı girişimcilerinin etkinliği, yenilik temelinde meydana getirdikleri faydalarla ölçülmektedir. Burada açıkgozlülük ya da kurnazlık gibi bazı tabirlerin içini dolduracak faaliyetlerle iş yapan kimselerin, ülke ekonomisinin gelişmesinden ziyade, girişimcilik kültürünün yozlaşmasına katkı sağladıklarını belirtmek yerinde olacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi girişimcilerin çalışma azmi, yatırım yapma tutkuları, başarıma arzuları ve cesaretlili olmaları, bir ülkede ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle uluslararası girişimler, çoğu zaman girişimi yapan ve girişim yapılan ülkeleri ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan birleştirici ve bütünleştirici bir etkiye de sahiptir. Bu açıdan Türkiye'den Kazakistan'a uzanan her girişim hamlesi aynı zamanda bir kültür köprüsü ve her bir girişimci bir kültür elçisi işlevini görmektedir. Girişimcilerin bu anlayış doğrultusunda, değişen dünya düzeni içerisinde çağdaş yönetim ve girişimcilik anlayışında meydana gelen yenilikleri yakından takip etmeleri ve yine ortak tarihi, kültürel değerler konularında bilgilerini tazelemeleri faydalı olacaktır.

Kazakistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından bu yana sürekli gelişerek devam etmiştir. Ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel alanlardaki yakın ilişkiler, diğer Türk cumhuriyetlerine de örnek teşkil etmektedir. İki ülkenin büyük bir titizlikle temellerini attıkları ve bir çok alan-

da yürüttükleri bu ikili ilişkiler, Kazakistan devlet başkanı Nur Sultan Nazarbayev'in ilk kez 2005 yılında açıkladığı "Ortalık Asya Devletler Birliği" (Merkezi Asya Devletler Birliği) fikriyle, tarihi bir boyut kazanarak daha da önemli bir hale gelmiştir. Özellikle eğitim alanındaki ortak girişimlerle, aynı amaç etrafında birleşen vizyoner bir neslin temelleri atılmaktadır.

Kazakistan'da yatırım yapmayı düşünen girişimciler için yapılmış bazı önemli saptamalar aşağıda sıralanmıştır:

- Kazakistan son dönemlerde, girişimciler için diğer Türk Cumhuriyetlerine göre ekonomik ve siyasi istikrar, fiziki imkânlar ve ilgili yasalar bakımından daha elverişli bir ortam tesis etmeyi başarmıştır. Orta Asya'ya doğrudan yapılan yabancı yatırımların büyük kısmının bu ülkeye gitmesi bunun bir göstergesidir.
- Kazakistan'da hükümet öncülüğünde girişimciler desteklenmekte, yasalar aracılığıyla koruma ve çeşitli teşvikler sağlanmaktadır. Teşvikli bölgelere yatırım yapmak, çeşitli riskleri de ortadan kaldırmaktadır.
- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri özellikle sanayi yatırımları için, hammadde kaynaklarının yakınlığı ve ucuz işgücü imkânı gibi maliyet düşürücü birçok fırsat barındırmaktadır. Piyasa ekonomisinin sorunsuz işlemesi için birçok yasal düzenleme ve yeni uygulamaların olduğu Kazakistan'da, girişimcilerin esnek davranmalarında yarar görülmektedir.
- Yakın tarihe kadar kendi ülkesinde nüfus bakımından azınlıkta kalan tek ülke olan Kazakistan'ın bu demografik yapısı dikkate alınmalıdır. Başka bir ifadeyle, nüfusunun yarısına yakını değişik millet ve din mensubu vatandaşlardan oluşan Kazakistan'ın bu kültürel zenginliği, özellikle pazarlama karmasının oluşturulması aşamasında dikkat edilmesi gereken önemli bir unsurdur.
- Kazakistan'da Türkiye çıkışlı ürünlere olan güven duygusu dikkate alınarak, pazara kaliteli mal ve hizmet sunulmalıdır. Çeşitli reklam ve tanıtım araçlarıyla bu algı daha da güçlendirilmeye uygundur.
- Kazakistan'da üst düzey gelir sahibi kesim ile dar gelirli kesim arasında fark oldukça büyüktür. Piyasa ise genel olarak düşük alım gücüne sahip tüketicilerden oluşmaktadır. Buna rağmen kaliteli ürünlere karşı talep vardır.

21. yüzyıl konjonktüründe başarılı olmak isteyen Türkiye'nin, Orta Asya ile yakın ilişkiler kurması bir gereklilikten öte zorunluluk haline gelmiştir. Orta Asya ile dil birliği ve din birliği olan, ortak duyguları paylaşan ve daha da önemlisi tarihi, kültürel köprülerle bağlı olan Türkiye için böyle bir eş güdümün sağlanması, çok daha kolay olarak görülmektedir. Girişimciler ise bu süreçteki temel belirleyiciler durumundadır.

Kaynaklar

- Akin, H. Bahadır (27. 02. 2006). “21. Yüzyılın Eşiğinde Küreselleşme ve Küresel İşletmeler”. www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mlk_gos.php?nt=262
- Aksoy, M. Suat ve Ferit Kula (2006). “Girişimcilerin Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Kayserili Girişimciler Üzerine Bir Araştırma”. *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. Bışkek. 25-27 Mayıs. 399-400.
- Aron, Raymond (1989). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Çev. Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yay.
- Asian Development Bank (15. 08. 2007). “Despite Easing Oil Prices. Central Asia’s Growth to Remain Strong in 2007–2008”. www.adb.org/Media/Articles/2007/11666-central-asian-developments-outlooks.
- _____ (15. 08. 2007). “Outlook 2007 Kazakistan”. [www.adb.org/ Documents/ Books/ADO/2007/KAZ.pdf](http://www.adb.org/Documents/Books/ADO/2007/KAZ.pdf).
- Bozgeyik, Abdullah (27. 02. 2006). “Kriz Dönemlerinde Girişimcilik Neden Daha Önemli”. www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mlk_gos.php?nt=577.
- Çelik, Abdulhalim (2006). “Bir İstihdam Politikası Olarak Girişimcilik”. *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. Bışkek. 25-27 Mayıs. 468-469.
- Çetindamar, Dilek (2002). *Türkiye’de Girişimcilik*. İstanbul. TÜSİAD Yay.
- Deik (Şubat 2007). “Kazakistan Bülteni” Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.
- Demirez, Murat (27. 02. 2006). “Girişimciliğin Tarihçesi”. www.girisimciliknetwork.gen.tr.
- Eren, Erol (2002). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Yay.
- Hisrich, Robert D. and Michael P. Peters (1998). *Entrepreneurship*. Fourth Edition. United States: The McGraw – Hill Book Co.
- Kabaş, Tolga (26.12.2007). “Yeni Avusturya Okulu”. www.ekonomist.gen.tr/v3/makale_goster.php?makid=1-35k.
- Kamar, Yalçın (1975). *Türkiye’de Sosyal Girişimler ve Sendikacılık Tarihi*. İstanbul: Mufluluk Yay.
- Kasapçı, Adnan (2005). “Yitik Değerlerimize Kısa Bir Yolculuk”. *Girişimcilere Yol Haritası*. Haz. Abdullah Bozgeyik. İstanbul: Hayat Yay.
- Karalar, Rıdvan (2001). “İşletme Kavramı”. *Genel İşletme*. Haz. Güneş N. Berberoğlu. Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yay.
- Karasioğlu, Fehmi ve Haluk Duman (2006). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Girişimcilik Kültürü ve Risk Sermayesi Üzerine Bir İnceleme”. *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. Bışkek. 25-27. Mayıs. 149-150.
- Milletlerarası Anlaşmalar (11.09.2007). rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2007/03/20070312-1.htm - 64k -.
- Müftüoğlu, Tamer (2004). *Girişimcilik*. Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yay.
- Öğüt, Adem, Aslan Şendoğdu ve Nahit Yılmaz (2006). “Bilişimci Girişimci Tipolojisi Açısından Bilgi Yönetiminin İlkeleri”. *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi*

- İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi. Dizi: 11. No: 86. BıŖkek. 25-27 Mayıs. 431.
- Özakpınar, Yılmaz (1999). *Kültür Değişmeleri ve Batılışma Meselesi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Özgüven, Ali (1992). *İktisadi Düşünceler - Doktrinler ve Teoriler*. Filiz Kitabevi.
- Özkara, Belkis, Kemal Karayormuk ve Mehmet Ali Köseoğlu (2006). "Girişimcinin Son Köyü: Girişimlerin Sürekliliğinin Sorgulanması". *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. BıŖkek. 25-27 Mayıs. 222.
- Peker, Ömer ve Nihat Aytürk (2000). *Etkili Yönetim Becerileri*. Ankara: Yargı Yay.
- Rostow, W.W. (1999). *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. Çev. Erol Güngör. İstanbul: Ötüken Yay.
- Sayarı, A. Ŗakir (12. 08. 2007). "Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Pazarlarına Giriş ve Rekabet Stratejileri". www.ihracatdunyasi.com/guncel96html-45k.
- Seyidoğlu, Halil (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yay.
- Timmons, Jeffrey A. (1999). *New Venture Creation: Entrepreneurship For The 21st Century*. Fifth Edition. United States: The McGraw – Hill Book Co.
- Titiz, Tınaz (1994). *Girişimcilik*. Ankara: İnkılap Yay.
- Top, Seyfi (2006). *Girişimcilik Keşif Süreci*. İstanbul: Beta Yay.
- Turan, Mehmet ve Seyil Nacimudinova (2006). "Girişimcilerin Sahip Olduğu Kişiliklerin Kültürler Arası Değişim Göstermesi: Türkiye ve Kırgızistan'lı Girişimciler Üzerinde Karşılaştırılmalı Bir Araştırma". *Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Dizi: 11. No: 86. BıŖkek. 25-27 Mayıs. 352.
- IMF (November 2004). "Republic of Kazakhstan: Selected Issues". *Washington, International Monetary Fund Publication Services*. Country Report No: 04 / 362.
- Uludağ, İlhan ve Vildan Serin (1990). *SSCB deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo – Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri*. İstanbul: İTO Yay.
- Unescap (2003). "Regional Raund Table on Foreign Direct Investment for Cental Asia: Investment Climate in Kazakhstan Country Report". *United Nations Economic and Social Commission For Asia and The Pacific*, Tajikistan. 3 – 4 April. 4-8.
- Yeni Avrasya Stratejileri (2000). "Kazak Kartalı ile Birlikte Yükselmek". Yeni Avrasya Türk Dünyası Kitap ve Kültür Merkezi. Ankara. 6-28.

The Development of Entrepreneurship and Kazakhstan from the Perspective of Entrepreneurship

Salih Ercan*
İsmail Gökdeniz**

Abstract: Although entrepreneurship dates back to old ages, academic studies on entrepreneurship have increased only very recently. The economic, political, and cultural changes of the current century have resulted in the development of new entrepreneurs. Even though entrepreneurship mostly reminds one of SMEs, it should be remembered that many of today's large firms were once small ones. The concept of dynamic entrepreneurship put forward by Joseph A. Schumpeter has gained enormous importance in recent years. Throughout history the demand for well-qualified individuals with real entrepreneurship spirit who can lead the dynamic forces of the economy has never been as high as it is now in today's information society. It can, therefore, be argued that global success depends on the establishment of social mechanisms to educate potential entrepreneurs. From this perspective, Kazakhstan draws attention as a country with shared cultural values and attractive investment opportunities in numerous sectors.

Key Words: Entrepreneurship, historical development of entrepreneurship, Kazakhstan, entrepreneurship in Kazakhstan.

---

* Business Administration expert
salihhercan@yahoo.com

** Kırıkkale University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Business Administration / KIRIKKALE
isgokdeniz@mynet.com

Развитие предпринимательства и предпринимательство в Казахстане

Салих Эрджан*
Исмаил Гокдениз**

Резюме: Несмотря на то, что предпринимательская деятельность издавна известна, академические исследования в сфере предпринимательства начались совсем недавно. Экономические, политические, культурные изменения текущего тысячелетия привели к новому пониманию предпринимательства. Понятие предпринимательства в основном ассоциируется с понятием предприятия малого и среднего масштаба (ПМСМ), известно, что многие из сегодняшних больших предприятий начинали свою экономическую деятельность как малые предприятия. Понятие «динамическое предпринимательство», выдвинутое Джозефом А. Шумпетером, стало очень важным в последние годы. В сегодняшний информационный век как никогда востребованы квалифицированные специалисты с реальным духом предпринимательства, которые могут управлять динамическими силами экономики. Поэтому формирование общественного механизма, готовящего потенциальных предпринимателей, является важным условием глобального успеха. В данных рамках, рассматривая со стороны предпринимательского аспекта, Казахстан привлекает внимание общими культурными ценностями и заманчивыми инвестиционными возможностями в определенных областях.

Ключевые Слова: Предпринимательство, историческое развитие предпринимательства, Казахстан, предпринимательство в Казахстане.

---

* специалист менеджер.
salihhercan@yahoo.com

** университет Кырыккале, факультет экономических и административных наук, кафедра менеджмента / Кырыккале
isgokdeniz@myynet.com

Karapapak Türk Mitolojisinin Yapısı Üzerine Araştırmalar

Valeh Hacılar*

Özet: Eski Türk mitolojik sistemi içinde yer alan Azerbaycan mitolojisiyle ilgili ürünlerin araştırılması, hem Türk mitolojisiyle ilgili bilgilere ulaşılması hem de mevcut bazı problemlerin çözümüne katkı sağlaması bakımından önemlidir. Bu çalışmada Gürcistan sınırları içinde yaşayan Karapapak Türklerinin yaşadığı coğrafyadan derlenen mitolojik metinler incelenerek hem Türk yaşayış ve inanışının birçok bilinmezi hem de Türklerin bu bölgelerle olan ilişkisi gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi, mitolojik masallar, mit, ruh, motif.

Anlamı ve yapısı bakımından mitler, ortaya çıkma ve gelişme süreçlerinde bazı aşamalardan geçmekte ve folklorun epik türleri üzerinde derin izler bırakmaktadır. K. Levi-Stros, mitlerin parçalanışını mitolojinin en eski çağlarına kadar götürmektedir (1978: 38). Bu süreçte mit yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak kadar fazla bölünmeye uğramıştır. O dönemlerde mitin parçalanması kendisiyle ilgili diğer türlere yaramış, bir anlamda mit kendisi için bölünmüştür.

Eski Türk mitolojik sistemi içinde yer alan Azerbaycan mitolojisiyle ilgili ürünlerin araştırılıp toplanması / derlenmesi, ne yazık ki, sistemli bir şekilde yapılmamış, bu alanda dikkate değer ilk eser ancak 1988 yılında yayımlanabilmiştir (Acalov 1988). Anılan kitaptaki bilgilere göre “dünyanın yaratılışı ile ilgili mitler” en eski mitler olarak kabul edilmektedir. Borçalı'nın çeşitli bölgelerinden derlenip yazıya geçirilmiş örneklerde de gökyüzüyle, evrenle; güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlerin düzeni ve birbirleriyle olan ilişkileriyle ilgili son derece ilgi çekici, fantastik ve ilkel bilgilerle karşılaşılır. Astronomi ile ilgili hususların ortaya çıkması ise, insanın yerleşik hayata geçmesi ve tarıma başladığı döneme rastlar. Çok dar bir alanda ortaya çıkmalarına rağmen mitler insanın ne zaman yerleşik hayata geçtiği hakkında da bilgiler içerir. Bu tür örnekler bugün üzerinde oturlan toprakların iskana hangi tarihten beri açıldığını / Türk nüfusunu üzerinde barındırdığını ortaya koyan kıymetli kanıtlardır. Bu bağlamda bölgede derlenen “Anahatır” miti Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları topraklara hangi tarihlerde geldiklerini, onların binlerce yıldır bu topraklarda yaşadıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Söz konusu mitte şunlar kaydedilmektedir:

---

* Çavçavadze Devlet Üniversitesi, Azeri Dili ve Edebiyatı Bölüm / TIFLİS-GÜRCİSTAN
valehhacilar@mail.ru

Dünya yaratıldığında Boşşalı ovasına bir kafil gelir. Aniden gelen sel, annesinden ayrı düşen bir çocuğu alıp sürükler. Onu yakalayamayacağına anlayan anne, diz çöküp Tanrı'ya yalvarır. Onun bu yalvarışını yakarışını işiten Tanrı, sel sularını azaltır; çocuk da bir şeylere tutunarak sağ kalır. İrmak dile gelip “Ben bu çocuğu annesinin hatırı için sapa sağlam bıraktım” der. Olayı görüp toplanan halk da “Bu günden itibaren biz de burayı yurt edinip ovanın adını Boşşalı; ırmağın adını Anahatır; yanık kokusu gelen ormanın adını da Yanık ormanı koya-cağız” der (Ehmedoğlu 1988).

Mitolojik ürünlerden de anlaşılacağı üzere Borçalı coğrafyasının bütün toponomik söz varlığı eski Türk yaşayış ve inanışı etrafında şekillenmiştir.

Türk mitolojisinin değişmez aktörlerinden Oğuz'un / Oğuzlar'ın günümüz insanının atalarından çok daha önce yaşadığına dair bir metni Gürcü araştırmacı M. Canaşvili derleyip; daha XX. yüzyılın başlarında yayımlamıştı (Eski Gürcistan 1907). Metinde Oğuzların modern insanın atalarından önce yaşadıkları, uzun boylu ve iri yarı gövdeye sahip oldukları, ayrıca sonradan yaratılan “cılız insanlar”la karşılaşmaları anlatılmaktadır. Metinde ayrıca cılız olmalarına rağmen bu insanların beyinlerinin Oğuzlar'a göre daha fazla geliştiği dile getirilir.

Benzer özelliklere sahip mitler sonraki dönemlerde Azerbaycan'ın Daşkesen bölgesinden de derlenip yazıya geçirilmiştir. Anılan hususlar A. Acalov'un da dikkatini çekmiş; o da bu konuda şunları kaydetmiştir:

Oğuzlar'ın bedence iri gövdeli yaratılması, sonradan yok olup gitmeleri ile ilgili mitler, mitolojik rivayetler Türk boyları arasında oldukça yaygındır. Gürcü folklorunda karşılaştığımız husus da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Zira bu mit bilinmeyen bir tarihte Azerbaycan'dan / Azerbaycan Türkleri'nden alınmıştır (1988: 181).

Bölgeden derlenen örnekler arasında totemizmle ilgili mitik-efsanevi metinler de ilgi çekicidir. Bu metinlerde en eski inanışlar “ilk çizgilerini” olduğu gibi koruyamasalar da arkaik- mitolojik özelliklerini kaybetmemişler ve mevcut mitolojik varlığımızın en kıymetli öğeleri olmuşlardır. Bu çerçevede Kepenekçi ve Darvaz bölgelerinde meşhur olan “Qaraner” (Acalov 1988: 63-65) ve “Herşenin Ocağı” (Hacılar 1984) metinleri son derece ilgi çekicidir. İlk bakışta ziyaret yerlerinin ortaya çıkması ile ilgili görünen ve efsane etkisi uyandıran her iki metnin dikkatli incelendiklerinde mitolojik öğeler taşıdıkları açıkça görülür. Mesela: Ceylana dönüşen kadının mitolojik yanları, avcılıkla ilgili mitlerdeki “koruyucu tanrıları” hatırlatmaktadır. Ana ceylanın sütü, sihirli, sırlı, büyülu olarak kabul edilip, bolluğun, bereketin, huzurun ve mutluluğun sembolü olarak nitelendirilir. Bu metinlerde Türk mitolojisinde önemli yeri olan “ateş” ve “ocak” kültürleri de karakteristik unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Alyılmaz 2003: 82-87, Alyılmaz 2004). Herşenin Ocağı'nda kadının kocasına fırlattığı bir parça ateş (köz parçası), ziyaretgâha çevrilip, ailesine yarar sağlar; bir anlamda ceylan sütünün yerini tutar.

Borçalı coğrafyasından derlenen örneklerde ceylanla / geyikle birlikte *kurt*'un da totem olduğu görülür.

Zengin mitolojik motif ve öğelere sahip Dede Korkut Kitabı'ndaki boylarla ilgili bazı metinlerin bölgeden derlenmesi, hem Türk mitolojisi ile ilgili bilgilere ulaşılması hem de mevcut bazı problemlerin çözümüne katkı sağlaması bakımından önemlidir. Eski Türk inanışından doğan "Azrail ile Genç arasındaki diyalog" iddialarımızı kanıtlamaktadır. Başgeçit'ten derlenen bir örneğin içeriği şöyledir:

Yaşlı anne baba çocuklarını evlendirmek isterler. Evlenecek genç babasının tavsiyesi üzerine ekmeğin büyük parçasını başkalarına verip küçük parçasını kendi alan biriyle yolculuğa çıkar. Genç, hastası olan bir evde misafir kalır. Hasta kişi, eve misafir gelmesinden rahatsız olur. Gencin yol arkadaşı ise, yan taraftaki komşuda konaklamaktadır. Gece genç bakar ki, dostu bacadan içeri girerek hastayı öldürüp gider. Ertesi gün tekrar yola çıkar; genç yine hastası olan bir eve misafir olur. Hasta olan yaşlı adam misafiri büyük bir memnuniyetle karşılar. Gecenin bir vakti genç, yol arkadaşının yine gizlice içeri girip, hasta adama yaklaşıp bir şeyler yaptığını, sonra kaybolup gittiğini görür. Ertesi gün sabah hasta kalkıp iyileşir. Genç bunun üzerine yol arkadaşının Azrail olduğunu anlar. Fırsatını bulan Genç Azrail'in atına binip kaçır. Azrail ona "Senin canını düğün günü, gerdeğe gireceğin an alacağım" der. Genç kırk yaşına kadar evlenmez. Kırk yaşı bitince evlenmeye karar verir. O gerdeğe girmeye hazırlanırken Azrail gelir. Durumdan haberdar olan gencin annesi Azrail'e "Oğluma dokunma; benim canımı al" der. Ancak anne, Azrail'in muamelesine dayanamayıp "Beni bırak; kimin için geldiyse onun canını al" der. Gencin babası da aynı şekilde davranır. Bunun üzerine gerdek odasından çıkan gelin Azrail'e "En iyisi benim canımı al; kocamı bağışla" der. Azrail de onlara acıyıp yaşayacakları ömürden fazlasını verir (Tanrıverdiyev 1984).

Yukarıdaki örneğin Dede Korkut Kitabı'ndaki Deli Dumrul Hikâyesi ile benzerliği açıktır. Sevgilisinin yerine kendi canını Azrail'e vermeye hazır olan vefalı kadının ve Azrail'in tavrı, Dede Korkut'takiyle aynıdır. Hikâyelerin sonucunun da aynı şekilde bitmesi ilgi çekicidir. Vefalı kadın motifi dünyanın birçok halkında mevcuttur. Ancak konu ile ilgili bir takım yanlış görüşler ileri sürenler de vardır. M. Çikovani, Dede Korkut hikâyelerinden bahsederken "Deli Dumrul Boyu"ndaki aynı adı taşıyan kahramanın ruhunun bir başka ruhla temsil edilmesi motifine manzum ve mensur şekilde Gürcü folklorunda da rastlandığını, Dede Korkut hikâyelerinin yazıya geçiriliş sırasında bunlardan yararlandığını savunmaktadır (Çikovani 1979: 48-62). Akla yatkın olmayan bu görüşler ister istemez insanın şu soruları sormasına neden oluyor: Bu motif eski zamanlardan beri Türk boylarının folklorunda, mitolojisinde var olduğu halde, neden Svaneti dağlarında ortaya çıkmış başkalarına ait (M. Çikovani'nin ifadesiyle diyaloglara dayalı poetik metinlerden) yararlanılsın? Gerçek şudur ki: "Azrail'le Genç ara-

sındaki mitik diyalogda da görüldüğü gibi bu konu bugünkü Gürcistan coğrafyasına çok önceleri gelip yerleşen Türk boylarının yaşayış ve inanışının ürünüdür ve komşu halklara da Türklerden geçmiştir. Aslında bugün evrensel motif haline gelen ve bütün insanlığın malı olan bu tür konular hakkında tartışma yaratacak iddialarda bulunmak da doğru değildir.

Bölgede Dede Korkut Kitabı ile ilgili başka konularla da karşılaşmaktadır. Bunlardan biri Tepegöz hakkındadır (Acalov 1988: 90-91). Türk boylarının sözlü halk edebiyatının mitik birçok özelliği Tepegöz hikâyesinde yer almaktadır. Çocuğun aslan tarafından beslenmesi, Tepegöz'ün yaramazlığı, kahramanın (Ahmet oğlu Sefer'in) koyun derisine bürünmesi, tek gözüne bir şeylerin batması gibi motifler hem metnin zengin Türk mitolojisinin ürünü olduğunu hem de eskiliğini kanıtlamaktadır.

Azerbaycan halk masallarının mevcut tasnifinde bu tür masallara “sihirli masallar” ve “ hayvanlarla ilgili masallar” arasında yer verilmiştir. Bu tür tasniflere karşı çıkan V. Prop şunları kaydetmektedir:

“Masallarda aynı şeyler hem insanlar, hem eşyalar, hem de hayvanlar adına işlenir. Bu kural aslında başta sihirli masallar olmak üzere bütün masallar için geçerlidir” (1928: 12-13).

Bu kural Azerbaycan masalları için de geçerlidir. Uzun zaman mitle, mitolojiyle ilgili kapsamlı araştırma ve incelemeler yapılmadığı için “ mitolojik masallar” göz ardı edilmiştir.

Halk biliminde semiotik ile tarihi karşılaştırmalı metodun sentezini kurmayı amaçlayan Y. M. Meletinski mitlerin masallara dönüşmesinin nedenini, ilgili boyların “ayın” kültüründen uzaklaşmalarına bağlamaktadır (1977).

İçerikleri ve motifleri dikkate alındığında “Melikmemmed”, “Şems-i Qemer”, “Ovcu Piri”, “Quru Kelle”, “Melik cümşüd'ün Nağılı”, “Tapdıq”, “Reyhanın Nağılı” gibi masallar “mitolojik masallar” arasına konulabilir.

Bu kısa açıklama ve değerlendirmeden sonra Borçalı bölgesi masallarına baktığımızda ilgi çekici yanların olduğunu görürüz. Bölgeden derlenip yazıya aktarılan Mehemmed'in Nağılında (Muhammedin Masalında) şunlar kayıtlıdır (Qurbanov 1983):

Ölen birinin boynuna ip bağlayıp çarşıda pazarda sürüklerler. Mehemmed bunun sebebini öğrendikten sonra ölüyü onlardan alıp İslami usule uygun şekilde defnedir. Sonra padişahın kızını konuşturmak amacıyla onun yanına doğru gider. Bir tepenin başına geldiğinde bir fare ile karşılaşır ve onunla arkadaş olurlar. Farenin durumundan hareket eden Mehemmed onu konuşturmayı başarır. Bu durum ağaçtan adam yaratılmasını çağırıştırır: Marangoz bu adamı (kızı) ağaçtan yapar, terzi ona elbise diker, imam da dil öğretir. Burada hikâye mitlerin yapısına uygun olarak şekillenir. Padişahın kızı der ki :

“O imama gitmelidir.” Burada masal tekrar bölünür; masal kahramanı, mit kahramanının geçtiği aşamalara uygun olarak yeni bir sınavdan geçmek zorunda kalır. Burada fare direğin dibine oturup onun yerine konuşur. Mehmed ikinci kez kızı konuşturur. Üçüncü sınavdan da başarıyla çıktıktan sonra padişahın kızını da alıp kendi memleketine doğru yola çıkar. Onlara katılan fare altınlarla birlikte kızı da bölmeyi önerir. Mehmed çaresizlik içinde bunu kabul edip hayata geçirmek istediğinde fare şekil değiştirip yakışıklı bir yiğide dönüşür. Kılıcı çekip kızı ikiye ayırmak istediğinde padişahın kızı yılan zehri kusar. Meğer kızın konuşmasına engel olan da işte bu yılan zehriymiş. Fare ise, vaktiyle boğazına ip bağlanıp çarşıda pazarda sürüklenen, Mehmed’in toprağa gömüldüğü ölüymiş. Kızı ve altınları Mehmed’e verdikten sonra oğlan yeniden fareye dönüşür ve gözlerden kaybolur.

Dikkat edileceği üzere “Mehmed’in Nağılı” en eski masal geleneğinden beslenmekte ve mitlerin birçok özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Padişahın kızının konuşturulması motifi en eski ve en zor motiflerden biridir. Bu eski mitlerde olay kahramanının yerine getirilmesi / gerçekleştirilmesi imkansız bir şeyi başarması ile ilgilidir.

Arkaik mitlerde olay kahramanı olağanüstü güçlere sahip varlıklarla mücadele eder; bu mücadelelerde onların koruyucusu olarak devreye giren sihirli araçlar ve mitolojik varlıklar olurdu. Yukarıda anlattığımız mitte kahramanın yardımcısı bir faredir. Mitlerde ölen kişinin bedeni diğer dünyaya gitse de ruhu bir başka varlığa geçip yaşar. Mehmed’in Nağılı’nda ölen genç fareye dönüşmüş; sonra ise, onun cesedini töreye uygun bir şekilde gömen olay kahramanının yardımcılarında bir olmuştur. Mitlerde “herhangi bir kimsenin ‘eren’e dönüşebilmesi için, onun ölen bir kimseden yardım alması onunla sıkı ilişki içinde olması” gibi bir kural vardır (Aliyev 1998). Bu kuralın izleri birçok destan ve masalda hala görülmektedir. Mesela: “Koroğlu Destanı’nda Ali Kişi’nin oğluna yaptığı yardım, verdiği öğüt, sonra vefat etmesi, ölümle bir olan körlük motifi bu türdendir. Söz konusu olan Mehmed’in Nağılı’nda olay adamın ruhu bir koruyucu gibi Mehmed’e geçmektedir. Ancak bir yandan mitlerin; diğer yandan hikâyelerin yapısının etkisi bu koruyuculuğu ve yardımcı fare şeklinde tecessüm ettirmekte ve duruma göre fare de insana dönüşebilmektedir. Masalda, marangozun ağaçtan adam yapması, terzinin ona elbise dikmesi, imamın ona dil öğretmesi eski mitlerdeki ilk insanın yaratılması motifleriyle benzerlik gösterir.

“Mehmed’in Nağılı” içeriği, konusu ve yapısı bakımından eski mitler içinde yer alır ve bu masalı Azerbaycan’ın “mitolojik masalları” içinde değerlendirmek mümkündür. K. Levi-Stros’un sözleriyle ifade edersek “bu masal mitin zayıf düşmüş bir şeklidir” (Levi-Stros 1970: 170).

Borçalı bölgesinden derlenen Karapapak Türkleri’ne ait masalların bir takım destana ait, eski motiflerle süslenmiş; sihirle, büyüyle ilgili olanlar ise, onlara

farklı özellikler kazandırmıştır. “Çoban Mehemed Nağılı” (İsmayılov 1985) bu bağlamda karakteristik özellik taşıyor. Masalda şöyle bir motif yer almaktadır:

Yabancı bir ülkeye gelmiş olan Mehemed’in yanındaki kadınları ele geçirmek için padişah onu hasta olan hanımına elma getirmesi için cennete gönderir. Yedi gün süre isteyen Mehemed, fala bakan şeyhinin öğüdüyle dağ dibindeki gölün yanına gelip orada bir kuyu kazar ve perilerin gelmesi bekler. Amacı meleklerden birinin kanadını koparıp almaktır. Melekler kanatlarını çıkarıp gölde yıkanırken Mehemed küçük kız kardeşin kanadını çalmayı başarır. Büyük bacı gidip cennetten üç elma getirir. Elmaları Mehemed’e verdikten sonra küçük kız ağlayıp “ Beni o dünyadan da bu dünyadan da mahrum ediyorsun. Beni de yanında götür” der. Bu andan itibaren hikâyeye bir başka anlam kazanır; zira olay zincirinde artık melek ön plana çıkar; sonraki olayların katılımcılarından biri melek olur. Mehemed, zor sınavdan kıza dönüşmüş kanadın, meleğin yardımıyla geçer.

“Çoban Mehemed Nağılı”ndaki meleklerin kanadı hususu diğer masallarımla karşılaştırıldığında mitlerin inandırıcılığını aynı sahnelerle dikkatlere sunmaktadır. Ancak bu masaldaki üç elma motifi hangi mitik görüşlerle ilgilidir? Masallarımlarda dirilme, gençleştirme ve çocuk verme fonksiyonlarını yerine getiren elma hakkında K. Levi-Stros’un değerlendirmeleri ilgi çekicidir: “Amerika Kızılderilileri’nin mitlerinde erik ve elma ağaçları motifleriyle karşılaşmaktayız. Mevcut metinlerin tahlili Kızılderilileri eriyin meyve vermesi; elmanın ise, köklerinin güçlü oluşu ve toprağın derinliklerine kadar inmesi, toprağın katmanlarıyla irtibatı ilgilendirmektedir” (1983: 420).

Sorunun ikinci kısmına da dikkat etmek gerekir. Dünyanın mitolojik dille belirlenmiş modeline uygun olarak K. Levi-Stros “doğa-uygarlık”, “aşağı-yukarı”, “kadın-erkek” vs. gibi ikili karşıtlar / tezatlar içine “çiğ ile pişmiş”i de koyar. Çiğ besinler doğayı; pişmiş besinler ise, uygarlığı temsil ederler. K. Levi-Stros bu ikilinin birlikte kullanımını ise (hem çiğ hem de pişmiş olanı ise), orta mevki olarak nitelendirir. Mitolojik öğeler arasında böyle orta mevki durumunda olanlar vardır. Elmayı da bunlar arasında söylemek mümkündür. Çünkü elma, yetiştiginde (piştiğinde) yenildiği gibi çiçekten çıktığı zaman da (çiğ olduğunda da) yenilebilmektedir. Yeryüzü ile gökyüzünü birleştiren bir ağaç olmasıyla birlikte, hem çiğ hem de pişmiş nitelikte olması elmanın mitlerimizde ve hikâyelerimizde anılan fonksiyonlarda karşımıza çıkmasının nedenini izah eder.

Masalda Mehemed’in elmayı getirdikten sonra padişahın ölen babasından anahtarını alıp getirmesi de planlanmaktadır. Mitlerde olduğu gibi Çoban Mehemed diğer dünyadan haber getirmelidir / haber vermelidir. (Bu arada Yunan mitolojisindeki Aidi ve Tartari’yi hatırlamakta fayda vardır). Onu kendini attığı ateş içerisinden yine mitolojik bir varlık / melek kurtarır. Mitolojik öğeler ve motifler bakımından son derece zengin olan Çoban Mehemed Nağılı’nı da “mitolojik masallar” içinde değerlendirmek yerinde olur. Elma ile

İlgili motifler, diğer masalarda da (örneğin “Ovçunun Nağlı”nda”) konunun gelişip yeni boyutlar kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Bugüne kadar gelip ulaşan masallar içerisinde en ilgi çekici olanlardan birini de “Hızır İlyasın Nağlı” oluşturur (Hacılar 1996: 81-83). Hızır İlyas (Hızır İlyas) motofinin Türk boylarının folklorunda “sıkıntıları bitirici ruh”, “yardım eden”, “mitik koruyucu” şeklinde yer aldığı bilinmektedir. Türk boylarının masalarında ve mitlerinde Hızır İlyas, ölümsüzlük suyunun sahibi, göze görünmeyen ve güç yetmeyen bir kahraman olarak nitelendirilir. O, zaman zaman göze görünse de çok çabuk kaybolur. Konu kendi içinde o kadar çeşitlilik arz eder ki, burada bunların üzerinde tek tek durmak mümkün değildir. Ancak bir iki cümleyle de olsa (“Hızır İlyas Nağlı”ndan hareketle) bu kahramanın özelliklerini açıklamaya çalışacağız. Masalda şunlar kaydedilmektedir:

Bir gün padişah vezirine Hızır ile görüşmek istediğini söyler. Vezir yoksul birini bulur. O da otuz dokuz gün yiyip içtikten sonra kırkıncı gün cezasını öğrenmek üzere padişahın yanına gelir. O anda adamın yanında bulunan bir çocuk bir söz söyleyip kaybolur. İkinci vezir yoksul adamın derisini soydurup içine saman konularak meydana asılması gerektiğini söyler. Söz konusu çocuk da ortaya çıkıp aynı sözleri tekrar eder ve kaybolur. Üçüncü vezir ise padişahın yoksul adımı bağışlamasını öğütler. O anda yine çocuk ortaya çıkar ve aynı sözleri tekrar eder. Bunun üzerine padişah onu çağırıp kim olduğu sorar. Çocuk: “Sen bu yoksul kimseye Hızır İlyas’ı bulmasını söyledin. İşte geldim. Benim Hızır İlyas. Bu dünyaya darda kalanlara yardım etmek ve onları zor durumdan, beladan kurtarmak için geldim.” der.

Efsanelere göre Hızır ölümsüzlük suyunu içmiş olan tek varlıktır. Ölümsüz unvanını kazanmış olan bu varlığa ulaşmak, araştırdığımız kaynaklar içerisinde yalnızca Başkırt destan kahramanı Uralbatır’a kismet olmuştur. Uzun sıkıntılardan sonra ölümsüzlük suyunu bulan Uralbatır’a Hızır bu sudan içmemesini öğütler. Çünkü kendi bu sudan içmiştir; şu an ölmek istemektedir ancak bir türlü ölememektedir (Başkırskiy Narodniy Epos 1977). Oysa hayatın kanunu böyledir: Bir gün doğan bir gün ölmelidir. Bir gün gelen bir gün mutlaka gitmelidir.

Yardımsaver koruyucu, göze görünmeyen sorun bitirici Hızır, Türkler’le komşu olan halkların folklorunda da yer alır. Bu bakımdan Buryat destanı “Geseriada”yı araştıran S. Ş.Çağdurov’un ileri sürdüğü görüşler ilgi çekicidir: “Böylelikle en eski Midya-Türk-Moğol kökenli olan kat, kas, kes, het, get, (“güçlü”, “sağlam” kişilere ait) ve daha eskilere bağlı olan “sahip”, “hami”, “hakim” anlamlarına gelen “Orta Asyalı” kadir, hedir, hezir –“iyiliksever ruh” (eski-“kötülüksever ruh”) büyük bir ihtimalle mitik İran Kasuru’nun ve elbette ki Altay coğrafyasındaki boy ve kabilelerin atası sayılan uluslararası epik Kesar’ın / Qeser’in ortaya çıkmasına sebep olmuştur” (Çağdurov 1980: 51).

Görüldüğü gibi eski mitolojik öğelerle örtüşen ve geniş bir coğrafyayı kapsayan Hızır motifinin bir takım fonksiyonları yukarıda anılan masalda da yer almakta-

dır. Bunlardan en başlıcası hiç kuşkusuz ki, “ iyiliksever” ve “kurtancı ruh”tur. Bu özelliklerinden dolayı “Hıdır İlyasın Nağılı / Hızır İlyas Masalı”, Dede Korkut hikâyelerinin birincisi içinde yer alan Hıdır İlyas motifi ile örtüşür. Araştırmacılar Dede Korkut hikâyelerinin bu boyunu kaynak itibarıyla en eski Oğuznameler’den sayarak onu Orta Asya bölgesine ait gösterirler. “Hıdır İlyasın Nağılı”nı Türkler’in en eski mitolojik görüşleriyle örtüşen bir örnek olarak değerlendirmek bilimsel ölçülere tamamen uygundur.

Bugün Gürcistan sınırları içinde yer alan Borçalı bölgesi, eski Türk etnik-medeni sisteminin bilimsel yönden açıklanması için değerli bilgileri üzerinde barındırmaktadır. Bu bölgeden derlenip toplanan mitolojik metinlerin araştırılıp incelenmesi sonucunda da hem Türk yaşayış ve inanışının birçok bilinmezi aydınlanacak hem de Türkler’in bu coğrafyayla olan ilişkisi gözler önüne serilecektir.

Kaynak kişiler:

Qurbanov, Samed Dursunoğlu (1983). Anlatıcı, Yaş: 60. Başgeçit, Az-Geyliyen Köyü. Hacılar, Fatma Yusufkızı (1984). Anlatıcı, Yaş: 61. Bolnis, Darvaz Köyü. İsmayilov, Reşid Elioğlu (1985). Anlatıcı, Yaş: 61. Marneul, Sarvan Köyü. Tanrıverdiyev, İdris Mustafaoğlu (1984). Anlatıcı, Yaş: 80. Başgeçit, Saatlı Köyü.

Kaynaklar

Acalov, Arif (1988). *Azerbaycan Mitoloji Metinleri*. Bakü: Elm Yay.
Aliyev, Oruc (1998). *İdeyno-Hudojestvenniye Osobennosti Azerbaydjanskih volşebnih skazok*. Avt. Kand. Diss. Bakü: AEA.
Alyılmaz, Semra (2003). *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimi, Şair Valeh Hacılar*. Ankara: Devran Yay.
_____ (2004). *Borçalılı Miflik Tefekküründen Poetik Gerçekliğe*. Tiflis: Gürc. Yaz. Birl. Azeri Bölm. Yay.
Başkirskiy Narodnıy Epos (1977). Moskova: Nauka Yay.
Çaçdurov, S. Ş. (1980). *Proishojdeniye Geseriadi*. Novosibirsk: Nauka Yay.
Çıkovani, Mihail (1979). *Korkutun Kitabı ve Gürcü Kahramanlık Destanı*. Dil ve Edebiyat Serisi 3. Tiflis: Mesniereba Yay.
Ehmedoğlu, Osman (1988). *Anahatır*. Tiflis: Sovyet Gürcistanı Gazetesi, 10 Eylül.
Eski Gürcistan (1907). C.II, Böl. IV. Tiflis.
Hacılar, Valeh (1996). *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*. C. II. Bakü: Azernesr Yay.
Levi-Stros, K. (1970). *Sroye i Varennoye, İz Kniqi “Mifoloqiçnoye”, - İssledovaniya po Semiotike İskusstva*. Moskva-Leningrad.
_____ (1978). “Mif, Ritual, Genetika”. *Priroda* 1.
_____ (1983). “Struktura i Forma”. *Semiotika*. Moskova: Raduga Yay.???
Meletinski, Y. M. (1977). “Mif i İstoriçeskaya Poetika Folkloru”. *Folklor. Poetiçeskaya Sistema*. Moskova: Nauka Yay.
Prop, Vladimir (1928). *Morfologiya Skazki*. Leningrad: Akademiya Yay.

On the Poetics of the Mythology of Karapapakh Turks

Valeh Hacilar*

Abstract: One of the richest and most colorful branches of Azerbaijan folklore was created, developed and spread in Georgia. Mythical texts written in Turkic regions of Georgia are rich and valuable sources for the scientific-theoretical analysis of the ancient Turkish ethno-cultural system. The present work reveals the peculiar characteristics of a variety of mythological texts by Karapapakh Turks living within the boundaries of Georgia and looks into the problems of poetics of collected examples of the local folklore.

Key Words: Turkish mythology, mythological tales, myth, spirits, motif.

---

* Çavçavadze State University, Department of Azeri Language and Literature / TIFLIS, GEORGIA
valehhacilar@mail.ru

Исследование структуры мифологии тюрков-карапапахов

Валех Хажылар*

Резюме: Исследования сочинений азербайджанского фольклора, являющегося частью древнетюркской мифологии важны с точки зрения обогащения тюркской мифологии, а также внесения определенного вклада в разрешение некоторых существующих проблем. В данной работе исследуются мифологические тексты, записанные в районах проживания тюрков-карапапахов на территории Грузии, которые дают богатый материал о быте, верованиях и особенностях тюрков, проживающих на данной территории.

Ключевые Слова: тюркская мифология, мифологические сказки, миф, дух, мотив.

---

* Государственный университет Чайчадзе, заведующий кафедрой азербайджанского языка и литературы / Тбилиси – Грузия
valehhacilar@mail.ru

Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği

Lars Johanson*

Özet: Türkçenin eski dönemlerinde geniş zaman ekleri odaksıl şimdiki zamanı da gösteriyordu. Türk dilleri çoğu zamanla odaksıl şimdiki zaman biçimleri geliştirmiştir. Kıbrıs'ta konuşulan Türkçe şimdiki zaman yenilenmesinin gerçekleşmediği az sayıda varyanttan biridir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye Türkçesindeki *-(I)yor* tipinin, adaya Türk göçlerinin olduğu dönemden sonra ortaya çıkmış olmasıdır. Söz konusu biçimin Standart Osmanlıca'da 18. yüzyıla kadar yaygınlaşmamış olması da bunu gösterir. Buna karşılık bazı Türkçe varyantlarda görülen şimdiki zaman işaretleyicisi *-(y)lr*'in, zarfiiil + *yürü-r* biçiminden geliştiği düşünülür. Bu, büyük bir ihtimalle yanlıştır. Yazıda Türk dillerinde odaksıl şimdiki zaman işaretleyicileri ve Kıbrıs Türkçesinde bu işaretleyicinin neden eksik olduğu kısaca ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, şimdiki zaman, şimdiki zaman yenilenmesi, Kıbrıs, Kıbrıs ağızları

Konu

Aşağıdaki kısa notlar Türk dillerinde, özellikle Oğuz varyantında odaksıl şimdiki zaman işaretleyicilerinin gelişmesi ve Kıbrıs Türkçesinde eksikliğiyle ilgilidir.

Eski ve Yeni Şimdiki Zaman İşaretleyicileri

Tarihi Türk dilleri geniş zaman olarak bilinen, *at-ar* örneğindeki türden şimdiki zamana sahiptir. Bu, konuşma anında sürmekte olan oluşları göstermek için odaksıl "atıyor/atmakta" manasıyla kullanılabilirdiği gibi daha genel, odaksıl olmayan bir anlamla da kullanılabilir, örn. *atar*, "atma alışkanlığı vardır, atacak" vb. Tarihi Türk dillerinde "atıyor/atmakta" anlamında odaksıl şimdiki zamanı ifade etmek için ayrı bir biçim yoktur.

Ne var ki daha sonra odaksıl şimdiki zaman biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlar, ek olmadıkları halde Batı dillerindeki ön ekler gibi davranan, eylemsel dönüştürmeleri ifade eden ve bu nedenle ekleşik fiil olarak (postverb) adlandırabileceğimiz yapılardan gelişmiştir ve *tur-* "dur-", *at-a tur-ur* 'sürekli at-ar' vb. örneğindeki gibi bir zarfiiil ekiyle bir yardımcı fiilden oluşurlar. Türk dillerinin çoğu, *turur* 'durur' gibi ekleşik fiil + geniş zaman ekinin birleşmesine

* Johannes Gutenberg Üniversitesi, Türkoloji Bölümü / MAINZ - ALMANYA
johanson@uni-mainz.de

dayanan odaksıl biçimlere sahiptir, örn. *at-a turur* ‘atıyor/atmakta’. Bunlar, Nogayca *at-a-dı* örneğindeki türden biçimlere gelişebilir.

Eski biçim *at-ar* odaksıl kullanımını yitirmiş ve ‘atacak, ‘atma eğiliminde’, ‘atma ihtimali var’ gibi kip anlamları gösterir duruma gelmiştir. Bu biçim sıkça ‘gelecek zaman’ gibi de kullanılmaktadır.

Sınırlararasılık tipi benzeri şimdiki zaman ekleri ve odaksılığın derecesi için (bk. Johanson 1994 ve 2000b).

Odaksıl Şimdiki Zamanın Eksikliği

Az sayıda Türkçe varyantta, bu tür bir şimdiki zaman yenilenmesi gerçekleşmemiştir. En iyi bilinen örnek, konuşurları yenilenmenin genelleşmesinden önce Türk dilli kitleden kopan Yakutçadır. Şimdiki zaman yenilenmesi Türkiye Türkçesinin bazı varyantlarında, özellikle Kıbrıs Türkçesinde de gerçekleşmemiştir.

Şimdiki zaman eki yenilenmesini gerçekleştirmiş olan Standart Türkiye Türkçesi, *at-ar* örneğinde olduğu gibi odaksıl olmayan bir biçime ve *at-ıyor* örneğinde olduğu gibi {-I}yor} şeklinde daha odaksıl bir biçime sahiptir. Sonuncusu bir ekleşik fiilden, ünlüyle biten sınırlararasılık anlamlı bir zarffiil eki ve *yor-r* biçiminde geniş zamanla çekimlenmiş bir yardımcı fiil *yor-*’dan gelişmiştir. Bu aslında İngilizce *progressive* gibi odaksılığı yüksek bir tip iken daha sonra genel bir şimdiki zaman biçimine gelişmiştir. Bunun sonucunda eski şimdiki zaman *at-ar* kip alanına itilmiştir. Köken olarak yüksek odaksıl {-I}yor} kullanım alanını genişletmiş, böylece biçimsel olarak geniş zamanın ifade ettiği kip alanlarını da kapsar hale gelmiştir. {-I}yo}, Batı ve Orta Anadolu’da normal temel şimdiki zaman işaretleyicisidir, örn. *at-ıyo-n* ‘atıyorum’, *at-ıyo-sun* ‘atıyorsun’.

Kıbrıs Türkçesi

Kıbrıs Türkçesi ağızları Anadolu Türkçesinin yerel varyantlarından sıkça ayrılır. Burada şimdiki zaman yenilenmesinin eksikliği veya yeterince gelişmemiş olması ilgi çekici bir gerçektir. Geniş zaman, Türkçenin arkaik dönemlerinde olduğu gibi hala odaksıl şimdiki zamanı da ifade etmektedir. Genel geçer durumlar, meyil, niyet, epistemik olasılık vb. ifade edebilir, ama aynı zamanda sadece yüksek odaklı bir şimdiki zaman yorumunun mümkün olduğu — durumları da gösterebilir, örn. *dur-ur* ‘durmakta’, *çalış-ıl-lar* ‘çalışmaktalar’, *n-ap-ı?* “Ne yapıyorsun?” (bk. Demir baskıda).

Bu, sık rastlanan bir durum değildir. Sadece Balkan Türkçesi varyantlarında, örneğin Makedonya’nın Gostivar ve Ohrid bölgesinde odaksıl bir şimdiki zaman eksiktir ve onun yerine geniş zaman kullanılır.

Geç bir yenilenme

Bu durumun sebebi nedir? Kıbrıs'a yerleşen Türk dilli gruplar yeni şimdiki zaman ekini neden birlikte getirmemişlerdir? Bu, ancak, söz konusu ağızların Kıbrıs'ta, yeni şimdiki zaman ekinin ortaya çıkmasından önce gelişmiş oldukları anlamına gelir.

Genel olarak Anadolu Türkçesinin bu morfemi oldukça erken bir dönemde, 14. yüzyılın ortalarından itibaren biçimlendirdiği tahmin edilir. Bu muhtemelen yanlıştır. {-I}yor} biçimine dayanan şimdiki zaman eki, geç bir yeniliktir ve standart Osmanlıcada 18. yüzyıla kadar yaygınlaşmamıştır. Osmanlılar tarafından 16. yüzyılda Kıbrıs'a yerleştirilen Türk dilli gruplar çoğunlukla Adana-Konya-Antalya bölgesinden gelmişlerdir ve {-I}yor}'a dayanan şimdiki zamana sahip değillerdir.

Erken bir tip

{-I}yor}'a dayanan bu ek, Doğu Anadolu, Azeri, Güney Oğuzca, Horasan Türkçesi ve Türkmencedeki yaygın tipin özelliklerinden farklı bir kökene sahiptir.

Örnek olarak Azericeye bakalım. Azerice, Türkçe {-I}yor} ve Türkmence {-yA:r} biçimlerine denk gelen {-(y)İr} biçiminde bir şimdiki zaman ekine sahiptir, örn. *gorx-ur* = Türkiye Türkçesi *kork-u-yor*, *yaz-ır* = Türkiye Türkçesi *yaz-ıyor*, *galx-ır* = Türkiye Türkçesi *kalk-ıyor*, *çix-ır* = Türkiye Türkçesi *çık-ıyor*, *goy-ur* = Türkiye Türkçesi *koy-u-yor*, *ol-ur* = Türkiye Türkçesi *ol-u-yor*, *kêç-ir* = Türkiye Türkçesi *geç-iyor*, *iste-yir* = Türkiye Türkçesi *ist-iyor*, *oyna-yır* = Türkiye Türkçesi *oyn-u-yor*, *parla-yır* = Türkiye Türkçesi *parl-ıyor*.

Olumsuz *-mİr* biçimi de vardır. *Yaz-m-ır*'a karşılık Türkiye Türkçesi *yaz-m-ıyor*, *al-m-ır*'a karşılık Türkiye Türkçesi *al-m-ıyor*, *gör-m-ür*'e karşılık Türkiye Türkçesi *gör-m-üyor*, *bil-m-ir*'e karşılık Türkiye Türkçesi *bil-m-iyor*.

Dar ünlüler (yüksek ünlüler) odaksıl biçimlerde {-(y)İr} genelleşmiştir. Buna paralel olarak açık ünlülü bir işaretleyici, {-(y)Ar}, odaksıl olmayan şimdiki zaman için geliştirilmiştir. Örnek olarak *gêd-ir*, Türkiye Türkçesi *gid-iyor*'a, *gêd-er* ise Türkiye Türkçesi *gid-er*'e karşılık gelir (Johanson 1989).

Köken

Azericedeki şimdiki zaman işaretleyicisi {-(y)İr}'ın, zarfiiil + *yüri-r* biçiminde, zamanla düzleşme ve büzülmeye uğramış bir tasviri fiile gittiği varsayılır. Bu basmakalıp görüşü kabul etmek güçtür. İşaretleyici daha büyük bir ihtimalle zarfiiil + *er-ür* (*er-* 'olmak') biçiminde bir tasviri fiile gidiyor olmalıdır, örn. **at-a er-ür* 'atıyor'.

Bu tip, bir zamanlar Türk dünyasının batısında, geniş bir bölgede, çok sayıda Oğuz ve Kıpçak ağzında yaygındı. Doğu Anadolu, Azeri, Balkan, Kırım, Güney Oğuzca bölgesi, Irak vb. ağzlarının bir çoğunda $\{-(i)yir\} \sim \{-(l)yir\} \sim \{-(y)ir\} \sim \{-yi\} \sim \{-y\}$ biçiminde korunmuştur. Kıpçak dilleri de, örneğin Rusya'nın güneyinde ve Volga bölgesindekiler, bunun açık izlerini taşır (bk. Johanson 2000a ve 2004.). Bu biçim, kökeninin 'yürümek' olduğunu gösteren yuvarlak ü veya ö ünlülü bir biçimin düzleşmesinin sonucu olarak açıklanmıştır. Bu zoraki varsayımı kabul etmek için bir neden görmüyorum.

Gelişmeler

17. yüzyılın sonlarından kalma Orta Azerice transkripsiyonlu metinler, *gueleir* 'geliyor', *doueir* 'duruyor', *saleir* 'salıyor, atıyor', *kesseyrem* 'kesiyorum' şeklinde şimdiki zaman biçimlerine sahiptir (Johanson 1997).

Bir sonraki gelişme, örneğin Kırım Oğuzcası ağzlarında, *al-a-yır* 'alıyor', *dur-a-yır* 'duruyor' örneklerinde olduğu gibi ünlü uyumlarına girmektir. Bir başka gelişme ise $\{-i:r\}$ biçiminde büzülme idi, örn. Erzurum *ali:r*. Standart Azericede şimdiki zaman işaretleyicisi $\{-(y)Ir\}$ biçiminde kısalmış ve ünlü uyumuna sokulmuştur.

Doğu Anadolu ağzlarındaki işaretleyici ise henüz ünlü uyumlarına bağlanmamıştır. Güney Oğuzcadaki bu tip biçim *gel-ir-e*, *gel-ir-i*, *gel-iy*, *gel-ir-i* içine alır. Bunlar genel olarak dar öndamak ünlüsüne sahiptirler, örn. *sat-ir*, *orx-ir*, *gêd-ir*, *bil-ir*. Kaşkaycada şimdiki zaman, normal olarak uyuma girmeyen bir $\{-(y)ir\}$ işaretleyicisiyle kurulur, örn. *gör-ir*, *yu-yir*, *tut-ir*, *yap-ir*.

Türkmence, $\{-yA:r\}$ yardımıyla oluşturulan ve sıkça $\{-yA\}$ biçiminde kısalan bir odaklı şimdiki zamana sahiptir, örn. *bil-ye:r* 'bilir, biliyor', *oğa-ya:r* 'okur, okuyor', *bar-ya:r* 'gider, gidiyor'.

Horasan Oğuzcası, benzer bir biçime $\{-yAr(r)\}$ 'a sahiptir. Bu tipin $\{-(l)yö:r\}$ 'ün düzleşmiş bir biçimi, iddiaya göre zarffiil ve *yörü-r* fiilinin birleşimi olduğu ileri sürülür. $\{-yA(r)\}$ biçimindeki bu yardımcı fiilin herhangi bir izini bulmak güçtür. İşaretleyici daha çok $\{-(l)yE:r\}$ biçimine gidiyor olmalıdır ve bu nihayetinde zarffiil + *er-ür*'e sahip bir tasviri fiildir.

17. yüzyılda *csaliBiür* 'çalışıyor' benzeri biçimler Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'da konuşma dilinde görülmekteydi. Bu, görüldüğü kadarıyla zarffiil + *er-ür* biçimindeki eski tipi temsil eder ve daha yeni bir tip olan $\{-(l)yor\}$ ile ilgisi yoktur.

Nedenler

Baştaki soruya tekrar dönersek: Kıbrıs Türkçesinde şimdiki zaman yenilenmesi niye yoktur veya yeterince gelişmemiştir?

Türkçe konuşan göçmenler odaksız şimdiki zamana sahip olmayan ağızları konuşuyorlardı. Bu grupların geldiği bölgedeki günümüz ağızları, muhtemelen adaya göçlerin olduğu zaman henüz gelişmemiş olan, çok yeni şimdiki zaman biçimlerine sahiptirler. Şimdiki zamanı yenilemek için standart Osmanlıca örneğin ağızlar üzerinde etkisi yoktu. Şimdiki zaman eki hem odaksız hem de odaksız olmayan bir kullanıma sahip olduğu için ilişki dili Yunancanın da burada herhangi bir desteği olmamıştır.

Şu anki durum

Şimdi ne olmaktadır? Kıbrıs ağızları, diğer ağızlardan daha fazla prestije sahiptir ve günlük iletişiminin her alanında kullanılabilen bir standart konuşma dili durumundadır. Ama şimdi, iletişim araçları ve eğitim kurumları yoluyla standart Türkçeden ve yeni göçler yoluyla da anavatandaki ağızlardan etkilenebilmektedir (Demir & Johanson 2006). Bunun sonucu olarak bugünkü Kıbrıs Türkçesinde, imkan gibi kiplik nüanslar olmadan, sadece yüksek odaksız bir anlamla kullanılan {-(I)yo} biçimine de rastlanmaktadır, örn. *gid-iyoy* 'gitmektesin'.

Bu biçimler Kıbrıs'ta ne hızla gelişmekte ve ağız biçimlerini kullanım dışına itmektir? Halihazırdaki durumun belgelenme ve betimlenmesi acil bir görevdir. Kıbrıs'ta Türkçe öğretiminin önemli sorunlarını da ilgilendiren çok ilginç bir dilbilimsel soruyla karşı karşıyayız.

Açıklama:

Bu çalışma, daha önce özellikle Alman Araştırma Fonunca desteklenen Özel Araştırma Projesi (Sonderforschungsbereich, SFB) 295 çerçevesinde dile getirilen görüşlerin yeniden gözden geçirilmiş bir biçimdir.

Kaynaklar

- Brendemoen, Bernt (2002). *The Turkish dialects of Trabzon. Their phonology and historical development* 1-2. (Turcologica 50.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Demir, Nurettin (baskıda). "Zum fokalen Präsenz in zyperntürkischen Dialekten". Boeschoten, Hendrik & Julian Rentzsch (Hrsg.). *Sammelband zum Symposium "Die Turkologie in Mainz: Traditionen und Perspektive"* (Mainz, 9.-11. Juni 2006). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Demir, Nurettin & Johanson, Lars (2006). "Dialect contacts in Northern Cyprus". *International Journal of the Sociology of Language* 181: 1-9.
- Hazai, György (1973). *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány*. Bibliotheca Orientalis Hungarica 18. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Johanson, Lars (1994). "Türkeitürkische Aspektotempora". *Tense systems in European languages*. Eds. R. Thieroff & J. Ballweg. Tübingen. 247-266.
- ____ (1997). "A grammar of the 'lingua turcica agemica'". *Studia Ottomanica. Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag*. Eds. Kellner-Heinkele, Barbara & Peter Zieme. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 47. Wiesbaden: Harrassowitz. 87-101.
- ____ (1989). "Aorist and present tense in West Oghuz Turkic". *Journal of Turkish Studies* 13: 99-105.
- ____ (2000a). "Traces of a Turkic copula verb". *Turkic Languages* 4: 235-238.
- ____ (2000b). "Viewpoint operators in European languages". *Tense and aspect in the languages of Europe*. Ed. Dahl, Östen. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- ____ (2004). "Turkish in Trabzon". *Turkic Languages* 7: 275-296.

Çev. Nurettin Demir

Turkic Focal Present Tense Markers and Their Absence in Cypriot Turkish

Lars Johanson*

Abstract: This study focuses on Turkic focal present markers and the possible reasons for the absence of this marker in Cypriot Turkish. In older Turkic, present markers could also function as focal present markers. Most modern Turkic languages have developed special focal present forms. Cypriot Turkish is one of the few varieties that have not undergone a focal present renewal. The reason is that the *-(I)yor* type in Turkish as spoken in Turkey emerged after the period of Turkish emigration to the island. This is also indicated by the fact that this type did not become widespread in Standard Ottoman until the 18th century. On the other hand, it is generally assumed that the focal present tense marker *-(y)Ir* found in certain variants of Turkish has developed from the converb + *yüri-r*. This is most probably incorrect.

Key Words: Turkish, focal present, focal present tense renewal, Cyprus, Cypriot dialects.

---

* Johannes Gutenberg University, Department of Turkology / MAINZ - GERMANY
johanson@uni-mainz.de

Указатели собственно-настоящего времени в тюркских языках и его недостаток в киприотском тюркском языке

Ларс Йохансон*

Резюме: В древние времена окончания неопределенного времени в турецком языке исполняли также функции собственно-настоящего времени. Со временем, большая часть тюркских языков разработала их как координационные формы настоящего времени. Тюркский язык на Кипре является одним из малочисленных языков, не подвергшихся этим изменениям. Самая главная причина этого явления состоит в том, что форма *-(I)uog* в турецком языке Турции начала применяться после миграции турков на остров. Отсутствие данного формата в стандартном османском языке до 18 века также подтверждает это. В противовес этому предполагается, что указатели $\{-(y)lr\}$, имеющиеся в некоторых тюркских языках являются производными от деепричастия + *yürü-r*. Но это скорее всего ошибочно. В данной статье обсуждаются указатели собственно-настоящего времени в тюркских языках и возможные причины его отсутствия в киприотском тюркском языке.

Ключевые Слова: турецкий язык, настоящее время, обновление настоящего времени, Кипр, киприотские диалекты.

---

* Йоханнес Гутенберг Университет, кафедра тюркологии / Майнц - Германв
johanson@uni-mainz.de

Atabetü'l-Hakayık'ta Birleşik Eylemler

Aziz Merhan*

Özet: Birleşik eylemler, Türkçenin henüz aydınlığa kavuşturulamamış bir alanıdır. Meselenin çözümüne giden yolda bir katkı niteliğindeki bu çalışmada, Reşit Rahmeti Arat'ın bilim dünyasına sunduğu Edib Ahmed'in 12. yüzyılda kaleme aldığı *Atabetü'l-Hakayık* adlı eserindeki birleşik eylemler ele alınmıştır. Her ne kadar Arat, eserde yardımcı eylemlerin genelede çok az (*bil-*, *u-*, *bir-* ve *tur-* olmak üzere dört yardımcı eylem) kullanıldığını belirtmişse de bunun eksik kaldığı kanısındayız. Onun yardımcı eylemden kast ettiği bizim betimleyici (deskriptif) olarak gördüğümüz eylemlerdir. Bu türden eylemler, asıl anlamlarını yitirerek ulaç (gerundium) eki almış esas eylemlerin anlamlarını kılış (aktionsart) bakımından belirlemektedir. Bizim belirlememize göre *Atabetü'l-Hakayık*'ta sekiz betimleyici eylem bulunmaktadır. Birleşik eylemlerin diğer grubunu zarf görevindeki ilk eylemin belirleyici (protodeskriptif) olduğu, asıl anlamı ise ikinci eylemin taşıdığı birleşik eylemler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Atabetü'l-Hakayık*, Karahanlı Türkçesi, birleşik eylemler, betimleyici eylemler, belirleyici eylemler.

1. Giriş

Birleşik eylemler hakkında Türkologların ileri sürdüğü -kimi zaman birbirinden farklı- görüşler¹ esasında birleşik eylem şöyle tanımlanabilir. Bir eylemin yardımıyla en az bir ad ve bir eylemin oluşturduğu söz öbeğidir. Bu öbekteki ikinci unsur çekime giren, kişi ekleri alan ve birleşik eylemin vazgeçilmez unsuru olan yardımcı eylemdir. Buna göre ilk akla gelen *ad+eylem* ve *eylem+eylem* birleşmesi biçiminde görülen iki tür birleşik eylem olduğudur. Ancak bir ad ile bir eylemin birliğinden oluşan öbekleri birleşik eylem değil, yardımcı eylemle oluşarak bildirme görevini üstlenmiş gruplar olarak görmek gerekir.² Ayrıca “anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiilleri (Korkmaz 2003: 638-641) de aynı nedenle birleşik eylemler grubunda değerlendirmiyoruz. Sözün özüyle kimi adlara gelerek onları eylem durumuna dönüştüren yardımcı eylemlerle oluşan öbekler birleşik eylemler değildir. Bize göre birleşik eylemde esas olan iki eylemin birleşmesi, anlamca bütün-

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İSTANBUL
azizmerhan@gmail.com

lük taşıyan iki eylemin birliğidir. *Atabetü'l-Hakayık*'taki³ birleşik eylemler iki eylemin birliği esasında iki grup altında toplanabilir. Betimleyici (deskriptif) ve belirleyici (protodeskriptif) eylemler. Bunlara üçüncü bir grup olarak *bol-* "olmak" ve *er-* "imek" eylemleriyle yapılan karmaşık (komplex) eylemler eklenebilir. Karmaşık eylemler partisip ekleri almış eylemlerle bir araya gelecek onların kılış ve oluşlarındaki zaman ve tarzı etkileyerek birleşik eylem durumuna sokarlar. Eserimizde *bol-* eylemi üç yerde ([105] *biliglig biligni edergen bolur* "Bilgiyi [her zaman] bilgili arar.", [309] *haris tirip armaz usanmaz bolur* "Açgözlü, [mal] toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez.", [367] *iter bolsang işni sanıp saknıp it* "Bir iş yapacaksan, düşünüp taşınarak yap.") ve *er-* beş yerde ([36] *tutar erse* "tutarsa", [151] *yangşar erse* "gevezelik ederse", [207] *tattıng erse* "tattın ise", [299] *yıgđıng erse* "yığdın ise", [485] *körmez erdi* "görmez idi") geçmektedir.

Çalışmamız için *Atabetü'l-Hakayık*'ın Reşid Rahmeti Arat (1900-1964) tarafından bilim dünyasına sunulmuş baskısından (TDK yayınları, İstanbul 1951) yararlandığımız için verilen örneklerin önündeki köşeli ayrıçlar bu baskıdaki dize sıralamasını göstermektedir. Ayrıca alıntılarda çeviri yazı kurallarına uymanın önemli olmadığı düşüncesiyle Türkçe abece yeğlenmiştir.

2. Betimleyici Eylemler

Betimleyici (deskriptif) eylemler, asıl anlamlarını yitirerek ulaç (gerundium) eki almış eylemlerle birleşerek anlam birliği oluşturan sözcük grubudur. Bir başka ifadeyle bunlar esas eylemlerin anlamlarında değişime⁴ yol açmaktadırlar. Karmaşık bir hareketi anlatmak için bir araya gelen iki eylemden sonra bulunan çekimli eylem, zamanla sık kullanımdan ve belki de yabancı dillerin etkisiyle bir değişime uğrayarak asıl anlamını yitirip yardımcı eylem görevini üstlenmiştir (Arat 1928:1). Öte yandan esas eylem ise ulaç ekli yapıyla asıl anlama sahiptir. Günümüzde özellikle yeni Uygurca (bk. Scharlipp 1984) ve Özbekçede (bk. Tulum 1997) yaygın bir biçimde görülen bu eylemlerin asıl işlevleri esas eylemi kılış (aktionsart) açısından betimlemektir. *Atabetü'l-Hakayık*'ta aşağıda tek tek ele alınacak olan sekiz adet betimleyici eylem bulunmaktadır.

2.1. bil- "bilmek": *Bil-* eylemi *A/U* ulaç eki almış eylemlere gelerek "yapabilme gücü, iktidar olma, yeterlilik" anlamları kazandırmaktadır. Yardımcı eylem görevinde Orhon yazıtlarında ve eski Uygurca metinlerde *körü bil-* biçiminde (Gabain 1950: 249, Korkmaz 1959: 115-116) "muktedir olmak" anlamıyla görülmektedir. Bu konuda özellikle Zeynep Korkmaz'ın görüşü dikkate değerdir. O, *bil-* eyleminin betimleyici eylem olarak ilk kez Kutadgu Bilig'de geçtiğini (1959: 115) belirttikten sonra bunun tercih edilmesini *u-*

eyleminin “olumlu ifadelerden çekilmeğe yüz tut[ması]”na bağlamaktadır. Ancak hemen sonraki sayfada (116) “ilk anlamını kaybetmiş bir tasvir fiili haline de henüz geçememiştir” diye yazmaktadır. Kutadgu Bilig’e baktığımızda gerçekten de *bil-* eylemini hem gerçek anlamında hem de “yeterlilik” anlamıyla betimleyici eylem biçiminde bulmaktayız. Betimleyici eylem olarak “muktedirlik, yeterlilik” anlamları (KB Beyitler: 329, 1941, 5534, 5993) bildirmekle birlikte bazı örneklerde (KB Beyitler: 713, 724, 984, 987, 1003, 1285, 1287, 1288, 1674, 2077, 2480, 4367, 5396, 5993, 6001, 6438, 6522) yeterlilik anlamı çok belirgin olmasına karşın gerçek anlamını koruduğu görülmektedir. Bazı örneklerde (KB Beyitler: 3179, 3985, 3998, 4038, 4380, 4638, 4693) *bil-* eyleminin asıl ve yeterlilik anlamını birbirinden ayırmak zordur. Aynı durum *Atabetü'l-Hakayık'ta* da karşımıza çıkmaktadır.

[45] **ögü bilmez erke ögüt öğretür**

[46] *anınğ birr u cudı bedi' ihsanı* “Onun [eserin takdim edildiği Büyük Emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey] iyiliği, cömertliği ve eşsiz ihsanı övmesini bilmeyen kimseye övmesini öğretir.”

Bu beyitte *ögü bilmez erke* tamlaması “övmesini bilmeyen adama” veya “övemeyen adama” biçimlerinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Gerçek anlamının yanında “yeterlilik” anlamını da korumaktadır. Ancak şu örnekte “yeterlilik” anlamı kesindir:

[505] *köp ilni körür biz edib sözini*

[506] **bile bilmegendin ular özini** “Birçok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü anlayamadıkları için kendilerini üzerler.”

Ancak bir yerde “bilmek” anlamı çok belirgindir:

[237] *akı er biligni yete bildi kör* “Cömert adam bilgiyi elde etmesini bildi, gör!”

Bu dizedeki *yete bil-* öbeği “yeterince bilmek” anlamında kullanılmıştır.

2.2. u- “muktedir olmak”: *U-* eylemi Orhon yazıtlarında (Tekin 2006: 238) ve eski Uygurca metinlerde (Çağatay 1947: 245, Gabain 1950: 249) “yapabilmek, muktedir olmak, -ebilmek, gücünde olmak” anlamlarıyla bağımsız eylem iken Karahanlıca (KB, KT ve DLT⁵) ve Harezmi Türkçesi (Akalin 1988: 197) eserlerinde bu özelliği yanında birleşik eylem olarak da görülür. Eylemin zamanla ortadan kalkması muhtemelen bazı Türkologların (Çağatay 1947: 245; Deny 1941: 593, Banguoğlu 1938: 158) Türkçedeki *-AmA/-UmA-* yetersizlik biçiminin *u-* eyleminin esas eylemle birleşerek kaynaşması sonucunda ortaya çıktığı görüşünü doğrulamaktadır.

Eserimizde iki yerde geçen bu eylem esas eylemle kaynaşmış⁶ durumdadır.

[3] *senamu ayugay seza bu tilim* “Bu dilim [sana=Tanrıya] lâıyık övgü mü söyleyemez”

[274] **yiümedi** *bardı körüng halini* “Yiyemeden gitti görün hâlini”

Her iki örnekte *u-* eylemi *U* ulaç ekli esas eylemlerle (*ayugay < ayu ugay, yiümedi < yiü umadı*) ünlü uyumu kuralına uygun olarak kaynaşmıştır. Eylemin hem olumlu hem de olumsuz biçimleri görülmektedir. Demek ki Türkiye Türkçesinde açıkça görülen *bil-* eyleminin olumlu, *-AmA-/UmA-* biçiminin sadece olumsuzlarda görülmesi olayı *Atabetü'l-Hakayık*'ta yoktur. Bu görünüş bizi, Zeynep Korkmaz'ın yukarıda değindiğimiz *bil-* eyleminin “yeterlilik” ve *u-* eyleminin “yetersizlik” ayrışmasına bu devirde başladığını ileri sürdüğü (1959: 115-116) görüşüne götürmektedir.

2.3. bir- “vermek”:

[313] *aya hırs idisi harışlık nerek*

[314] **ayu bir** *manga bu negüke kerek* “Ey hırs sahibi, açgözlülüğün ne gereği var, bana söyleyiver (açıkça söyle) bu neye yarar?”

Yalnızca bu örnekte karşımıza çıkan *bir-* betimleyici eylemi *ay-* “söylemek” eylemine *u* ekiyle ulanmıştır. Buyruk kipinde kullanılmış olduğundan “tezlik” anlamını barındırmaktadır. Ancak esas eylemin tamamlandığını bildirmektedir. Ayrıca eski Uygurcadaki *ayu bir-* birleşik eylemi için Saadet Çağatay'ın (1947: 244) “söylemiş olmak, katiyetle, esaslıca söylemek” ve Annemarie von Gabain'in (1950: 255) “mitteilen, im Interesse eines anderen” (başkasının menfaati için bildirmek) görüşleri dikkate alındığında *ayu bir* “açıkça söyle, açıkla, ayrıntısıyla anlat” anlamlarındadır.

2.4. kal- “kalmak”: *Kal-* eylemi, esas eylemin dönüşüm sonrası durumunun sürdüğünü bildirmektedir.

[352] **kalur** *sabr idisi sevabın yüdüp* “Sabır sahibi sevap kazanmakla kalır” veya “Sabır sahibi sevapla kazanmış olur.”

Örnekte (*yüdüp kalur*) görüldüğü gibi *p* ulaç ekiyle esas eyleme ulanmıştır.

2.5. kör- “görmek”: *Kör-* eylemi, esas eylemin zaman yitirilmeden yapılması gerektiği isteğini veya ricasını bildirir. Geçişsiz bir eylem olan *bak-* eylemine gelerek “dikkatlice, iyice” anlamı kazandırmaktadır. Esas eylem *a* ulaç eki almıştır.

[99] **baka körgil** *emdi uka sınavu* “Şimdi anlayarak ve sınavarak [etrafa] iyice bak!”

2.6. tur- “**durmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak**”: Betimleyici eylem olarak *tur-* a ve p ulaç ekli eylemlere gelerek esas eyleme süreklilik anlamı katmaktadır.

[175] *serip sinde razing **singip turmasa***

[176] *serermü işingde muni ked sakın* “Sırrın sende sabretmez ve saklanmazsa, arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.”

[349] *bela kelse sabr it ferahka küdüp*

[350] **küdüp tur** *ferahka bela renc yodup* “Bela gelirse, ferahı bekleyerek, sabret; bela ve zahmeti yok etmeye çalışarak ferahı bekleye dur!”

[404] *anın künde **arta turur** bu bida'* “Onun için bu bid'at her gün artmaya devam etmektedir.”

[434] *sanga hasret ol tek **tutup turdukung*** “Elinde sürekli tuttuğun [mal] senin için sadece hasrettir.”

2.7. tut- “**tutmak**”: Geçişli eylemlere gelen *tut-* eylemi a ve p ulaç ekli esas eylemlere süreklilik anlamı kazandırmaktadır.

[135] *sözüng boşlag idma **yıga tut** tiling* “Sözünü başıboş bırakma, dilini sıkı tut.”

[511] **bilip tutsa** *her kim edibning sözün*

[512] *halayık ara ol güzünler özin* “Edibin sözünü kim bilip tutarsa, halk arasında kendi itibarını yükseltir.”

2.8. yat- “**yatmak**”: Betimleyici eylem olarak *yat-* esas eylemin kesinlikle son bulunduğunu ve ortaya çıkan yeni durumun devam ettiğini bildirmektedir. Kutadgu Bilig'de birçok örnekte (1286, 3835, 4784, 4785, 4835, 5340, 6404) de aynı işlevi üstlendiğinden betimleyici eylem olması gerektiği -tereddütle de olsa- kanısındayız.

[307] *harışıklı kodur haris er kaçan*

[308] **ölüp yatsa** *toprak içinge kirip* “Açgözlü adam, açgözlülüğü ancak ölüp, toprak altına girdikten sonra bırakır.”

3. Belirleyici Eylemler

Bir başka birleşik eylem öbeği ise Banguoğlu'nun (2004: 414) “yarı tasvir fiilleri” (verbe protodescriptif), Gabain'in (1950: 249 ve 1953: 11) “modale Hilfsverben” (modal yardımcı eylemler), Korkmaz'ın (2003: 636) ise “belirleyici birleşik fiiller” diye adlandırdıkları gruptur. Burada esas olan, çekime

giren eylemin gerçek anlamını korumasıdır. Bu gruba ayrıca, Korkmaz'ın (2003: 637) "ikili birleşik fiiller" olarak gördüğü anlamca birbiriyle kaynaşmış eylem birleşmelerini dâhil etmek gerekir. Birbirlerini karşılıklı etkiledikleri, belirledikleri için bu tip eylemlere belirleyici birleşik eylemler demektedir. Eylem ikilemeleri (hendiadyon) diye de adlandırılabilir bu tür eylemler şunlardır:

- [99] *baka körgil emdi uka sınaıu* "Şimdi anlayarak ve sınaıarak [etrafı] iyice bak."
- [112] *cahil yıp arımaz arıgsız erür* "Cahil yıkamakla temizlenmez, hep pis olur."
- [118] *kereksiz sözünü kömüp kızleyür* "[Bilgili] gereksiz sözünü gömerek gizler."
- [179] *öng arkış uzadı kopup yol tutup* "Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır."
- [253] *bahıllık otalap ongulmaz ig ol* "Cimrilik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır."
- [262] *yıgar yımez içmez tutar berk anı* "Toplar, yemez içmez ve onu sıkı tutar."
- [309] *haris tirip arımaz usanmaz bolur* "Açgözlü, [mal] toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez."
- [367] *iter bolsang işni sanıp saknıp it* "Bir iş yapacaksan, düşünüp taşıyarak yap."
- [387] *vefa köli suglup kurup yularlı* "Vefa gölünün suyu çekilip kaynakları kurudu."
- [448] *azu kutsuz ajun karıpmu munar* "Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?"
- [474] *kerek kıl tap ay dost kerek kıl itip* "İster bunu yeterli bul, ey dost, ister ekle."

tip ay- "demek, söylemek" belirleyici birleşik eylemi için eserde farklı kip ve zamanlarda kullanılmış dört örnek bulunmaktadır.

- [65] *öküş az tip aımaz pezirler tengiz* "Deniz az veya çok demeden bunu kabul eder."
- [129] *eşitgil biliglig negü tip ayur* "Dinle bilgili adam ne söylüyor."
- [188] *çıgaylık tip aıma tavar yoklukın* "Mal yokluğuna fakirlik deme."

[191] *tarıglık tip aymış ajunni resul* “Resul, dünya için tarladır demiş.”

Verilen örneklere bakıldığında belirleyici birleşik eylemlerin üç türlü olduğu (krş. Çağatay 1942: 37) görülecektir. Birinci türdeki *yimez içmez ve armaz usanmaz* örnekleri birbirlerini tamamlayan yakın anlamlı eylemler olup geniş zamanın olumsuz çekimindedir. İkinci türdeki *uka sinayu, sanıp saknıp ve suglup kurup* örneklerinde eylemler *a/u* ve *p/p* ulaç ekleri almışlardır. Diğer türdeki *yup arımaz, kömüp kızleyür, kopup uzadı, otalap ongulmaz, karıp munar, itip kıl, tip aymaz, tip ayur, tip ayma ve tip aymış* örneklerinde birinci eylem *p* ulaç ekli iken, ikinci eylem zaman eki almıştır. Ancak ulaçlı yapıda veya çekimli eylem durumunda olmaları onların belirleyicilik özelliklerini göstermemektedir. Belirleyici eylemlerin en belirgin özelliği ise yakın anlamlı, anlam açısından birbirlerini tamamlayıcı veya karşılıklı etkilemeleridir. Her iki eylem de gerçek anlamını korumaktadır.

4. Sonuç

En az iki eylemin birleşmesine dayanan birleşik eylemlerden betimleyici görevini üstlenen, *A/U* ve *p* ulaç ekleri alan esas eylemlere gelerek onları tarz ve çeşit bakımından betimleyen eylemler ile iki eylemin birbirlerini karşılıklı belirlediği eylemler *Atabetü'l-Hakayık* gibi küçük bir eserde (512 dize) bile dikkat çekicidir. “Muktedirlik” anlamı katan *u-* eylemi dışındaki yedi betimleyici eylem kılınış (aktionsart) açısından kısaca değerlendirildiğinde; *bil-* eyleminin yeterlilik, *bir-* tamamlanma, *kal-* ve *yat-* eylemleri süreklilik, *kör-* istek veya rica, *tur-* ve *tut-* ise süreklilik anlamlarını kazandırdıkları görülmektedir. Ayrıca bu eylemlerden dördü geçişli (*bil-*, *bir-*, *kör-*, *tut-*) ve dördü geçişsiz (*kal-*, *tur-*, *u-*, *yat-*) eylemdir. İkinci gruptaki eylem birleşmeleri, dört örnekteki *tip ay-* dışında onbir örnekte karşımıza çıkmaktadır. Ulaç veya zaman eki almış olmalarının önemli olmadığı belirleyici eylemlerde yakın anlam veya anlamsal bütünlük esastır. Betimleyici eylemlerde çekimli durumdaki ikinci eylem esas eylemi kılınış (aktionsart) açısından betimlerken, belirleyici eylemler gerçek anlamlarını koruyarak birbirlerini tamamlamaktadır.

Açıklamalar

1. Bazı görüşler için bk. Ölmez 2003, Banguoğlu 2004: 404-414, Ergin 1985: 665-672, Gabain 1953: 1-28, Hacıeminoğlu 1991: 255-276 ve Korkmaz 2003: 606-641. Bunlar dışında Scharlipp'in yeni Uygurcada ulaçtan sonra yardımcı eylem olarak kullanılan ve kendisinden önceki eylemi farklı tarzda içerik bakımından değiştiren eylemlerin işlevleri hakkındaki (Berlin 1984) başlıklı incelemesi ile Schönig'in, sadece Tatarcadaki birleşik eylemleri değil, birleşik eylemler hakkın-

- daki genel görüş ve düşünceleri de içeren (1984) çalışması bu konudaki dikkate değer iki önemli eserdir.
2. Bu görüşümüz Zühal Ölmez'in (2003: 102) görüşüyle örtüşmektedir. Ayrıca Ercilasun Kutadgu Bilig Grameri-Fill (1984: 49-51) adlı incelemesinde Türkçedeki birleşik eylem meselesine değinmenin yanında yardımcı eylem ile bildirme görevini üstlenen yardımcı eylemleri haklı olarak birbirinden ayırmaktadır. Ayrıca bk. Banguoğlu 2004: 410.
  3. "Gerçeklerin eşiği" anlamındaki *Atabetü'l-Hakayık*, muhtemelen bugün Özbekistan sınırlarındaki Semerkand şehrinin yakınlarında bulunan Yüknek adlı bir köyden olan Edib Ahmed tarafından 12. yüzyılda "türki" (473. dize) veya "kaşgari" (499. ve 501. dizeler) dilde kaleme alınmıştır. 512 dizeden (40 beyit ve diğerleri dörtlükler biçiminde) oluşan öğütler kitabıdır. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Arat 1951: 5-39.
  4. Schönig'in (1984) deyimile bu, "Spezifizierung der Hauptverbveränderung" (esas eylemdeki değişimin belirlenmesi) veya "Phasenspezifizierung" (aşama belirlenmesi) biçimindedir.
  5. DLTde u- "kudreti olmak, gücü yetmek" eylemi *arparız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas* "arparız at koşamaz, yardımcısı olmayan yiğit, asker yenemez" (I-123), *arkasız er çeriğ sıyumas* "yardımcısı olmayan yiğit, asker yenemez" (I-128) ile *taşığ ısrumasa öpmiş kerek* "taşı ısramayın öpmeli" (I-163) olmak üzere üç atasözünde bi-tişik yazılmıştır. İki kayıta ise kalıplaşmış olarak bulunmaktadır: *uğança* "gücün yettiğince" (II 44) ve *uğan Tengri* "her şeye gücü yeten Tanrı (I 77).
  6. Devrin diğer eseri Kutadgu Bilig'de (5863. beyit) *sernü uma-* "sakinliğini koruyabilmek" örneğinde esas eylemden ayrı yazılmıştır.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

Akalın, Mehmet (1988). *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

_____ (1928) = Rachmatullin, G. R., *Die Hilfsverben und Verbal-adverbien im Altäischen*. Weimar. (= Ayrı basım: *Ungarische Jahrbücher*, Band VIII, Heft ¼)

_____ (1951). *Atebetü'l-Hakayık*. İstanbul: TDK Yay.

_____ (1979). *Kutadgu Bilig III. İndeks*. Haz. Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.

Banguoğlu, Tahsin (1938). *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl-ü Neubahar*. Breslau: Pries Verlag.

_____ (2004). *Türkçenin Grameri*. 7. Baskı. Ankara: TDK Yay. (1. Baskı 1959).

- Çağatay, Saadet (1942). “Uygurcada Hendiadyoinler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. (1978). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 29-66.
- _____ (1947). “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları III Gerundifler”. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. (1978). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 235-252.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Çev. Ali Ulvi Elöve. İstanbul: TDK Yay.
- DLT = Besim Atalay (1988). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I-III*. Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Ergin, Muharrem (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gabain, Annemarie von (1950). *Alttürkische Grammatik*, Leipzig: Harrassowitz Verlag.
- _____ (1953). “Verbalkompositionen im Türkischen”. *TDAY Belleten*: 1-15.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Cönk.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- KB = Reşid Rahmetî Arat (1991). *Kutadgu Bilig I. Metin ve II. Çeviri*. Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1959). “Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri”. *TDAY Belleten*: 107-124.
- _____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- KT = Aysu Ata (2004). *Türkçede İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: TDK Yay.
- Ölmez, Zühal (2003). “Çağataycada Yardımcı Eylemler ve Deyimler Üzerine”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*. Yay. Haz. Aysu Ata ve Mehmet Ölmez. Ankara: [yayınevi yok].
- Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard (1984). *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Schönig, Claus (1984). *Hilfsverben im Tatarischen: Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

- _____ (1996). "Komplexe Verben im *Babur-name* (Haidarabad-Kodex)". *Ural-Altische Jahrbücher Neue Folge*, Band 14. 206-217.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- _____ (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yay.
- Tulum, Mehmet Mâhur (1997). *Özbekçe'de Tasvir Yardımcı Fiilleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Compound Verbs in *Atabetü'l-Hakayık*

Aziz Merhan*

Abstract: Compound verbs are an area of Turkish yet to be enlightened. This study, a contribution in the way of a solution to this matter, is about compound verbs in *Atabetü'l-Hakayık*, Edib Ahmet's work of the 12th century, introduced by Reşit Rahmeti Arat to the world of science. Although Arat states that very few auxiliary verbs are used in the work (four auxiliary verbs, which are *bil-*, *u-*, *bir-*, and *tur*), we think this information is inadequate. The verbs Arat names as auxiliary words are descriptive verbs to us. These kinds of verbs determine – in terms of aktionsart – the meanings of main verbs that have lost their real meanings and have taken a converb. According to our study, there are eight descriptive verbs in *Atabetü'l-Hakayık*. The other group of compound verbs consists of compound verbs where the first verb in adverb form is protodescriptive, and the real meaning is conveyed by the second verb.

Key Words: *Atabetü'l-Hakayık*, Karahanidish, compound verbs, descriptive verbs, protodescriptive verbs.

---

*Yıldız Teknikal University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / İSTANBUL
azizmerhan@gmail.com

Составные глаголы в «Атабетюль Хакайык»

Азиз Мерхан*

Резюме: Составные глаголы являются еще недостаточно исследованной областью турецкого языка. Настоящая работа, нацеленная на внесение вклада в решение этого вопроса, исследует составные глаголы в произведении Эдип Ахмеда «Атабетюль Хакайык», написанного в 12-ом веке, ставшим известным науке благодаря усилиям Решит Рахмети Арата. Несмотря на то, что Арат указывает на ограниченное использование вспомогательных глаголов в данной работе (четыре вспомогательных глагола как *bil-*, *u-*, *bir-*, и *tur-*), считаем, что этого недостаточно. Арат подразумевал под вспомогательными глаголами только описательные глаголы. Согласно нашим исследованиям, в «Атабетюль Хакайык» есть восемь описательных глаголов. Другая группа составных глаголов состоит из глаголов, где первый определяющий глагол имеет форму наречия, а основное значение передается вторым глаголом.

Ключевые Слова: «Атабетюль Хакайык», караханидский язык, составные глаголы, описательные глаголы, определяющие глаголы.

---

* Технологический университет Йылдыз, факультет естественных наук и литературы, кафедра турецкого языка и литературы / Стамбул
azizmerhan@gmail.com

Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Okul, Aile ve Toplum İlişkileri Yeterlik Alanına İlişkin Görüşleri ve Öz Değerlendirmeleri

Mustafa Kemal Öztürk*

Özet: Bu çalışmanın amacı; “okul, aile ve toplum ilişkileri yeterlik alanına” ilişkin olarak sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerini ve öz değerlendirmelerini belirlemektir. Araştırmaların verileri 124 sosyal bilgiler öğretmeninden elde edilmiştir. Yeterlik alanı ve bu alanlara ilişkin alt yeterlikler, hiyerarşik doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sosyal bilgiler öğretmenlerinin mesleki yeterlik olarak “öğretme-öğrenme süreci” yeterlik alanından sonra “okul, aile ve toplum ilişkileri” yeterlik alanını en önemli yeterlik alanı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Öz değerlendirme sonuçlarına göre ise; sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini yeterli görmeleri dikkate alındığında “okul, aile ve toplum ilişkileri” yeterlik alanının üçüncü sırada “program ve içerik bilgisi yeterlik alanının ise son sırada yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler öğretmeni, öğretmen yeterlikleri, öz değerlendirme

Giriş

Ülkelerin her alanda kalkınması ile eğitime verdikleri önem arasında güçlü bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Eğitimde öğretmenlerin iyi yetişmiş olmalarının ve zaman içerisinde kendilerini yenilemelerinin ayrı bir yeri vardır. Nitelikli insan yetiştirme çabası günümüzde daha da önemli bir hale gelmiştir. Bu yetiştirme çabası içerisinde en büyük görev öğretmene düşmektedir. Öğretmenlerin hizmet öncesinde iyi yetişmiş olması ve hizmet sırasında kendilerini yenilemeleri eğitimin de kalitesini artıracak unsurlardır. Toplum kalkınmasında öğretmenlere bel bağlama, kuşakları onların yaratacağına inanma, öğretmenliği kutsal bir meslek olarak kabul etme, onu ana meslek sayma eğilimleri zamanımıza kadar canlılığını korumuştur (Ertürk 1972: 12-24).

Eğitim kalitesinin ve öğretmenlik mesleğinin niteliğinin yükseltilmesi, öğretmen yetiştirme kurumlarının ve eğitim kurumlarının politikalarının belirlenmesi öncelikle öğretmenlerin mesleki yeterliklerinin geliştirilmesi ile olanaklı

---

* Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü / ANKARA
mkozturk@hacettepe.edu.tr

dır. “Etkili okul”, “iyi okul” kavramları temele alınarak yapılan araştırmalar, okulların kalitesinin o okullarda çalışan öğretmenlerin özellikleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Güven 2005, Şahin 2008).

Öğretmenin değişen rolleri, öğretme kuramlarındaki yenilikler ve değişmeler dikkate alınarak, geçerli ve güvenilir yöntemlerle belirlenmiş yeterlik çerçeveleri öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programlarını şekillendirebilir, mesleğe girişte ve öğretmenlerin değerlendirilmesinde bir ölçütler takımı olarak kullanılabilir (Şahin 2004: 62).

Gelişmiş ülkelerde öğretmenlik mesleğiyle ilgili standart geliştirme çalışmalarını hem öğretmen birlikleri hem de ulusal kurumlar tarafından yapılmaktadır (Taş 2004: 31). Bu amaçla Türkiye’de çeşitli dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu’nca Öğretmen yeterlikleri ve öğretmenlerin değerlendirilmesine ilişkin araştırmalar yapılmıştır (Barth vd. 1997, MEB 2005a).

Eğitim sisteminin başarısı büyük ölçüde, bu sistemi işletecek olan öğretmenlerin gerekli niteliklere sahip olması ile mümkündür (Senemoğlu 1989). Öğretmen eğitime ve öğretmenlerin mesleki standartlarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar ülkemizde olduğu gibi başka ülkelerde de yapılmaktadır. Örneğin İngiltere ve Galler’de TTA (Teacher Training Agency) özellikle öğretmenlerin mesleki standartlarının geliştirilmesinin öğretmenlerin mesleki becerilerini ve öğrencilerin öğrenmesini geliştireceğine işaret etmektedir (OECD 1998: 23).

Yeterlik duygusu bilişsel mekanizmalar tarafından düzenlenen ve oluşturulan bir davranıştır (Leyser vd. 2002: 54). Öğretmen yeterlikleri ve mesleki gelişimi etkileyen iki önemli etkenin göz önünde bulundurulması gerekir: (1) Öğretmeni meslekî açıdan geliştiren ve motive eden öğeler, (2) Öğretmen yeterlik alanlarının uygulamada yer bulması (Guskey 2002: 383).

Türkiye’de öğretmen yeterlikleri ile ilgili olarak yapılan çalışmaların en kapsamlılarından biri de Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü’nce yapılmış olan “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri” çalışmasıdır. Bu çalışma sonucunda öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin bileşenleri A-Kişisel ve Mesleki Değerler - Mesleki Gelişim, B-Öğrenciyi Tanıma, C-Öğrenme ve Öğretme Süreci, D-Öğrenmeyi, Gelişimi İzleme ve Değerlendirme, E-Okul-Aile ve Toplum İlişkileri, F- Program ve İçerik Bilgisi olarak altı bölümden oluşmaktadır (MEB 2005b, 2006).

Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinde belirlenen niteliklere sahip bir öğretmenin olabilmesi, hizmet öncesinde iyi bir eğitim almış olması, öğretmenlik görevini yerine getirirken kendini yenilemesi ve etkili bir iletişim kurması

na bağlıdır. Kısaca, öğretmeni yetiştiren kurum, öğretmenin görev yaptığı okul ve paydaşlar ile çevre bu yeterliklere sahip olmada önemli bir yer tutar.

Öğretmen adayları yetiştirilirken ve mevcut öğretmenlere hizmet içi eğitim verilirken göz önüne alınan bazı konular mevcuttur. Bu konular arasında öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlaması, öğrenciyi tanımaları, öğrenme ve öğretme süreci konusunda donanımlı olmaları, öğrenmeyi – gelişimi izleme ve değerlendirmeleri, program ve içerik bilgisine hakim olmaları yer almaktadır. Elbetteki bu çalışmaların yeterli olduğu da söylenemezken okul-aile ve toplum ilişkileri zaman zaman daha kolay göz ardı edilebilmektedir. Halbuki çevreyi tanımadan korumak ve çevre olanaklarını göz ardı ederek eğitimden söz etmek mümkün değildir.

Amaç

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri altı yeterlik alanından oluşmaktadır. Farklı branşlardaki öğretmenlere göre bu yeterlik alanlarının önem sırası değişebilmekte ve öğretmenler bu altı yeterlik alanına göre kendilerini farklı yeterlikte görebilmektedirler. Bu farklılıklar ve sosyal bilgiler öğretmenleri için ayrı bir önem taşıyan çevreyi tanıma, koruma ve çevre olanaklarından yararlanma doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre öğretmenlik mesleği genel yeterlik alanlarının önem sıralaması nasıldır?

“Okul, aile ve toplum ilişkileri” yeterlik alanının diğer yeterlik alanları ile ilişkisi nasıldır?

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öz değerlendirme sonuçlarına göre yeterlik profilleri nasıldır?

Yöntem

Ölçme aracının pilot uygulamasında, paydaş görüşlerinin belirlenmesi esnasında paydaş görüşlerini elde etmek amacıyla "aday ölçme aracı" 3108 paydaşa ve öğretmenlerin yeterlik performanslarının belirlenmesinde ise "yapılandırılmış ölçme aracı" Milli Eğitim Bakanlığı'nca 2216 öğretmene uygulanmıştır. Bu çalışmada Milli Eğitim Bakanlığı'nca alt ilde (Ankara, Bolu, Hatay, İzmir, Kocaeli, Van) 72 farklı ilköğretim okulunda görev yapan 124 sosyal bilgiler öğretmenine ait üçlü derecelenmiş bir form ile öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin alt boyutlarına ilişkin elde edilen veriler kullanılmıştır.

Yeterlik alanları ve bunların önem düzeylerinin belirlenmesinde altı yeterlik alanı ve bu alanlara ilişkin alt yeterlikler, hiyerarşik doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Her bir yeterlik alanı yapılandırılmış ölçme aracı ile ölçülen

birer eğitsel yapıdır. Bu tür yapıların ölçülmesinde ise doğrulayıcı faktör analizi sıkça kullanılır. Bununla birlikte hiyerarşik doğrulayıcı faktör analizi, yeterlik alanlarının önem düzeylerini elde etmekte ideal bir yöntemdir (Byrne 1998: 78, Yurduğül vd. 2008: 289). Model çözümü, 124 sosyal bilgiler öğretmeninden elde edilen veriler üzerine yapılandırılmıştır. Model-alt yeterlik uyumunda ise bazı alt yeterliklerin farklı ana yeterlik içinde ancak aynı içerikte olması nedeniyle ilişkili hatalar üretmiştir Tablo 1'e bakıldığında; A1 ve B3 alt yeterliklerinin benzer olduğu görülmektedir. Bazı alt yeterliklerin ise model uyumunu bozdukları gözlenmiştir. Bu nedenle A1, C5, C6, C7 ve F1 alt yeterlikleri modelden çıkartılmıştır. Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine 3'lü derecelendirilmiş ölçme aracı kullanılarak elde edilmiştir.

Genel yeterlik alanlarının etki düzeyleri ve alt yeterlik alanlarının ilgili ana yeterlik alanlarıyla ilişkileri belirlendikten sonra, sosyal bilgiler öğretmenlerinden öz değerlendirmeleri sonucunda elde edilen veriler genel yeterliklere göre betimsel olarak değerlendirilmiştir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğretmenlik yeterliğine yönelik öz değerlendirme verileri altı'lı derecelendirilmiş ölçme aracı kullanılarak elde edilmiştir.

Bulgular

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda öğretmenlik mesleğinin genel yeterlik ve boyutlarına ilişkin faktöriyel yapıların sonuçları Tablo 1'de ve bu şematik yapıları ise şekil 1'de verilmiştir. Tablo 1'de λ_i , standartlaştırılmış faktör yüklerini (alt yeterlik ile yeterlik alanları arasındaki ilişki) ve λ_i^* ise standartlaştırılmamış faktör yüklerini (alt yeterliklerin yeterlik alanları üzerindeki etki miktarı-regresyon katsayısı) göstermektedir. Diğer taraftan ξ , yeterlik alanlarının öğretmenlerin mesleki genel yeterlikleri üzerindeki ilişkisini, ω ise yeterlik alanlarının yapısal güvenilirliklerini (McDonald 1985: 28, Yurduğül 2006: 24) göstermektedir.

Tablo 1 ve Şekil 1 incelendiğinde, sosyal bilgiler öğretmenlerine göre öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine ait genel yeterliklerin hepsi etkili olarak değerlendirilmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerine göre öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri içerisinde en önemli bileşen "Öğrenme ve Öğretme Süreci (C)" yeterlik alanıdır. Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri üzerindeki etkilerine göre ikinci sırada ise "Okul-Aile ve Toplum İlişkileri (E)" yeterlik alanı yer almaktadır. Diğer yeterlik alanlarına bakıldığında "Öğrenciyi Tanıma (B)" üçüncü, "Öğrenmeyi, Gelişimi İzleme ve Değerlendirme (D)" dördüncü, "Kişisel ve Mesleki Değerler - Mesleki Gelişim (A)" beşinci sırada yer almıştır. Diğer taraftan en düşük etki ise "Program ve İçerik Bilgisi (F)" boyutunda gözlenmiştir.

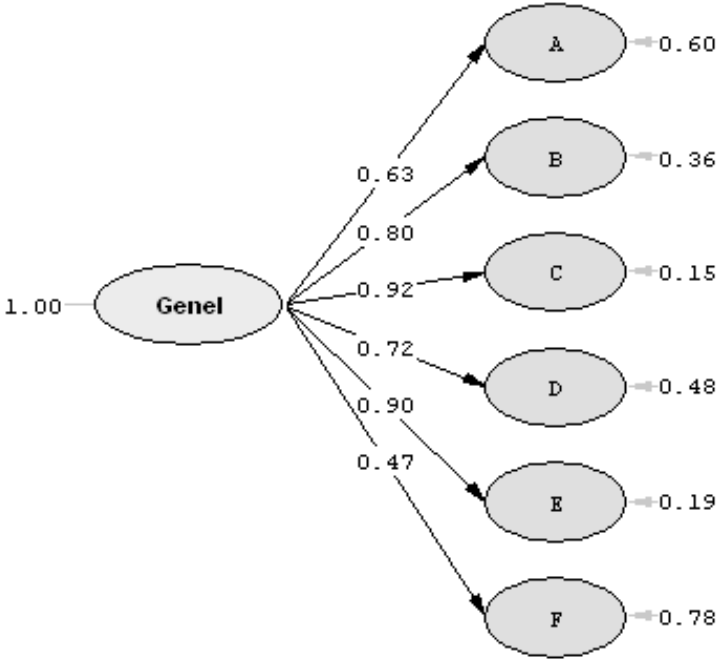
Elde edilen modele göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin öz değerlendirme verileri araştırılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin elde edilen mesleki yeterliklere ilişkin öğretmen görüşlerinin genel güvenilirlik katsayısı 0,89 olarak elde edilmiştir. Tablo 1’de ise her bir alt yeterlik için güvenilirlikler elde edilmiştir. Buna göre, B ve D alt yeterliklerine ilişkin güvenilirlik katsayıları ise, düşük düzeyde elde edilmiştir. Bu durum, her iki alt yeterlikte sosyal bilgiler öğretmenlerinin çok tutarlı görüşler belirtmediğini göstermektedir.

Yapılandırılmış öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine ilişkin araç sosyal bilgiler öğretmenlerine yöneltilmiş ve elde edilen veriler “öz değerlendirme” olarak adlandırılmıştır. Tablo 2’de sosyal bilgiler öğretmenlerinin öz değerlendirme sonuçlarına ilişkin betimsel bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Genel ve Alt Yeterlikler Arasındaki İlişkiler ve Bunların Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri Üzerindeki Etkileri

Yeterlik Alanları	Alt Yeterlikler	λ_i	λ_i^*	ξ	ω
A. KİŞİSEL ve MESLEKİ DEĞERLER - MESLEKİ GELİŞİM	A1. Öğrencilere Değer Verme Anlama ve Saygı Gösterme			0,63	0,67
	A2. Öğrencilerin, Öğrenebileceğine ve Başaracağına İnanma	0,28	0,04		
	A3. Ulusal ve Evrensel Değerlere Önem Verme	0,75	0,06		
	A4. Öz Değerlendirme Yapma	0,32	0,01		
	A5. Kişisel Gelişimi Sağlama	0,49	0,03		
	A6. Meslekî Gelişmeleri İzleme ve Katkı Sağlama	0,47	0,05		
	A7. Okulun İyileştirilmesine ve Geliştirilmesine Katkı Sağlama	0,80	0,05		
	A8. Meslekî Yasaları İzleme, Görev ve Sorum. Yerine Getirme	0,54	0,03		
B. ÖĞRENCİYİ TANIMA	B1. Gelişim Özelliklerini Tanıma	0,68	0,09	0,80	0,58
	B2. İlgi ve İhtiyaçları Dikkate Alma	0,61	0,05		
	B3. Öğrenciye Değer Verme	0,18	0,06		
	B4. Öğrenciye Rehberlik Etme	0,66	0,07		

C. ÖĞRETME ve ÖĞRENME SÜRECİ	C1. Dersi Planlama	0,25	0,04	0,92	0,70
	C2. Materyal Hazırlama	0,25	0,15		
	C3. Öğrenme Ortamlarını Düzenleme	0,29	0,07		
	C4. Ders Dışı Etkinlikler Düzenleme	0,56	0,15		
	C5. Bireysel Fark. Dikkate Aarak Öğretimi Çeşitlendirme				
	C6. Zaman Yönetimi				
	C7. Davranış Yönetimi				
D. ÖĞRENMEYİ, GELİŞİMİ İZLEME ve DEĞERLENDİRME	D1. Ölçme ve Değ. Yöntem ve Tekniklerini Belirleme	0,69	0,06	0,72	0,55
	D2. Değişik Ölçme Tekniklerini Kullanarak Öğrencinin Konu Alanındaki Öğrenmelerini Ölçme	0,28	0,09		
	D3. Verileri Analiz Ederek Yorumlama, Öğrencinin Gelişimi ve Öğrenmesi Hakkında Geri Bildirim Sağlama	0,67	0,03		
	D.4 Sonuçlara Göre Öğretme-Öğrenme Sürecini Gözden Geçirme	0,25	0,02		
E. OKUL, AİLE ve TOPLUM İLİŞKİLERİ	E1. Çevreyi Tanıma	0,64	0,08	0,90	0,80
	E2. Çevre Olanaklarından Yararlanma	0,74	0,06		
	E3. Okulu Bir Kültür Merkezi Olarak Görme	0,69	0,14		
	E4. Aileyi Tanıma ve Ailelerle İlişkilerde Tarafsız Olma	0,73	0,12		
	E5. Aile Katılımı ve İşbirliği Sağlama	0,74	0,10		
F. PROGRAM ve İÇERİK BİLGİSİ	F1. Türk Millî Eğitiminin Amaçları ve İlkeleri			0,47	0,83
	F2. Özel Alan Öğretim Programı Bilgisi ve Uygulama Becerisi	0,65	0,10		
	F3. Özel Alan Öğretim Programını İzleme-Değer. ve Geliştirme	0,21	0,08		

Şekil 1. Genel Yeterlikler ve Etkileri

Tablo 2: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Sonuçları

Yeterlikler	Ortalama	Standart Sapma
A	83,50	0,14
B	86,19	0,15
C	79,47	0,34
D	78,10	0,18
E	80,29	0,46
F	75,82	0,21
Genel	80,56	0,60

Öz değerlendirme sonuçlarına göre sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini en yeterli gördükleri alan Öğrenciyi Tanıma (B) yeterliği olmuştur. Diğerleri sırasıyla, Kişisel ve Mesleki Değerler - Mesleki Gelişim (A), Okul-Aile ve Toplum İlişkileri (E), Öğrenme ve Öğretme Süreci (C), Öğrenmeyi, Gelişimi İzleme ve Değerlendirme (D)'dir. Genel yeterliklere etkisi bakımından sosyal bilgiler öğretmenlerine göre en az etkili olduğu düşünülen Program ve İçerik Bilgisi yeterlik alanı sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini en az yeterli gördükleri alan olmuştur.

Yorumlar, Tartışma ve Sonuç

Elde edilen bulgulara göre, sosyal bilgiler öğretmenleri mesleki genel yeterlik olarak en önemli yeterlik alanının ‘öğrenme-öğretme süreci’ ve ‘okul-aile ve toplum ilişkileri’ olarak görmekteyler. Bununla birlikte en az önemli gördükleri yeterlik alanı ise program ve içerik bilgisidir.

Tablo 2 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini yetersiz olarak gördükleri alan içerisinde ilk sırada program ve içerik bilgisinin yer aldığı görülmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu yeterlik alanında kendilerini en az yeterli görmelerinde program değişiklikleri yapılırken öğretmenlerin görüşlerinin alınmamış olmasının değiştirilen programların içeriğinin ve programın temel felsefesinin yeterince bilinmediğinin etkisi büyüktür. Bu durum, program değişikliğindeki süreçte diğer öğretmenler için de geçerlidir (Bıkmaz 2006: 105).

Ortaya çıkan bu profil doğrultusunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini “en az yeterli” gördükleri yeterlik alanları sırasıyla, a) program ve içerik bilgisi; b) öğrenmeyi, gelişimi izleme ve değerlendirme; c) öğretme ve öğrenme süreci; d) okul, toplum ve aile ilişkileridir. Kendilerini yetersiz görmelerinde program değişikliği ile birlikte bir grup sosyal bilgiler öğretmenin programın genel yapısını ve hangi özellikleri ile diğer programlardan farklı olduğunu bilmediklerinin etkisi önemli bir faktördür. Yeni programların hazırlanmasında öğretmenlerin görüşlerine yeterince yer verilmediği gibi bu programların uygulanmasında da öğretmenlere yeterince destek verilmediği de bir gerçektir (Gözütok vd. 2005: 40).

Öğretmenlerin program ve içerik bilgisi dışında kendilerini geliştirmek istedikleri alanlar içerisinde öğrenmeyi gelişimi izleme ve değerlendirme alanı ikinci sırada yer almaktadır. Bu alandaki eksiklerin temel kaynağının hizmet öncesinde alınan ölçme ve değerlendirme derslerinin ve yöntemlerin sosyal bilgiler öğretmenlerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğu düşünülebilir. Gözütok ve diğerlerinin (2005) yapmış olduğu araştırmaya göre öğretmenler kendilerini ölçme ve değerlendirme alanında en yetersiz görmekteyler. Dilâver’e göre (1994) hizmet öncesinde alınan meslek derslerini yetersiz bulan öğretmenlerin oranı %78.66’dır.

Bu çalışmada vurgulanması gereken bir diğer konu ise, sosyal bilgiler öğretmenleri, mesleki yeterlik olarak en önemli yeterlik alanlarının öğrenme-öğretme süreci ve okul-aile ve toplum ilişkileri olarak değerlendirmiş olmalarıdır. Okul-aile ve toplum ilişkilerinin bu denli önemli kabul edilmesinin bir nedeni ise bu yeterlik alanında tanımlanan alt yeterlik alanları olduğu düşünülebilir. Bu alt yeterlik alanlarından bazıları “çevreyi tanıma”, “çevre olanaklarından yararlanma” şeklindedir. Bu kavramlar ise sosyal bilgiler öğretmenlerinin önemli gerekliliklerindedir. Sosyal bilgiler, insan ile çevresi ara-

sındaki karşılıklı etkileşimi konu alır (Yazıcı vd. 2003: 158). Özellikle yapılandırmacı öğrenme yaklaşımında “çevre”, sosyal bilgiler öğrenme alanı için bir öğrenme ortamı ve bir öğretim materyali olarak sıkça ele alınır (Doğanay 2002: 1).

Bu yeterlik alanını okul, aile ve çevre etkileşimi olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim ‘çevreyi tanıma’, ‘çevre olanaklarından yararlanma’ alt yeterlikleri bu kapsamda ele alınabilir. Bu alt yeterlik alanlarına ait performans göstergeleri ise aşağıdaki gibidir.

E1.1. Bulunduğu çevreyi tanıır.

E1.2. Bulunduğu çevrenin özelliklerini ve gereksinimlerini inceler ve kaydeder.

E1.3. Ders planına çevrenin özelliklerini yansıtır.

E1.4. Çevre gezileri planlar (müze, fabrika, doğal güzellikler vb.).

E1.5. Çevre gezilerini gerçekleştirir.

E1.6. Bulunduğu çevrenin özelliklerine göre özel alan öğretim programına farklı üniteler ya da konular ekler.

E1.7. Bulunduğu çevrenin sorunlarına karşı duyarlıdır.

E2.1. Öğretmen, çevrede bulunan sanayi, ticaret, tarım v.b. meslek alanlarının yetkililerini ilgili oldukları derslere davet eder

E2.2. Çevrede bulunan kurum, kuruluş ve doğal ortamları eğitim amaçlı kullanır.

E2.3. Okul yönetimi ile işbirliği yaparak mezunların okula katkı sağlamaları için çaba harcar.

E2.4. Sivil toplum kuruluşları, toplum liderleri, eğitim liderleri vb. ile işbirliği yapar.

E2.5. Bulunduğu çevreye özgü materyalleri kullanarak öğretim sürecini zenginleştirir.

E2.6. Okul gelişim - yönetim ekiplerinin kurulmasında ve çalışmalarında görev alır.

Yukarıdaki performans göstergeleri incelendiğinde aslında coğrafyanın konusu olan insan –doğal çevre ilişkilerinin önemli ölçüde ele alındığı görülmektedir. Bu konular içerisinde insan– doğal çevre etkileşimi, çevre olanaklarından yararlanma, gezi–gözlem, çevre ekonomisi gibi alanları kapsamasının yanında çevre sorunları ve bu sorunla mücadele gibi konuların da varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim coğrafya, coğrafi yeryüzü olayları arasındaki ilişkileri, bunların dağılışı düzeni ve bu dağılışı nedenlerini araştıran bilim

dalı olup coğrafi düşüncenin temelini de insan oluşturmaktadır (Doğanay 1994: 1). Şahin'e göre (1998:3) "coğrafya, insanın içinde yaşadığı çevrenin doğal özelliklerini, insan – doğal çevre etkileşimini ve bu etkileşimin sonucu insanın ortaya koyduğu beşeri ve ekonomik etkinlikleri kendi prensipleri çerçevesinde inceleyerek sonuçlarını açıklayan bir bilim dalıdır." Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi coğrafyanın konularını insan ile doğal çevre ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim oluşturmaktadır.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin, kendilerini yeterli görmeleri dikkate alındığında altı yeterlik alanından biri olan "okul, aile ve toplum ilişkileri" yeterlik alanının dördüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bu yeterlik alanını en önemli ikinci alan olarak gören sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu alanda kendilerini çok yeterli görmemeleri de dikkat çekicidir.

Okul, aile ve toplum ilişkileri yeterlik alanına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri oldukça önemli olduğu yönünde değerlendirilebilirken bu yeterlik alanında da öğretmenlerin kendilerini geliştirmelerinin gerektiği söylenebilir.

Eğitimin kalitesinin artırılması için öğretmen yetiştirmenin öneminin daha fazla anlaşılması gerektiği açıktır. Buna ek olarak yapılabilecek çalışmalardan biri de öğretmenlerin kendilerini eksik hissettikleri genel yeterlik alanlarından herhangi birinde öğretmenlere gereken desteğin sağlanması zorunluluğudur. Bu destek sadece klasik hizmet içi eğitim kursları olarak düşünülmemelidir. Okullarda öğretmenlere yönelik düzenlenecek seminerler, üniversitelerde ya da çeşitli eğitim kurumlarınca düzenlenen sempozyumlara öğretmenlerin aktif olarak katılması ve eğitim fakülteleri ile yapılacak iş birliği bu sorunun çözümünde önemli bir katkı sağlayacaktır.

Programların işleyişindeki eksikliklerin, aksayan yönlerin öğretmen görüşleri de alınarak değiştirilebileceği gibi, öğretmenlerin yetiştirilmesinde sosyal bilgiler öğretmenlerine yönelik ölçme değerlendirme yöntemlerine daha etkin bir biçimde yer verilmesi zorunludur.

Programların hazırlanmasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin daha fazla katılımcı olmaları ve öğretmenlerin çevre olanaklarını daha etkin kullanmaları için bürokratik engellerin ortadan kaldırılması, geziler için Milli Eğitim Bakanlığı'nca daha fazla kaynak sunulması, sosyal bilgiler öğretmenlerinin görevli oldukları okullarda, ilçelerde ya da illerde kendilerini yetersiz gördükleri alanlar için her an destek alabilecekleri birimlerin kurulması sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendilerini geliştirmelerinde büyük bir rol oynayacaktır.

Kaynaklar

- Barth, L. James ve Abdullah Demirtaş (1997). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: YÖK-World Bank. MEGEP.
- Bıkmaz, F. Hazır (2006). “Yeni İlköğretim Programları Ve Öğretmenler”. *A. Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 39(1): 99-116.
- Byrne, Barbara (1998). *Structural Equation Modelling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. Mahwah, NJ: L. Erlbaum.
- Dilâver, H. Hüseyin (1994). *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Şartları*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Doğanay, Hayati (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- _____ (2002). *Coğrafya Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Aktif Yay.
- Ertürk, Selahattin (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken-tepe Yay.
- Gözütok, F. Dilek, Ö. Erkan Akgün ve Ö. Cem Karacaoglu (2005). “Yeni İlköğretim Programlarının Uygulanmasına Öğretmenlerin Hazırlanması”. *14-16 Kasım 2005 Eğitimde Yansımalar: VIII, Yeni İlköğretim Programlarını Değerlendirme Sempozyumu Bildiri Kitabı*. 17- 41.
- Guskey, Thomas (2002). “Professional Development And Teacher Change”. *Teachers and Teaching: Theory and Practice* 8 (3-4): 381-391.
- Güven, İsmail (2005). “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Mesleki Gelişim Ve Yeterlilikleri”. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi* 60: 31-39.
- Leyser, Yona and Cheruta Wertheim (2002). “Efficacy Beliefs, Background Variables and Differentiated Instruction Of Israeli Prospective Teachers”. *The Journal of Educational Research* 96 (1): 54-63.
- McDonald, R. (1985). *Factor Analysis And Related Methods*. Hillsdale. N J: Erlbaum.
- MEB. (2005a). *Okulda Performans Yönetimi Modeli*. Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (EARGED). Ankara.
- _____ (2005b). *Temel Eğitime Destek Programı, “Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri Çalışması” Pilot Uygulama Ulusal Raporu*. T.C. MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- _____ (2006). *Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri*. T.C. MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.
- OECD. (1998). *Staying Ahead. In Service Training and Teacher Professional Development*. Paris: OECD Publications.
- Senemoğlu, Nuray (1989). “Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirmede Alan Bilgisi Bakımından Fen- Edebiyat Ve Eğitim Fakültelerinin Etkililiği”. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi* 4: 109- 126.

- Şahin, A. Ekber (2004). “Öğretmen Yeterliklerinin Belirlenmesi”. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi* 58: 58-62.
- _____ (2008). A Qualitative Assessment of the Quality of Turkish Elementary Schools. *Eğitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research* 30: 117-139.
- Şahin, Cemalettin (1998). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim Yay.
- Taş, A. Mentiş (2004). “Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Eğitimi Program Standartlarının Belirlenmesi”. *A. Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 37(1): 28-54.
- Yazıcı, Hakkı ve Osman Samancı (2003). “İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Ders Konuları İle İlgili Bazı Kavramları Anlama Düzeyleri”. *Milli Eğitim Dergisi* 158: 83-90.
- Yurdugül, Halil (2006). “Paralel, Eşdeğer Ve Konjenerik Ölçmelerde Güvenirlik Katsayılarının Karşılaştırılması”. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 39(1): 15-37.
- Yurdugül, Halil ve Petek Aşkar (2008). “Öğrencilerin Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği Faktör Yapılarının İncelenmesi: Türkiye Örneği”. *İlköğretim Online* 7(2): 288-309.

The Opinions and Self-Evaluations of Social Studies Teachers Concerning the Competency Area of School, Parents and Society Relations

Mustafa Kemal Öztürk*

Abstract: The purpose of this study is to investigate teachers' opinions on the competency area of "school, parents, and society relations" and their self-evaluation in this competency area. Data were gathered from 124 social studies teachers. Main competencies and sub-competencies were tested by using hierarchical confirmatory factor analysis. The results indicated that social studies teachers regard "school, parent and society relations" as the most significant competency area following the competency area of "teaching-learning processes". The self-evaluation results revealed how competent teachers felt in a variety of competency areas. According to these results, "school, parents, and society relations" competency area ranked third, and "curriculum and content knowledge" emerged as the area teachers felt least competent in.

Key Words: Social studies teacher, teacher competencies, self-evaluation.

---

*Hacettepe University, Faculty of Education, Department of Elementary Education / ANKARA
mkozturk@hacettepe.edu.tr

Мнения и самооценка учителей общественных дисциплин в области компетентности отношений школы, семьи и общества

Мустафа Кемаль Озтурк*

Резюме: Целью данной работы является исследование мнений учителей общественных дисциплин в области компетентности отношений “школы, семьи и общества” и их самооценка. Данные исследования отобразили мнение 124 учителей общественных дисциплин. Главные компетентности и подкомпетентности были протестированы с использованием иерархического подтверждающего фактор анализа. Согласно полученным результатам, «отношения школы, семьи и общества” в профессиональной компетентности учителей общественных дисциплин занимают важное место после "процесса образования-обучения". Результаты самооценки учителей показали, что отношения “школы, семьи и общества” были замечены как третья самая важная область компетентности, а “знание программы и содержания” отмечены как наименее важная область компетентности учителей общественных дисциплин.

Ключевые Слова: учитель общественных дисциплин, компетентность преподавателя, самооценка.

---

* университет Хажеттепе, педагогический факультет, кафедра начального образования / Анкара
mkozturk@hacettepe.edu.tr

Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri

Hülya Pilancı*

Özet: Ana dilinin toplumsal işlevleri, günümüzde, içinde bulunan göçmen gruplarla kültürel çeşitlilik barındıran ülkeler açısından büyük önem taşıyor hâle gelmiştir. Göçmenler tarafından var olmanın bir simgesi olarak kabul edilen ana dilinin, içinde bulunduğu çoğunluk tarafından ulusal değerlere ve toplumsal uyuma tehdit oluşturduğu yönünde görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir.

Bu çalışmada, bir araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında, Avrupa ülkelerinde bulunan yaklaşık 4 milyon Türkün, Avrupa'da gelişmekte olan yeni ortamda ana dilleri Türkçeyi korumak ve sürdürebilmek için sahip oldukları özellikler tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, ana dili, uluslararası göç, Türkçe, Avrupa'da Türkçe.

Giriş

Avrupa ülkelerinde bulunan yaklaşık 4 milyon Türkün sahip oldukları özelliklerin, Türkçeyi korumak ve sürdürebilmek için ne derece yeterli olacağına ele alındığı bu çalışmada geçen "Türkçeyi kullanma ortamları" ile aile içi, okul, iş yeri ve arkadaş çevresi; "Türkçe yeterlikleri" ile anlama, okuma, konuşma ve yazma yeterlikleri; "Türkçeyi sürdürebilme imkânları" ile yazılı ve sözlü dilin söz konusu olduğu televizyon, radyo, gazete, bilgisayar, telefon, faks gibi iletişim araçları ve bunların internet, VCD, CD, DVD, kasetçalar, MP3 player gibi alt donanımları ifade edilmektedir. Çalışmanın verileri, 2005-2007 yılları arasında Anadolu Üniversitesi adına yaptığımız "Avrupa'da Türkçe" adlı bir dizi araştırmanın makalenin konusuyla ilgili olan bölümüne dayanmaktadır.¹

Söz konusu araştırma ile ilgili çalışmalar 2005 yılında başlatılmıştır. Çalışmanın başında yapılan yerli ve yabancı literatür taraması; bu konuyla ilgili olan çalışmaların daha çok 2. kuşağın ana dili ve eğitim sorunlarına yönelik olarak ve ülkeler bazında yapıldığını göstermiştir. Bu nedenle araştırmanın çıkış noktası, Avrupa ülkelerindeki Türklerin eğitim ve ana dili sorunlarını daha

---

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ESKİŞEHİR
hpilanci@anadolu.edu.tr

geniş bir coğrafyada ortaya koymanın yanında; sorunlara somut çözümler için gerekli olan verileri elde etmek, olarak ifade edilebilir.

Araştırmanın amacı: Genel olarak, araştırmanın temel amacı, bir fizibilite çalışması yaparak Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerin, Türkçeyi kullanma ve sürdürülebilirlik imkânlarını belirleyecek nicel ve nitel verileri sağlamak, ortaya çıkacak gereksinimi giderebilecek eğitim modellerini geliştirmektir.

Araştırma alanı: Araştırmanın evrenini, Avrupa dışından yaklaşık 25 milyon (European Communities 2006) göçmen barındıran Avrupa ülkelerinde bulunan yaklaşık 4 milyon Türk oluşturmaktadır. Evrenin büyüklüğü dolayısıyla toplumsal araştırmalarda uygulanan “amaçlı örneklem” üzerinde çalışma yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem tespitinde iki aşamalı yöntem izlenmiştir. 1. aşamada, Türklerin yoğun olarak bulunduğu Norveç, Danimarka, Almanya (Köln-Berlin), Belçika, Hollanda, Fransa ve İngiltere olmak üzere toplam 7 Avrupa ülkesi araştırmanın ilk örneklem alanını oluşturmuştur. Almanya’da bulunan Türk nüfusunun yoğunluğu nedeniyle iki ayrı bölgede çalışma yapılmıştır.² 2. aşamada asıl örneklem grubunu oluşturacak grupların ve bireylerin yoğun olarak buldukları ortamların tespiti yapılmıştır. Böylelikle 1. kuşak için evler, dernekler, lokaller ve pazar; 2. kuşak için çeşitli iş yerleri, sivil toplum örgütleri, Türklerle ilgili çeşitli kurum ve dernekler, Türk öğretmen dernekleri; 3. kuşak için Türk çocuklarının yoğun olarak bulunduğu okullar, kafeteryalar, çeşitli iş yerleri nüfusun karakteristik özelliklerini en üst düzeyde temsil edebilecek grupların bulunduğu ortamlar olarak tespit edilmiştir.

Araştırmanın özgün değeri: Bu çalışmanın özgün değerini, kapsadığı geniş alan ve hedef kitlenin gereksiniminin yerinde incelenmesi ve sorgulanması oluşturmaktadır. Ana diline karşı gösterilen bireysel ve toplumsal tutumların, içinde bulunulan ülkenin şartlarında “doğal olarak” ne derece gerçekleştirilebilir olduğunun değerlendirilmesini sağlayacak verilerin elde edilmiş olması da bu araştırmanın özelliklerinden biridir.

Araştırmanın yaygın etkisi: Araştırmadan elde edilen nicel ve nitel veriler, hedef kitleye yönelik olarak uygulamaya geçirilen “Anadolu Üniversitesi Türkçe Sertifika Programı” sisteminin yapılandırılmasında kullanılmıştır.³ Türkçe Sertifika Programı, Avrupa Birliği Grundtvig Projeleri kapsamında çalışmakta olduğumuz, “Eliminating Language Barriers in European Prisons through Open and Distance Education Technology” adlı projenin de “örnek uygulama” sı olarak yer almaktadır.⁴

Yöntem ve veri toplama araçları: Söz konusu araştırmanın kapsam parametreleri doğrultusunda yapılan analiz, hem nicel hem de nitel verilerle desteklenmiştir.

Nicel araştırma kapsamında: 1. Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek gibi genel özellikleri 2. Aile içi, okul, iş yeri ve arkadaş çevresinde Türkçeyi kullanma sıklıkları 3. Televizyon, gazete, cep telefonu, faks, dvd, cd, yazıcı, mp3,

radio/kaset, adsl bağlantısı, kablolu internet, çevirmeli hat gibi yazılı ve sözlü dili kullanma imkânlarının neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla katılımcılar üzerinde özgül kesitli bir anket uygulanmıştır. İlk anket, Avrupa'dan Türkiye'ye izin için gelen Türklerden oluşan bir örneklem grubuna uygulanmıştır. Gerekli düzeltmelerden sonra Danimarka ve Norveç'e 500'er, diğer ülkelere 1000'er anket gönderilmiş; 200 anket yedek olarak oranlara göre eklenmiştir. Anketler, Avrupa ülkelerindeki Türklerle, buldukları ülkelerdeki Türk Büyükelçilikleri, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ulaştırılmış ve anketörler tarafından uygulanmıştır. Anketler, 17 yaş üzerinde ve buldukları ülkelerde 1, 2. ve 3. kuşak olan Türklerle uygulanmıştır. Ulaştırılan 6200 anketin, 4200'ü uygulanarak geri dönmüş ve analiz edilmiştir.

Araştırmanın nitel boyutunda, "Avrupa ülkelerindeki Türklerin toplumsal yapısı" belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel analiz boyutunda "araştırılması planlanan belirli insan topluluklarının ilişkilerini ve davranışlarını, buldukları doğal ortamında incelemek, gözlemlemek, belgelemek ve yorumlamak" olarak tanımlanan "etnografik yöntem" kullanılmıştır (Cresswell 2005: 144-173). Bu çalışmada, adı geçen evrende, amaçlı örnekleme yöntemi izlenerek araştırmanın örnekleme belirlenmiş; nitel veri toplama tekniği olarak yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler temel alınmıştır. Derinlemesine görüşmeler, Türk Dili, İletişim Bilimleri, Sosyoloji bölümleri ile Bilgisayar Destekli Eğitim Birimi öğretim üyelerinden oluşan koordinatörlerin yönetiminde toplam 12 araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Derinlemesine görüşmeler, nicel araştırmalarla aynı dönemde olmak üzere Norveç, Danimarka, Almanya (Köln-Berlin), Belçika, Hollanda, Fransa ve İngiltere olmak üzere toplam 7 Avrupa ülkesinde yapılmıştır ve 234 yarı yapılandırılmış görüşmeye ulaşılmıştır. Bu görüşmelerden 93'ü ilgili kurum ve kuruluşların temsilcileriyle yapılmıştır. Bu temsilciler, ağırlıklı olarak fikir önderlerinden oluşmaktadır. Bu bölümde, örnekleme türü olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ve "örnekleme seçilen bir katılımcının, araştırmacıyı konuyla ilgili olabileceğini düşündüğü diğer bir katılımcıya ya da katılımcılara yönlendirmesi" biçiminde tanımlanan "kartopu örnekleme"nden yararlanılmıştır (Strauss vd. 1998: 61-74). Bu örnekleme yöntemiyle, bir iz sürme çalışmasının gerçekleştirildiğinden söz edilebilir. Böylelikle derinlemesine görüşmelerdeki katılımcılar Avrupa'da yaşayan Türkler arasındaki kanaat önderleri, büyükelçilik çalışanları, sivil toplum örgütleri görevlileri, Türklerle ilgili çeşitli kurum ve dernek çalışanları ve Türkçe öğretmenlerinden oluşmuştur.

Verilerin analizi: Nitel verilerin analizinde, 7 ülkeden toplanan görüşme metinleri betimsel yöntemle incelenmiştir. Görüşmelerdeki ortak temaları belirlemek için temel kavramların belirlendiği ve bu kavramların özelliklerinin ve boyutlarının ortaya çıkartıldığı "analitik bir süreç" olarak tanımlanan "açık kodlama yön-

temi”nden yararlanılmıştır (Cresswell a.g.e: 174-201). Açık kodlama yöntemiyle bütün ülkelerde ortak olduğu belirlenen temalar, yatay kodlama ile tekrar yorumlamak üzere savlara dönüştürülmüştür. Bu süreçte, belirlenen parametreler incelenerek olası tüm ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitel analiz bulguları, nicel verilerle birlikte değerlendirilerek sonuçlara ulaşılmıştır.

Anketlerin analizinde en büyük sorun, hedef grubun “Bu ülkede kaçınıcı kuşaksınız?” sorusunu cevaplamakta güçlük çekmesi olmuştur. “Babam 1961’de geldi, ben 1975’te aile birleşmesiyle geldim ama 1. kuşak sayılırım.”, “1976 yılında öğretmen olarak geldim. Birinci kuşakla ikinci kuşak arasında sayılırım.”, ifadelerine ve özellikle 3. kuşakta “Kuşak nedir?” sorusuna sıklıkla rastlanmıştır. Anketlerin analizinde katılımcıların kendileri ile ilgili olarak verdikleri bilgilerden yola çıkılmış ve alan literatüründe yaygın olarak benimsenen “kuşak” tanımı esas alınmıştır (Abadan-Unat 2002: 186-191).

Araştırma Sonuçları

Aşağıda, araştırmada elde edilen nicel verilerin analizinden elde edilen sonuçlar ve sonuçların derinlemesine yapılan görüşmelerle birlikte değerlendirilmeleri yer almaktadır.

1. Ankete Katılanların Genel Özellikleri

Ankete katılanların çoğunluğunu 2. kuşak Türkler oluşturmaktadır:

Anketlerin analizinde, 2. kuşak Türklerin katılımının yüksek olduğu (%50,20) görülmüştür. 2. kuşağın anketle daha fazla ilgili olmasının en önemli nedeni olarak, çalışma amacıyla gelen 1. kuşaktan sonra, çoğu aile birleşmesi ile Avrupa ülkelerine gelen bu kuşağın, eğitime Avrupa ülkelerinde başlamış ya da sürdürmüş olması, meslek sahibi olarak daha eğitilmiş ve daha bilinçli olması gösterilebilir. Bu kuşak aynı zamanda buldukları ülkelerde eğitim sorunlarıyla karşı karşıya kalan ilk kuşaktır. 2. kuşağın eğitim sorunları onların 3. kuşak olan çocuklarını da etkilemektedir. Ayrıca 1. kuşak ile 3. kuşak arasında bir köprü görevi gören 2. kuşak, kuşaklar arası çatışmalardan da en fazla etkilenen gruptur. Anket çalışmasına en fazla ilgi duyan bu grup olduğu gibi; derinlemesine görüşmelerde de kanaat önderleri, sivil toplum örgütleri görevlileri, Türklerle ilgili çeşitli kurum ve dernek çalışanları ve Türkçe öğretmenleri olarak yine 2. kuşağın yer aldığı görülmüştür. Araştırmada 2. kuşağın durumunu özetleyen görüşler şöyledir:

Eğitim görmüş olan 2. kuşak ana dili öğretimi konusunda daha bilinçli... (1.1a -BL1).

2. kuşak olmak zengin bir duygu ama bazen de hüsrarla karşılaştığım bir duygu olduğunu söyleyebilirim. Çünkü Türk kültüründen... Türk toprağında doğmak oranının ananelerini sekiz yaşına kadar tatmak on-

dan sonra Avrupa'ya gelip farklı bir kültür, farklı bir medeniyet yaşantısı içinde kimlik mücadelesi vermek duygusal açıdan zenginleştirici bir yaklaşım. (1.1a-BL22).

Türkiye'den okumuş olarak geldiğimiz hâlde ve Türkçe seviyemiz iyi olmasına rağmen biz bile zaman zaman Türkçe bir desteğe ihtiyaç duyuyoruz. Çünkü tıkanıklık oluyor bazı yerlerde. Bazen çocuğun getirdiği bazı şeyleri ben bile çözemiyorum. (1.1a-NR10,11).

1. kuşakta katılımın düşük olmasının nedeni, bu grubun "Türkçelerini yeterli görmeleri ve geliştirmeye gerek duymamaları"dır. Derinlemesine görüşmelerde 1. kuşakla ilgili olarak elde edilen bilgileri özetleyen kayıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

Bu yaştan sonra beni talebe mi yapacaksın, diyen nesli unutalım. Birinci nesile ve yaşlılara yönelik bir şey yapılabileceğini sanmıyorum. 1962 Ankara Antlaşmasından sonra Emirdağ'ı görmeden buraya gelen köylüler için pazartesi, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi gününün bir anlamı olmayabilir. Cumanın, cuma namazı açısından bir anlamı var cumayı biliyorlar, salı günü Emirdağ'ın pazarı salı günü olduğu için salı olduğunu biliyor ama onun dışındaki günlerin isimlerini bile bilmiyorlar, ayların isimlerini bilmiyor. Ocak, şubat, mart, ha diyor ki yedinci ay, neden yedinci ay işte izin ayı, tatil ayı, Türkiye'ye gideceğiz. İzin ayı "konje". Fransızcada izin ayı demek. Konjeye gidiyoruz, diyor. (1.1b-BL1)

1. kuşak gelenler(in) zaten çoğu okuma yazma bilmiyordu, Türkçeyi konuşmalarına rağmen okuma yazma bilmedikleri için kendilerini geliştirmeleri bir sorundu. (1.1b-BL3)

1. kuşak Türkçeyi bildiği kadarıyla korumaya gayret etti, kaybetmeye çalıştı. Çünkü dilini kaybedeceği zaman kendini de kaybedeceğini düşünerek sahip çıktı. .... (1.1b-BL16)

Türkiye'den gelen yetişkinlerin, kendilerini geliştirme konusunda yatırım yapma özverisi çok düşüktür. (1.1b--HL3).

Göç eden ailelere baktığımızda yani geldikleri yer belli. Durumları belli yani ekonomik nedenlerle. Çok fazla bir şey bunlardan beklemenin ben doğru olabileceğine inanmıyorum. (1.1b-NR 13-17).

Zira Türkiye'den gelen ilk göçmenler entelektüel kesimden değildi. Hatta orta sınıftan bile sayılmayabilirler. Dolayısıyla Fransa'da yaşayan Türkler arasında da ciddi bir orta sınıftan söz etmek mümkün değil. Oysa bir ülkeyi orta sınıf temsil eder. (1.1b-FR2).

3. kuşağın ankete katılımının düşük olmasının nedeni, "iyi Türkçe bilmeyi gereksiz görme"leridir. Bu kuşak, Avrupa ülkelerinde doğan, buldukları

ülkenin kültürüne ve diline daha yakın olan ve buldukları ülkenin diliyle eğitim gören kuşaktır. Bu durum, derinlemesine görüşmelerde şu sözlerle belirtilmektedir:

Biz Türkçeyi hep ana dil olarak ele alıyoruz ama maalesef buradaki çocuklarımız için ana dil olmaktan çıktı. (1.1c-BL6-11).

Buradaki Türk çocukları hafta sonları Türkçe kurslarına gidiyorlar ama gittiklerini Danimarkalı arkadaşlarından saklıyorlar, gittiklerini söylemiyorlar. Çünkü bu onlara utanılacak bir şey gibi geliyor. Böyle bir hava yaratılmış çocuklar arasında” (1.1c-DN20).

..... çocukların %20-25’i ise Türkçe öğrenmek istemiyor. (1.1c-İN5-7).

3. nesil için Türkçe yabancı dil hâline geldi. Bu konuda acilen bir şeyler yapılmalı (1.1c-FR1).

3. kuşaktan, politikaya girmiş bir Türk gencinin bu konudaki düşünceleri de şöyledir:

Gençlerin çoğu Türkçe eğitimini yeterli görüyor. Türkiye’ye gittiğimde Türkçemin yetersiz olduğunu hissediyorum. Bu beni rahatsız ediyor ama vaktim yok diye düşünüyorum. Türk gençleri arasında para ile Türkçe öğrenmek isteyenler %1 veya %2’de kalır. (1.1c-HL4).

Buldukları ülkenin kültürüne ve diline daha yakın olan 3. kuşakla ilgili olarak temelinde kültür çatışmalarının neden olarak gösterildiği önemli problemler de gözlenmektedir:

Burada doğan çocuklar Danimarka mentalitesine sahipler ama aileler tam tersi bakıyorlar ve bu da kuşak çatışmasına sebep oluyor, çocuklarını dillerini anlamadıkları için problemler büyütüyorlar. (1.1d-DN3).

Ben son zamanlarda Türk göçmenlerin buradaki 3. kuşağı(nı) kayıp kuşak olarak değerlendiriyorum. (1.1d-DN7).

Avrupa’da yaşayan özellikle 3. kuşak Türkler, Türkçe eğitimi konusunda annelerinden babalarından çok sınırlı düzeyde bilgi alıyorlar. O kadar sınırlı ki bugün birbiriyle anlaşabilen baba oğul yok denebilebilecek kadar az, bunu kabullenmemiz lazım. İki de Türkçe konuşuyorlar aynı konudan bahsediyorlar ama anlaşamıyorlar ya da birbirlerini yanlış anlıyorlar. Hâlbuki ikisi de Türkçe konuşuyor fakat anlaşamıyor. (1.1d-BL25).

3. kuşakla ilgili olarak elde edilen önemli bir görüş de problemler gençlerin suç işlemeye daha yatkın olduğu görüşüdür:

Bir lise müdürü telefon etti bana, diyor ki: Bütün öğrencilerim depresyonda, bizi kimse istemiyor, kimse sevmiyor, diyorlar.... Bu çocuk-

ların Türkçesini, kültürünü ellerinden alırsanız bunlar çete mensubu olurlar. (1.1e-HL7).

.....'da Türk çocukları genelde çete ve uyuşturucu tuzağına düşmüş. (1.1e-IN1).

Türkçeyi doğru konuşmayı başaramayan ve çocuklarına da doğru öğretemeyen ailelerin çocukları suç işlemede önlerde. (1.1e-DN2).

Son zamanlarda ülkedeki göçmenlerin suç oranının artmasındaki etkileri yadsınamayacak kadar çok büyük. (1.1e-DN7).

Avrupa'ya göç nedenleri arasında %36 ile “evlilik”; %35 ile “çalışma amacı” ilk sıralarda gelmektedir: Avrupa ülkelerine 1960'lı yıllarda başlayan çalışma amaçlı göçün ardından, özellikle 2. kuşakla birlikte söz konusu olan evlilik yoluyla göçe de sık rastlanmasının nedeni aşağıda yer alan kayıta özetlenmektedir:

2. jenerasyonlarda aileler evliliklerde bir tarafın Türkiye'ye yönelik olmasını tercih ettiler. Kızları varsa Türkiye'den doğmuş büyümüş bir aday getirdiler. Oğlu varsa aynı şekilde bir aday bulundu. Bağlar kopmasın diye. (1.2a-BL20).

Evlilik yoluyla göçün en önemli olumsuz etkisi şu örnekte belirtildiği gibi özetlenebilir:

Burada doğmuş bir çocuğa Türkiye'den damat veya gelin adayı aranıyor. Burada doğmuş büyümüş bir delikanlı kıza veya oğlana gidip oradan bir tek kelime yabancı dil bilmeyen birini getirdiğiniz zaman bunlar kâğıt üzerinde idari hukuk açısından iki Türkü evlendirmiş bulunuyorsunuz. Kültürel anlamda bu kişilerin birbiriyle alakası yok. Sadece babasının emrine itaat etme zorunluluğu olduğundan veya babasına hayır diyemediğinden babasının veya annesinin seçtiği kızı kabul etmek zorunda bırakılarak bu delikanlı bu kızı alıyor ve evleniyor ve sonra da 3 gün sonra da alınan gelin 3 ay, beş ay, altı ay geçtikten sonra karısını geri zekalı olmakla suçlamaya başlıyor (1.2a-BL1).

Katılımcıların %55'i çalışmakta; %45'i ise çalışmamaktadır: İşsizlik, Avrupa ülkelerindeki Türkler arasında son yılların en önemli sorunlarından biri olarak kendini göstermektedir. Bu konuyla ilgili açıklamalar şu sözlerde özetlendiği gibidir:

Türklerin çoğunun ekonomik imkânları yok burada. İşsiz oldukları için Sozial Amt'a gidiyorlar. Aynı Fransa'da da olduğu gibi, iş olsa bile önce bir Alman'ı alıyorlar, Türk'ü almıyorlar, bir dışlanma var. (1.3a-AB1).

Türklerin çalışmakta olduğu ana kesim tekstil sektörü idi. Ancak bu sektör artık Çin'in elinde. Bayburt ve İç Anadolu bölgesinden gelen

inşaat sektöründe çalışan Türkler çoğunlukta. Ancak bu sektörü de Doğu Avrupa'dan gelen Çek, Slovak gibi eski Demir Perde ülkesi vatandaşlarına kaptırıyoruz (1.3a-FR5).

Bizim insanlarımızın çoğu burada işsizdir veya emeklidir (1.3a-DN2).

1200 öğretmenimizin yaklaşık %70'i işten çıkarıldı (1.3a-HL3).

Türkiye'deki çocuklarımıza sorduğumuzda hepsi ya öğretmen ya doktor ya da başka bir şey olmak istediğini söyler ama burada %80'i sadece babaları gibi işsizlik parası almak istediğini söylüyor (1.3a-BL6-11).

Katılımcıların çoğunluğunu lise mezunları oluşturmaktadır: Bu oran, eğitimlerini Türkiye'de tamamlayan katılımcılar için %32,24; Avrupa ülkelerinde tamamlayan katılımcılar için %52,52'dir. Eğitimlerini Türkiye'de tamamlayanlarda, eğitim durumu ilkökul düzeyinde olanlar %29,27; Avrupa ülkelerinde eğitimini tamamlayanlarda eğitim düzeyi ilkökul olanların oranı %10,57'dir. Avrupa ülkelerinin tamamında bulunan Türklerin eğitim durumlarını gösteren bilgilerin tümüne ulaşılammıştır. Araştırmada, 1960'lı yıllarda Avrupa ülkelerine giden Türklerin eğitim durumlarının düşük olmasına karşılık; 2. ve 3. kuşakta eğitim durumunun yükselmeye başladığı, orta dereceli okullarda ve meslek okullarında yoğunluk olduğu, kız çocuklarının eğitime daha fazla ilgi gösterdiği derinlemesine görüşmelere şu şekilde yansımıştır:

Aşağı yukarı 2000 civarında şu anda üniversitede yüksekokulda okuyan öğrencimiz var. Vatandaşlarımız buraya çalışmak için gelmişler çocuklarını daha çok meslek okullarına ve teknik okullara yönlendiriyorlar (1.4a-BL6-11).

Yüksek eğitime giden nüfusu, Türk nüfusla orantılısanız oldukça düşük. Artıyor ama çok yavaş bir hızla artıyor (1.4a-BL27).

Kızlar evlenmemek için okula gidiyor. Okulda 30 öğrenci varsa Türk; 28'i kız, 2'si erkek (1.4a-BL4).

Belçika'da yaşayan Türklerin üniversite okuma oranı %2 ve bunun %99'u bayan. Çünkü kızlar vasfı olmayan biriyle evlenmek istemedikleri için kendilerini okumak üzere yönlendirmişler. (1.4a-BL6-11).

Hollanda eğitim kurumlarında 90.000 Türkiye kökenli öğrenci var. 2. ve 3. nesil Hollandaca biliyor, Hollanda'ya uyum sağlamış durumda onlardan ümitliyiz (1.4a-HL1-2).

Yabancı çocukların büyük bir çoğunluğu, %35 civarında, orta dereceli okulların düşük seviyelerinde eğitim görüyor (1.4a-HL6).

2. Katılımcıların Türkçeyi Kullanma Ortamları

Bu bölümdeki veriler; aile içi, okul, iş yeri ve arkadaş çevresi olmak üzere Türkçeyi sık kullanma ortamlarını belirlemeye yöneliktir.

Tablo 2.1: Türkçeyi aile içinde ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

Çok az	%12,8
Genellikle	%27,9
Sürekli	%58,6
Cevap vermedi	% 7

Tablo 2.2: Türkçeyi arkadaş grubu içinde ne sıklıkta kullanıyorsunuz?

Çok az	%19,5
Genellikle	%40,1
Sürekli	%40,2
Cevap vermedi	%3

Tablo 2.3: Türkçeyi iş yerinde ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

Çok az	%47,8
Genellikle	%26,7
Sürekli	%24
Cevap vermedi	%5

Tablo 2.4: Türkçeyi okulda ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

Çok az	%52,1
Genellikle	%29,8
Sürekli	%17,7
Cevap vermedi	%4

Sonuçlara göre, Türkçe kullanma ortamları aile, arkadaş çevresi, işyeri ve okul olmak üzere bir sıralama göstermektedir. Türkçenin en fazla kullanıldığı ortamın aile içi olduğu derinlemesine görüşmelerde de şu sözlerle belirtilmektedir:

Burada 3. kuşağım. Burada doğdum burada büyüdüm. Mükemmel Türkçe konuşmuyorum. Fransızcam mükemmel. Türkçeyi sadece aile çevresinde öğrendim. Mesela babam bana Fransızca sorsa bile Fransızca cevap veremem çünkü Türkçe yerleşmiş ama kardeşimle Fransızca ama sadece Fransızca konuşurum (2.1a-BL2).

Evimizde hep Türkçe konuşuyoruz, oğlumuz henüz daha dokuz aylık ama hep Türkçe konuşulacak böyle kararı aldık (2.1a-BL13).

Bizim Türk halkı burada kamudaki işlerini halletmede Danimarkacayı bilmediklerinden ötürü sorunlar yaşamaktadır belediyelerde ya da hastanelerde (2.1a--DN7).

Çocuklar evlerinde İngilizce konuşanların sadece kendileri olduğunu, resmi belgeleri kendilerinin ailelerine çevirdiğini söylüyorlar (2.1a--İN10).

Türkçenin sıklıkla kullanıldığı diğer ortamlar arkadaş çevresi ve işyeridir. Aşağıdaki ifadelerde de görülebileceği gibi Türkler, sıklıkla aynı ortamlarda bulunmakta, birbirlerinden alış veriş etmektedir:

Türkler kendi aralarında hem Türkçe konuşuyorlar hem de hep Türklerin bulunduğu ortamlara gidiyorlar (2.3-İN1).

Değişik lokantalar işletiyorum, benim müşterilerimin %40'ı Türk. İşçilerimin hepsi Türk, onlarla Türkçe konuşuyorum. Gelen müşterilerimizle de Türkçe konuşuyorum. Dolayısıyla günlük hayatımızda Belçika'da Türkçe bizim için vazgeçilmez bir dil (2.3 -BL5).

Dernek, cami, kahveler, iş yerlerinde hep Türkler olduğu için Türkçelerini de kullanıyorlar (2.3 -BL17).

Ayrıca buradaki restoran ve manavların genellikle Türkler tarafından çalıştırıldığını görmüşsünüzdür (2.3 -DN3).

3. Katılımcıların Türkçe Yeterlikleri Konusundaki Düşünceleri

Aşağıdaki tabloda ülkelere ve kuşaklara göre katılımcıların Türkçe yeterlikleri konusundaki düşüncelerinin oranları verilmektedir.

Tablo 3.1: Ülkelere ve Kuşaklara Göre Türkçe Yeterlik Durumu

		Belçika	İngiltere	Danimarka	Hollanda	Almanya	Fransa
1. Kuşak	Kesinlikle yeterli	%43,5	%71,9	%68,5	%50,0	%52,1	%77,8
	Yeterli	%46,4	%25,0	%28,0	%25,0	%37,8	%22,2
	Emin değilim	-	-	%0,7	-	%5,0	-
	Yetersiz	%5,8	%3,1	%0,7	-	%3,4	-
	Kesinlikle yetersiz	%4,3	-	%2,1	%25,0	-	-
2. Kuşak	Kesinlikle yeterli	%33,7	%53,3	%35,6	%46,4	%28,7	%50,0
	Yeterli	%47,7	%40,0	%54,5	%41,1	%50,4	%50,0
	Emin değilim	%6,4	-	%2,1	%8,9	%4,0	-
	Yetersiz	%9,3	%6,7	%5,8	%3,6	%14,6	-
	Kesinlikle yetersiz	%2,3	-	%1,6	-	%2,2	-
3. Kuşak	Kesinlikle yeterli	%25,0	%57,9	%23,1	%38,9	%42,0	%33,3
	Yeterli	%56,9	%31,6	%57,7	%49,5	%39,2	%66,7
	Emin değilim	%6,0	%10,5	%5,8	%3,2	%8,8	-
	Yetersiz	%7,8	-	%3,8	%6,3	%6,6	-
	Kesinlikle yetersiz	%4,3	-	%9,6	%2,1	%2,2	-

Tablo, ülkeler açısından incelendiğinde ortaya çıkan en belirgin sonuç, Fransa'da yaşayan Türkler ile İngiltere'de yaşayan Türklerin, Türkçelerini en yeterli gören gruplar olmasıdır. Bu durum, İngiltere için Türk ailelerin ana dili

konusunda daha bilinçli olması, Türkçe dersinin okul programları içinde yer alması, diğer Avrupa ülkelerinde başlatılan ana dili engellemelerinin İngiltere’de söz konusu olmaması aksine; İngilizce dışındaki dilleri de bilen elemana değer verilmesi olarak kayıtlara yansımıştır:

Aileler çocuklarının İngilizce yerine Türkçe düşünebilmesini istiyor (3.1a-İN1).

Çocuklarını okula göndermelerinin nedeni yalnızca dil eğitimi değil; aynı zamanda üniversiteye girebilmek için A level ve ACSC almak zorundalar ve Türkçe dersleri de bunlara eklenebiliyor (3.1a İN3).

Türkçeyi bilmek insana bir prestij kazandırıyor. Türkçe bilen insanlar İngiliz hükümeti için önemli (3.1a- İN4).

İngiliz eğitim sisteminin yapısı, Türk ailelerin taleplerini karşılamaya uygundur. Yani burada azınlıklar kendi dillerinde bir eğitim talep ettiklerinde devlet bunu dikkate alıyor (3.1a -İN23).

Fransa’dan ankete katılan grubun Türkçelerini yeterli görme oranları yüksek çıkmasına rağmen bu grup ile ilgili derinlemesine görüşme kayıtları aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi olumsuz bir tablo sergilemektedir:

İşçiler arasında Türkçe konusu 1, 2 ve 3. nesil açısından hep sorunlu oldu. Gelenlerden 1. nesil köy kökenli olduklarından hep Türkçe konuşmaktaydılar. Türk hükümetinin gönderdiği Türkçe öğretmenleri her ne kadar metot bakımından zayıf olsalar da Fransızca’yı hiç bilmeseler de Türkçe öğretimi konusunda yardımcı oldular. Ama bu öğretmenler 3. nesil için yeterli değiller. 3. nesil için Türkçe bir yabancı dil hâline geldi. Bu konuda acilen bir şeyler yapılmalı (3.1b- FR1).

Türkçe dilbilgisi Fransızcadan son derece farklıdır. Var olan dilbilgisi kitapları yeterli değildir (3.1b-FR2).

Dil ihtiyaç problemi daha ziyade 3. nesilde kendini gösteriyor. 1 ve 2. nesilde daha ziyade Fransızca sorunu var (3.1b-FR5).

Kuşaklara göre Türkçe yeterlik durumunda ortaya çıkan en çarpıcı sonuç, Türkçesini kesinlikle yeterli bulan katılımcıların oranının 2. kuşakta bütün ülkelerde önemli bir düşüş göstermesi olmuştur. 2. kuşak ile 3. kuşak karşılaştırıldığında ise Türkçesini kesinlikle yeterli bulanların oranı ülkelere göre değişiklik göstermektedir.

2. kuşağa göre, 3. kuşakta Türkçesini kesinlikle yeterli bulanların oranının İngiltere ve Almanya’da yükselmesi, İngiltere için, ülkenin yukarıda değinilen özelliklerine; Almanya için 3. kuşağın Türkçe konusundaki tutumlarının, “Türkçelerini yeterli görmeleri ve geliştirmeye gerek duymamaları”nın Almanya’da daha belirgin olarak izlenebildiğine bağlanabilir. Bu açıdan bakıl-

dığında, Almanya'daki 3. kuşağın ana dilini 2. kuşağa göre daha yeterli görmelerini ve Fransa'daki tüm kuşaklardaki yeterlilik yüksekliğinin nedenlerini İngiltere'deki yeterlik oranlarının nedenlerinden farklı değerlendirmek doğru olacaktır.

Aşağıdaki tablolarda, katılımcıların Türkçe yeterlikleri konusundaki düşünceleri konuşma, yazma, okuma ve anlama bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bölümde, her soruda, "Geliştirmeyi kesinlikle isterim" ve "İsterim" cevapları yüksek çıkmıştır.

Tablo 3.2: *Türkçe konuşma yeterliğinizi geliştirmek ister misiniz?*

Kesinlikle isterim	% 26,7
İsterim	% 36,4
Emin değilim	% 9,7
İstemem	% 19,4
Kesinlikle istemem	% 7,5
Cevap vermedi	% 4

Tablo 3.3: *Türkçe yazma yeterliğinizi geliştirmek ister misiniz?*

Kesinlikle isterim	% 25,3
İsterim	% 37,9
Emin değilim	%10,1
İstemem	% 18,8
Kesinlikle istemem	% 7,8
Cevap vermedi	% 2

Tablo 3.4: *Türkçe okuma yeterliğinizi geliştirmek ister misiniz?*

Kesinlikle isterim	% 25,0
İsterim	% 37,4
Emin değilim	% 9,8
İstemem	% 19,5
Kesinlikle istemem	% 7,9
Cevap vermedi	% 4

Tablo 3.5: *Türkçe anlama yeterliğinizi geliştirmek ister misiniz?*

Kesinlikle isterim	% 24,1
İsterim	% 35,8
Emin değilim	% 10,8
İstemem	% 20%
Kesinlikle istemem	% 8,3,4
Cevap vermedi	% 5

Türkçe yeterliklerini geliştirme isteği bakımından, sırasıyla; konuşma yeteneğini kesinlikle geliştirmek isteyenler (%26,7), yazma yeterliğini kesinlikle geliştirmek isteyenler (%25,3), okuma yeterliğini kesinlikle geliştirmek isteyenler

(%25,0) ve anlama yeterliğini kesinlikle geliştirmek isteyenler (%24,1) izlemektedir; oranlar birbirine yakındır.

Derinlemesine görüşmelerde ise günlük konuşma dilinde Türkçe yetersizliğinin sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. Bu durum, her yaş ve her kuşak için söz konusudur; ancak 3. kuşakta oldukça etkilidir:

Konuşulan Türkçe ortada... Hatta siyasi platforma ayak atanların bile konuştuıkları Türkçe son derece bozuk (3..2a-BL3).

Onların konuşmasını düzeltmezseniz içinizde bir yara kanıyor ama düzeltirseniz büyük bir tepkiyle karşılaşıyorsunuz (3.2a -AB3).

Son yıllarda 3. kuşak çocuklarımızla Türkçe konuşamaz hâle geldik (3.2a -DN6).

Danimarkacayı konuşup Türkçe karşılığını bilmeyen çok genç var burada. Hatta bizler bile bazen benzer sıkıntıyı yaşıyoruz (3.2a -DN13-17).

Evde iyi bir Türkçe konuşulmadığında Türkçe düşünmeyi de unuttu-
yor çocuk. En basit düzeyde 'Annen baban nasıl, nasılsınız şöyle böyle'
derken çocuk çeviriveriyor mesela Norveççeye gidiyor. 'Türkçe konuşsana!
' diyorum, 'Türkçede ne olduğunu anlayamıyorum.' diyor. Anlatım zorluğu yaşıyor (3.2a -NR9).

Konuşma dilindeki yetersizlik, büyük ölçüde kelime eksikliğine dayandırılmaktadır ve şöyle dile getirilmektedir:

Buradaki Türkler günlük yaşamlarını 150 kelimelik Türkçe ile sürdürmektedir (3.2b-DN7).

Geçenlerde benim de Türkçesini bilmediğim bir kelimeyi bir Türk çocuğa el kol hareketleri ile anlattım (3.2b -DN9).

Türkçenin yanında Almanca sözcükleri karıştırarak kullanıyorlar. Aradıkları sözcükleri bulamadıkları için (3.2b -AB2).

Devamlı yeni kelimeler Türkçeye giriyor. Burada o sözcükler bilinmediği için kendi uydurdukları fiilleri veya sözcükleri onların yerine koymaya çalışıyorlar (3.2b -AB5).

Almanya'daki Türkler arasında Türkçe-Almanca karışımı bir dil ortaya çıktı (3.2b -AK2).

Türkçe sohbet ederken araya rast getiremediği sözcükleri Fransızca sokuşturuyor biz de anlıyoruz (3.2b -BL5).

Özellikle üçüncü kuşak daha çok Fransızca konuşuyor ya da Türkçe konuşurken içine yabancı dili de koyuyor (3.2b -BL24).

Türkçenin aile içinde konuşulması yaygındır ancak; aile içinde kullanılan Türkçenin yöresel özellikler taşıması ve geliştirilememiş olması güzel bir Türkçe kullanımı için en önemli engellerden biri olarak gösterilmektedir:

Okulda bazen Belçikalı arkadaşlarımızın tepkileri oluyor. ‘Türkçede teşekkür etme kelimesi var mı?’ diye soruyorlar. Ben ‘Var’ diyorum ama çocuklar kullanmıyorlar. Niçin kullanmıyorlar acaba bu kelimeyi, bilmiyorlar mı? Çocuklar evde duymadığı için bir ‘Teşekkür ederim.’, ‘Sağ olun.’ demiyor ‘meh meh’ diyor Emirdağ şivesinde, çocuk onu söyleyebiliyor. Çocuklar diyelim ki ‘gidiyok’ dediği zaman, birisi ‘gidiyoruz’ deyince çocuklara acayip geliyor. ‘A öğretmenim nasıl konuşuyor.’ diye ona tepki gösteriyorlar. O açıdan biz burada hem Türkçe dersi veriyoruz hem de şiveden Türkçeye geçişin dersini veriyoruz (3.2c-BL16).

Bir ailenin 3. kuşakta bile geldiği yörenin şivesini bozmadan konuşabildiğini yakalıyoruz (3.2c -AB5).

Bizim burada tanıştığımız Türklerin Türkçeleri iyi değil. Yani babalarının geldiği noktalarda kalmış Türkçeleri (3.2c-NR1).

Gelenlerden 1. nesil köy kökenli olduğundan yöresel konuşmaktaydılar (3.2c -FR1).

Konuşma yeterliğini geliştirmek isteyenleri, yazma yeterliğini geliştirmek isteyenler izlemektedir. Bu konudaki kayıtlar konuyu şöyle özetlemektedir:

Yazma eksikliğim var. Birisine bir mektup yazarken tereddüt ediyorum acaba noktayı nereye koyacaktım virgülü nereye koyacaktım nerde hangi üslubu kullanacaktım diye (3.3a-BL5).

Gençler bize yazı yazıyor maalesef Hollandaca yazıyor (3.3a-HL1-2).

Okumaya ilginin az olmasının nedeni kayıtlarda “okunacak kitabın bulunmaması” ve “okumaya olan ilgisizlik” olarak belirtilmektedir:

Burada eksiklik kitaplarda. Kitap yok. Kitap bulmak çok zor mesela (3.3a-BL15).

Burada Türk vatandaşlarını okumaya teşvik edecek bir kampanya yapmak gerek (3.3a -BL1).

Çok sınırlı sayıda kitap geliyor ve onlar da kaliteli değil (3.3a -İN8).

Danimarka’da Türkçe kitaplar satan bir kitapçı bile yok. Dolayısıyla burada bulunan Türk çocuklar okumayan çocuklardır (3.3a-DN 8).

Benim öyle tanıdığım çocuklar var ki Türk olan aileler zaten kitap okumuyor veya gazete okumuyorlar. 11 yaşındaki çocuğun bir tane kitabı yok (3.3a -NR13-17).

Tablo 3.5: Türkçesini geliştirmek için bir eğitim programına ihtiyacınız var mı?

Kesinlikle evet	% 14,2
Evet	% 34,9
Emin değilim	% 19,2
Hayır	% 23,8
Kesinlikle hayır	% 7,5
Cevap vermedi	% 3

Türkçesini geliştirmek için bir eğitim programına ihtiyacı olduğunu düşünenler %34.09, kesinlikle ihtiyacı olduğunu düşünenler %14,2'dir. Bu soruya %19,2 emin değilim, %23,8 hayır, %7,5 kesinlikle hayır cevabını vermiştir. Toplamda olumlu ve olumsuz cevapların yarı yarıya oranları karşıladığı söylenebilir. Derinlemesine görüşmelerde de aynı sonuçlar gözlenmektedir. Türk nüfus, Türkçe yetersizliklerinin bilincinde olmakla birlikte, bu konuda kendileri ya da çocukları için kendi imkânlarıyla bir yatırım yapmaya istekli değildir:

Güzel Türkçe konuşmak Danimarka'daki Türkler arasında moda bile değil (3.5a-DN5).

Güzel bir Türkçe öğrenmek isteyen Türk sayısı çok az (3.5a-FR5).

Aileden Türkçe konusunda eğitim konusunda bir teşvik yok (3.5a-HL1-2).

Türkiye'den gelen yetişkinlerin kendilerini geliştirme konusunda yatırım yapma özverisi çok düşüktür (3.5a-HL3).

Hollandalılar, Türkçe öğrenme konusunda seve seve para veriyorlar ama Türkler çocukları için bu parayı vermek istemiyorlar (3.5a-HL10).

Türkçeye karşı duyarsız olanlar çoğunlukta (3.5a-İN1).

Hafta sonu okullarına 3000 öğrenci geliyor. Bu kapasiteyi arttırmamız lazım. Aileler genellikle para peşinde oldukları için eğitime fazla önem vermiyorlar (3.5a-İN 3).

Aileler bütçelerinden para ayırmaya çok da hazır değil ancak bilinçlendirilirse durum değişebilir (3.5a-İN21).

Ailelerde bu eksiklik var. Ne yapacak hocam diyor, boş ver, Norveççeyi öğrensin diyor (3.5a-NR13-17).

Bizler veli olarak çocuklarımızın Türkçe öğrenmesine taraftar değiliz. Bu oran o kadar büyük ki %90'lara varıyor (3.5a-BL3).

4. Katılımcıların İletişim Araçlarını Kullanımı

Aşağıdaki veriler, yazılı veya sözlü dilin gerektiği iletişim araçlarını kullanım durumlarını göstermektedir. Bu veriler, hedef grubun teknolojiye olan ilgilerini ve geliştirilebilecek destek programlarının hangi araç veya araçlar üzerinden olacağını belirlemek amacıyla alınmıştır.

Araştırmaya katılanların televizyon izleme oranları ve tercihlerine bakıldığında, katılanların, %71'inin KANAL D, %68'inin ATV, %68'inin SHOW TV, %56'sının TRT, %49'unun TGRT izledikleri görülmektedir.

Haber kanalları daha az tercih edilmektedir. Katılımcıların %35'i KANAL 7, %31'i STV, %30'u NTV, %28'i CNN Türk, %22'si TV8, %21'i HaberTürk ve %13'ü SKY Türk kanallarını takip etmektedir.

Radyo yayınlarına, televizyon yayınlarına olduğu kadar yoğun ilgi gözlenmemektedir. Katılımcıların %23'ü TRT FM, %11'i Türkiye'nin Sesi'ni tercih etmektedir.

Katılımcıların %58'i Hürriyet, %23'ü Milliyet, %17'si Zaman, %15'i Türkiye, %9'u Cumhuriyet, %9'u Fanatik, %6'sı Milli Gazete, %4'ü Hafta Sonu okumaktadır.

Katılımcıların %44'ü interneti “bilgi arama” amacıyla “genellikle”, %32'si “sürekli” olarak; %44'ü “genellikle”, %31'i “sürekli” olarak interneti “öğrenme” amaçlı kullanmaktadır.

Katılımcıların %95'i cep telefonu kullanmaktadır.

Katılımcıların %92'si televizyon, %80'i telefon ve %68'i bilgisayar kullanıcısıdır.

Faks, %26'lık bir kesim tarafından kullanılmaktadır.

Katılımcıların;

%62'si internette faydalanmakta,

%28'i VCD oynatıcı kullanmakta,

%6'sı çevirmeli hat ile bağlantı kullanmakta,

%51'i DVD oynatıcı kullanmakta,

%21'i ADSL ile bağlantıyı tercih etmekte,

%29'u CD yazıcı kullanmakta,

%22'si kablolu internet ile bağlantı sağlamakta,

%26'sı DVD yazıcı kullanmakta,

%39'u uydu tercih etmekte,

%59'u radyo/CD/kasetçalar kullanmakta,

%50'si MP3 player kullanmaktadır.

Sonuçlar, teknolojik imkânları kullanmaya yatkın bir göçmen grubunun oluştuğunu göstermektedir. Özellikle; internete ve Türk televizyon kanallarına ilgi fazladır. Derinlemesine görüşmelerde de çocuk ve gençlerin internete büyük ilgisi olduğu vurgulanırken Türkçe öğretiminin de internet gibi teknolojik araçlarla yapılmasının etkili olacağı belirtilmektedir:

Danimarka'da Türk ailelerin neredeyse %90'ında internete bağlı bilgisayar bulunmaktadır (4.1a-DN1).

Burada çok yaygın olarak evlerde çok ucuz bir internet söz konusudur (4.1a -DN2).

Çocuklar genellikle internette ve bilgisayarda oyun oynuyorlar ve bu nedenle sık olarak oynadıkları oyunları Türkçe olarak yaratabilirdeniz etkili olur gibi geliyor (4.1a -DN3).

Buradaki Türklere ilginç gelecek içeriklerle yapılandırıldığında internet gazetesi projenin başarısında önemli rol oynayabilir (4.1a -DN8).

Uzaktan öğretim için doğacak talep konusunda şu anda sayı tahmin bile edilemez (4.1a -AK3).

İnternette web tabanlı online bir site hazırlansa, takım kaynaklar gönderilse kullanım (4.1a -BL2).

Ticaret yaptığım için çok zamanım yok kısıtlı zamanım var, internetten öğrenirim veya DVD'lerden öğrenebilirim, dinleyerek dil öğrenmek için kulaklıklarla öğrenebiliriz (4.1a -BL5).

Belçikalı öğrencilerimize çoklu eğitim ortamları dediğimiz multi medya, DVD, VCD,, internet, internetin bir takım alt ortamları, çeşitli videolar, basılı materyaller etkili olur (4.1a -BL6-11).

Şimdi uzaktan eğitiminde dil öğretimi çok önemli, internet vasıtasıyla bilgisayar ağı ile bu iş çok kolay olabilir (4.1a -BL22).

Buradaki gençlerin internete olan ilgisi çok hatta aşırı. Daha çok chat ve mesenger (4.1a -HL4).

Ana dili Türkçe olarak da yabancı dil Türkçe olarak da çok çalışma yapıldı. Bunlar elden geçirilerek program düzeyinden hareketle ve yeni teknolojiler için içine katılarak yeni düzenlemeler yapılabilir (4.1a -HL9).

Televizyon ve web hemen hemen tüm ailelere ulaşmayı sağlayabilir. Okullarla bunu yapamıyorsunuz ama internetle yapılabilir (4.1a-İN16).

Çocuklar teknolojiye yatkınlar ve teknolojiyle eğitim daha etkili olur. Örneğin internet (4.1a -İN22).

Yetişkin eğitiminde, Türkçe eğitiminde uzaktan eğitim çok yararlı olacaktır (4.1a -FR8).

Çocuğa dersin ki ‘Oğlum hadi bilgisayardan bir iki saat sen şu Türkçe derslere bir bak, soru cevapla veya bir gir bakalım ne varmış, ne kültürel veya ne gibi aktiviteler varmış.’ Eğlenceli şeyler olursa çocukların da ilgisini çekebilir. Sadece ders olduğu vakit çocuk da sıkılır çünkü (4.1-NR10-11).

İletişim araçlarının içinde Türk televizyon kanallarının özel bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözlerde de görüleceği gibi televizyon kanalları ana dille olan bağın sürmesinde de etkili kabul edilmektedir:

Türkçe konusunda en büyük yardımcıları uydudan aldıkları Türk televizyon kanallarının yayınları. Biraz pahalı olmasına rağmen alınabiliyor ve o ilgi hâlâ sürüyor Türkiye’ye karşı. NTV izliyorlar, ATV izliyorlar, dizileri biliyorlar (4.1b-NR1-5).

Ancak son yıllarda televizyonların ve uydu yayınlarının artmasıyla ilkokul çağındaki öğrencilerin Türkçelerinde gözle görülür bir iyileşme var. Bu Türkçe açısından bir avantaj (4.1b -BL17).

Şu an hemen her evde Türkçe kanallar izleniyor (4.1b-BL18-20).

Buradaki Türklerin Türkçeden uzaklaşmalarını sağlayan Türkiye’deki televizyon yayınlarının çanak antenlerle burada izlenmesi oldu (4.1b -AK2).

5. Türkçe Dersleri

Ana dili Türkçe derslerinin uygulanması konusunda ülkelere hatta aynı ülke içinde eyaletlere, şehirlere göre farklılıklar vardır. Ancak başarılı bir uygulamadan söz edildiğine rastlanamamıştır. Kırk yıldır yurt dışında yaşayan bir katılımcının da söylediği gibi “Milli Eğitim Bakanlığının görevlendirdiği Türk Kültürü öğretmenleri ile 2 saat, 3 saat okul dışı, çarşamba günü dernek köşesinde 2 saatlik dersle ne öğretilir bu çocuklara, hiçbir şey öğretilemez.” Bu başarısızlığın başlıca nedenleri olarak; öğretmenlerin yetersizliği, ders malzemelerinin yetersizliği, organize olma becerisinin yetersizliği, bulunan ülkenin derslere olumsuz bakışı, ailelerin ilgisizliği gösterilmektedir.

Öğretmenlerin yetersizliği: Türkçe derslerini vermek üzere Türk Milli Eğitim Bakanlığından görevlendirilenler ve yerinden atamayla görevlendirilenler olmak üzere iki grup öğretmenden söz edilebilir. Öğretmenlerin yetersizliği ile ilgili olarak ileri sürülen görüşler şöyledir:

Türk Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Türk kültür dersleri veren öğretmenlerimiz var ama bu öğretmenlerimiz de sınırlı bir kapasitede çalış-

şıyorlar. Türkiye'deki eğitim seviyesi ile Avrupa'daki eğitim seviyesi arasında büyük farklılıklar var (5.1a-BL22).

Hollanda'daki öğretmenlerin %50'si eğitim kökenli değil... Bugüne kadar Hollanda'da ders veren öğretmenlerle veli cephesinin iyi olduğu hiçbir yer görmedim (5.1a-HL6).

Türkiye'den gelen Türkçe öğretimi yapan 220 öğretmen var. Daha önceden çok kötü idi. Gelenler Fransızca bilmiyor, çocuklarla iletişim kuramadılar (5.1a-FR9).

Milli Eğitim Bakanlığının gönderdiği öğretmenler yeterli olmuyor. Okullarda verilen eğitim de yeterli değil. Haftada 3-4 saat eğitim az (5.1a-İN5).

Öğretmen değiller esasında. Milli Eğitimden gelme falan değil burada çoğu okumuş gidiyor, ben Türkçe öğretmeni olmak istiyorum diye. Herhangi bir sertifika falan almıyorlar (5.1a-NR6-7).

Ders malzemelerinin yetersizliği: Türkçe derslerinde kullanılan malzemeler, Türkiye'den gönderilen malzemeler ve Avrupa ülkelerinde hazırlanan malzemeler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ders malzemelerine yönelik eleştiriler; iyi malzeme azlığı, metot sıkıntısı ve yeni teknolojileri kullanan malzemelerin olmaması üzerinedir:

Çok ciddi bir malzeme ve metot sıkıntısı var (5.2a-FR5).

Türkiye'den gelen öğretmenlerin getirdikleri kitaplardaki olaylar buranın gerçeği değiller. Oysa hazırlanacak malzeme buradaki çocukların hayatlarına hitap etmeli. Yoksa dersler eziyete dönüşüyor (5.2a-FR9).

Burada okullarda kullandığımız kitaplarda ve öğrencilere öğrettiğimiz kitaplardaki bilgiler günlük yaşamda kullanılmayan bilgilerdir (5.2a-DN9).

Türkçe eğitimin organizasyonunda büyük hatalar var. Öğretmen arkadaşlarımız eksiklerle geliyorlar. Okul idaresi ile iletişim kuramıyorlar (5.2a-BL13).

Bu alanda bir şeyler yapılması gerekiyor. Diğer dillere bakın onlarca metot var. Türkçede büyük eksik var (5.2a-HL8).

Öğretmen ve materyal sıkıntısı var. İngilizlerden hafta sonu eğitimi için okulu kiraladıkları zaman yalnızca binayı veriyorlar. Eğitim malzemesine bilgisayar internet erişimi, laboratuvar vb. erişime izin vermiyorlar (5.2a-İN3).

Hafta sonunda yapılan Türk okullarındaki eğitimlerde ise sistemli olmama sorunu var. Bu okullarda işler gönüllülük üzerine kurulduğu için kişilerin talepleri, bunların karşılanması ve sorgulanması çok iyi yapılamıyor (5.2a-IN11).

Organize olma becerisinin yetersizliği: Türkler arasında ortak sorunlar için birlikte hareket etme alışkanlığının gelişmediği sık dile getirilen bir konudur. Bu durum, Türkçe derslerinin programlardan çıkarılarak organize olma işinin velilere bırakılmasından sonra yaşanan karışıklığa da neden olmuştur:

Danimarka'da Türkler ve Türk dernekleri arasında iletişim ve bağ yok. Organize olamıyoruz (5.3a-DN1).

Türkçesini geliştirecek ve kaliteleştirecek bir faaliyet yok veya faaliyet olmamasının sebebi de o toplum tarafından bir müracaat yok. Okul kısmına bakıyorsun bir tane Türk teşvik okulu var o da belirli bir grubun elinde (5.3a-BL22).

Hollanda makamları da velilerin Türkçe öğretimine destek çıkmasını istiyorlar. Belediyeler bu konuda yetkilidir. Diyorlar ki proje getirsinler bana destek vereyim. Burada Kürtçe eğitimi için destek istenmiş, belediyeler destek vermiş çünkü yasal bir hak sonuçta (5.3a-HL1-2).

Türkçe derslerine verilen ödeneğin kaldırılmasından sonra 5-6 yerde ayrı ayrı gruplar oluştu. Tam bir organizasyondan söz edilemez (5.3a-HL6).

Burada 60.000 Türk çocuğu var biz ancak 1000 tanesine ulaşabildik (5.3a-HL7).

Ana dil eğitimi kaldırılınca bir ihtiyaç doğdu Türkçe öğretimi ile ilgili. Bu ihtiyacı da siyasi yönü olan birkaç grup üstlenmeye çalışmakta (5.3a-DN18).

Her ne kadar bazı çocuklar burada Türkçe dersi alsalar da bu yeterli değil; hem bazı okullarda ne Türkçe dersi var ne öğretmen var (5.3a-AB1).

Bu konuda, Fransız bir Fransızca öğretmenin tespiti de kayda değer bulunmuştur:

Türkçe eğitimi organizasyondan çok uzak. Örneğin Yunanistan, Yunanca öğretimi konusunda çok daha örgütlü ve etkili çalışıyor (5.3a-FR3).

Avrupa ülkelerinin Türkçe derslerine olumsuz bakışı: Araştırmanın yapıldığı dönemde, daha önce ders programlarına dâhil olan “yabancı çocuklar için ana dili ve kültürü dersleri”, bazı hükümet ve yerel yönetimler

tarafından ekonomik gerekçelere dayanarak programlardan çıkarılmış ya da kısıtlamalara gidilmiş, dersler için verilen ödenekler kaldırılmış ancak velilerin yapacağı organizasyonlara destek sağlanabileceği bildirilmiştir. Türkler arasında büyük tepki ile karşılanan bu durum kayıtlara da yansımıştır:

Vatandaşların ve Belçikalıların yaklaşımı bizim Türkçe dersleri için belirleyici oluyor. Türkçeyi entegrasyonu önleyici bir unsur olarak görüyorlar. Burada iki tane Eğitim Bakanlığı var. Yabancı işçilerin dilleri ile ilgili eğitim bölümü kapatıldı. Burada belli bölgelerde bir anlamda dil soykırımı var. Ders verdiğimiz okullarda Türkçe dersleri kaldırılıyor, kapatılıyor (5.4a-BL6-11).

Bir de Belçika'nın söndürme politikası dediğimiz bir politikası var. Türkçe eğitimi tamamen okullardan kaldırma gibi programı var. Öğretmenlerimizin sayısı azaldı (5.4a-BL18-20).

Okullarda OALT adı altında verilen ana dili derslerine verilen ödenek 2004 yılından itibaren kaldırıldı. Hükümet ana vatanla bağları kesmek istiyor. Şimdi 24 saat bu mesajı işliyor. Özellikle din ve dil konusunu önemli görüyor ve bağlantıları kesmek istiyor (5.4a-HL1-2).

Hollanda'da 1 Ağustos 2004'e kadar Türkçe dersleri, temel eğitimde devletin desteğinde ve okullarda veriliyordu. Yeni hükümet, politik değerlendirmelerden yola çıkarak bu desteği kaldırdı (5.4a-HL3).

Burada Hollandacayı öğrenmek problem değil, burada olduktan sonra nasıl olsa öğrenirler. Politik oyunlar var (5.4a-HL7).

Almanlar Türkçe derslerini kaldırmaya çalışıyorlar (5.4a-AK2).

Aslında burada yaşıyorsanız Türkçe ne gerek var gibi bir mantık var Danimarka hükümetinde (5.4a-DN3).

Türkçe ana dil eğitimi şu anda küçük yaş grubundaki çocuklara yapılıyor burada. Ama bu kurs bizim kendi çabalarımızla yapılıyor, öğretmenin parasını bizim cemaatimiz karşılıyor. Danimarka hükümetinin bir desteği yok (5.4a-DN6).

Türkçe eğitimi yasaklamakla Danimarka hükümeti asimile yolunu seçti (5.4a-DN10).

1986 yılında Danimarka'da Türklere ana dil eğitimi verilmeye başlandı. 1-2 yıl önce de ana dil eğitimi yasaklandı (5.4a-DN20).

Bir de Norveçlilerin özellikle bizim okulun müdürünün de takıntıları var. Eğer Norveççeyi biliyorsa Türkçeyi göz ardı edebiliriz diye düşünüyorlar (5.4a-NR6-7).

25 sene önce ana dili öğretmeni olarak işe başladım. Sonra ismimiz değişti çift dilli öğretmen olduk. Çünkü ana dille eğitimi kaldırdılar. Ana dil eğitimi vermiyoruz, direkt ana dilini kullanarak çocuğu eğitmeye çalışıyoruz (5.4a-NR13-17).

İlköğretim düzeyinde Türkiye'den gelen öğretmenler için Fransa'nın kanaati, Türklerin Fransa'ya entegrasyonunu engellediği yönünde. Dolayısıyla Fransa'nın hedefi Fransa'da yaşayan 2. nesilden Türkçe öğretmeni ve imam yetiştirerek bu işi Türk hükümetinin kontrolünden almak (5.4a-FR5).

Bazı hükümet ve yerel yönetimlerin, Türkçe derslerini ekonomik gerekçelere dayanarak programlardan çıkarması ya da kısıtlamalara gitmesi, ana dilinin var olmanın bir simgesi olduğu duygusunu şu sözlerde olduğu gibi körüklerken;

Velilerin kendi dilinden konuştuğunuz zaman, var oluş meselesi olarak anlattığınız zaman muazzam bir elektriklenme oluyor. Türkçeyi Avrupa'da var oluş meselesi olarak görmemiz gerekir. Bir insanın dilini kültürünü aldığınız zaman o insanı canavarlaştırıyorsunuz (5.4b-HL7).

tepkilerin bireysel ve küçük gruplardan öteye gidemediği de şu sözlerde vurgulanmaktadır:

Biz ana dili sürdürmek amacıyla bu yasaktan sonra Türk filmlerini buradaki sinemalarda yayınlanması, tiyatro oyunlarının sergilenmesi için çaba sarf ediyoruz kendi imkânlarımızla (5.4c-DN1)).

Buradaki Türk toplumu hiçbir şeye tepki vermez (5.4c-HL9).

Türkçe öğretimini engellenince yetkililerimiz hiçbir tepki göstermedi. Dolayısıyla herhangi bir öğretim ortamı da hazırlamadı bizlerin katılabileceği (5.4c-DN6).

Türkçenin yasaklanmış olması Türkler arasında tepkiyle karşılandı ama bu engeli aşmak için herhangi bir harekette bulunmadılar (5.4c-DN10).

Ailelerin ilgisizliği: Eğitimciler, aileleri, çocuklarının buldukları ülkede yaşadıkları her türlü sorundan sorumlu tutulmaktadır. Ekonomik rahatlığı ön planda tutmalarının, eğitim konularına olan ilgisizliklerinin yanı sıra ana dili yeterliğinin önemi konusunda bilinçli olmadıkları da şu sözlerle vurgulanmaktadır:

Birçok aile için hafta sonu okulları çocuklarını götürüp bıraktıkları ve kendi işlerini halletmek için kullandıkları kreş niteliği taşıyor. Aslında

oraya götürme nedenleri dil öğrenmesi için değil çocuklarını güvenle bırakacakları bir yer olması (5.5a-İN25).

Türkçe derslerinin kaldırılmasındaki en önemli etken velilerin dersleri sahiplenmemesidir, öğretmenlerin de önemli etkisi olmuştur. Birçok okulda 4-5 sınıf açılacak Türk öğrenci var ama veli bilgisiz olduğu için dersi seçen yok (5.5a-HL5).

Burada veliler okul çalışmalarında çok etkilidir. Örneğin okulun %55'i yabancı çocuğudur, en az 4-5 velinin karar oranlarında bulunması gerekir ama ya bir veli bulunur ya da hiç yoktur (5.5a-HL6).

Türkçe öğrenme isteğinin ailede özendirilmesi gerekir. Ama evde o desteği görmüyor. Evde dil öğrenmesi gerektiği fikrini görmüyor (5.5a-NR13-17).

Türkçe dersleri konusunda yaşanan bütün bu olumsuzluklarda 1, 2 ve 3. kuşakta ana dili bilincinin gelişmemiş olmasının önemli etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Kayıtlardaki şu sözler bu durumu daha net ortaya koymaktadır:

Anavatanından çok uzakta olma, duygusal bir ortamda bulunmanın yarattığı stres ve duygusal psikolojik nedenler insanları dini motiflere doğru daha fazla sürüklüyor. Burada dinimizi kaybederiz korkusu fazla egemen olduğu için dilimizi kaybederiz endişesi de yok (5.5b-BL3).

İnsanın kendisi o sorunun farkına varmazsa onun için bu sorun olmayabilir. Türkçe konuşmıyor olmak bir sorun değil hatta unutsak da bir şey olmaz diyebilirler (5.5b-BL6-11).

Aileler bütçelerinden para ayırmaya çok da hazır değil ancak bilinçlendirilirse durum değişebilir (5.5b-İN21).

Velilerin bilinçlendirilmesi ve sivil toplum örgütlerinin teşvik edilmesi önemli (5.5b-HL19).

6. Türkiye'ye Geri Dönme Düşüncesi

1. ve 2. kuşak için geri dönme düşüncesi her zaman var olmakla birlikte buldukları ülkede sosyal hakların Türkiye'den daha iyi olması nedeniyle uygulamaya geçirilmesi oldukça zordur:

Türkiye'de eğitim ve sağlık şartları buradaki gibi değil, biz burada çok rahat alıştık (6.1a-BL-5).

Geri dönme... Bu öyle bir şey ki hayır deme cesaretini gösteremiyoruz.... Geri dönmemiz mümkün değil (6.1a-BL14).

3. kuşak için de öncelikle iyi Türkçe bilmemeleri nedeniyle geri dönme düşüncesi oldukça uzaktır. 1. kuşağın Türkiye'den Avrupa ülkelerine göçü söz

konusu iken geri dönüş hâlinde, zaten göçmenliğin sorunlarını yaşamakta olan 3. kuşağın bir de Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye göçü söz konusu olacaktır:

Türkiye'ye gittiklerinde Türkçe bilmedikleri için Fransızca konuşacak adam arıyorlar (6.1b-BL4).

Almanya'da benim bir kız kardeşim var çocuğu Türkçe bilmiyor. 15 yaşında oğlan izine geliyor çocuk utanıyor (6.1b-NR8).

1, 2 ve 3. kuşağın geri dönüşe sıcak bakmamasına karşılık, bazı ülkelerdeki Türkler arasında geri dönüşün, son yıllarda eğitilmiş kesimde arttığı yetkililer tarafından vurgulanmaktadır:

Son yıllarda Hollanda'daki Türkler arasında geriye dönüş hızla artmaktadır. Bunun nedeni Hollanda hükümetinin yabancılara yönelik, özelden Türklere yönelik tavırlarıdır. Bunun daha da artacağını düşünüyoruz. Geriye dönüşte özellikle okumuş Türklerin olması enteresandır (6.1c-HL1-2).

Hollanda'dan Türkiye'ye ciddi anlamda bir akademisyen göçü var. Bunlar hiç Türkçe eğitimi de görmemiş, anne babasından öğrendiği kadar (6.1c-HL7).

Geçenlerde bir milletvekilimiz Erasmus Üniversitesinde 300 Türk öğrenciye 'Geri döner misiniz?' diye sormuş. %90'ı el kaldırmış. Hollandalılar buna çok şaşkırdılar (6.1c-HL9).

Sonuç

Günümüzde Avrupa ülkelerinde 1960'lı yıllarda giden 1. kuşak; 1. kuşağın Avrupa ülkelerinde doğan ya da aile birleşmesi veya evlilikler yoluyla Türkiye'den götördükleri 2. kuşak; 2. kuşağın çocukları olan 3. kuşak olmak üzere genel olarak 3 kuşaktan söz etmek mümkündür. Söz konusu kuşakların özellikleri ve Türkçe ile bağlantıları şöyle özetlenebilir:

1. kuşak, para kazanmak amacıyla Avrupa ülkelerine giden, başlangıçta geri dönme düşüncesinde olan kuşaktır. Ancak aile birleşmesi hakkının tanınmasından sonra ekonomik ve sosyal rahatlığın da söz konusu olması üzerine çalıştığı ülkeye yerleşmiştir. 1. kuşak Türklerin çoğu, yaşadıkları ülkenin dilini iyi bilmedikleri için Avrupa'da ama Avrupa'dan kopuk bir yaşam sürdürmektedir. Bu nedenle aile içinde ve yakın çevresinde gittiği yöreden götürdüğü Türkçeyi yeterli görmekte, Türkçesini geliştirmeyi de düşünmemektedir.

2. kuşak, Avrupa ülkelerinde doğmuş ya da aile birleşmesi veya evlilikler nedeniyle Avrupa ülkelerine gitmiştir. İçlerinde eğitimlerinin tamamını bulunduğu ülkede tamamlayanlar olduğu gibi; bir kısmını veya tamamını Türkiye'de tamamlayanlar da vardır. Eğitim ve iş sorunlarıyla ilk karşılaşan grup

olan bu kuşak, 1. ve 3 kuşak arasındaki sorunların yanı sıra çocuklarının eğitim ve iş sorunlarıyla da yüz yüzedir. Avrupa ülkelerinde verilen Ana dili Türkçe dersinin, sorunlarını yaşayarak öğrenen bu kuşak, kendilerinin ve çocuklarının Türkçe yetersizliğinin, bu yetersizliğin buldukları ülkenin dilinin iyi öğrenilememesine olan etkisinin farkındadır.

3. kuşak, buldukları ülkede doğan, orada eğitim gören, daha çok buldukları ülkenin kültürüne yakın olan kuşaktır. Türkçelerini geliştirmeyi gereksiz görmektedirler. Araştırmalarımız sırasında, 3. kuşak Türk genç ve çocuklarının hiçbir cümleyi Türkçe başlayıp Türkçe bitirdiği görülemez. Konuşmanın daha başında anne babalarından, buldukları ülkenin dilinde yardım isteyen veya konuşmaya İngilizce devam etmek isteyen örneklere rastlanmıştır. Bunda en önemli etken genç ve çocukların, eğitim dilinin buldukları ülkenin dili olması, Türkçe eğitiminin aile ve yakın çevre ile sınırlı kalmasıdır. Çocukların aile içinde aldıkları Türkçe ve Türk kültürü eğitimi de en fazla o ailenin sahip olduğu kültür kadar olmaktadır (Türkdoğan 1984: 107-108). 3. kuşak olan genç ve çocukların, Türkçeyi iyi bilmedikleri için; aile içi iletişim güçlüğü ve kimlik bunalımı başta olmak üzere önemli sorunlar içinde olduğu belirtilmektedir.

Avrupa'daki Türk nüfusun eğitim durumları, 1. kuşağa göre bir yükselme göstermektedir. Ancak bir an önce meslek sahibi olma ve para kazanma ön plana çıktığı için daha çok orta dereceli okullar, meslek okulları tercih edilmektedir.

Türkçe derslerinin, genel olarak, eğitmen, materyal, destek ve organizasyon açısından yeterli olmaması; Türkçe eğitiminde gerek ana dili gerekse yabancı dil olarak kuvvetli bir yapılanmanın oluşturulamamış olması dikkati çekmektedir. Bunlara eklenen organize olma becerisinin yetersizliği, Avrupa ülkelerinin Türkçe derslerine olumsuz bakışı ve ailelerin ilgisizliği gibi sorunlar 2. kuşakta ana dili yeterliğinin oldukça düştüğünü gösterirken; "Türkçelerini yeterli görmeleri ve geliştirmeye gerek duymamaları" gibi bir kanının da Almanya örneğinde olduğu gibi 3. kuşakta, Fransa örneğinde olduğu gibi bütün kuşaklarda oluşmaya başladığı görülmektedir (Tablo 3.1).

Ülkelerin, çok kültürlülük konusunda teori ve uygulamada olumlu yönde gelişmeler sağlamasının ana dili üzerindeki etkisi, İngiltere'de yaşayan Türklerde net bir biçimde görülmektedir. İngiltere'de çok kültürlülük yönünde atılan adımlar, Fransa ve Almanya'dan çok daha ileri boyuttadır. İngiltere'deki tartışmalar, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak genellikle çok kültürlülük yandaşları ile karşıtları arasında değil çok kültürlülüğün farklı uygulamalarını savunanlar arasındadır (Altınbaş 2006: 55). İngiltere'deki göçmenlerin ana dili derslerinin ders programları içine alınması, ülkedeki göçmenlerin dillerini iyi bilen elemana önem verilmesi gibi yaklaşımlar diğer

olumsuzluklara rağmen hem ana dilinin yeterliğinde hem de dil bilincinin kazanılmasında etkili olmuştur. Bunda elbette ülkelerin göçmenlere uygulanan genel politikalarının da önemli etkisi vardır. Örneğin Fransa ve İngiltere aynı zamanlarda göçmen alımına başlamış olmakla birlikte, göç konusunun İngiltere'nin siyasi gündemine girmesi Fransa'dan 10 yıl kadar önce olmuştur. İngiltere'ye yerleşenler kısa sürede vatandaş olmuş ve vatandaşlık haklarından tam anlamıyla faydalanabilmiştir. Fransa'da ise vatandaşlığın kazanılması daha uzun zaman almıştır (Altınbaş 2006: 55). Almanya'nın ise "40 yıldır içlerinde yaşayan göçmenlere ilişkin ne de geleceğe yönelik bir politikalarının henüz oluşmadığı" ülkedeki sorumlular tarafından da dile getirilmektedir.⁵

Bunlara bağlı olarak; Almanya örneğinde olduğu gibi 3. kuşakta Türkçe yeterliğinin artmasının ve Fransa örneğinde olduğu gibi bütün kuşaklarda katılımcıların Türkçelerini yeterli bulmasının nedenlerini, İngiltere'den elde edilen bütün kuşaklardaki yeterli görme oranlarının yüksek olmasının nedenlerinden farklı değerlendirmek gerekmektedir (Tablo 3.1). Almanya'da ve Fransa'da göçmenlerin ana diline yönelik uygulamalar göze alındığında, aslında ana dilinden uzaklaşmanın neden olduğu "yeterli görme", İngiltere'de ise ana dilinde destek görmeyenlerindeki "yeterli görme" söz konusudur.

Genel olarak veriler, eğitim anlamında 1. kuşağa göre daha iyi, Türk televizyon ve gazeteleri aracılığıyla ana diliyle olan bağını sürdüren, teknolojik imkânları kullanmaya yatkın ancak; kuşaktan kuşağa Türkçe yeterliğini kaybeden, Türkçe yetersizliklerinin farkında olan ve bu konuda bireysel olarak, bir eğitim programı ihtiyacı olduğunun farkında olan bir Türk göçmen grubunun oluştuğunu göstermektedir. Ancak bu grup, ana dili engellemelerine karşı sadece tepkisel olarak karşı çıkabilen bir gruptur. Söz konusu grup, kendisi ya da çocukları için, kendi imkânları ile bir yatırım yapmaya; yani para ödeyerek Türkçe öğrenmeye istekli değildir. Türkçenin sürdürülmesi için oluşturulan kimi organizasyonlar, bölgesel veya grupsal olarak kalmaktadır.

Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklerle ilgili olarak yukarıda değinilen sorunların önemli bir bölümü, bir anlamda, Türkiye ve Türk tarafıyla ilgili sorunlardır. Türkçeyi kullanma ortamlarını, sürdürebilme imkânlarını ve koruma bilinçlerini destekleyerek iyileştirme sağlamak mümkündür. Bunların yanı sıra 3. kuşak için ülkelerle işbirliği yapılarak sorunlara çözüm aramak zorunlu görünmektedir. Ancak konunun diğer yüzünde II. Dünya Savaşı sonrasında çok kültürlü, çok dilli, çok dinli ve çok ırklı bir hâle gelen ve son yıllarda tek kültürlülüğe tekrar dönme eğiliminde olan Avrupa ülkeleri vardır. Avrupa ülkelerindeki Türkleri destekleyerek iyileştirme sağlamada, 3. kuşak için ülke-

lerle işbirliği yapmada başarılı olmak bu ülkelerin çok kültürlülüğe yaklaşımına, göçmenlere yönelik politikalarına bağlıdır.

Konuya bu açıdan bakıldığında çözümün gittikçe güçleştiği görülmektedir. 1980'lerin başında gündeme gelen ve 1990'ların başından bu yana belirleyici olan küreselleşme ideolojisi, çok kültürlülük, demokrasi, ayrımcılığın önlenmesi, azınlıkların korunması ve etnik merkezli insan hakları gibi kavramların Batı'dan hareketle bütün dünyada yükselen değerler olarak karşımıza çıkmasının ardından; "Çok kültürlülüğün hayata geçirilmesi yabancı düşmanlığını artırır ve bu da demokrasiyi yıkar." (Altınbaş Akgül 2005: 4), düşüncesinin yaygınlaşması Avrupa ülkelerinde iç politikanın merkezine oturmuş, siyasi amaçlar için de kullanılabilir hâle gelmiştir. Daha önce çok kültürlülük kapsamında, farklılıklar arasında tam bir eşitlikten söz edilen, içindeki göçmenlerin dillerini konuşmasına yönelik herhangi bir kısıtlama yapılmadığı varsayılan Avrupa ülkelerinde, ABD ve Kanada'dakine benzer çok kültürlü ülke modelinin oluşturulmadığı ve son yıllarda çok kültürlülüğün tek kültürlülüğe doğru bir kayışın olduğu gözlenmektedir; bu gelişmenin örneğinin Hollanda Başbakanı Balkenende'nin "Hollanda kültürüne açık olmayan, dili öğrenmeyen farklı kültürdeki insanlarla ilgili soruna özellikle eğileceği" sözlerinde olduğu gibi hükümet politikalarına yansıdığı görülmektedir. Meselenin bir yanında, "yeni azınlıklar" (Altınbaş Akgül-Sezai 2002: 3) olarak adlandırılan göçmenlerin haklarının korunma kaygısı varken, öbür yanında Avrupa ülke yönetimlerinin göçmenlerin ana dillerini sürdürmelerini entegrasyon sorunu olarak görmeleri yatmaktadır. Avrupa ülkelerinde, çok kültürlülük uygulamaları, kültürel bölünmeyi hızlandıracak düşüncesiyle tehdit olarak kabul edilmekte dolayısıyla çok kültürlülük giderek zayıflamaya, tek kültürlülük ya da hâkim kültürlülük ağırlık kazanmaya başlamış görünmektedir (Altınbaş 2006: 58). Azınlık dillerine tepki gösterilmesinin sebebi olan kültürel bölünme endişesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir (Laborde 2001: 717-724). Gelişen yeni durumun ilk hareketleri de göçmenlerin ana dili kullanım ortamlarında ve haklarında kendini göstermektedir. Avrupa ülkelerinde, göçmenlerin kültürlerine ve dillerine karşı gelişen yeni anlayışın okullarda, hatta okul bahçelerinde ve sokakta, içinde bulunulan ülkenin dilinden başka bir dil konuşulmasını yasaklayan önlemlerle; başka dillerde yayın yapan televizyon kanallarının yayınlarına konulan yasaklarla; devlet yetkililerinin sert söylemleriyle uygulamaya da geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir.⁶

Göçmenlere buldukları ülkenin dilini ve kültürünü zorla kabul ettirerek asimilasyona girişmenin, bireylerin kişiliklerinde meydana getireceği yıkım göz önüne alındığında, Avrupa ülkelerindeki Türklerin, yaratılan şartlarla, kendiliğinden, bu değişim sürecine sokuldukları gözlenmektedir. Türklerin dış göç sürecinin geçmişinin çok gerilere gitmemesine rağmen, değişimin çok

hızlı gerçekleştiği; grubun çoğunda ekonomik anlamda var olmanın, kültüryüle var olmanın önüne geçtiği görülmektedir.

Avrupa ülkelerindeki genç kuşaklar üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda Türk araştırmacılar tarafından iki genel yaklaşımın olduğu görülmektedir: Birinci yaklaşımı paylaşan araştırmacılar; Abadan-Unat (1976), Doyuran-Kartal (2004), Türkdoğan (1984), Kağıtçıbaşı (1987), Sezgin (1992), Kılıçarslan (1992), Seçmez (1992), ve Güler (1992); 2. ve sonraki kuşaklarda görülen kültürel farklılıkların tehlikeli bir gelişme olduğu üzerinde durmakta ve bu tehlikenin bir an önce önüne geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. İkinci yaklaşımda ise Çağlar (1994), Nedef 1996), Kaya (1997); 2. kuşak ve sonraki Türklerin hem yaşadıkları ülkenin hem de Türk kültüründen parçalar taşıdıklarına ve melez kimlikler geliştirdiklerine dikkat çekmekte ve bunun aslında korkulacak bir gelişme olmadığını belirtmektedirler. Bu görüşleri ele alan Yalçın “1970’lerin sonunda iddia edildiği gibi iki dilin karışık kullanımı nedeniyle, Türkçenin birkaç yıl içinde yok olacağı şeklindeki öngörünün doğru çıkmadığını, entegrasyon ve çok kültürcülük söylemleri ile de gerçeğin tam tersine işlediğini” ileri sürer (2002: 45-60). Yalçın, son yıllarda yapılan araştırmalardan yola çıkarak Yabancı ülkelerde yaşayan 2. ve sonraki kuşak Türk gençlerinin iki dili karışık kullanmalarının devam ettiğini ve durumun Türklük bilinçlerinin yok olacağı anlamına gelmemesi gerektiğini; tam tersine iyi kullanılması durumunda getirilerinin fazla olacağını savunmakla birlikte (2002: 11) Avrupa ülkelerindeki Türklerle ilgili gelişmenin, demokratik oldukları savunulsa bile kültürel farklılıklara bakışta hoşgörü eksikliği taşıyan Avrupa ülkelerinin, yabancı düşmanlığını nasıl çözümleneceği konusu ile bağlantılı olduğunu da belirtmektedir (2002: 13).

Bu çalışmada elde ettiğimiz sonuçlar ise yukarıdaki yaklaşımlardan birincisini desteklemektedir. Araştırma sonuçları, Türklerin mevcut özellikleri ile kısa bir süre içinde Avrupa ülkelerinde gelişen sosyal ve ekonomik tablo değişikliğine; çok kültürlülüğün tek kültürlülüğe kayış uygulamalarına; dilsel farklılaşmanın iletişimdeki entegrasyonu azalttığı, bu ülkelerde eğitim seviyesini düşürdüğü, gelişmeyi zorlaştırdığı görüşlerinin giderek yaygınlaşmasına ve bunlardan kaynaklanan yaptırımlara karşı duramayacağını göstermektedir. Avrupa ülkelerinde bulunan Türklerin, Türkçeyi kullanma ortamları, sürdürülebilirlik imkânları ve koruma bilinçleri ivedilikle başlatılacak çalışmalarla iyileştirilebilir bir özellik göstermekle birlikte Avrupa ülkelerinde oluşan yeni anlayışın kabul görmesi hâlinde; 3. kuşakla birlikte belirginleşen Türkçe kullanma ortamları daha da azalacak, Türkçe yeterlikleri düşecek, ana dilinden ve kültüründen kopuş hızlanacaktır. Çoğunlukla aile içinde kullanılan dil, eğitimde ve diğer kamusal alanlarda kullanılmadığı için çocuklara geçerken orijinalliğini kaybedecek; 3. kuşakla birlikte kullanımda daha etkin olan dil,

ana dili hâline gelecek, orijinal ana dili giderek kaybolacaktır. Yapılan araştırmalara göre bu kayboluş, dili diğer değişimlerin lokomotifleri olarak gören “örtülü asimilasyon”un bir sonucudur (Vatandaş 2002: 237).

Neler yapılabilir?

1. Merkezler kurularak Avrupa ülkelerindeki Türklerin tam sayısı; yaş, meslek, eğitim durumu gibi bilgiler, istatistikler oluşturulmalı ve güncellenmeli,
2. Avrupa ülkelerindeki Türklerle ilgili çeşitli kurum ve dernek çalışanları, kanaat önderleri, sivil toplum örgütleri görevlileri ve Türkçe öğretmenleri ile işbirliğine gidilmeli; velilerin ana dili eğitimi konusunda bilinçlendirilmesi çalışmalarına destek verilmeli,
3. Ana dilinden kopmanın veya diller arasında bocalamanın, bireyin kimlik gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri konusunda bilimsel araştırmalar yapılmalı,
4. Uluslararası göç ve ana dili örgütleri ile işbirliği yapılarak konunun gündemde tutulmasına ve çözüm önerileri geliştirilmesine imkân sağlanmalı,
5. 1 ve 2. kuşakta yaygın bir biçimde dile getirilen “Türk Hükümeti bizimle ilgilenmiyor, Türk araştırmacılar bizi araştırmaları için kullanıyor ama çözüm gelmiyor.” görüşünün önüne geçebilmek için çözüme yönelik çalışmalar teşvik edilmeli,
6. 3. kuşakta yaygın bir biçimde görülen dilinden ve kültüründen uzaklaşma, utanma duygusunun önüne geçebilmek için ilgili alanlarla işbirliği yapılmalı,
7. Ana dili Türkçe derslerinin, ders programları içinde ve daha verimli bir biçimde yer alması için girişimlerde bulunulmalı,
8. Ana dili dersleri için yapılacak organizasyonlara destek vereceğini açıklayan belediyeler ile velilerin iletişime geçmesi teşvik edilmeli,
9. Türkçe dersi malzemeleri öğrencilerin ilgi ve beklentilerine uygun olarak hazırlanmalı,
10. Çocuk ve gençlerin bilgisayara ve internete olan ilgileri; Türkçe öğretimi programları, Türkçe hazırlanmış oyunlar ve websiteleri ile değerlendirilmeli,
11. Avrupa ülkelerinde, Türkiye’den giden tiyatro oyunları, filimler, çeşitli gösteriler ve özellikle kitap sergileri daha sık yer almalı,
12. Televizyon kanallarında Avrupa ülkelerindeki Türklere yönelik kültür programları hazırlanmalı.

Açıklamalar

1. Avrupa'da Türkçe, Proje No: 050735, Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 1720. Eskişehir 2007.

Yard. Doç.Dr. Hülya Pilancı, projede Türk Dili Koordinatörü olarak görev yapmıştır.

2. Almanya'daki yabancı nüfusu: 7.334.765, Türk nüfusu: 1.877.661

Kaynak: www.musavirlikler.gov.tr/upload/D/Notlar/TurkNufus.doc

3. www.tsp.anadolu.edu.tr, Yard. Doç.Dr. Hülya Pilancı, TSP'de içerik oluşturma ve uygulama sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

4. www.elbep.anadolu.edu.tr, Eliminating Language Barriers in European Prisons through Open and Distance Education Technology, 134295-TR-2007-GRUNDTVIG-GMP, Yard. Doç.Dr. Hülya Pilancı, projede Türkçe Koordinatörü olarak görev yapmaktadır.

5. “‘Almanya'nın bu ülkede 40 yıldır yaşamakta olan göçmenlere ilişkin ne geçmişte ve ne de geleceğe yönelik oluşmuş bir politikaları henüz yok. Bırakın böyle bir politikayı veya tasarımı, bu insanların hangi isimle tanımlanacağını bile biz bilmiyoruz. Bunlara göçmen mi yabancı mı misafir işçi mi azınlık mı ne diyeceğimize henüz karar vermiş değiliz.’ Bu sözler Berlin Senatosunun 19 yıldır yabancılardan sorumlu görevlisi Bayan Barbara John'a ait.”

Kaynak: Alman Hükümetlerinin Türk Kuruluşlarına Bakışı

www.keskin.de/zur_person/veroeffentlichung/veroeffentlichungen/307154.html

6. Türkiye, Hollanda'daki dil sınırlaması girişimine tepkili “Türkiye, Avrupa'da Türklere ve Müslümanlara yönelik ayrımcı faaliyetlerle ilgili girişimlerde bulunuyor. ‘Vicdan testi’ ile ilgili olarak Almanya nezdinde girişimlerini sürdüren Ankara, ‘Sokakta Hollandaca dışında bir dilin konuşulması yasaklansın.’ sözlerine de tepki gösterdi. Rotterdam Belediyesinin sokakta sadece Flemenkçe konuşulmasını ön-gören davranış rehberinin ve bunu destekleyen Hollanda Entegrasyon Bakanı Rita Verdonk'un sözlerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve temel insan hak-ları ile bağdaşmadığını ileten Ankara, ‘Bu, hükümetin görüşü değil, belediyelerin bir çalışması. Bu görüş ülke içinde de tepki gördü.’ karşılığını aldı.” www.tumgazeteler.com/?a=1318691

Türkçenin Son Kalesi Yıkılıyor “40 yıla yakın süren Hilversum Radyosu Türkçe yayınları eylül ayından itibaren bütünüyle yayından kaldırılıyor.” www.iot.nl/sozhakki/sozhakki88a.pdf

Danimarka radyosu Türkçe yayını kesiyor “Danimarka'da Türkçe yayınlanan ‘Haber’ gazetesinin Danimarka Radyosu kaynaklı haberine göre, Danimarka Radyosu Türkçe de dahil altı göçmen dilinde yaptığı yayınları durduracağını açıkladı.” arsiv.sabah.com.tr/2005/09/11/siy107.html

Avrupa'da Türkçenin Kısılan Sesleri “İsveç ve Fransa dışında, Danimarka ve Norveç'teki Türkçe yayınlar çok daha önce susmuştu.” www.medyaz.org/yazi/avrupa-da-turkce-nin-kisilan-sesleri

Kaynaklar

- Abadan-Unat, Nermin (1976). "Turkish Workers in Europe 1960-1975". *Turkish Workers in Europe 1960-1975*. Leiden: E.J. Brill. 1-44.
- Altınbaş Akgül, Deniz-Sezai ve Semra Rana (2002). "Almanya'nın Asimilasyonist Politikaları ve Entegrasyon Anlayışı". *Stratejik Analiz* 3(28): 3-24.
- Altınbaş Akgül, Deniz (21 Mart 2005). "Avrupa'da Çokkültürlülüğün "Modası" Geçiyor". *Avrupa Arşivi* /5 (2005). www.asam.org.tr/tr
- Altınbaş, Deniz (2006). "Avrupa ve Çok Kültürlülük: Fransa Örneği". *Stratejik Analiz* 7(78): 52-61.
- Cresswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning. Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Upper Saddle River. NJ: Pearson Education.
- Çağlar, Ayşe (1994). *German Turks in Berlin: Migration and Their Quest For Social Mobility*. Ph.D. Thesis. Montreal: McGill University. Department of Anthropology.
- Doyuran-Kartal, Bilhan (2004). "Federal Alman Eğitim Sisteminde Türk Göçmen Çocuklarının Anadil Öğrenme Zorlukları ve Yurtdışı Anadil Öğretmenliği Programının Gerekliliği". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası IV. Dil, Yazın ve Değişim Sempozyumu Bildirileri*. Çanakkale. 491-503.
- European Communities (2006). *Population: Non-national populations in the EU Member States*. www.epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-06-008/EN/KS-NK-06-008-EN.PDF
- Güler, Kemal (1992). "Anadilin Önemi ve Milli Kimlik". *Batı Avrupa Türkleri: F. Almanya'da 30. Yıl*. Ankara: Avrupa Türk-İslam Birliği Yay. 109-118.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1987). "Alienation of the Outsider: The Plight of Migrants". *International Migration XXV* (2): 195- 210.
- Kaya, Ayhan (1997). *Constructing Diasporas: Turkish Hip-Hop Youth in Berlin*. Ph.D. Thesis. Kempen: Warwick University.
- Kılıçarslan, Ayten (1992). "F. Almanya'da Türk Kadınları". *Batı Avrupa Türkleri: F. Almanya'da 30. Yıl*. Ankara: Avrupa Türk-İslam Birliği Yay. 55-70.
- Laborde, Cecile (2001). "The Cultur(s) of the Republic, Nationalism and Multiculturalism In French Republican Thought". *Political Theory*. C. 29. No. 5, 717.
- Necf, Mehmet Ümit (1996). *Ethnic Identity and Language Shift Among Young Turks in Denmark*. Ph.D. Thesis. Denmark: Odense University. Center for Contemporary Middle East Studies.
- Seçmez, Osman (1992). "Gençlik Meselemiz". *Batı Avrupa Türkleri: F. Almanya'da 30. Yıl*. Ankara: Avrupa Türk-İslam Birliği Yay. 71-80.

- Sezgin, Osman (1992). “Avrupa’daki Türk İşçileri ve Çocuklarının Eğitimi”. *Batı Avrupa Türkleri: F. Almanya’da 30. Yıl*. Ankara: Avrupa Türk-İslam Birliği Yay. 47-54.
- Strauss A.- Corbin J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques for Developing Grounded*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Türkdoğan, Orhan (1984). *İkinci Neslin Dramı: Avrupa’daki İşçilerimiz ve Çocukları*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- Vatandaş, Celalettin (2002). *Çokkültürlülük*. Değişim Yayınları.
- www.musavirlikler.gov.tr/upload/D/Notlar/TurkNufus.doc, (20.07.2008).
- www.medyaz.org/yazi/avrupa-da-turkce-nin-kisilan-sesleri, (21.07.2008).
- www.keskin.de/zur_person/veroeffentlichung/veroeffentlichungen/307154.html, (22.07.2008).
- www.elbep.anadolu.edu.tr, (30.01.2009).
- www.tsp.anadolu.edu.tr, (30.01.2009).
- www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/AnadolununSesi/165/T8.htm, (30.01.2009).
- www.tumgazeteler.com/?a=1318691, (30.01.2009).
- www.iot.nl/sozhakki/sozhakki88a.pdf, (30.01.2009).
- www.arsiv.sabah.com.tr/2005/09/11/siy107.html, (30.01.2009).
- Yalçın, Cemal (2002). “Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye’den Batı Avrupa Ülkelerine Göç”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (1): 11, 13, 45-60.

Turkish Spoken by Turks in European Countries: Usage Environment, Sustainability Possibilities and Preservation Awareness

Hülya Pilancı*

Abstract: The social functions of one's native language have gained great importance especially for countries where multiculturalism caused by emigration is a defining characteristic. Native language, which is regarded as a symbol of existence by the emigrants, is often perceived by the majority as a threat to national values and social harmony.

Turks form one of the biggest emigrant groups in Europe (approximately 4 million). In the light of data gathered from research, this study discusses the characteristics of Turks that will enable them to conserve and support their native language in the newly developing environment in Europe.

Key Words: Language, native language, international immigration, Turkish, Turkish in Europe.

---

* Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature / ESKİŞEHİR
hpilanci@anadolu.edu.tr

Турецкий язык в европейских странах: среда использования, возможности развития и необходимость сохранения

Хулья Пиланджи*

Резюме: Социальные функции родного языка на сегодняшний день приобретают большую значимость для стран, население которых имеют культурные различия и включают эмигрантов. Замечено, что выдвигаются взгляды о том, что родной язык как символ существования эмигрантов, является угрозой национальным ценностям и общественной гармонии проживающего большинства. На территории европейских стран проживает 4 миллиона турков, которые формируют одну из самых крупных диаспор в Европе. В данной работе, на основе собранных в этом исследовании данных, освещены меры, предпринимаемые турками для сохранения и поддержки родного языка в новой окружающей среде.

Ключевые Слова: Язык, родной язык, международная миграция, Турецкий язык .

---

* университет Анатолу, факультет литературы, кафедра турецкого языка и литературы / Эскишехир
hpilanci@anadolu.edu.tr

Nergisî'nin *Meşâkku'l-Uşşâk*'ında Osmanlı Toplum Hayatından Yansımalar

Bahir Selçuk*

Özet: Sanatlı nesrin klasik edebiyatımızdaki en önemli temsilcisi kabul edilen Nergisî, birbirinden bağımsız on aşk hikâyesini *Meşâkku'l-Uşşâk* adını verdiği eserinde toplamıştır. Yaşanmış olaylardan hareketle yazılmış bu hikâyelerin çoğu, yazarın bulunduğu sosyal çevreye ve yaşadığı döneme aittir. Yazarın gözlem gücünü de gösteren eser, özellikle XVII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatının çeşitli yönlerini realist bir biçimde yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, *Meşâkku'l-Uşşâk*'taki hikâyelerden hareketle dönemin toplum hayatına ilişkin unsurlar tespit edilip incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nergisî, *Meşâkku'l-Uşşâk*, XVII. yüzyıl, Osmanlı, sosyal hayat.

Giriş

Her edebî eser, yazıldığı dönemin siyasî ve sosyal hayatından, devrin zihniyetinden, sanatçının kişiliğinden izler taşır. Çünkü dil malzemesini kullanan ve sanat eseri olma sebebiyle estetik bir gaye güden edebî eser, aynı zamanda “tarihî ve sosyo-kültürel boyutu sebebiyle de sosyal bir fenomendir” (Horata 2004: 443). Fakat bu objektiflik ilkesi göz ardı edilerek Tanzimat'tan itibaren klasik edebiyatımızın sosyal hayattan kopuk ve soyut bir edebiyat olduğu, nesrimizin de -daha çok Batı nesri ile mukayese edilerek- çok geri planda kaldığı iddiası, çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Hayattan kopuk olduğu iddia edilen klasik edebiyatın, aslında toplumsal hayatın yansıması olduğu (Andrews 2000, Bilkan 2006 vb.), zengin ve köklü bir nesir geleneğinin varlığı (Çaldak 2004, Tulum 2001, Kavruk 1998 vd.), çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur.

Edebî eserlerde toplumsal konulara yöneliş, XVII. yüzyılda artış göstermeye başlar. Osmanlı'nın olumsuzluklar yaşamaya başladığı bu dönemde, sanatçıların çevrelerindeki siyâsî, sosyal ve ekonomik hadiseleri gözlemleyerek eserlerinde işledikleri görülür (Şentürk vd. 2006: 363). Atâyî'nin *Hamse'si*, Nâbî Divanı, Sâbit Divanı (Bilkan 2006: 14-143, Kortantamer 1993: 89-150,151-

---

* Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü / ADIYAMAN
bahirselcuk@gmail.com

192); Nergisî'nin Hamse'si, Veysî'nin Hâbnâme'si (Çaldak 2004, Açıköz 2004: 416) devrin siyâsî ve sosyal hayatını yansıtan önemli eserlerdir.

Klasik nesir geleneğini devam ettiren XVII. Yüzyılda, sanatlı nesrin iki büyük temsilcisi olan Nergisî ve Veysî; muhteva, dil ve üslûp bakımından önceki dönem sanatçılarından ayrılırlar (Açıköz 2004: 415). Sanatlı nesir (süslü nesir/inşâ) denince ilk akla gelen isim, şüphesiz Sinan Paşa ile başlamış olan geleceği zirveye taşıyan, yüzyılın önemli sanatçısı Nergisî'dir (ö. 1044/1635). Tanzimat dönemine kadar nesirde üstat olarak kabul gören Nergisî'nin (Çaldak 2004: XII) Arapça Risale, Horos-nâme, El-Vasfu'l-Kâmil fi-Ahvâli Vezîri'l-Âdil, Münşe'ât (Esâlibü'l-Mekâfîb) adlı eserleri ile edebiyatımızda türünün ilk ve tek örneği olan ve "El-Akvâlü'l-Müselleme fi-Gazâvâti'l-Mesleme, Kânunu'r-Reşâd, Meşâkku'l-Uşşâk, İksir-i Sa'adet (İksir-i Devlet) ve Nihâlistân" adlı eserlerinden oluşan mensur Hamse'si vardır (Çaldak 2006: 560-561).

Nergisî, Hamse'si içerisinde yer alan *Meşâkku'l-Uşşâk*'ı, kadılık yaptığı Elba-san'da kaleme almış, H.1034/M.1625'te Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye sunmuştur (124a). Eser, tercümeleri ile tanınan yazarın, ilk özgün eseri olma bakımından değer taşır (Çaldak 2004: 101). Sanatlı bir dille yazılan *Meşâkku'l-Uşşâk*, Arap ve İran kaynaklı temalar yerine, Osmanlı coğrafyasına ait olayları ve dönemin sosyal hayatını aksettirmesi bakımından orijinallik gösterir. Eserin yurt içinde ve dışındaki kütüphanelerde yirmiden fazla yazma nüshası vardır. *Meşâkku'l-Uşşâk*, Hamse-i Nergisî içinde de üç defa basılmıştır.

Fahriye niteliğindeki altı beyitlik bir manzume ile başlayan eserde, uzunca bir mukaddimenin ardından on hikâye gelmektedir. Hikâyelerin olay örgüsü - sırasıyla- şu şekildedir: 1. *Hikâye*: Osman adlı gence vurulan tüccar Hoca Himmet'in, işini gücünü bırakıp divaneler gibi dolaşması, çektiği sıkıntılar sebebiyle beşerî aşktan ilahî aşka ulaşması (129b). 2. *Hikâye*: Bir âşığın, İstanbul'a giden sevgilisini uğurlamak amacıyla, dondurucu soğuğa rağmen, bir ay boyunca sevdiğine eşlik etmesi, İstanbul sınırına geldiği halde şehre girmeden geri dönmesi (133b). 3. *Hikâye*: Sevdiğinin, Âb-ı Hayât adlı mesire yerinde arkadaşlarıyla eğlendiğini gören Merdâne Halife'nin çaresizlik içinde, kendisini gayet yüksek Keçi Köprüsü'nden suya atması ve bu vesileyle sevgilisinin gönlünü kazanması (135a). 4. *Hikâye*: İranlı şair Riyazî'nin, aşkının gücünü ve sevgilisine sadakatini ispatlamak amacıyla, Şah Melik Köprü'sünden atlayıp canına kıyması (136a). 5. *Hikâye*: Şehre gösteri için gelen cambazlardan birinin çırağına âşık olan riyakâr bir şeyhin, bir yıl onlarla dolaştıktan sonra; cambazların şehirden ayrılmaları üzerine, önceden sevgilisine hediye etmiş olduğu ihramı geri istemesi (137a). 6. *Hikâye*: Halkla iç içe olan yaşlı bir şeyhin, ara sıra uğradığı bir kahvehanedeki genç çırağa okuma yazma öğretmesi, kısa bir zaman sonra bu gence âşık olup dedikodulara sebep olması (138b). 7. *Hikâye*: Bir ciltçi çırağına gönlünü kaptıran âşığın,

kısa bir müddet sevdiğini göremeyince canına kıymak istemesi, sonradan gönülden yakarışları ve duaları sonucu sevgilisini yanına getirtmesi (142a). 8. *Hikâye*: Yaşlılık döneminde, İbrahim Dilkeş adındaki arsız bir gence âşık olan varlıklı ve âlim bir zatın, sevdiğinin şehri terk etmesi üzerine, ayrılık derdiyle yataklara düşüp son nefesinde “ah Dilkeş” diyerek can vermesi (150b). 9. *Hikâye*: Güzelliği ile İstanbul'da şöhret bulmuş olan yeniçeri Ferdî'nin, kendisine âşık olan bir kişiyi mecbur kalıp öldürmesi (153a). 10. *Hikâye*: Ferdî'ye âşık olan bir yeniçeri ağasının, görevini ihmal edip maiyetindeki yeniçerileri başıboş bırakması; aşırı sarhoş bir haldeyken, kendisini çağıran padişahın huzuruna zamanında gidememesi üzerine ölümle cezalandırılması (154b).

Eserdeki on hikâyeden yedisi, ilk kez Nergisî tarafından kaleme alınmıştır. Hatta eserdeki yedinci hikâye, yazarın kendi başından geçen bir aşk macerasıdır (142a). İranlı şair Riyâzî'nin aşkının anlatıldığı hikâye ile Ferdî'ye âşık olan iki kişinin ölümünü anlatan iki hikâye ise orijinallik göstermez. Ferdî'yle ilgili hikâyeler, Âşık Çelebi'nin Meşâîrî'ş-Şu'arâ'sından alınmıştır (Âşık Çelebi 1971: 188a). Ferdî'nin kendisine âşık olan kişiyi öldürdüğü hikâye, Atâyî'nin Sohbetü'l-Ebkâr'ında da geçmektedir (Âtâyî 1999: 254-266).

Nergisî, hikâyelerini çevresinden duyduğu veya bizzat şahit olduğu olaylardan hareket ederek kaleme almıştır. İyi bir gözlem gücüne sahip olan yazar, mahallî unsurları, karakterlerin duygu ve davranışlarını kendisine özgü bir üslûpla yansıtmayı bilmiştir.

Nergisî, hikâyelerinde kurgusal olaylara değil, gerçek hayattan alınmış olaylara yer verdiğini eserin giriş bölümünde belirtir: “hâlât-ı garîbe-i hayret-engizün bi-tarîki't-tesâmu' ev 'alâ vechi'l-muâ'yene karîn-i rütbe-i tahkîk ve rehîn-i derece-i tasdîk olanların bu tarz-ı yârân-pesend üzre sebt-i sahâyıf-ı tertîb idüp (128b-16/18)”. Hikâyelerin hemen hepsinin başında ve sonunda “uhdûse-i mütehakkıku'l-vukû'dandur ki (129b-12)”, “sıhhat-ı vukû'ı mahkeme-i ittifâkda mukayyed-i sicill-i isbât olan (133b-13)” gibi klasik halk hikâyelerine (bk. Güngör 1999: 144) benzer kalıplaşmış ifadelerle yazar, bu “gerçeklik”e işaret eder.

*Meşâkku'l-Uşşâk'*taki hikâyelerin yedisindeki olaylar, yazarın yaşadığı çevrede geçmektedir. Yazar, hikâyelerin başındaki “Hilâl-ı hicce-i sûtûde-hacce-i 'işrîn ü elfde (129b-12), Kâdî-zâde-i ma'hûdun zamân-ı 'âlem-ârâyisinde (135a-16/17), eyyâm-ı 'uhûd-ı sâlifede (153a-9)” gibi ifadelerle olayların tarihlerine göndermede bulunmaktadır. İranlı şair Riyâzî'nin aşkını anlatıldığı hikâyede ve Ferdî mahlaslı kişiye âşık olan kişilerin anlatıldığı iki hikâyede olay zamanı belirtilmez.

Hikâyelerde, Nergisi'nin kadılık yapmış olduğu Saraybosna'nın yanı sıra; İstanbul (129b), Edirne (132a) ve Ankara (132a) şehirlerinin adı geçmektedir. Özellikle Saraybosna'ya ait unsurlar, zengin bir gözlem gücüyle tasvir edilir.

Meşâkku'l-Uşşâk'taki şahıs kadrosu ile klasik şiirimizdeki “âşık, maşûk, rakip” tipleri arasında, bazı benzerlikler vardır: Çile çeken kişinin hep âşık olması, âşıkla maşûk arasındaki engeller (rakib vb.). Fakat *Meşâkku'l-Uşşâk*'taki tipler, Divan şiirindeki gibi soyut değil; giyim-kuşamları, meslekleri ve davranış biçimleriyle toplum hayatını somut ve canlı olarak aksettiren kişilerdir. Yine *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta, maşûkların “Osman, Ferdî, İbrahim” gibi isimlerle anılan genç ve güzel delikanlılar olması dikkat çeken diğer bir özelliktir. Cinsellikten uzak bir güzelliğe duyulan aşkı dile getirmek gibi bir sebebe bağlanabilse de, hikâyelerdeki bu özellik başlı başına bir araştırma konusudur. Yüzyılın önemli şairi Atâyî'nin hamsesinde benzeri durum, toplumda yaygınlaşan ahlakî çöküntülerden biri olarak ifade edilmekte ve eleştirilmektedir (Âtâyî 1999: 254-266; Kortantamer 1993: 133-137).

Sanatlı dili ve zengin muhtevasıyla özgünlük arz eden *Meşâkku'l-Uşşâk*'ın (Süleymaniye Ktp. Hamidiye n.1462 vr.144b-137a), toplum hayatını yansıtan yönünün ele alınacağı bu çalışma, toplumsal yapı ve toplumsal hayat ana başlıkları altında incelenecektir.

A. Toplumsal Yapı

Girift ve dinamik bir sisteme sahip olan toplumsal yapının bütün yönleriyle, bir edebî eserden hareketle ortaya konması zordur. *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta zenginlik, otorite, konfor; fakirlik, huzursuzluk; kargaşa gibi farklı toplumsal olgular, karakterlerin davranış biçimlerinden hareketle tespit edilebilmektedir. Aşk eksenli hikâyelerde padişah, vezir, şeyh, vaiz, âlim, sofi, yeniçeri, yeniçeri ağası, bostancıbaşı, kethüda, hademe, ciltçi, kahvehaneci, kahvehaneci çirağı, meyhaneci, ip cambazı gibi farklı meslek ve sosyal gruplara mensup kişiler ve bunların yaşayış tarzları işlenmektedir. Hikâyelerde padişah, vezir gibi üst tabakaya mensup kişiler, olay örgüsü içinde aktif olarak yer almadıkları için bunların isimleri verilmez.

Meşâkku'l-Uşşâk'ta olay zinciri içinde yer alan kişileri, mensup oldukları sosyal tabakaya göre aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür.

a. Din ve İlim Adamları

Osmanlı toplumunun dinî-tasavvufî düşünce ve yaşam açısından renklilik arz ettiği, din ve ilim adamlarının sosyal yaşam içinde saygın bir konuma sahip oldukları bilinmektedir. *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta “âlim, şeyh, vaiz, sofi” gibi dinî/tasavvufî çevreden kişiler hemen her hikâyede karşımıza çıkar. Fakat bu kişiler ruhbanî bir hayat süren, toplumdan elini eteğini çekmiş kişiler değil;

sosyal hayatın her karesinde yer alan, sıradan kişilere âşık olan, hanımından azar işiten, kahvehaneye, hatta meyhaneye giden, kısacası diğer insanlar gibi hatasıyla sevabıyla var olan, toplumun canlı ve dinamik bireyleridir.

Hoca Himmet'in macerasının anlatıldığı hikâyede, din adamlarının toplum içerisinde saygın ve sözü dinlenir insanlar oldukları anlaşılmaktadır (130a, 130b). Altıncı hikâyede de dürüst, yardımsever, gurur ve kibirden uzak Melâmî-meşrep şeyhin halkla iç içe olduğu görülür (138b). Bu şeyh, bir kahvehanecinin işlerini canlandırmak amacıyla kahvehanesine uğrar. Bir müddet sonra kahvehaneci çırağına âşık olan bu şeyh, eşinden ve çevresinden tepki görür, dedikodulara sebep olur (139a,142a).

Kendisini toplumdan soyutlamayan, halkla kaynaşmış olan din adamlarının aksine, halkı küçümseyen kibirli ve softa din adamlarının varlığı da dikkat çekmektedir. Dönemin tarikat çevrelerindeki yozlaşmayı da yansıtan beşinci hikâyenin başkahramanı, Halvetî tarikatına mensup, riyakâr ve gösteriş meraklısı bir şeyhtir (137a). Kahvehanelerin önünden bile geçmeyen softa şeyh, kahvehane sakinlerine selam vermez. Bu şeyh, sevdiğine hediye etmiş olduğu ihramı, ayrılma anında kendisinden isteyecek kadar da kaba biridir (138a).

Din adamlarının ilim adamlığı vasfını da taşıdıklarını gözlemlediğimiz hikâyelerde, geleneksel eğitim metodunun yaygınlığı dikkat çeker. Kahvehaneye alınan çıraktaki yeteneği gören şeyh, işten arta kalan zamanlarında ona okuma yazma öğretmeye başlar: “ba'zı tenhâ zamânlarda ki hizmet-i taksim-i kahveden fürce-i âzâdî bula, bârî ta'lîm-i mertebe-i sevâd-h'ânîden behrever kılınmak münâsibdür, diyüp edebde niyyet-i neyl-i sevâb ile oğlanun h'âceliği hizmetini irtikâb eyledi (139b-3/5)”.

Sekizinci hikâyede, “ferîdü'd-dehr ü üstâd-ı küll” olarak anılan meşhur âlimin beş yüzden fazla talebesi vardır: “kûs-ı iştihânî âfâk-gîr olup beş yüzden ziyâde talebe-i 'ilm, pîşgâhında zânû-zede-i ta'allüm ü istifâde idi (151a-2/3)”. Talebelerinin her türlü sorunuyla yakından ilgilenen bu büyük âlim, öğrencileri için bir aylık yolu yaya yürüyecek kadar da fedakârdır: “kem-pâyegân-ı talebe için râh-ı yek-mâheye piyâde revân olurdu (151a-10)”. İlim ve faziletiyle şöret bulmuş olan bu âlim, kınamaları hiçe sayarak, bir öğrencisinin âşık olduğu meyhanecinin kızını, bizzat kendisi evinden alıp getirir; talebesiyle görüşürdüktan sonra evine bırakır (151b-152a). Yine aynı hikâyede halkın da, din ve ilim adamlarının gayret ve fedakârlıklarını karşılıksız bırakmadıkları, onlara yer yurt temininde ve ihtiyaçlarını gidermede yardımcı oldukları anlaşılmaktadır (151a).

b. Askerî Sınıf

Osmanlı imparatorluğunun hemen her dönemde odak noktasını oluşturan seyfiye sınıfının devlet teşkilatı ve toplum içerisinde müstesna bir yeri vardır (Özcan, 1999: 93). *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta, “yeniçeri, yeniçeri ağası, yayabaşı,

bostancıbaşı” gibi askerî sınıfı temsil eden kişilerle ilgili bilgilere sıkça rastlanır. Fakat, bu kişilerin hâl ve hareketlerinin askerî disiplini ve ciddiyetle pek bağdaşmadığı dikkatlerden kaçmaz. Özellikle yazarın yaşadığı dönemde, yürürlükte olan kanunlara riayetsizlik ve disiplinsizlik, askerî teşkilatın bozulma sebeplerinin en başında gelir (Özcan 1999: 356).

Babası da yeniçeri ocağında yayabaşı olan Ferdî mahlaslı yeniçeri gencinin davranışlarında ve yaşam tarzında, askerî disiplinden uzaklık ve lakaytlık göze çarpar. Güzelliği ile dikkat çeken bu yeniçeri genci, kendisine âşık olan iki kişinin ölümüne sebep olur (153a, 155b). Yazarın kendi aşk macerasını anlattığı hikâyede de, serseri tipli bir yeniçeri neferinden bahsedilir (145b).

Adı geçen Ferdî’ye âşık olan yeniçeri ağasının hâl ve hareketleri, yeniçeri ocağındaki bozulmanın sadece yeniçeri erleriyle sınırlı kalmadığını gösterir (155a). Yeniçeri ağasının Ferdî ile eğlenirken görevini ihmal etmesi üzerine, başıboş kalan diğer yeniçerilerin (kul taifesi) Yahudi mallarını yağmalamaya başlaması, ocaktaki başıbozukluğun bireysel olmadığını kanıtlar.

Olaylar üzerine padişah tarafından görevlendirilen bostancıbaşı, ağayı tutuklar. Yeniçeriağası, suistimalinin bedelini canıyla öder (siyâseten katl) (158b).

c. Ticaret ve Sanat Erbabı

Canlı bir şehir hayatını gözlemlediğimiz hikâyelerde tüccar, ciltçi, meyhaneci, kahvehaneci” gibi meslek erbabı söz konusu edilir: “ticâret tarîki ile (129b), meşâhir-i tüccârdan (131a), bahâne-i ticâretle (132a, 132b), mukteziyât-ı ticâretle (140a), fûrû-mâyegân-ı tüccârdan birinün (143a)” gibi ticaret hayatıyla ilgili ifadeler, hikâyelerde sıkça geçer.

Dönemin ticaret hayatıyla ilgili bilgilere özellikle ilk hikâyede rastlanır. Hikâyenin giriş kısmında, önemli ulaşım yollarının kavşağında bulunan Saraybosna’nın canlı bir ticaret merkezi olduğu belirtilir (129b). Yine önemli ihraç mallarından biri olan yünün (sof), kervanlarla Avrupa’ya (semt-i Fren-gistân) buradan götürüldüğü anlaşılmaktadır (129b).

Hoca Himmet’in sevdiği gencin, bir “tüccarın oğlu” olması (131a), tacizlerine dayanamayan bu gencin memleketini “ticaret bahanesi” ile terk etmesi, (132a); yedinci hikâyedeki ciltçi çırağının bir “tüccarın oğlu” (143a) olması ticaret hayatının yaygınlığını gösteren örneklerdir.

Hikâyelerde bahsedilen iş yerlerinden biri kahvehanelerdir. Altıncı hikâyede olay, ağırlıklı olarak kahvehanede geçer. Kahvehanelerde yeni yetme gençler, çırak (sâkî) olarak çalıştırılmaktadır (139a).

Hikâyelerde tespit edilen diğer bir sanat dalı da ciltçiliktir. Ciltçiliğin usta çırak ilişkisi içinde devam eden bir sanat olduğu anlaşılmaktadır (143b), (146a).

Hikâyelerde -özellikle yazarın ikamet ettiği Saraybosna civarında- içkinin sıradan bir içecek gibi tüketildiği görülür. İçki alma, içme ve sipariş etme yeri olarak geçen meyhaneleri işletenlerin dinî kimliği hakkında bilgi verilmez. Fakat sekizinci hikâyedeki meyhaneciden, “gebr-i mey-fürûş” (şarap satan Mecusi/ateşperest) şeklinde bahsedilmesi, meyhanecinin Müslüman olmadığını göstermektedir (151a).

B. Toplumsal Hayat

a. Aile Hayatı

Hikâyelerde aşkın daha çok güzellikle (yüz güzelliği) olan bağlantısı üzerinde durulur, hiçbir yerde cinsellikten bahsedilmez. Altıncı hikâyenin sonunda yazar, şeyhin mutlu sona ulaşmasını aşkının beşerî arzularından uzak olmasına bağlar: “levs-i beşeriyetden berî vü pâk-dâmen olmağla (142a-5)”. Fakat buna rağmen Meşâkku'l-Uşşâk'ta, aşkın seven ve sevilen boyutunu aşır ailevî problemlere neden olduğu gözden kaçmaz. Yeni yetme güzel gençlere duyulan bu aşkın, çevre ve toplum tarafından tasvip edilmediği, dedikodulara sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Altıncı hikâyede yaşlı şeyh, kahvehanedeki çırağa âşık olunca garip davranışlar sergiler, bunun üzerine çevrede dedikodular artmaya başlar. Durumdan şüphelenen hanımı, her ne kadar şeyhin kötülüğe meyletme yaşının çoktan geçtiğini düşünse de emin olmak için, ibadet etmek kastıyla evden ayrılan kocasını takip eder. Eşiyle kahveci çırağının baş başa olduklarını görünce de: “Sad bâreka'llâh ne güzel 'ibâdete muvâzabet buyurulmuş ve hezâr âferin bu hâlet-i hayret-efzâ, hey'et-i pîrâne vü kıyâfet-i meşâyihânenüze ne zîbâ düşmüş (141b-7/8)” diyerek iğneleyici ifadelerle hakaretler yağdırmaya başlar. Şeyh bu hakaretlere karşılık vermez, eşini ve evini terk eder (141b).

Hoca Himmet, Kadızâdelerin güzel oğluna âşık olur. Bir gün gencin evinin önünde deliler gibi bağırıp çağırmaya, Osman adlı bu gence âşık olduğunu haykırmaya başlar. Bu durumdan rahatsız olan ve utanç duyan gencin babası ve hizmetçiler, Hoca Himmet'in vücudunu ortadan kaldırmaya karar verirler: “cûvân-ı bî-emânun pederi ve sâyir hademe-i der-i sa'âdet- makarrı harîf-i girân-cân-ı sıklet-elifün evzâ'-ı nâ-der-ber-â-berinden 'âr idüp nokta-i şekk-i vücûdını sahife-i hayâtdan hakke karâr virdiler (131b-3/5)”.

Aile kavramı içinde doğrudan yer almasa da “kethüdâ, mirahûr, hademe” gibi, konak ve evlerde hizmet gören resmî veya gayriresmî personelin de ailenin birer ferdi gibi, ailevî sorunlarla yakından ilgilendiği görülür (131b, 155a, 157a).

b. Dinî ve Ahlakî Hayat

Osmanlı toplumunda dinî ve ahlakî hassasiyetin hayatın hemen her noktasında kendisini hissettirdiği bilinir. *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta yer yer toplumun dinî ve ahlakî yaşayışına işaret edilse de dönemin dinî ve ahlakî hayat tarzı, daha çok “şeyh, vâiz, sûfi” gibi karakterlerin davranış biçimlerinden hareketle ortaya konabilir.

Hikâyelerde coşkun ve derin dinî/ahlakî hayatın izlerine pek rastlanmaz. Beşinci ve altıncı hikâyelerde anlatılan şeyhlerin şahsında, dinî ve ahlakî değerlerde bir bozulma ve yozlaşma olduğu göze çarpar.

Dinî ve ahlakî değerlere en üst seviyede sahip olması gereken şeyhlerin dedikodu ve günahlardan kaçınma konusunda pek hassas olmadıkları, söylemleriyle eylemlerinin tezat oluşturduğu görülmektedir. Beşinci hikâyenin başkahramanı olan şeyh, topluma örnek olması gerekirken, riyakârlığı, açgözlülüğü ve kabalığıyla ön plana çıkar (137a). “Kahve-hâneler mecma'-ı şûrîde- dilân-ı hevâyî-meşrebdür (137b-5)” diye kahvehanelerin önünden geçmeyen, buralara gidenlerin selamlarını almayan softa ve riyakâr şeyh, şehre cambazlık için gelen sıradan birinin aslı nesebi belli olmayan çırağına âşık olur. Bir yıl boyunca, cambazlarla beraber oturur kalkar ve halkın diline düşer. “bir siyeh-çerde-i Kıbtî-beççe-i mâder-be-hatâya meftûn olup (137b-14/15)”.

Altıncı hikâyede; gurur, kibir ve taassuptan uzak; dürüst ve yardımsever biri olarak tanıtılan şeyhin halka iç içe olduğu görülür. Fakat bu şeyhin de bazı beşerî zaafılarından sıyrılmadığı dikkat çeker. Halka, yeni yetme gençlerle baş başa kalmamayı tembih eden bu yaşlı şeyh, okuma yazma öğrettiği kahveci çırağına âşık olur. Kahvehaneci dedikodular üzerine bu genci, işi bittikten sonra kahvehanede bir odaya kilitler (139b). Bu duruma çok üzülen ve içerlenen şeyh, daha önce işlerini artırmak gayesiyle uğradığı kahvehaneden ayrılır. Bu kez aynı kahvehanenin işlerini sekteye uğratmak amacıyla hemen karşısındaki kahvehaneye taşınır: “Ben harîfün kahvesinden ve kâr-hânesinden pâ-keşide olıcak müşterîleri perîşân ve dükkânı etfâl-ı ebâlîse ve cinnîyâna meydân-ı top u çevgân olur (139b-18/20)”.

Hikâyelerde günah ve haram konusunda herhangi bir endişeden söz edilmez. Şeyh; gece vakti meyhaneden bizzat kendi eliyle hazırladığı şarabı merdivene çıkarak pencereden sevdiğine verir, ardından ibadethanenin yolunu tutar; gece namazı için çilehanesine uğrar, Allah'a yalvarıp yakarır (140a, 141a).

Meşâkku'l-Uşşâk'ta yer yer halkın din adamları hakkındaki -olumlu ya da olumsuz- düşüncelerine de yer verilir. Genelde halkın din ve ilim adamlarına karşı saygılı oldukları; din ve ilim adamlarının yaptırım gücünün devam ettiği görülür. Hoca Himmet gurbette çaresiz kalınca, önce bir vaizden, ertesi gün de bir şeyhten yardım ister (130b). Fakat bunun yanında toplumun, din

adamlarının yanlış davranışlarına tepki gösterdiği, bireysel hataları genellediği gözlenir. Altıncı hikâyede, şeyhin pencereden sevdiği gence şarap verdiği-ne şahit olan yazarın bir dostu, artık zamanın şeyhleri hakkında iyi şeyler düşünmediğini söyler: “azîz-i ma'hûdun ba'zı hâllerin görüp meşâyih-i zamânenen bi'l-küllîye hüsn-i zânn bâbını sedd eyledüm” (140a-11/12).

Toplumun, psikolojik rahatsızlıkların tedavisi için tekkelere, din adamlarına başvurdukları, meczupların bazı hallerinin de velilikle bağdaştırıldığı görülür. Hoca Himmet; âşık olunca garip tavırlar sergilemeye başlar; delirdiğine hükmeden yakınları, hâline çare bulmak için onu zahitlerin çilehanelerine götürürler: “...derdmendi, gâh çilegeh-i zühhâda ve gâh meclis-i 'avene-i evgâda idhâl ile çâre-perdâz-ı def'-i cünûn oldılar (121b-23/24)”.

Çektiği çileler sonucu olgunluğa erişen, epey bir zaman kendi âlemine çekilen ve sessizliğe bürünen Hoca Himmet, bir gün sessizliğini bozup uzunca zamandır kendisinden ayrı olan sevgilisinin gelişini haber verir. Bunun üzerine çevresindekiler, onun keramet gösterdiğine inanır ve Hoca Himmet de artık nefesinden şifa umulan bir kişi olur: “Hâlâ rivâyet-gerde-i sikâtdür ki âhâlî-i diyârı bu hâl-i bu'l-âceb müşâhadesiyle harîfün kerâmetine mu'tekid olup zuhûr-ı devâhî ve nevâyibde nefesinden isti'ânet ve bâtınından istimdâd-ı himmet iderler imiş (133a-9/12)”.

c. Eğlence Hayatı

Kahvehaneler, meyhaneler, herkesin gönlünce eğlendiği geniş ve ferah mesire alanları, cambaz gösterilerinin yapıldığı yerler, iştret meclisleri, *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta tespit edebildiğimiz dönemin eğlence mekânlarıdır.

Kahvehanelerin dinlenme ve sohbet etme mekânlarının başında geldiği, yeni yetme gençlerin kahvehanelerde sâkî olarak çalıştırıldığı görülür: “İttifâk ol kahve-fürûş-ı perîşân-evzâ'un dimâğına ziyâdeği-i cem'iyet-i bü'l-hevesân ârzusuyla bir sâde-rû sâkî sevdâsı, reh-yâb olup (139a-19/21)”.

Meşâkku'l-Uşşâk'ta iştret meclislerinden, meyhaneciden, meyhane erbabından sıkça bahsedilir (140a, 145b, 148b, 150b, 151b, 155a). Osmanlı döneminde, Müslümanların içki içmesinin ve satmasının yasaklanmış olmasına rağmen, bu yasağın sık sık delindiği bilinen bir gerçektir (Kortantamer 1993: 132; Serdaroğlu 2006: 363). Yedinci hikâyede, yazarın kadılık yapmış olduğu Saraybosna civarında içkinin neredeyse günlük hayatın ve dost sohbetlerinin vazgeçilmez bir parçası olduğu görülür. Yine bu hikâyede, müşterilerin meyhaneden istediği kadar içki alamadığı, miktarın müşterinin bünyesine göre meyhaneci tarafından belirlendiği, müşterinin zarar görmesi durumunda meyhanecinin devlet tarafından cezalandırıldığı belirtilmektedir (148b).

Osmanlı döneminde cambaz gösterileri, eğlence unsurlarının başında gelmektedir (Pakalın 1993-II: 256). Riyakâr şeyhin aşkı anlatılırken “resen-

bâz”ların, (ip cambazları) gittikleri yerlerde uzun müddet konakladıkları, şehrin çeşitli yerlerinde gösteriler düzenledikleri anlaşılmaktadır (137b).

Meşakku’l-Uşşâk’ta bahsedilen eğlenme ve dinlenme mekânlarından biri de mesirelerdir. Hikâyelerde “Büzürg Seng, Âb-ı Hayât, Müderris Köyü” gibi mesire yerlerinin ismine rastlanır. Yazar, eserin giriş kısmında kadı olarak bulunduğu Elbasan’da “Büzürg Seng” diye bilinen cennet gibi güzel bir mesire yerini ayrıntıları ile tasvir eder. İrmak kenarındaki bu mesire alanında toplumun her kesiminden insanlar, kendi gönlünce eğlenmekte, vakit geçirmektedirler: Dervişler kol kola girmiş zikir çekmekte, işret meclislerinde kadehler yudumlanmakta, bir taraftan da çalgı sesleri yükselmekte (125b). Yazarın mahşer meydanına benzettiği bu alan, dönemin eğlence hayatını ve toplumsal hoşgörüyü yansıtır bakımından oldukça önemlidir.

Yazarın yaşadığı Saraybosna’daki güzel mesire alanlarından biri de “Âb-ı Hayât” denilen yerdir. Merdâne Halife’nin âşık olduğu kişi, arkadaşları ile burada eğlenmektedir: ” haber-dâr olur ki ma’suk-ı Hızr-likâ, Âb-ı Hayât-nâm teferrücgâha revân olup agyâr ile varup (135a-24/25)”. Mesire yerinin yakınında bugünkü Miljacka üstünde (Tuğlacı 1985: 389) oldukça yüksek ve ürkütücü “Keçi Köprüsü” bulunmaktadır. Merdâne Halife bu köprünün üzerine çıkıp sevgilisini izlemeye başlar (135b).

Ferdî’ye âşık olan gencin hikâyesi anlatılırken Müderris Köyü civarının da gezinti yeri olduğuna işaret edilir: “cenâb-ı dil-ber-i nâ-mihrbân, Müderris Köyi-nâm karye câniblerin teferrüc ü seyrâna gidelüm, diyü (154a-7/8)”.

d. Gelenek-Görenek ve Çeşitli Uygulamalar

Meşakku’l-Uşşâk’ta farklı hikâyelerde, toplumsal bir nitelik arz eden karşılama, ağırlama, saygı gösterme, hediyeleşme, evlat edinme, yardıma koşma gibi çeşitli gelenek, görenek ve uygulamalara rastlanır.

Karşılama: Geleneksel olarak, saygın kişiler ağırlanır; devlet büyükleri de resmî törenlerle karşılanır. Maşukundan uzun müddet ayrı kalan Hoca Himmet garip davranışlar sergilemeye başlar, sessizliğe bürünür. Çevredekiler bu durumu delilikle bağdaştırırlar. Bir gün: “Hey gâfil ümmet niye turursuz diyârımızı hünkâr teşrîf idecek ve şehrimüze şehir-yâr gelecektür (132b-7/8)” diye bağırmağa başlar. Hoca Himmet, peşine düşen kişilerle şehrin girişine kadar gelir ve yanındakileri sultanı karşılarcasına, yolun iki yanına sağlı sollu dizer (132b). Kısa bir müddet sonra, sevgilinin yanındakilerle beraber bir sultan edası ile geldiği görülür (132b).

Ağırlama: *Meşakku’l-Uşşâk*’ta seçkin kişilerin, topluluk içerisinde rastgele bir yere oturtulmadıkları, başköşeye buyur edildikleri anlaşılmaktadır. Beşinci hikâyede anlatılan şeyh, kahvehaneye uğrayınca kendisine hürmet eden kişiler onu seçkinlere ayrılan yere davet ederler; fakat o, kapı eşğine yakın

bir yere oturmaya yeğler: “nişestengeh-i eşrâf olan kûşe-i rengin-bisât-ı ahâlî-nişinde karârına işâret olındukda teneffür idüp nezele-i hazele-i bî-neng ü 'âr ihtiyâr itmedüğü pâyîn-i saffu'n-ni'âlde hâk-nişîn-i ibtizâl olup (137b-9/12)”.

Hediyeleşme: Riyakâr şeyhin aşkının anlatıldığı hikâyede, âşıkların sevdiklerine hediye verdiklerine işâret edilir: “âhirîn-i vakt-i müfâratatda, cûvân-ı bü'l-aceb-nakşa bahâne-i tezekkür ü nişâne-i mâ-cerâ olmak için bir yâdgâr-ı münâsib ihdâsı mahallinde (138a-11/12)”.

Devlet büyüklerinin de aralarında hediyeleştikleri görülmektedir. Yeniçeri ağasının evinde muhafaza ettiği sandıkta, İran şahının Osmanlı sultanına; sultanın da kendisine hediye ettiği altın bir kemer bulunmaktadır. Ağa da bu kıymetli hediyeyi sevgilisi yeniçeri Ferdî'ye hediye eder: “selâtîn-i 'Acem'den hızâne-i şâhenşâh-ı Rum'a hediyeye tarîkıyla dâhil olup ve agânun zeyn-i tarâvet-i gül-berg-i cemâlınden nâşî cânib-i şâh-ı 'âlemden kendüye 'atiyye resminde vâsıl olmuş idi (156b-9/12)”.

Evlât Edinme: Ferdî ile yeniçeri ağasının maceralarının anlatıldığı hikâyede birini manevî oğul edinmek (Pakalın 1993-III: 601) anlamında “yakadan geçirmek ve ahiret oğlu edinmek” tabirleri kullanılmaktadır. Ağanın yardımcısı, Ferdî'nin kapısını çok erken bir saatte çalar ve kapıyı açan babasına ağanın Ferdî'yi görmek istediğini söyler. Durumdan şüphelenip hiddetlenen babasını, “Hakkında fikir itdüğü başına gelsün. Ol, anı yakasından geçirüp âhiret oğlu idinmişdür (155b-24)” diyerek yatıştırılmaya çalışır.

Yardıma Koşma: Toplumun, zorda kalan kişilere yardımcı olduğu; acil durumlarda müdahale ettiği görülür. Yeniçeri ağası, Ferdî ile baş başa iken körkütük sarhoş olacak kadar içer. Bu sırada ağayı götürmeye gelen bostancıbaşını gören çevredikler, ağanın akıbetinden endişe ederler. Ağayı ayıltmak için suya sokarlar, üzerine soğuk su dökerler. Fakat adetâ komaya girmiş olan ağayı ayıltmak bir türlü mümkün olmaz: “sâhib-i sa'âdet hazretlerinin kimi eline vü kimi ayağına yapışıp 'âlem-i sahve vaz'-ı kadem ihtimâliyle gâh deryâyaya yaturdılar, gâh üstine soğuk sular döküp senglâh üzre yaturdılar (158a-19/21)”.

Mesire yerine nazır bir köprüden (Keçi Köprüsü) aşağı bakan Merdâne Halife, sevdiğini başkalarıyla eğlenirken görür ve çaresizlik içinde kendisini gâyet yüksek olan bu köprüden suya bırakır. Mesire yerindekiler hemen âşiğın yardımına koşarlar; elinden ve ayağından tutup sudan çıkardıktan sonra, yuttuğu suyu boşaltması için ayağından bir ağaca asarlar (135b-136a).

e. Giyim-Kuşam

Hikâyelerde giyim-kuşamla ilgili çok fazla ayrıntıya rastlanmaz. Hikâyelerde yer alan kişilerin giyimleriyle sosyal konumları arasında bir uyum olduğu görülür.

Yedinci hikâyede tasvir edilen maşukun başında destâr (sarı), omzunda kabâ, belinde kemer ve kemerinde asılı duran kısa bir kılıç vardır: “Başındaki destâr-ı perişân-kevr ü mutallâ-kenârı, ser-i serv üzre meh-i tâbâna, egnindeki kabâ-yı vâlâ-tırâz-ı dil-keş-endâmı dûş-ı havrâda istebrak-ı cinâna, ol miyân-ı hasreten li'l-'uşşâkı ihâta kılan kemer-bend-i zer- nişânı, pâsbân-ı genc-i nihân olmuş ejdehâ-yı pîçâna, miyân-bendinden âvîhte olan yek-âvîz-i hûn-rîzi, kenâr-ı kehkeşânda necm-i gîsu-dâr-ı fitne-nişâna benzer (144b-16/18)”.

Yeniçeriler başlarına börk denilen özel bir serpuş giyerlerdi (Özcan 1999: 343). Ferdî'nin güzelliği dile getirilirken başındaki bu serpuşa, “tâc-ı zer-baft-ı Bektâsî (153a)” şeklinde göndermede bulunulur.

Yazar, yakından tanıdığı şeyhin giyim kuşamını, kişiliğiyle ilişkilendirerek benzetmelerle aktarır. Şeyhin üzerinde yünden bir hırka, başında yamalı bir sarık vardır: “hırka-i peşmînesi mahfaza-i eczâ-yı hasâ'il, ser-i sa'âdet-mendindeki tâc-ı rûfû-gerdesi sâtur-ı derd ile sad-pâre olan dil-i çâk çâkine dâll (139b-1/2)”.

İstanbul'a giden sevgilisine refakat eden fakir gencin üzerinde, kendisini soğuktan korumaktan aciz, deriden bir kıyafet vardır: “cûvân-ı mezkûrun erâzil-i 'uşşâkıdan bir âfet-i nekbetî-kıyâfet, (134a), “bir sâde câme-i edîmi ile (134a-4/8)”.

Kahvehaneci müşteri çekmek amacıyla, çirak olarak aldığı genci güzel elbise-lerle süsleyip bezer: “bir tıfl-ı rustâyî-zâde peydâ idüp elbise-i reng-âmîz ile fi'l-cümle âb u tâb-ı ziynet virüp tavr-ı sâkîyân kahvede zîr ü bâlâ-hırâm-ı 'âşık-firîbâneye ser-âgâz eyledi (139a-22/24)”.

f. Gündelik Eşya

Olay merkezli hikâyelerde gündelik eşyaya da giyim-kuşamda olduğu gibi, çok fazla yer verilmez. Evinden ayrılmak zorunda kalan şeyhin ev eşyalarını müritleri kervansarayaya taşır. Hasır, kırık sandık, çekmece, eski tas, kırık kâse ve hurda eşyalar, mütevazı bir şeyhin evini çağırıştırır: “kiminün elinde hasîr-pâreler, kiminün destinde eski âvâreler ve kimi sandûk-ı şikeste almış eline, kimisi pîş-tahta, kimi tâs-ı köhne taşur, kimi kâse-i şikeste, hây hây idüp gelürler (141 b-16/18)”.

Kıymetli eşyaların evlerdeki özel sandıklarda muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Yeniçeri ağası kendisine hediye yoluyla gelen, maddi ve manevi değeri çok yüksek olan altın kemeri, konağındaki sandıkta saklamaktadır: “Meger agânun sandûk-ı temellukında bir tuhfe-i girân-kadr ü zî-bahâ kemer-bend-i zer-endûd mevcud imiş ki (156b-8/9)”.

Merdiven de gündelik eşyalardan biridir. Şeyh, gece yarısı kahvehane odasının penceresinden sâkiye şarap vermek için bir merdiven kullanır: “Nisf-ı âhir-i leylde taşra çıkup gördüm ki kahve-hâne penceresine bir nerdübân tayanmış (140a-14/15)”.

Sonuç

Nergisî, bizzat şahit olduğu ya da doğruluğundan emin olduğu garip aşk olaylarını, sanatlı bir dil kullanarak *Meşâkku'l-Uşşâk*'ta toplamıştır. Dönemin toplum hayatını bütün canlılığıyla yansıtan eserdeki bu hikâyeler, edebiyatımızda realist hikâye tarzının ilk örnekleri arasında kabul edilebilir.

Meşâkku'l-Uşşâk'ta anlatılan aşk, yeni yetme gençlere duyulan aşktır. Cinsellelikle ilişkisinden hiç bahsedilmemiş olsa da bu aşk, ailevî problemlere, dedikodulara, güvensizliğe yol açan sosyal bir problem gibi durmaktadır.

Hikâyelerde; padişah, vezir, şeyh, vaiz, yeniçeri, yeniçeri ağası, tüccar, kahvehaneci, kahvehaneci çırağı, cambaz, ciltçi çırağı, hizmetçi gibi Osmanlı toplumunun her tabakasından insanı görmek mümkündür. Bu tabakalar arasında katı sınırların olmadığı, halk ve aydın sınıfın iç içe olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal alanda zayıfladığı bu dönemde, toplumun dinî ve ahlakî hayatında dejenerasyonların yaşandığı; her haliyle topluma örnek olması gereken din adamlarının söylemleriyle eylemlerinin pek uyuşmadığı gözlenmektedir.

Geleneksel eğitim metodunun yaygın olduğu, toplumun fedakâr ilim adamlarına saygı ve hürmette kusur etmediği, bunların ihtiyaçlarını giderdiği anlaşılmaktadır.

Hikâyelerde, Osmanlının odak noktasını oluşturan temel unsurlardan biri olan yeniçeri ocağının alt ve üst kademelerinde bir başıboşluk göze çarpmaktadır.

Kahvehane, meyhane ve mesire alanları sohbet etme, eğlenme ve dinlenme yerleridir. Bu sosyal mekânlarının başında kahvehaneler gelmektedir. Meyhanelerin, işret meclislerinin yaygın olduğu, bazı bölgelerde içkinin bolca tüketildiği anlaşılmaktadır. Umuma açık eğlence ve dinlenme alanı olan mesireler; havası, suyu ve tabii güzellikleriyle herkesin özgürce ve dilediğince eğlenip hoşça vakit geçirdiği yerlerdir.

Cambaz gösterilerinin Osmanlı toplumunda yaygın eğlence unsurlarından biri olduğu görülmektedir. Cambazların konargöçer oldukları, gittikleri yerlerde uzun müddet konaklayıp gösteriler düzenledikleri anlaşılmaktadır.

Dönemin ticaret hayatında bir canlılık göze çarpar. Batı ticaret yollarının kavşagında bulunan Saraybosna, dönemin önemli bir ticaret merkezi konumundadır. Ticaret ürünlerinin başında gelen yün, ihraç ürünlerinden de biridir.

Kişiler, genelde mensup oldukları sosyal statüye ve ekonomik duruma göre giyinmekte; sarık, aba, hırka, kemer gibi giyim-kuşam ürünleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Kaba, hırka gibi elbiselerden hareketle giysilerde yünün günlük giyimde bolca kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sanatlı dili ve zengin muhtevası ile dikkat çeken *Meşâkku'l-Uşşâk*, dönemin sosyal hayatına ışık tutması yönüyle de değer taşıyan bir eserdir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Namık (2004). "Orta Klasik Dönem Nesir". *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C.V. Ankara: AKM Yay. 315-442.
- Âtâyî (Nevî-zâde) (1999), *Sohbetü'l-Ebkarı*, (Haz. Muhammet Ye Hen), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Andrews, Walter G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay.
- Âşık Çelebi (1971). *Meşâirü'ş-Şu'arâ*. Haz. G. M. Meredith Owens. London.
- Bilkan, Ali Fuat (2004). "Orta Klasik Dönem Nazım". *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C.V. Ankara: AKM Yay. 315-414.
- ____ (2006). *Osmanlı Edebiyatına Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: LM Yay.
- Çaldak, Süleyman (2004). *Nergisi ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)*. Malatya: Özserhat Yay.
- ____ (2006). "Nergisi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yay.
- Güngör, Taşcıoğlu Şeyma (1999). "İstanbul Halk Hikayelerinde Çevre. Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı". *Osmanlı Kültür ve Sanat*. C. IX. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 143-150.
- Horata, Osman (2004). "Son Klasik Dönem Nazım". *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C.V. Ankara: AKM Yay. 443-550.
- Kavruk, Hasan (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: MEB Yay.
- Kortantamer, Tunca (1993). "17. Yüzyıl Şâiri Atâyî'nin Hamsesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü". *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yay. 89-150.
- Özcan, Abdullah (1999). "Osmanlı Askerî Teşkilatı". *Osmanlı Devleti Tarihi*. C. I. İstanbul: Zaman Yay. 337-371.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. II. III. Ankara: MEB Yay.
- Serdaroğlu, Vildan (2006). *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*. İstanbul: İSAM Yay.
- Şentürk, A. Atillâ ve Ahmet Kartal (2006). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yay.
- Tuğlacı, Pars (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yay.
- Tulum, Mertol (2001). *Tazarrunâme*. İstanbul: MEB Yay.

The Reflections of Ottoman Social Life in Nergisî's *Meşâkku'l-Uşşâk*

Bahir Selçuk*

Abstract: Nergisî, regarded as the most important representative of poetic prose in our classical literature, collected ten different love stories in his work, *Meşâkku'l-Uşşâk*. Most of these stories, which are inspired by real life experiences, reflect the social environment and the historical period of the author. This work, therefore, realistically conveys various aspects of 17th Century Ottoman social life through the powerful observations of the author.

This study points to and analyzes various elements of the social life of the period as reflected in the stories in *Meşâkku'l-Uşşâk*.

Key Words: Nergisî, *Meşâkku'l-Uşşâk*, 17th Century, Ottoman, social life.

---

* Adıyaman University, Faculty of Education, Department of Turkish Education / ADIYAMAN
bahirselcuk@gmail.com

Отражение общественной жизни Османской империи в сочинении Нергиза «Мешакку-л-Ушшак»

Бахир Селджук*

Резюме: Нергизи, считающийся самым важным представителем художественной прозы турецкой классической литературы, в своей работе «Мешакку-л-Ушшак» собрал десять различных историй любви. Большинство этих историй, основанных на реальных событиях, относятся к периоду и окружению самого автора. Поэтому, данная работа, показывающая наблюдательность автора, реально отразила различные аспекты общественной жизни Османской империи 17-го века.

В данном исследовании на основе историй «Мешакку-л-Ушшак» определены и проанализированы социальные элементы общественной жизни того периода.

Ключевые Слова: Нергизи, Мешакку-л-Ушшак, 17-ое столетие, Османская империя, общественная жизнь.

---

* Адьяманский университет, педагогический факультет, кафедра турецкого языка / Адьяман
bahirselcuk@gmail.com

A Proposal for the Classification of Objects

Ö. Naci Soykan*

Abstract: The main purpose of this paper is to make a classification of all probable objects from the standpoint of their appointment to a subject. An object of any kind is an object of my reason, my mind, my memory, my consciousness, my soul or my imagination. When a physical thing is in front of us we call that thing we obtain from it “intuition”. We call this object type of a physical thing that is provided by a single form of sensitiveness (by means of sight) an *object of intuition*. In the case of an event I do not witness personally but which is provided by means of media instruments such as newspapers or TV, it is also sensitiveness which provides me with the appearance of a physical thing on a two-dimensional surface. We call this type, provided by all visual techniques, an *object of appearance*. When neither the physical thing from which I obtain the intuition nor its appearance is in front of me and when, instead, I create them in my mind, the representation I obtain we call a *mental object*. I feel a sense of pain that I receive from any part of my body or a sensation of joy in my soul as they are, not from any perspective. We call this type of object, perceived by the consciousness and the soul, a *psychological object*. The intellect or mind acquires representations and concepts from things outside the subject; reason creates its own concepts and objects. All mathematical-logical objects-concepts, operations made by them, definitions, demonstrations and constructions are of objects of reason. Here, we shall talk about yet another kind of object that is a combination of object of reason and object of intuition. These objects, which exist in the sciences as principles, we call *objects of inference*, in the sense that they are objects which reason infers from objects of intuition or, in other words, objects created by reason through inference. We shall now speak of *objects of imagination* as a last kind in our classification. These objects are not objects of intuition or representations of something that the subject either found directly in itself (in its soul and/or body) or in something outside of itself. The object of imagination is an object that may always be visualized in all ways.

Key Words: Classification, subject, object of intuition, object of appearance, mental object, psychological object, object of reason, object of inference, object of imagination.

---

* Mimar Sinan Fine Arts University Faculty of Science and Literature Department of Philosophy / İSTANBUL
onsoykan@hotmail.com

The main purpose of this paper is to make a classification of all probable objects from the standpoint of their appointment to a subject. A complete classification of objects should consider the concept of object in the largest sense. For this purpose, we take “object” to include all kinds of objects; from something in our consciousness that has no correspondence outside to the object of something standing before us and independent from us, to all objects created by the mind and imagination. Only then may we claim that our classification includes all probable objects. Now, “all probable objects” is an open-ended term. Our classification will be deserving of its assertion of completeness until someone can show us an object of the sort that may not have a place in our classification.

Knowledge is to know something; to make it an object. There is a method of knowledge wherever an object is available. Consequently, our object classification will also serve as a classification of knowledge methods to form an epistemology. No complete classification is made for sciences, be it in respect to their objects, their methods, or from any standpoint whatever. However, neither is the idea of unity of sciences discarded. As every object method corresponds to a method of knowledge, our classification will also establish the desired unity on the basis of knowledge methods and serve as a classification of knowledge methods.

Only if the thing known is a three dimensional thing standing before us and independent from us do we make a distinction between the thing in itself and its object or its appearance. In this sense, we are saying that we cannot claim to know the thing itself. We understand knowing to be knowing every single part of a thing as simple elements inseparable from knowing the thing itself. In other words, we are arguing that there is a complete overlap between the thing itself and its object. Though it is possible that a knowledge gave the self of such a thing, we do not have the means to prove this is so. As the thing is given and known as it appears to us, the question “Who knows whether that thing would not be given or known in a different manner by means of other knowledge instruments?” will remain forever unanswered. This existence of a gap - which we cannot know will ever be closed - between the object and the thing itself shows that every ontological attempt asserting to give the knowledge of the self of the being can only become a theory of knowledge and that the thing meant by the term “ontic” cannot be separate from the thing meant by the term “ontological”. After all, if “ontic” means relative to the thing itself, we cannot say this as we cannot be sure whether or not we know the thing itself. Nevertheless, somebody who is not satisfied by what we have said so far should tell us for example what the more the term “This is an ontic difference” says than the term “This is an

ontological difference”. Thus, if we make a complete classification of objects here, we shall have right to say that this also replaces ontology at the same time.¹

Two other main benefits of making a separation between the thing itself and its object are as follows: Firstly, the possibility of obtaining different and more detailed knowledge about the same thing and of making progress in science can be explained. Secondly, and connected to the first, is that the meaning is explained of our inability to distinguish between “scientific law” or “empirical law” (law derived from experiment) and “natural law” – which in fact we cannot know belongs to nature (though it probably does) - and that we cannot know whether or not we know the latter. Our inability to know “the thing itself” shows the limit of our knowledge. It is self evident that this limit is not constant; it can expand forever with new objects that we make from the thing itself. Thus, a conclusion arising from these explanations is as follows: “The thing itself” is an acceptance.

An object of any kind is an object of my reason, my mind, my memory, my consciousness, my soul or my imagination. These abilities the subject uses during the act of knowing are adequate points of view for a complete object classification for the subject, since the subject has no other ability to know, i.e. obtain objects. (Of course we exclude here methods dependent on religious belief such as “revelation”) These points can be seen as non-physical spaces where objects are found in the subject in a mental-psychological sense; for instance, as in the case where I say “I have a table representation” and somebody asks “Where in you do you have it?” and I reply “In my memory”. Accordingly, the place of a feeling of joy that I have is my soul and the place of a pain I feel because of an injury to my arm is not that point on my arm but also my soul. The place of Pegasus, the winged horse of fiction, is my imagination. The place of a mathematical concept is my reason.

While my consciousness is in an active state engaged in activities such as seeing, hearing, thinking etc., I cannot make it an object which can follow these acts. Consciousness can realize a representation, an experience available in it, when it is folded over on itself. However, it cannot be conscious of its own act simultaneously with the action. I can only be aware that I am performing acts during the acts of my consciousness.² Although the difference between the one who is aware and the thing of which one is aware can be deduced, at the same time one cannot speak of a simultaneous subject-object difference or of a knowledge that the object as the thing one is aware of cannot stay as an active state of consciousness. Let us put it more clearly: Thinking is thinking a thing. Now, I am thinking. The

moment I am aware that I am thinking, I lose the thing that I am thinking; because awareness has replaced it. Consciousness is subject only when it is active; it is not possible to have two active consciousness in the subject at the same time. We understand awareness as if it were a shadow accompanying all the acts of our consciousness. As I have an awareness for every kind of acts of my consciousness, it stands as an indispensable condition of all kind of consciousness acts and knowledge. We may put it in a Kantian manner as follows: Awareness is the thing that accompanies all my mental activities.³ (In a state of illness, I may lack awareness. This, like the above-mentioned revelations, is not within the scope of our subject).

When a physical thing is in front of us we call that thing we obtain from it “intuition”. When the thing is removed from sight, the protection of its image in the memory is called representation. We always perceive a three-dimensional thing before us from a single standpoint; a single perspective.⁴ Even if we look at it while rotating around it continuously and rapidly, neither in perception nor in representation can we unify its two-dimensional facets; in other words, we cannot grasp its perception as its three dimensions and we cannot keep such a perception as representation in our memory because representation depends on the appearance obtained from the thing. All the representations in our mind are two-dimensional. We call this object type of a physical thing that is provided by a single form of sensitiveness (by means of sight) an *object of intuition*. We take the object of intuition that is an object of sensitiveness as a kind separate from all other objects of sensitiveness also provided by sensibility, the reason for which will become clear when the psychological object is considered below. Since there is a difference between the object of intuition and the thing by which it is provided, we may speak of a truth as to whether or not there exists compatibility between the two.

In the case of an event I do not witness personally but which is provided by means of media instruments such as newspapers or TV, it is also sensitiveness which provides me with the appearance of a physical thing on a two-dimensional surface. I see not the thing itself but its appearance. We call this type, provided by all visual techniques, an *object of appearance*. The appearance stands in front of me exactly like an object of intuition. However, there is nothing itself in front of me from which I obtain its intuition. In other words, its intuition and its appearance are one and same. As the object of appearance is provided through sensitiveness – in this case by means of sight, i.e. a form of sensitiveness - it stands as a kind of sense of sight in our classification. Unlike the object of intuition, I do not perceive the object of appearance from any perspective. One may argue about whether

the appearance is compatible with the thing of which it is an appearance, but that is a technical matter. I perceive the appearance before me as my object as it is. Here, it is not possible to talk about two different things - that one is the object itself and the other its appearance - and consequently not about compatibility or truth between the two.

As the thing from which the object of intuition is obtained and the appearance are found in the same form before every single subject, there is no problem regarding the communication of the object of intuition and the appearance from one subject to another. I show them as “This” or “That” to another. The communication is carried out by assuming that the other sees what I see.

When neither the physical thing from which I obtain the intuition nor its appearance is in front of me and when, instead, I create them in my mind, the representation I obtain we call a *mental object*. The mind is a kind of sensibility because a mental object is always an imaginable thing. For the mental object there is no difference between itself and its object (as in the difference between the object of intuition and the thing that is its intuition). Consequently, one cannot speak of a compatibility or truth here. My consciousness folds on itself and sees the mental object as it is without being connected to any perspective. We call this act of folding “intellectual view”. The mental object is the object of this view. When communicating a mental object to another, I say the word that shows it in the language, i.e. the name of the thing or the appearance. As language is used commonly, I assume that the other understands what I mean.

There is no difference in the giving to a subject of a physical or physiological-biological thing and a social event. We always see a social event that we are observing from a perspective, and we obtain a representation of it by keeping its appearance in our memory. This is also a mental object. With regard to our standpoint and to the principle of economy, We are not specifying a new kind of object for the social event and we understand its object as an intuition object. However, the situation is different for a historical event, which can be understood as a social event in the past. The historical event is not before us; we do not have an intuition of it. We can only obtain a representation of it through observing the documents etc. about it. We do not call this an object of intuition as we did not obtain this representation from the intuition of something; we did not create it by sensibility. We classify it within the class of imagination since we created it with our imagination. By the same token, it is my imagination which enables me to imagine an event that is happening now of which I am

not a witness but of which I am told. Such objects are classified within the class of imagination objects.

I feel a sense of pain that I receive from any part of my body or a sensation of joy in my soul as they are, not from any perspective. It is through the senses other than sight, namely hearing, touch, smell and taste that I sense the sensations I obtain either from my body or from outside without any perspective. These sensations are only given to me in different degrees of intensity depending on their distance. I sense my sensation at every level as it is. Since there is no intuition for such an object of sense, there is no representation of it either. It is perceived instantly and cannot be recalled. I can neither preserve nor recall a sound I heard a while ago. I cannot receive any sound, any touch, any smell, any taste unless I hear a sound, I touch something, I smell something or I taste something. We call this type of object, perceived by the consciousness and the soul, a *psychological object*. A psychological object is perceived by introspection. However, when it is intense enough, as in the case of a sense of pain, a sense of sound or an intense sense of joy, it is perceived directly by means of sensibility without any need for an act of introspection. Both kinds of psychological objects are instantaneous; there is no difference between the thing itself and its object. However, there is a difference between it and the thing that is its source. When we define this source as the thing itself and my sense as the object of it, whether it is in my body or outside, one can argue whether the intensity between the two are compatible with each other. Of course, it is nonsense to talk about truth simply because we are talking about two separate things and compatibility. No epistemological truth may be looked for between the intensity of a sound at its source and the intensity I hear depending on my distance from it, on my threshold of perception etc.; no question may be asked concerning which sound from which distance is true. One can only talk about the presence and absence of a psychological object, and this cannot be a matter of doubt.

The cause (source) of a psychological object may be some thing physiological that happened in my body or some particular thing coming from outside (sound, etc.). From this standpoint, there is no difference between these psychological objects in terms of type of perception as these are both objects of sense; as in, for instance, my hearing a grumble coming from my stomach and hearing a noise coming from outside. Although the object of emotion and the object of sensation are the same, from the standpoint of the manner in which the subject is making them object we consider them as two sub-categories of psychological object because they are different from the perspective of perception. The object of

sensation that is a physiological thing is always a material thing to me whether it comes to me from my body or from outside. For instance, I receive a sense of touch by means of the communication via neurofibrils to my brain of signals received by nerve endings from a pen in my hand. The same is true for the senses of hearing, smell and taste. As for the object of feeling that I feel in my soul, evidently there is no such physiological event. Here, the situation is much more complicated. Not only is the cause of the feeling a thing that cannot clearly be determined, but there is also no thing touching my body. Winning the lottery jackpot, receiving good news that I have been waiting for, or a happy moment in the past that I am remembering gives me a feeling of joy and cheerfulness. However, sometimes I may have similar feelings for reasons I do not clearly know. In my soul, my consciousness, I feel all the senses that I receive both from my body and from outside; I cannot doubt whether these sensations are present or not. The psychological object is always one and same with a thing and an object, whether it is an object of sense or of feeling. There can be no intuition for a psychological thing. Intuition is the thing seen from a perspective. The psychological object has no representation either. However, a trace of it may remain in my soul and I can recall it in a particular manner. This recalling is not in the form of representation or intuition. I cannot remember directly a psychological object that has left a trace on me (my soul), i.e. I cannot remember the trace directly. For instance, the trace of a feeling of joy that I obtained in the past is available in my memory, but I cannot remember that feeling. I can remember that I had such a feeling and the moment, but this is not the remembering of that feeling regardless of it arousing a feeling of joy in me now. This feeling of joy is a new feeling; it is not the previous feeling.

Communication of psychological objects is carried out in the following ways: Communication about an object of sense experienced by both me and another is exactly like it is for an intuition object. For instance, if a sound comes from within or outside my body in such a way that someone near can also hear it, I draw the attention of the person to it; I show it to him/her. Communication is carried out assuming that the nearby person hears what I hear. When the object is not common i.e. when it only belongs to me, then the communication of sense and feeling are of the same type. When I say a word expressing a sense or a feeling that I have, for instance when I say “I have a stomachache”, the other can understand that I have such a pain in the following way: If he/she also had stomach pain before, he/she would have also said “I have a stomachache”. As he knows what this utterance means he understands what I mean, although he does not remember the pain he once felt. If he has never had a stomachache but had another pain,

he would have expressed that pain. He puts the organ in which he felt the pain in the place of the “stomach” and understands what I say. In both cases, there must exist a shared use of language because the other person has to know the use of language in order to decide that the same utterance is used for both my and his sensation. As a third possibility, let us assume that he has never had a pain experience. In this case, he does not understand what I mean, but since he shares the use of the language he can use a similar utterance appropriately. This is similar to a person born blind using the word “red”, despite having no colour representation. Communication of a sense of pain as well as a feeling of joy are both connected to words; there is nothing commonly perceptible to hand. We have said that a psychological object is momentary in both types. My communicating to another the object of sense or feeling that I have had before occurs by participating in the manner of remembering the moment of feeling and also by participating in the use of language.⁵

I perceive things or events as intuition objects although I appoint them values such as “beautiful” or “good” in an aesthetical-ethical sense. The feeling of pleasure they give me is also a psychological object. In answer to the question of whether they produce a third kind as a mixture of these two types, the answer must be no. “Beautiful” or “good” are not available in a thing shown by an intuition object like the presence of a colour, a form etc. nor as the presence of pain in a pain experience (a psychological object) in those things to which I am appointing these features. This is the subject that ascribes the thing that is not available in the object and that we call “value”. For this reason, it does not stand as a different type of object from the standpoint of its appointment to the subject. Though value judgments and the things that are their subject have a great place in our life and an important role in determining our actions, the things they show do not constitute an object classification. For the same reason, religious beliefs do not have a place in our classification. As value is not a feature of the thing to which it is appointed, there is no problem of truth here in the sense of inquiring whether there is compatibility between the value and the thing.

All the objects we assembled under the titles of intuition objects, mental objects and psychological objects are classified under the general title of *objects of sensibility* as they are provided through sensibility. Among them, intuition objects, objects of appearance and psychological objects are directly objects of sensation, while mental objects are indirectly an object of sensation since they are pictures of sensation in the mind.

Now we are moving to a new kind which we call an *object of reason*. The intellect or mind acquires representations and concepts from things outside

the subject; reason creates its own concepts and objects. These are not the intuition or sensation of any thing; they are not appointed to the subject by sensibility. All mathematical-logical objects-concepts, operations made by them, definitions, demonstrations and constructions are of this kind. While the mind is connected to things when producing objects, reason is not bound to things in this act. Reason is connected only to logical principles. Objects of reason, for instance forms of geometry and the numbers of arithmetic, unlike mental or psychological objects, cannot be comprehended from any perspective; instead they are perceived as they are. They are different from the other two kinds of objects in that an object of reason is comprehensible instead of perceptible. Though a geometric form, a number can be drawn on paper and can be perceived; but that geometric form or that number is not the thing seen on paper; they are ideas of reason, ideal objects. Objects of reason do not show anything; they are pure forms with no content. Consequently, there is no object and concept (term) separation for them. Besides mathematical-logical terms, words in daily language such as "whole", or "infinite" do not show anything perceivable. They also make up a part of the class of objects of reason as they are also formal concepts. As for the communication of objects of reason - the operations carried out by them to another - this depends on the operations made with them being understood by everybody, and on their having logical principles.

Here, we shall talk about yet another kind of object that is a combination of object of reason and object of intuition. Let us start with the example. One expression of the principle of inertia - one of the main principles of physics - is as follows: *A body on which no force is being exerted remains still if standing still or remains moving if it is moving.* A body such as this exists neither in nature nor may it be obtained by experiment in laboratory conditions. Consequently, such a body has never been seen and we cannot talk about it as an object of intuition. Nor have we a picture of it, a representation of it in our mind. However, we can observe that when we reduce the forces acting on a moving body, i.e. when we reduce the friction on the body, its movement does not decrease in proportion to the reduction. In this state, it is an object of intuition, but it is by means of reason that we deduce the following from this situation: if we can reduce friction to nil, the body will move infinitely. However, we do not have the means to reduce the friction to nil. We can neither make infinite movement possible, nor can we represent such a thing in our mind. An infinite thing cannot be represented. These objects, which exist in the sciences as principles, we call *objects of inference*, in the sense that they are objects which reason infers from objects of intuition or, in other words, objects created by reason through inference.

Communication of this kind of object is carried out by reason and experiment.

At this point, one might have expected us to speak of a sub-category of objects of reference consisting of terms such as “circle square”, “equilateral circle square” for instance, terms which reason has obtained from formal objects. Such terms are obtained through combining, by means of reason (conclusion), numerous forms that are mathematical objects in themselves but which cannot unite logically. However, such word combinations, which may indeed be a source of wealth for poetry, cannot be considered as a kind of object as they are nothing more than wordplay.

We shall now speak of *objects of imagination* as a last kind in our classification. These objects are not objects of intuition or representations of something that the subject either found directly in itself (in its soul and/or body) or in something outside of itself. Instead, they are objects that it has constructed, with their help, through the power of its imagination. The imagination combines factors provided by sensibility to obtain objects whose elements are formed of intuitions and representations of things found in the outer world, but not wholly found there. Examples are Pegasus, the winged horse and the Centaur. We did not consider terms such as “circle square” to be a kind of object, and yet here in the winged horse example we find a kind of object that has never existed. Why should this be so? The answer is as follows: Firstly, a winged horse is an imaginable picture; secondly, the fact that no winged horse has ever been seen does not mean that such a thing is not possible; it is not a logical contradiction or impossibility. Indeed, developments in genetics today may even allow for the possibility of such a creature being created. The subject’s imaginings concerning an historical event or an event which is happening now but of which neither itself nor its image is available before the subject also make up a part of this kind of object. The object of imagination is an object that may always be visualized in all ways. The communicability of the object of imagination depends not only on reconciliation of use of language and a certain literature and tradition, but also on the ability of each subject to speculate about it. In the matter of the distinction between whether or not I am aware that I am dreaming, an object of hallucination is involved in the latter case. The object of hallucination is a result of insanity and does not have a place in our classification of objects of imagination.

Something which exists cannot be negated. Negation is a logical operation carried out only for formal concepts. Applying this operation to real concepts - perceptual concepts which may be connected to perception - and for instance to obtaining a so-called concept such as “something that cannot

exist” from something that exists, may lead us into dilemmas from which it may not be easy to disentangle ourselves. Another example: How to negate “tree”? If this is to be called “no tree”, this concept will cover everything that is not a tree. Consequently, “concepts” obtained in this manner do not have any part to play in any of our object classifications, as with the “circle square” example made up of two formal concepts that cannot unite logically.

We would like add a last point. Here, what we mean by object communication is not, for instance, the transmission of a feeling to another. Everybody’s feelings belong to him/her and cannot be transferred. However, I provide for another’s understanding that I have such a feeling in the ways we have specified. This understanding of communication is valid for all the objects taking place in our classification. Our point of view calls for acceptance of the idea that object belongs to subject by whatever means.

We close our study with the brief table set out below, allowing our classification system to be seen at a glance.

The act of Knowing of Subject Kind of Object

1 sensibility	objects of sensibility
1.1 sense of sight	object of intuition/ object of appearance
1.2 mind	mental object
1.31 consciousness	psychological object (object of sense)
1.32 soul	psychological object (object of sensation)
2 reason	object of reason
3 sensibility and reason	object of inference
4 imagination	object of imagination

Notes

1. The distinction that we have made here between thing and thing in itself, and the claim that thing in itself cannot be known is reminiscent of Kant. Yet Kant asserts that although the thing in the phenomenal world (in time and space) can be known, the thing that cannot be known i.e. the thing free from the condition of space-time can merely be thought of. (ex. see: *Critique of Pure Reason*, B XXVI, B 332, B 519). But we say that anything whatsoever that is bound with the condition of space-time cannot itself be known, that we can have knowledge of its appearance (object) we have of it only. Our distinction looks more like Russell’s distinction of “physical object” and “sense data”. (see: *The Problems of Philosophy*, Chapter I, Appearance and Reality.)
2. The expression “awareness” that we use here is an answer, for instance, to the question “How do we know that we see?” As a first hand source on this subject, see: Aristotle, *On the Soul*, 425b10-20.

3. We want to refer to Kant here: “The **I think** must **be able** to accompany all my representations;...” (*Critique of Pure Reason*, B 131-132).
4. Our opinion concerning perspectival seeing can be compared with that of Husserl on the same subject. See: Ideas § 41, 44, 97.
5. Wittgenstein’s views on the meaning of the word have been a source of inspiration for us: “The meaning of a word is its use in the language.” (*Philosophical Investigations*, Part I, 43). “For words have meaning only in the stream of life.” (*Remarks on the Philosophy of Psychology*, Volume II, 687.) Some thoughts of Wittgenstein concerning the relation of sensation to the word, and its transference have also illuminated our way. For example, see: *The Brown Book* II, 25, *Remarks on the Philosophy of Psychology*, Volume I: 1084, 1089, 1091, 1092, Volume II: 63, 162, 176, 308, 655.

References

- Aristotle (1957). *On the soul*. With an English translation by W. S. Hett. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Husserl, Edmund (1952). *Ideas General Introduction to Pure Phenomenology*. Translated by W. R. Boyce Gibson. London: George Allen & Unwin LTD.
- Kant, Immanuel (1998). *Critique of Pure Reason*. Translated and Edited by Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge University Press.
- Russell, Bertrand (1912). *The Problems of Philosophy*. London: Oxford University Press.
- Wittgenstein, Ludwig (1997). *Philosophical Investigations*. Translated by G. E. M. Anscombe. Blackwell Publishers Ltd.
- ____ (1980). *Remarks on the Philosophy of Psychology*. Volume I. Edited by G. E. M. Anscombe and G. H. Von Wright and translated by G. E. M. Anscombe. Volume II. Edited by G. H. Von Wright and Heikki Nyman, and translated by C. G. Luckhardt and M. A. E. Aue, Basil Blackwell Oxford.
- ____ (1997). *The Blue and Brown Book*. Blackwell Publishers Ltd.

Nesnelerin Bölümlenmesi Hakkında Bir Öneri

Ö. Naci Soykan*

Özet: Bu yazının başlıca amacı, özneye verilmiş tarzları bakımından, olası tüm nesnelerin bir sınıflamasını yapmaktır. Ne tarzda olursa olsun bir nesne, ya benim aklımın, zihnimin, belleğimin, bilincimin, ruhumun veya hayal gücümün bir nesnesidir. Fiziksel bir şey karşımızda olduğu zaman, ondan elde ettiğimiz şeye “görü” diyoruz. Bize duyarlığın yalnızca bir biçimiyle (görme ile) verilen fiziksel bir şeyin bu nesne türüne “görü nesnesi” adını veriyoruz. Bizzat tanık olmadığım, gazete, TV gibi medya araçlarıyla bana verilen, fiziksel bir şeyin, herhangi bir olayın görüntüsü, iki boyutlu bir yüzeyde bana yine duyarlıkla verilir. Ben bu tür bir şeyin kendisini değil, görüntüsünü görüyorum. Tüm görüntü teknikleriyle verilen bu türü “görüntü nesnesi” olarak adlandırıyoruz. Gerek kendisinden görüsünü edindiğim fiziksel şey, gerekse görüntü, karşımda olmadığı zaman, onları zihnimde canlandırdığımda, elde ettiğim tasarıma “zihinsel nesne” diyoruz. Bedenimin herhangi bir yerinden aldığım, örneğin bir ağır duyumunu veya ruhumdaki, örneğin bir sevinç duygusunu, hiçbir perspektif altında olmaksızın olduğu gibi duyarım. Bilincimle ve ruhumla algıladığım bu nesne türünü “psikolojik nesne” olarak adlandırıyoruz. Zihin ya da anlama yetisi, öznenin dışındaki şeylerin görülerinden tasarımlar ve kavramlar edinirken akıl, kendi kavramlarını, nesnelere yaratır. Onlar, herhangi bir şeyin görüsü, duyumu değildir; özneye duyarlıkla verilmezler. Tüm matematiksel-mantıksal nesnelere-kavramlar, bunlarla yapılan işlemler, tanımlar, ispatlar, kurgular, bu türe girer. Akıl nesnesi ile görü nesnesinin bir çeşit karışımı olan bir nesne türünden daha söz etmek istiyoruz. Bilimde ilkeler olarak bulunan bu tür nesnelere, aklın deneye, yani görü nesnesine yaptığı katkıyla elde ettiği, başka bir deyişle, duyarlığa aklın katılmasıyla, aklın görü nesnesinden çıkardığı nesne anlamında kısaca “çıkarma nesnesi” diye adlandırıyoruz. Sınıflamamızın son bir türü olarak “hayal gücü nesnesi”nden söz etmek istiyoruz. Bu nesnelere, öznenin, doğrudan doğruya, ne kendinde (ruh ve bedeninde) bulunduğu bir etkinin ne de kendi dışındaki bir şeyin görü ve tasarımının nesnesi olmayıp, onların yardımıyla hayal gücü sayesinde kurguladığı nesnelere. Hayal gücü nesnesi, her tarzıyla daima göz önüne getirilebilen bir nesnedir.

Anahtar Kelimeler: Bölümlenme, özne, görü nesnesi, görüntü nesnesi, zihinsel nesne, psikolojik nesne, akıl nesnesi, çıkarma nesnesi, hayal gücü nesnesi.

---

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü / İSTANBUL
onsoykan@hotmail.com

Предложение о классификации объектов

О. Наджи Сойкан*

Резюме: Главная цель этой статьи состоит в том, чтобы провести классификацию всех вероятных объектов с точки зрения их назначения к предмету. Объект любого вида является объектом моей причины, моего мнения, моей памяти, моего сознания, моей души или моего воображения. Когда перед нами физическая вещь, мы называем эту вещь основываясь на свою "интуицию". Мы называем такой тип объекта, обеспеченный единственной формой чувствительности (посредством зрения), объектом интуиции. В случае когда я, не являясь свидетелем, получаю информацию посредством СМИ, таких, как газеты или телевидение, это также появление физической вещи или события на двумерной поверхности посредством чувствительности. В данном случае я вижу не сам предмет, а его изображение. Мы называем этот тип, представленный всеми визуальными методами, «объектом изображения». Когда физическая вещь вне моей видимости или информацию о которой я получаю посредством интуиции, я создаю их в своем воображении; данное созданное представление мы называем «мысленным объектом». Ощущение своего тела, например ощущение боли в любой части моего тела или ощущение радости в моей душе, я чувствую без какой либо перспективы. Мы называем этот тип объекта, воспринятого сознанием и душой, «психологическим объектом». Интеллект(ум) создает представления и понятия о вещах вне самого предмета; ум создает собственные понятия и объекты. Все математически-логические понятия, объекты, произведенные ими операции, определения, демонстрации входят в данный тип. Также идет речь о еще одном виде объекта, который является комбинацией объекта причины и объекта интуиции. Эти объекты, которые существуют в науке как принципы, мы называем «объектами вывода», в смысле того, что они являются объектами, первопричиной которых являются объекты интуиции или, другими словами, объекты, созданные умом через вывод. Как последний вид в нашей классификации рассматриваются «объекты воображения». Объект воображения визуализируется субъектом не под влиянием своего тела или не под влиянием чего-либо извне, а создается посредством воображения. Объект воображения – это объект, который можно всегда можно создать перед глазами.

Ключевые Слова: Классификация, предмет, объект интуиции, объект изображение, мысленный объект, психологический объект, умственный объект, объект вывода, объект воображения.

---

* Университет изобразительных искусств Мимар Синан, факультет естественных наук и литературы, кафедра философии / Стамбул
onsoykan@hotmail.com

Is There a Relationship between Grade Average Point and Students' Perceptions with Regard to Cheating Factors?

Ahmet Tayfun*

Abstract: This study examined the relations between the grade point average, being a cheater or non cheater and the determined cheating factor scores. In total, 493 students participated in the study. The data were collected by using questionnaires. The factor analysis, Pearson correlation test and “t” test were used to analyze student–opinion data. First, the nine factors were determined to represent 34 variables, and then nine factors were rotated to factors scores. Later the relations were examined. The significant relation couldn't be found between grade point averages and factor scores. A significant relation was found between being a cheater or non cheater and certain factors.

Key Words: Cheating, cheating factors, education, student.

Introduction

Cheating is a word commonly used in daily life. It is defined in dictionaries as “to behave in a dishonest way in order to get what you want”. In the scope of this definition, cheating in academic setting was defined as “obtaining and using information from illicit sources and use it for improving one's (exam) grade” by Eisenberg (2004: 164) and as *students' attempt to present others' academic work as their own* by (Jensen et al. 2002).

The cheating behavior is one of the most discussed topics in academic life, for the cheating phenomenon is prevailing at the every level of the academic life (McCabe et al. 2001). Steinberg (1996) reported that two-thirds of the adolescents in his study cheated on tests in the past years. McLaughling and Ross (1989) found out in their study that 50% high school students admitted to frequent cheating.

Furthermore, Schab (1991) reported that there was an increase in the prevalence of cheating over the past 20 years and decrease in the perceived seriousness of dishonest behavior. Even more recently, researchers have

---

* Gazi University, Faculty of Commerce and Tourism Education, Department of Tourism / ANKARA
tayfun@gazi.edu.tr

reported that cheating rates among college students were as high as 90% (Graham et al. 1994).

Academic cheating behavior can be seen at the every level of academic life. It has been seen as one of the most serious academic problems, therefore many studies were carried out to understand the reasons of student cheating behavior in exams. It is possible to classify these studies under three groups. One of these studies examined the effects of situational variables such as intelligence and sex on cheating. Research findings indicated that students of lower intelligence, having more to gain with regard to grades, would cheat more compared to more intelligent students (Johnson et al. 1972, Vitro 1971, Kelly et al. 1978). The results of the research that examined the relationship between sex and cheating behavior indicated inconsistent results. At one hand, some studies found that female students were involved in more academic dishonesty than male students (Graham et al. 1994, Jacobson et al. 1970). On the other hand, some studies found that male students cheated more than female students (Baird 1980, Cochran et al. 1998, Davis et al. 1992, Kelly et al. 1978, Roth et al. 1995, Newstead et al. 1996). Besides, some studies indicated that there was no sex related difference (Vitro et al. 1972, Houston 1977, Karabenick et al. 1978, Tibbetts et al. 1999, Ward et al. 1990). Further, studies that examined cheating rates in relation to age are similarly inconsistent. Some researchers reported that younger students cheated more than did older students (Baird 1980, Cochran et al. 1998, Haines et al. 1986, Newstead et al. 1996), but at least one study reported higher rates of cheating for older students (Tang et al. 1997).

The second group of studies examined the effects of the performance goal on cheating behaviours. They suggested that there was a relationship between the pressures of performance, fear of failure, the goal of getting better grades and cheating behaviour (Calabrese et al. 1990, Michales et al. 1989, Ames et al. 1988, Newstead et al. 1996). The third group of studies focused on the relationship between social factors and cheating behaviour. They found positive relationship between students self reported cheating, dislike of school and views of teachers and schools as unfair in samples student. It means that social factors had relationship with cheating behavior (Juvonen et al. 1996, Goodenow 1993, Midgley et al. 1996). Finally, a few studies were conducted in literature to understand the relationship between cheating behaviour and reported high grade point average. Findings have shown that students who report comparatively high levels of cheating have lower grade point averages (GPAs) (Baird 1980, Graham et al. 1994). There are no sufficient studies over the relationship between cheating behaviour

and reported grade point in literature. The reason for this may be due to the perception of being a successful student, because successful students usually are thought that they have high grade point average and they don't need cheating. At this stage, it should be examined whether the grade point average has an effect over cheating behavior. The present study aimed to examine the effect of high grade point average over the cheating behavior and the cheating perception of cheater students to help researchers, educators and university's managements to meaning accurately the cheating behavior.

Method

Participants

In total, 493 students participated in this study from Department of The Faculty of Commerce and Tourism at Gazi University, located in the capital city of Turkey, and has second high student population in Turkey. Data were collected in the autumn of 2007. All students at the tourism department participated in this study. The questionnaires were prepared in two parts. One part of the questionnaires was related to the demographic information of the students and the other part was related to the cheating perception of students. A questionnaire was comprised of 37 questions. The demographic features of the participants and their academic terms are exhibited below.

Table 1: Demographic Information About The Participants

Characteristics	N	%
Gender		
Female	225	45,9
Male	265	54,1
Total	490	100,0
Ages		
17 and below	4	,8
18-19	51	10,5
20-21	213	43,7
22-23	182	37,4
24 and more	37	7,6
Total	487	100,0
The terms		
Term II	106	21,6
Term IV	136	27,7
Term VI	135	27,5
Term VIII	114	23,2
Total	491	100,0

Information Gathering and Analysis

The data reported in this study is based on students’ self-reported survey data. All questionnaires were filled during the courses by students, under the supervision of the faculty members and research assistants. First of all, students were informed about questionnaire and instructed to respond to all using a items a 5- point Likert –type scale ranging from 1 = disagree to 5= full agree. In order to reduce data and to classify variables, factor analysis was applied. The main applications of factor analysis techniques are: (1) to *reduce* the number of variables and (2) to *detect structure* in the relationships between variables, that is to *classify variables*. Before factor analysis, the adequacy of data for factor analyze should be examined. For this purpose, Kaiser-Meyer-Okin (KMO) and Bartlett test was conducted.

KMO value is calculated as 0,808 for adequate of sample. The KMO value shows that data are suitable of factor analysis. According to the results of Bartlett test, Approx. Chi-Square was calculated as 4717, 37 and significant level was p=000. The results show that sample and data are adequate for factor analysis.

As a result of the factor analysis, the nine factors were determined. The nine factors and their variances were given in the table 2. According to the table 2, the nine factors explained the 60,7% of the total variance. It means the nine factors can represent 34 variables.

Table.2: Total Variance Explained

Component	Initial Eigen Values			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,015	14,327	14,327	5,015	14,327	14,327	4,415	12,615	12,615
2	4,570	13,057	27,384	4,570	13,057	27,384	3,292	9,406	22,021
3	3,203	9,152	36,537	3,203	9,152	36,537	2,559	7,312	29,333
4	1,919	5,483	42,020	1,919	5,483	42,020	2,496	7,132	36,465
5	1,901	5,432	47,452	1,901	5,432	47,452	2,215	6,328	42,793
6	1,252	3,577	51,029	1,252	3,577	51,029	2,030	5,800	48,593
7	1,235	3,527	54,557	1,235	3,527	54,557	1,670	4,771	53,364
8	1,125	3,213	57,770	1,125	3,213	57,770	1,334	3,812	57,176
9	1,041	2,974	60,744	1,041	2,974	60,744	1,249	3,568	60,744

Extraction Method: Principal Component Analysis.

To describe the relationship between factors and 34 variables, Principal Components Analysis was conducted. As a result of the component analysis, rotated component matrix table was formed. Table 3 shows the variables and their related factor.

Table 3: Rotated Component Matrix

	Component								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
A student can look at the other student's paper in examination	,676	,039	-,056	-,042	,007	-,143	,025	,194	-,074
A student can change whose examination paper with other students	,783	-,053	-,130	-,064	,073	,002	,171	-,076	,117
A student can have an exam in place of the other student	,734	-,175	-,122	-,047	,033	,131	,185	-,219	,151
A student can give other student's homework study for himself	,833	,034	-,033	,004	,070	,063	-,021	-,120	-,095
A student can look at his lessons notes without any permission	,811	-,039	,033	-,096	-,004	,024	,080	-,018	,015
A student can give the out-of-date homework studies as the new studies	,741	,098	,045	-,029	,091	,028	-,129	,004	-,091
A student can give whose study to other student to use	,636	,202	-,049	,023	,071	,058	-,198	,219	-,059
I think that cheating is an offence	-,045	-,049	,133	,829	-,001	,132	,008	,020	-,045
I think that cheating is not ethic	-,091	-,022	,064	,879	,015	,127	,020	,055	-,020
I think that cheating is a debility	-,077	,087	,133	,787	,086	,037	,037	-,019	,006
I think supervisors are tolerant against cheater s	,082	,008	,150	,089	,502	,315	-,120	,100	-,331
Who gets the high grade in examination can achieve it by cheating	,217	,002	-,049	-,065	,269	,536	,023	,115	-,105
A student who doesn't cheat is teased by other students	,105	-,164	-,134	,101	,215	,627	-,026	,137	,228
I think that cheating students act unjustly to non copier student	-,115	,139	,224	,326	,035	,626	-,025	-,119	-,136
Cheating students regard their behaviors as a talent	-,053	,073	,216	,146	,029	,703	,048	-,050	-,030
The cheating is a disrespect towards the academic staff	-,249	,038	,284	,371	-,035	,306	,171	-,253	,201
I think that supervisors and teachers treat unfairly in cheating situations	,128	,110	-,019	,026	,769	,052	-,015	,206	,068
I think that school management treats unfairly in the determination of a penalty in cheating situations	,111	,052	-,017	,067	,831	,120	,090	,060	,008
Cheating is becoming an important problem in the school	,080	-,098	,130	-,029	,609	,098	,089	-,282	,117
Strongly punishing the cheaters can prevent cheating	-,102	-,168	,607	,091	,119	,087	,177	-,006	,008
Administering exams in less crowded classrooms can prevent cheating	-,086	,144	,780	,124	,046	-,001	,016	-,024	,058
Administering exams with more supervisors can prevent cheating	-,093	,107	,809	,106	-,025	,076	-,016	,046	,063
Changing the question format can prevent the cheating	-,072	,164	,267	-,093	,107	-,096	-,057	-,033	,733
Asking questions by different groups can prevent cheating	-,021	,004	,545	,100	-,060	,127	,036	,144	,501

The attitude of academic staff in the lesson can be a reason of the cheating	-,081	,547	-,087	,134	,048	,102	,227	,318	,312
The attitudes and behavior of supervisors in the exams can be a reason for the cheating	-,102	,367	,224	,087	,086	,123	,300	,444	,027
The difficulty of the course can be a reason for cheating	,035	,784	,079	-,039	,012	,015	,026	,219	,122
Asking difficult questions can be a reason for cheating	,112	,786	,001	-,011	-,010	,008	,090	-,070	,066
The tolerance of the management against cheating can be a reason for cheating	,038	,043	,215	-,060	,243	,166	,388	,480	-,019
The fear of not passing examination can be a reason for cheating	,004	,778	,075	-,043	-,004	,011	,125	-,012	-,060
Believing that it is impossible to pass the examination by studying much can be a reason for cheating	-,039	,351	,140	-,059	-,125	,176	,546	,226	,036
Memorization-based questions can be a reason for cheating	,024	,731	-,031	,063	,057	-,056	,081	-,118	-,085
The part time works of students can be a reason for cheating	,062	,235	-,068	,082	,008	,008	,673	-,011	,010
The willing of being respected as a successful student by the others	,045	,204	,298	,058	,188	-,166	,603	-,016	-,067

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization. A Rotation Converged in 6 Iterations.

Nine factors were defined according to their relationship with variables which are; Factor 1: The point of view of the students about cheating, Factor 2: The lesson based reasons for cheating, Factor 3: How can be prevented the cheating?, Factor 4: The ethic and offence aspects of the cheating, Factor 5: The attitudes of the management of the school and teachers against cheating, Factor 6: The opinions about the cheater, Factor 7: The student-based reasons that cause cheating, Factor 8: The management and supervisor-based reasons that cause the cheating, Factor 9: The role of the questions format to prevent the cheating. The factors and their explained variables are given end of the paper.

Results and Discussion

To examine the relationship between the grade point average and factors, the Pearson correlation coefficient was used. According to the result of the test displayed in table 4, all Pearson correlation coefficient are close to zero ($p > ,05$), therefore no relationship between average grade and factor scores was found at the level of 5 % significance ($\alpha = 0,05$). The cheating perception of the students doesn't change in terms of their grade point average. In other words, average grade is not a determinant factor to evaluate students' cheating behavior. A student who has high grade point average can tend to cheat more than those with low grade point average.

Table 4: Correlation Between Average Grade and Factors

		Average Grade	REGR factor score 1	REGR factor score 2	REGR factor score 3	REGR factor score 4	REGR factor score 5	REGR factor score 6	REGR factor score 7	REGR factor score 8	REGR factor score 9
Average Grade	Pearson Correlation	1									
	Sig. (2-tailed)	.									
	N	344									
REGR factor score 1	Pearson Correlation	-,014	1								
	Sig. (2-tailed)	,811	.								
	N	278	384								
REGR factor score 2	Pearson Correlation	-,102	,000	1							
	Sig. (2-tailed)	,089	1,000	.							
	N	278	384	384							
REGR factor score 3	Pearson Correlation	,093	,000	,000	1						
	Sig. (2-tailed)	,120	1,000	1,000	.						
	N	278	384	384	384						
REGR factor score 4	Pearson Correlation	,034	,000	,000	,000	1					
	Sig. (2-tailed)	,578	1,000	1,000	1,000	.					
	N	278	384	384	384	384					
REGR factor score 5	Pearson Correlation	-,088	,000	,000	,000	,000	1				
	Sig. (2-tailed)	,142	1,000	1,000	1,000	1,000	.				
	N	278	384	384	384	384	384				
REGR factor score 6	Pearson Correlation	-,073	,000	,000	,000	,000	,000	1			
	Sig. (2-tailed)	,226	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	.			
	N	278	384	384	384	384	384	384			
REGR factor score 7	Pearson Correlation	,037	,000	,000	,000	,000	,000	,000	1		
	Sig. (2-tailed)	,543	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	.		
	N	278	384	384	384	384	384	384	384		
REGR factor score 8	Pearson Correlation	,084	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	1	
	Sig. (2-tailed)	,162	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	.	
	N	278	384	384	384	384	384	384	384	384	
REGR factor score 9	Pearson Correlation	,028	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	1
	Sig. (2-tailed)	,637	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	.
	N	278	384	384	384	384	384	384	384	384	384

The cheating perceptions of cheated and not cheated students were examined by using “t” test. According to the table 5 and 6, there is a significant relationship between factors 1, 3, 4 and whether they cheated or not at the level of the 5% significance ($p < 0,05$). Students’ cheating perception differs in terms of factor 1. Student who cheated before agree more strongly on variables of factor 1 than not cheated students. The result is reasonable, for all of the variables indicate possible behavior of a cheated. It was expected that cheated must agree on them. Also, cheated students disagree with not cheated students on factors 3 and 4. Cheated students don’t see cheating behavior as an offence, debility and unethical behavior

contrary to not cheated students. Further, they have different opinions to prevent cheating, for example; they are strongly opposed to punishing cheating, administering exams in less crowd classrooms and with more supervisors.

Table 5: Group Statistics

	I cheated in some case	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
REGR factor score 1	Yes	177	,23	1,05	,079
	No	200	-,20	,90	,064
REGR factor score 2	Yes	177	-,00	1,02	,076
	No	200	-,015	,98	,070
REGR factor score 3	Yes	177	-,12	,96	,072
	No	200	,10	1,02	,072
REGR factor score 4	Yes	177	-,11	,96	,072
	No	200	,09	1,03	,073
REGR factor score 5	Yes	177	,03	,96	,072
	No	200	-,03	1,03	,072
REGR factor score 6	Yes	177	-,09	1,05	,079
	No	200	,08	,94	,066
REGR factor score 7	Yes	177	-,04	1,01	,076
	No	200	,04	,98	,069
REGR factor score 8	Yes	177	,06	,96	,072
	No	200	-,05	1,02	,072
REGR factor score 9	Yes	177	-,04	,99	,074
	No	200	,06	,99	,070

There is no significant relationship between factors 2, 5, 6, 7, 8, 9 and whether cheated or not at the 5% level of significance ($p > 0,05$). These results show that cheated and not cheated have the same cheating perception about the lesson based reasons for cheating, the attitudes of the management of the school and academic staff against cheating, the opinions about the cheated student, the student-based reasons that cause cheating, the management and supervisor-based reasons that cause cheating and the role of the questions format to prevent cheating. The factors and their explained variables were exhibited below.

Table 6: Independent Samples Test

	t-test for Equality of Means		
	t	df	Sig. (2-tailed)
REGR factor score 1	4,352	375	,000
REGR factor score 2	,142	375	,887
REGR factor score 3	-2,208	375	,028
REGR factor score 4	-2,102	375	,036
REGR factor score 5	,653	375	,514
REGR factor score 6	-1,777	375	,076
REGR factor score 7	-,912	375	,362
REGR factor score 8	1,230	375	,219
REGR factor score 9	-1,031	375	,303

Group Statistics

Moreover, the relationship was searched between grades point average and cheated and not cheated. There is a significant relationship between grade point average and cheated and not cheated at the %5 level of significance ($p < 0,05$). Pearson Correlation was calculated as 0,148. The relationship found is strong and positive. It means that the average grade point and being cheated effect each others.

Several conclusions can be drawn from these analyses. First, it is already mentioned that grade point average is not a determinant in cheating. Students with higher grade point average can tend to cheat more than those with lower grade point average. Therefore, grade point average is not a factor to mean the cheating perception of student. Second, cheating students took to the cheating behavior positively and were opposed to being punished due to cheating behaviors. The most important point is that cheater students don't see their behavior as offence, unethical and debility. They don't have any moral barriers against cheating. Consequently, they are always inclined to cheat. The school management and academic staff should emphasize the moral aspects of the cheating. If students judge their cheating behavior in their conscience, they could be successful to find a way to change their cheating behavior positively. Third, all participant students (cheated and not cheated) had the same ideas about lesson based reasons of cheating, the attitudes of the management of school and academic staff against cheating, the opinions about the cheated student, the student based reasons that cause cheating, the management and supervisor based reasons that cause cheating and the role of the questions type to prevent the cheating. The school management and academic staff must take those ideas into consideration to prevent cheating. The self- reporting of the students is very important to understand of the cheating perception of students and evaluate the roots of cheating. As mentioned before many studies were conducted to examine the different reasons and aspects of the cheating behavior. This study can be useful to support them and bring a different point of view.

The Factors and Their Explained Variables;

Factor 1: The point of view of the students about cheating

A student can look at the other student's paper in examination

A student can change whose examination paper with other students

A student can have an exam in place of the other student

A student can give other student's homework study for himself

A student can look at his lessons notes without any permission

A student can give the out of date homework studies as the new studies

A student can give whose study to other student to use

Factor 2: The lesson based reasons of the cheating

The attitude of academic staff in the lesson can be a reason of the cheating
The fear of not passing examination can be a reason for cheating
Memorization-based questions can be a reason for cheating
The difficulty of the lesson can be a reason of the cheating
To asking difficult question can be a reason of the cheating

Factor 3: How can be prevented the cheating

To strongly punished the cheating can prevent cheating
Administering exams in less crowded classrooms can prevent cheating
Administering exams with more supervisors can prevent cheating

Factor 4: The ethic and offence aspects of the cheating

I think that cheating is an offence
I think that cheating is not ethic
I think that cheating is debility
The cheating is disrespect against the teacher

Factor 5: The attitudes of the management of the school and academic staff against cheating

I think supervisors are tolerant against cheaters
I think that supervisors and teachers treat unfairly in cheating situations
I think that school management treats unfairly in the determination of a penalty in cheating situations
Cheating is becoming an important problem in the school

Factor 6: The opinions about the cheated student

Who gets the high grade in examination can achieve it by cheating
A student who doesn't cheat is teased by other students
I think that cheated students act unjustly to not cheated student
The cheated students think that their behaviors as a talent

Factor 7: The student based reasons that cause the cheating

Believing that it is impossible to pass the examination by studying much can be a reason for cheating
The part time working of the students can be a reason of the cheating
The sitting position of the students in the classroom can be a reason of the cheating
The willing of being respected as a successful student by the others

Factor 8: The management and supervision based reasons that cause the cheating

The attitudes and behaviors of supervisor in the examination can be a reason of the cheating

The tolerance of the management against cheating can be a reason of the cheating

Factor 9: The role of the questions format to prevent the cheating

Changing the question format can prevent the cheating

Asking questions by different groups can prevent cheating

References

- Ames, Carole and Jennifer Archer (1988). "Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes". *Journal of Educational Psychology* 80: 260–267.
- Baird, John S. (1980). "Current trends in college cheating". *Psychology in the Schools* 17: 515–522.
- Calabrese, Raymond L. and John T. Cochran (1990). "The relationship of alienation to cheating among a sample of American adolescents". *Journal of Research and Development in Education* 23(2): 65–72.
- Cochran, John K. et al. (1998). "Academic dishonesty and low self-control: An empirical test of a general theory of crime". *Deviant Behavior: An Interdisciplinary Journal* 19: 227–255.
- Davis, Stephen F. et al. (1992). "Academic dishonesty: Prevalence, determinants, techniques, and punishments". *Teaching of Psychology* 19: 16–20.
- Goodenow, Carol (1993). "Classroom belonging among early adolescents: Relationships to motivation and achievement". *Journal of Early Adolescence* 13: 21–43.
- Graham, Mari Ann et al. (1994). "Cheating at small colleges: An examination of student and faculty attitudes and behaviours". *Journal of College Student Development* 35: 255–260.
- Haines, Valerie J. et al. (1986). "College cheating: Immaturity, lack of commitment, and the neutralizing attitude". *Research in Higher Education* 25: 342–354.
- Houston, John P. (1977). "Four Components of Rotter's internal – external scale and cheating". *Contemporary Educational Psychology* 2: 275–283.
- Jensen, Lene Arnett et al. (2002). "It's wrong but everybody does it: academic dishonesty among high school and college students", *Contemporary Educational Psychology* 27: 209–228.
- Johnson, Charles D. and John Gromly (1972). "Academic Cheating: The contribution of sex, personality and situational variables". *Developmental Psychology* 6: 320–324.
- Juvonen, Jaana and Kathryn R. Wentzel (1996). *Social motivation: Understanding children's school adjustment*. New York: Cambridge Univ. Press.

- Kelly, Jeffrey A. and Leonard Worell (1978). "Personality Characteristics, parents behaviors, and sex of subject in relation to cheating". *Journal of Research in Personality* 12: 179-188.
- Karabenick, Stuart. A. and K. Srull Tomas (1978). "Effects of Personality and Situational Variation in Locus of Control on Academic Cheating: Determinants of the 'Congruence Effect' ". *Journal of Personality* 46: 72-95.
- McCabe, Donald M., Linda Kelebe Trevino and Kenneth. D. Butterfield (2001). "Cheating in academic institutions: a decade of research". *Ethics & Behavior* 11: 219-232.
- McLaughlin, Rose D. and Seteven M. Ross (1989). "Student cheating in high school: a case of moral reasoning vs. 'fuzzy logic'". *High School Journal* 72: 97-104.
- Michaels, James W. and Terance D. Miethe (1989). "Applying theories of deviance to academic cheating". *Social Science Quarterly* 70: 870-885.
- Midgley, Carol and Tim, Urdan (2001). "Academic self-handicapping and achievement goals: A further examination". *Contemporary Educational Psychology* 26: 61-75.
- Newstead, Stephen E., Arlene Franklyn-Stokes and Penny Armstead (1996). "Individual differences in student cheating". *Journal of Educational Psychology* 88: 229-241.
- Roth, Nancy L. and Donald L. McCabe (1995). "Communication strategies for addressing academic dishonesty". *Journal of College Student Development* 36: 531-541.
- Schab, Fred (1991). "Schooling without learning: thirty years of cheating in high school". *Adolescence* 26: 839-847.
- Tang, Shengming and Zuo, Jiping (1997). "Profile of college examination cheaters". *College Student Journal* 31: 340-346.
- Tibbetts, Stephen. G. and David L. Myers (1999). "Low self-control, rational choice, and student test cheating". *American Journal of Criminal Justice* 23: 179-200.
- Vitro, Frank T. and Lowell A. Schoer (1972). "The effects of probability of test success, test importance, and risk of detection on the incidence of cheating". *Journal of School Psychology* 10:269-277.
- Vitro, Frank T. (1971). "The Relationship of classroom dishonesty to perceived parental discipline". *Journal of College Student Personnel* 12: 427-429.
- Ward, David. A. and L. Beck. Wendy (1990). "Gender and Dishonesty". *Journal of Social Psychology* 130(3): 333-339.

Öğrencilerin Kopya Faktörlerine Bakış Açıları ile Akademik Başarıları Arasında Bir İlişki Var mı?

Ahmet Tayfun*

Özet: Bu çalışma, akademik başarı ortalaması, kopya davranışında bulunmuş olma veya olmama ile belirlenen kopya davranış faktörleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmaya toplam 493 öğrenci katılmıştır. Veriler anket yardımı ile toplanmıştır. Öğrencilerin görüşlerine ilişkin veriler “t” testi, Pearson korelasyonu ve faktör analizleri kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikle 34 değişkeni temsil eden 9 faktör tespit edilmiştir. Daha sonra bu 9 faktör faktör skoruna dönüştürülmüştür. En son olarak ilişkiler incelenmiştir. Başarı ortalaması ile faktörler arasında anlamlı bir ilişki bulunmaz iken kopya davranışı göstermiş olma ile bazı faktörler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kopya, kopya faktörleri, eğitim, öğrenci.

---

* Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Turizm Bölümü / ANKARA
tayfun@gazi.edu.tr

Существует ли зависимость между успехами в учёбе и восприятием студентами касательно шпаргалки?

Ахмет Тайфун*

Резюме: Эта работа исследует зависимость между успехами в учёбе и вероятностью факта использования или неиспользования шпаргалок. В исследовании участвовали всего 493 студента. Данные были собраны с помощью анкетных опросов. Для анализа данных о мнениях студентов были использованы следующие тесты: тест «Т», корреляция Пирсона и фактор-анализ. Сначала были определены девять факторов, представляющих 34 переменные. Затем девять факторов были определены как фактор. Позже была исследована зависимость. Результаты показали, что нет существенной зависимости между средними показателями академической успеваемости и факторами, также была установлена значительная зависимость между некоторыми факторами и использованием шпаргалки.

Ключевые Слова: Шпаргалка, факторы шпаргалки, образование, студент.

---

* университет Гази, факультет туризма и торговли, кафедра туризма / Анкара
tafun@gazi.edu.tr

Mehmed Emin Efendi'nin Seyahatnamesi'ne Göre Eski Bir Türk Şehri: Dehistan

Fikret Türkmen*

Özet: Seyahatnameler, yazarlarının öznel görüşlerini içerse de, gözleme dayanması ve yazıldıkları dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarının öğrenilmesi bakımından önemli kaynaklardır. Yazılı kültürün yaygın olarak kullanılmadığı toplumların, gelenek, görenek, örf, adet ve kültürleri ile ilgili bilgiler, o topluma çeşitli vesilelerle uğrayan seyahatçıların, seyahatnamelerinden öğrenilebilmektedir. Mehmed Emin Efendi'nin yazdığı "Asya-yı Vusta'ya Seyahat" adlı eser de Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının, o dönemdeki durumunun öğrenilmesi açısından oldukça önemli bir seyahatnamedir. Bu makalede, Mehmed Emin Efendi'nin eseri ve bu eserdeki verilerden hareketle tarihî bir Türk şehri olan Dehistan ve Türkmen folkloru ile ilgili tespit ve tahlillere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatnameler, Mehmed Emin Efendi, Asya-yı Vusta'ya Seyahat, Dehistan, Türkmenistan

Batı Türkmenistan'da, Kızıletrek şehrinin 90 km kadar kuzeybatısında bulunan Dehistan, Ortaçağ'da önemli bir ticaret ve sanat merkezi idi. Düz bir arazi üzerine kurulan eski kent, 108 hektarlık bir alanı kuşatan ve yer yer kulelerle takviye edilen kerpiç surlarla çevrilmişti. Bugün kentin harabe haldeki yerleşim yerinde, hala izlenebilen cadde ve bunları kesen sokaklarının iki yanında dizildiği anlaşılan yapı kalıntıları buranın Ortaçağ'da gelişmiş bir kent olduğunu göstermektedir. Günümüzde terkedilmiş haldeki kentte bazı yapı kalıntıları ile, onun 7 km kadar kuzeyinde bulunan eski mezarlığındaki Ortaçağ dönemi türbeler, Dehistan'ın ayakta kalabilen geçmişten hatıralarıdır (Sayan 1999: 15-17, 39-60, Sayan 2002: 69-71, Pugaçenkova 1958: 172, 220, 263-268, Pugaçenkova 1967: 108, 114, 125-126, Atagarriyev 1973: 21, Atagarriyev 1974).

Günümüzde, "Meşhed-i Mısriyan" (Atagarriyev 1973: 21 vd., Minorsky 1979: 159-160) adıyla tanınan Dehistan hakkında, Ortaçağ kaynaklarında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Önceleri 'Dahistan', daha sonraları 'Dehistan' (ki bazı kaynaklarda Dihistan şeklinde de geçmektedir) olarak anılan kentin, adını burada yaşayan 'Dahlar' isimli bir Türk Boyu'dan aldığı sanılmakta ve bunun 'Dahlar Yurdu' anlamına geldiği söylenmektedir (Atagarriyev 1973: 21). Dahlar'ın durumu henüz araştırmaya muhtaç olmakla birlikte, Z. V.

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü / İZMİR
fikret.turkmen@ege.edu.tr

Togan, bunları Türkmenlerin Teke Kabilesi'nin ismiyle birleştiren S. Martin'in fikrini benimsemektedir (Togan 1981: 426).

Şehrin ilk kuruluşuyla ilgili tarih kaynaklarında çeşitli görüşlere rastlanır. Yakut, "Onun Abdullah b. Tahir tarafından bina edildiği söylenirse de bu doğru değildir" der. Ancak, burayı kimin kurduğuna dair bilgi vermez (Yakut 1979-86: 492). Şehir, İran'a dair Pehlevi diliyle yazılmış 'şehirler cedvelinde' Arşaklar'dan 'Narsahe' adında birisi tarafından (Marquart 1901: 73), *Nuzhât al Kulûb* (s.166)'e göre ise, Sasaniler'den Kubad b. Firuz tarafından kurulmuştur (Minorsky 1979: 160).

Tarihi kaynaklara göre, V. yüzyıldan beri bölgede ve şehirde Şul (Sul) sülalesi idaresinde Türklerin görüldüğü bilinmektedir (Marquart 1901: 72-73, *Hudud'ul-alam* 1937: 60, 193, 311, 386) ki, bundan Dehistan'ın Horasan'da en eski Türk yerleşim merkezlerinden biri olduğu tespit edilmektedir. Tarihçi Belâzürî, Emevi halifesi Abdülmelik zamanında (VII. yüzyıl) Yezid kumandasındaki Arap ordularının Dehistan'ı kuşattığını, Sul et-Türki liderliğindeki Dehistan halkının şehirden çıkışlar yaparak Müslümanlarla savaştığını; fakat sonunda, Türklerin çaresiz teslim olmak zorunda kaldıklarını ve Yezid'in Türklerden on dört bin kişiyi öldürerek yerine bir vekil bıraktığını yazar ki, bu da daha o dönemde burasının büyük bir Türk şehri olduğunu göstermektedir.

Daha sonraları şehrin işgal ve yağmalardan büyük zarar gördüğü tahmin edilmektedir. X. yüzyılda İbn Havkal Dehistan'ı, "Abâskun'dan 50 fersah uzaklıkta köy gibi bir yer" olarak nitelendirir (İbn Havkal: 329). İstâhri de aynı mesafeyi verir; fakat Dehistan'ı, Hazar Denizi kıyısında girinti yapan ve deniz dalgalandığı zaman gemilerin sığındığı bir yer olarak nitelendirir (*Mesaliku'l-Memâlik* 1927: 219). (Bugün Dehistan bölge olarak Hazar Denizi'ne kıyılı olmakla birlikte, eski yerleşim merkezi ondan oldukça içeridedir.) Makdisî ise, buranın ribât oluşundan ve surunun sultan tarafından tahrip edildiğinden söz ederek, kent hakkında "Sur üç kapılıdır. Şehir mâmur, zarif, güzel mescitleri, parlak çarşıları, hoş evleri, tatlı yemekleri bulunan bir yerdir. Camisi yoktur. Eski mescidinde ağaçtan direkler bulunur" demektedir (Makdisî 1877: 358-359).

Dandanakan Savaşı (1040)'nın ardından Selçuklular'ın hakim olduğu şehir, bundan böyle uzun bir süre onların atadığı valilerce yönetilmiştir. Daha sonra Hârizmşah İl Arslan, Dehistan'ı eline geçirerek, burada kendi hakimini bırakmıştır. Şehirdeki Cuma Camisi'nin kalıntıları o devirden günümüze ulaşabilen yegane eserdir.

XI-XIII. yüzyıl Selçuklu ve Hârizmşahlı dönemlerinde kentin parlak bir devir yaşadığı sanılmaktadır. O devirlerde önemli ticaret yolları üzerinde yer alması, bu gelişmesinin en büyük sebebi olmalıdır. Burada tespit edilen ve bir kısmı kazılarla ortaya çıkarılan üç büyük kervansaray, Dehistan'ın Ortaçağ'daki ticari önemine ayrıca işaret etmektedir.

Şehrin 1221'de Moğol istilasına maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Söz konusu işgale ait tarihi bir kayıt yoksa da, yapılan kazılarda Moğol tahribinin izlerine rastlanmıştır (Atagariev 1973: 22-23). Burada hayat, o tarihten sonra da devam etmiş ve Timurlu döneminde Şahruh, Dehistan'ı oğlu Baysunkara'nın idaresine vermiş; ancak kuraklık başta olmak üzere, çeşitli sebeplerle, XV. yüzyılın sonlarında eski önemini yitiren kent tamamıyla terk edilmiştir.

Bundan sonra, Dehistan'da iskân faaliyeti görülmemektedir. 1877'de, İstanbul'dan Orta Asya'ya seyahat eden Mehmed Emin Efendi, Meşhed-i Mısıryan (Dehistan)'da konakladığını belirterek o tarihlerde de “burada üç-dört tane evliya mezarı ile biraz da Türkmen mezarından başka bir şey olmadığı”nı kaydeder. Ancak Türkmenlerin bu mezarlara büyük saygı gösterdiğini, hatta büyük kümbetin içindeki büyük bir taşın vaktiyle Mekke'den nakledilmiş olduğuna inandıklarını yazmaktadır (Mehmed Emin Efendi 1986: 69 vd.).

Seyyah ve yazar olan Mehmed Emin hakkında maalesef fazla bilgimiz bulunmamaktadır. “İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat” adıyla yazdığı kitabından (1986: 69) öğrendiğimize göre, aslen Türkistanlı olup tanınmış bir ailesi vardır. İstanbul'a tahsil için gönderilmiş, iyi bir tahsil almış, askeri bir görev istemiş olmasına rağmen bedenen uygun olmadığı için katiplik etmeye başlamış, ancak iki büklüm çalışmaktan sıkılmış, kendi ifadesiyle “İki büklüm olarak katiplik etmek için gerekli sabır, tahammül ve güç bende hiç mi hiç yoktu. Üstelik böyle sıkıcı şeylere karşı gönlümde nedense hep bir isteksizlik vardı. Huzursuzluğumu dünyayı gezip dolaşarak, zihnimi dağdan dağa, ova-dan ovaya gezdirmekle yenebileceğime kanaat getirince, önceleri başımdan sarığı, belimden kılıcı çıkardığım gibi, bu kez de elimden kalemi atarak, nasibimin elime sunduğu âsâyı sevinçle kabul edip, dünyayı görmeye çıkmıştım.” demektedir.

Avrupa'da pek çok ülkeyi gezmiş, batı medeniyetinin iç yüzünü, bu yüksek medeniyetin nurlarının geri kalmış İslam alemine yayılmasını arzu etmiş olduğunu, yine bu eserinin girişinden öğreniyoruz.

Mehmed Emin Efendi'nin eserinin bir başka önemli yönü de 1878'de basılan nüshasına Ahmet Mithat Efendi'nin yazmış olduğu önsözdür.

Bütün ömrünü Türklerin kültür seviyesini yükseltmeye, görüş ufkunu genişletmeye, okuma şevkini arttırmaya çalışmış olan Ahmet Mithat Efendi, önsözünde şöyle demektedir: “Cihan bilir ki Osmanlılar menşee olarak Ortaasyalıdır. Ancak Osmanlılar henüz Ortaasya'yı bilmemektedir. Fransızların 'Mon Patrie' yani 'Anavatan' dedikleri asıl vatan bizim için Ortaasya olup, şimdi elimizde bulunan Osmanlı toprakları Ortaasya'nın âdeta bir manevi uzantısıdır. Daha sonra da;

(...) Babalarımız, kardeşlerimiz olan Türkmenlerin geçmiş tarihleri insanî faziletler, yücelikler, şerefler, şanlar ve askerî bakımdan üstün meziyetler

ile dolu olduğu gibi bugünkü ahlakî değerler de hem kendileri ve hem de onlara mensup olan milletler için bir iftihar vesilesidir.

(...)

Evet! Türkmenler eski hâllerini tamamen muhafaza etmişlerdir. Zira bir millet ya diğer milletlerin hükmü altına girer yahut kendisi diğer milletleri hükmü altına alır. Bu durumda bir millet dahilî hududunu değiştirmez, kendi birliğini bozmaz, asıl vatanından başka milletlerle karışmadan tek başına yaşarsa, örf, âdet ve târihini aynen korur. Türkmenlerin bu suretle muhafaza ettikleri târihi değerleri ile biz Osmanlıların son durumu arasında çok büyük farklar vardır. Öyle ki bir Osmanlı Türkmenistan'a gidecek veya bir Türkmen İstanbul'a gelecek olsa âdetçe, ahlâkça, lisanca, maîşetçe birbirinin devâmı olduklarını anlamayacak kadar yabancılaşmış olduklarını görürler. Yalnız bu farkı görmek bile, araştırmacılar için öyle önemli bir olaydır ki, bu uğurda Asya'ya bir yolculuğa koyulsa çok görülmez. İşte eserini bastığım gezgin ve yazar bizimle bu derece ilgisi olan ve nazarımıza şimdiki vatanımız kadar kûtsiyet ve kıymeti olmak lazım gelen bir ülkeyi gözlerimiz önüne seriyor. Bu hizmetin kadir bilenler nezdinde hayırlı bir eser sayılacağına ve şükranla karşılanacağına şüphemiz yoktur.

(...)

Osmanlı Devleti'nin Rus orduları ile kıyasıya bir savaşa tutuştuğu bir târihte, seyyah Mehmed Emin Efendi'nin İstanbul'dan kalkarak Ortaasya içlerine Buhara'ya, Kaşgar'a kadar gitmesi sırf gezmek, görmek, öğrenmek zevkine hamledilemez kanaatindeyim. Bin bir tehlike içinde, çöllerden, dağlardan, denizlerden, nehirlerden geçilerek yapılan bu yorucu, zahmetli, tehlikeli yolculuğun temelinde, yazarın da samimiyetle işaret ettiği gibi "İttihad-i İslam" binasına nâçizane de olsa bir taş koymak gayesi vardır. Yazar Türk kültür târihi bakımından önemli saydığımız eserinde Hazar Denizi'nin doğusundan yaşayan Türkmen kabilelerinin tarihleri, gelenekleri, âdetleri, örfleri, savaşları, inanışları hakkında dikkate şayan bilgiler vermektedir. Yazarın bizzat görerek, gezerek topladığı bu bilgilerin Türkoloji için faydalı bir malzeme olduğu inkâr edilemez. Yazar târihin tozlu sayfaları arasında kalan haşmetli ve parlak medeniyetleri hasret ve gıpta ile anarken, aynı zamanda gördüğü gerilik ve cahillik eserlerini de samimiyetle ve çekinmeden tenkit etmektedir.

Türkmenlerin cesaretini, civanmertliğini, yiğitliğini, misafirperverliğini anlatırken nasıl coşkun ve gururluysa, bir zamanlar büyük medeniyetlerin beşiği olmuş toprakların içinde bulunduğu geri, yoksul, aç ve çıplak durumu karşısında da üzgün ve kırıktır. Çarlık Rusya'sının kuzeyden, Çin devletinin doğudan, İngiltere'nin Afganistan yoluyla güneyden tehdidi altında sıkışan Ortaasya halkı, içten de bitip tükenmeyen ihtirasların, kavgaların, rekabetlerin elinde perişandır. Hokand

Hanlığı, Hiyve Hanlığı, Buhara Hanlığı, Taşkent Hanlığı birbirleriyle savaşmakta, hanların çok defa şahsı ikballeri yüzünden rakiplerini yok edebilmek için istilâci dış güçlere yardım ettiği ve el uzattığı görölmektedir. Hattâ aynı hanlık içinde taht ve taç kavgası yüzünden aynı aile fertlerinin muhtelif kabilelere dayanarak birbirleri ile kanlı savaşlara girdiği müşahede edilmektedir” (Mehmed Emin Efendi 1986: 8-10).

(...)

Mehmed Emin Efendi'nin İstanbul'dan Hive'ye kadar olan yolculuğunu anlattığı bu eserinde Meşhed-i Mısıryan adıyla andığı Dehistan hakkında da son derece ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Gümüştepe'ten Hive'ye giderken yolları ve iklim şartlarını çok iyi bilen Rahmanverdi Han isimli bir kılavuzu vardır. Demirkazık (Kutup) yıldızının yardımı ile yollarını bulurlar ve Mugan Çölü denilen çölü geçmek için iki gün sürecek olan yola çıkarlar.

İki gün iki gece durmadan yol yürürler. İkinci günü ikindi namazı vaktinde uzaktan ufuk üzerinde bazı kümbetler ve mezar tepeleri görünmeye başlar. Suları da tükenmek üzeredir. Bu kümbetleri görünce çok sevinirler. Ancak yol görüldüğü gibi değildir. O gün akşama kadar yol yürüyerek ancak ulaşırlar (Mehmed Emin Efendi 1986: 67-68).

Mehmed Emin Efendi bundan sonra “Meşhed-i Mısıryan” başlığı ile Dehistan'ı anlatmaya başlar.

Bazı kısımlarını atlayarak, “Asya-yı Vusta'ya Seyahat” kitabındaki yazarın vermiş olduğu bilgileri ve “Bir Aşk Faciası” başlığı ile anlatılan, bir hikâyesini nakletmek istiyorum.

Mehmed Emin Efendi, eserinde, kümbetler ve mezarlar ifadesinin “Meşhed-i Mısıryan”ın bayındır bir yer olduğunu göstermediğini, burada ancak üç dört evliya türbesi ile birkaç Türkmen mezarından başka hiçbir şeyin bulunmadığını belirtir. Daha sonra burada bir su yatağının olmasına ve yollarını düzeltmek için bu mevkiin önemli bir işaret olduğunu belirtir. Yazar bu bölgede karşılaştığı Türkmenler hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

“Türkmenler buraya Meşhed-i Müstedran diyorlarsa da “Mısıryân” olması daha doğrudur. Buraya niçin böyle bir ismin verildiğini kimse bilmiyor. Bu yolda tarihî bir bilgi mevcut değil. Şu kadar ki büyük kümbetin içinde büyük bir taşı göstererek, bu taşın vaktiyle Mekke-i Mükerreme'den nakledilmiş olduğunu inanıyorlardı” dedikten sonra yazar, “Burada gece yarısına kadar kalmaya karar verdiğimizden su yatağının bir kenarına seccadeyi serip, oturdum.” diyerek kum ve gökyüzünden başka bir şeyin gözükmediği bu seccade üzerinde duyulanır ve insan ömrünün nasıl bir bardak sudan ibaret olduğunu bu çöl-lerde anlar. Ona göre geniş çöl arazisi kabirden başka bir şey değildir. Mezar niçin korkunç görünür gibi düşüncelere dalar ve gözüne uyku girmez. Ancak

ümidini hiç kaybetmez. Aksine çöllerde hayat ve canlılık bulur. Hayatının hiçbir anında tatmadığı lezzeti orada tadar. Batı yönünden çöle doğru, o kadar güzel renkler saçılıp gelmeye başlar ki tarif edilemez. Daha sonra bulutsuz, dumansız, mavi renkli gökyüzünde binlerce yıldız parıldamaya başlar. Medeniyetin gürültüsü ile dolmuş kulaklar, bu mutlak sessizlikle başka hislere dalar. Aslında çöl büsbütün sessiz değildir. Gündüz güneşin kızgınlığı ile yanmış, kavrulmuş olan kumlar, sanki gece feryat figan ediyorlarmış gibi, çölden inlemeye benzeyen seslerin yükseldiğini hisseder.

Yanlarında Âşıkverdi isimli bir kişi daha vardır. O da yemek hazırlamaktadır. Meşhed-i Mısıryan'da (Dehistan'da) su, yağmur birikintisi gibi bir şey olup, uzun bir süre durgun kaldığından, tadı bozulmuştur. Bu sudan kaynatılan tatsız tuzsuz çayı da büyük bir iştahla içerler.

O dönemde Türkmen boyları arasında düşmanlık da hat safhadadır. Mesela, Gürgân kabilesi ile Yumut (Yazar, Yemut demektedir.) kabilesi birbirlerine düşmandır. Düşmanlar birbirlerini su yataklarında kıstırmaktadır. Bu yüzden orada uzun bir süre kalmak tehlikelidir.

Gece nöbetleşe bir kişi gözcülük yapacaktır. İlk önce Âşıkverdi nöbete kalır. Ancak Mehmed Emin Efendi'yi de uyku tutmaz. Âşıkverdi'nin yanına gider. Âşıkverdi sazını kılıfından çıkararak hazin şiirler söylemeye başlar.

Mehmed Emin Efendi'nin verdiği bilgiler arasında Türkmen folkloru ve destanları hakkında orijinal bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Âşıkverdi'nin gece anlatmaya başladığı Köroğlu destanıdır. Yazar burada hayrete düşer, çünkü Köroğlu, yazara göre Anadolu sahasında Çamlıbel'de yaşamıştır. Köroğlu'nun namını buralarda işiteceği aklının ucundan bile geçmez. Âşıkverdi'ye bu konuda bazı sorular sorar ve öğrenir ki, Koroglu bir Türkmen'dir ve Teke boyundandır. Tekeliler, İranlılarla ezeli düşmandır. Onlarla yaptıkları savaşlar bu destanda anlatılmaktadır. Âşıkverdi'nin anlattıklarına göre bu destanda Türkmenlerin kahramanlıkları övülür, İranlılar "kadınlar gibi" diye tahkir edilirler.

Mehmed Emin Efendi, Köroğlu'ndan dört beyitlik bir şiiri de kaydetmiştir. Bu şiir şöyledir:

Beraber tig-i zen çün nergis-i yâr
Seraser saf şiken çün zülf-i dildâr
Vilayet algucı çün hüsn-i dilber
Gûbar-engîz misal râ-yı kâfir
Yâridır şu'lezen çün aşk- can-sûz
Bâri çün gamze-i dilber-i ciger-suz
Bâri cadu göziding fitne-engiz
Bari çün tig-i hicran tiz-vu hun-rîz¹ (Mehmed Emin Efendi 1986: 72).

Âşıkverdi bu şiirlere benzeyen pek çok şiir okumuş olmalıdır. Zira Mehmed Emin Efendi şiirin takdimini yaparken “Koroğlu'nun övülmesi ve vasfı hakkında söylediği beyitlerden bazıları şunlardır.” (Mehmed Emin Efendi 1986:72) şeklinde bir açıklama yapmaktadır.

Koroğlu da böyle İranlılarla savaşlarda nam salmış, İran ordusunu dağıtmış ve İran şahını tir tir titretmiş bir kahramandır. Koroğlu'nun övülmesinden sonra, Âşıkverdi ağlamaya başlar. Yazarımız sebebinin sorunca kendinin de macerasına iştirak ettiği bir aşk hikâyesi anlatır. Hikâyenin kuruluşu Dede Korkut Oğuz-nâmelerini hatırlatmaktadır. Bu da bize Oğuz-nâme geleneğinin o dönemde hâlâ canlı olduğunu göstermektedir.

Mehmed Emin Efendi, Âşıkverdi'nin anlattığı olayı “Bir Aşk Fâciası” başlığı ile yayınlamıştır. Bu hikâye, özet olarak şöyledir:

Âşıkverdi'nin babası, Hive Han'ı Mehmed Emin'in yanında uzun yıllar hizmet ettikten sonra, yaşlılığında oğulları Âşıkverdi ve Niyazi'yi hanın hizmetine tayin eder. Niyazi, tanbur, ney, rûbab ve saz çalmaktadır ve şiir söylemekte usta bir kişidir. Bu vasıfları ile hanın takdirini kazanmıştır. O dönemde Türkmen boyları arasında savaşlar ve mücadeleler görülmektedir. Yemut boyunun hanı olan Mehmed Emin, Teke Türkmenlerinin elinde bulunan Merv kalesini almak üzere ordusuyla birlikte sefere çıkar. Bu seferde Mehmed Emin Han'ın ordusunda Âşıkverdi ve Niyazi de vardır. Yamut boyu, Teke Türkmenlerini yenilir ve Mehmed Emin Han'ın başı kesilir, bunun üzerine ordusu dağılır. Âşıkverdi de kardeşini geride bırakarak, kaçır ve ailesinin yanına döner. Kardeşini geride bıraktığı için ailesi Âşıkverdi'yi cezalandırır.

Aradan iki ay geçtikten sonra Âşıkverdi, Taşhavuz pazarına giderken, yolda gördüğü tüccarlardan kardeşinin hayatta olduğunu ve esir düştüğünü öğrenir. Tüccarları evine davet eden Âşıkverdi, babasının da durumu öğrenmesinden sonra, kardeşini kurtarmak için gerekli parayı da alarak tüccarlarla beraber Merv'e gider. Âşıkverdi, bir gece dinlendikten sonra Hakkulu Han'ın evine gider. O sırada Hakkulu Han'ın kızı Mehtap ile Kavuştu Han'ın oğlu Sofu Han'ın düğünü vardır, Niyazi ise bir köşede, diğer müzisyenlerle birlikte saz çalmaktadır. Sonra Niyazi, Ferhat ile Şirin hikâyesini anlatır. Âşıkverdi, Hakkulu Han ile konuşur ve kardeşini kurtarmak için gerekli paranın yanında olduğunu bildirir. Hakkulu Han, kardeşini serbest bırakacağını söyler. Ancak, Niyazi ile Hakkulu Han'ın kızı Mehtap birbirlerine âşık olmuşlardır. Kurtuluş haberine Niyazi sevinemez ve Mehtap ile konuşarak birlikte kaçmaya karar verirler. Âşıkverdi onları bu kararlarından dönmeğe razı etmek için uğraşır, ancak başarılı olamaz.

Mehtap ile Sofu Han'ın nikahının kıyılmasından sonra, geceleyin Mehtap, Niyazi ve Âşıkverdi gizlice kaçarlar. Eve döndüklerinde, an-

ne ve babası da bu duruma çok kızarlar. Teke tarafından gelen bir kişi, Teke boyunun savaş için yakında geleceğini haber verir. Bunun üzerine babası Yamut boyunun gençleri de savaşa hazırlanırlar. Sonunda Niyazi, Mehtap, Aşıkverdi ve ailesi Teke boyuna esir olur. Mehtap, Sofu Han ile nikahlı olduğundan zina suçu işlediklerine hükmedilir ve kadı recm edilmelerine karar verir. İki genç âşık taşlanarak öldürülür (Mehmed Emin Efendi 73-87).

Mehmed Emin Efendi, bu olayı bir halk hikâyesi anlatır gibi anlatmıştır. Hatta bazı yerlerinde iki âşığın durumunu anlatmak için, şiir de okumuştur (Mehmed Emin Efendi 1986: 77).

Sonuç olarak, pek çok Türk şehri ve tarihî olay gibi, Dehistan hakkında da o döneme ait seyahatnameler önemli kaynaklardır. Tamamı gözleme dayanan bu eserler incelendikçe gerçeklere yaklaşıma ihtimali de daha çok olur. Bu bakımdan Anadolu'dan gelen şuurlu bir kişinin yazdıkları ayrı bir öneme sahiptir.

Temennimiz yerli ve yabancı seyyahların eserlerinin bir an önce Türk ve Türkmen kültürüne ve bilim alemine sunulmasıdır.

Açıklamalar

1. Bu şiir muhtemelen kitapta yanlış yazılmıştır. Doğru yazılışının ve anlamlısının şöyle olması gerekir:

Ber-â-ber fîg-zen çün nergis-i yâr
Ser-â-ser saf-şiken çün zülf-i dil-dâr

(Sevgilinin nergis gözleri gibi, beraber kılıç çeker. Gönül alıcı sevgilinin saçları gibi daima saflar kırar)

Vilâyet algücü çün hüsn-i dilber
Gubâr-engiz misâl-i râ-yı kâfer

(Sevgilinin güzelliği gibi şehirler fetheder. (Sevgilinin) kafir kaşı gibi tozlar koparır...)

Bandır şu'le-zen çün aşk-ı cân-süz
Barı çün gamze-i dilber ciğer-süz

(Bazen can yakıcı aşk gibi kıvılcımlar saçar. Bazen de sevgilinin gamzesi gibi ciğerler yakar)

Barı câdü gözi dik fitne-engiz
Barı çün fîg-ı hicrân fîz ü hûn-rîz

(Bazen cadı gözü gibi fitneler çıkarır. Bazen de aynlık kılıcı gibi keskin ve kan dökücüdür)

2. Burada yer alan resimler; Yüksel Sayan, Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI Yüzyıl), Ankara, 1999'dan alınmıştır.

Kaynaklar

- Atagarriev, E. (1973). "Misrianın Tarihi ve Barada Taze Arkeologik Mağlumatlar". *Türkmenistan Yadigarlikleri*. 2 (16).
- Atagarriev, E. vd. (1974). *Türkmenistanın arhutektura yadigarlukları - Pamyatniki arhutekturı Türkmenistana*. Leningrad.
- Belâzürî (1987). *Fütühü'l – Büldan*. Çev. M. Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Can, Yılmaz (2002). "Anadolu Öncesi Türk Kenti". *Türkler*. C. 3. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Cezar, Mustafa (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Hudûdu'l -'alam the regions of the world* (1937). İng. çev. V. Minorsky. London: Luzac.
- İbn Havkal (ty). *Sûrat el Arz*. Beyrut: Dâr Mektebet el Hayât neşri.
- Makdisî (1877). *Ahsenü't-Tekasim fi ma'rifeti'l-ekâlim*. Yay. Haz. M.J. De Goeje. Leiden: Brill.
- Marquart J. (1901). *Eranşahr*. Berlin.
- Mehmed Emin Efendi (1986). *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*. Haz. R. Akdemir. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Mesaliku'l Memâlik* (1927). Yay. Haz. M.J. De Goeje. Leiden: Brill.
- Minorsky, V. (1979). "Meşhed-i Mısıryan". *İA*. C.VIII. 159-160.
- Pugaçenkova, G. A. (1958). *Puti Razvitiya Arhitekturi Yujnogo Türkmenistana Porı Rabouladeniya i Feodalizma*. Moskva: İzdatelstvo Akademi Navk SSSR.
- Pugaçenkova, G. A. (1967). *İskusstvo Türkmenistana*. Moskva: İzdatelstvo Iskosstvo.
- Sayan, Yüksel (1999). *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- _____ (2002), "Türkmenistan'ın XI-XIX. Yüzyıl Mimari Anıtları". *Türkler*. C.6. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Sümer, Faruk (1994). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK Yay.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yâkût el Hamavî (1979–86). *Mu'cemû'l-Büldan*. Beyrut: Dar-sader.

Resimler²

Dehistan, sur dışında Rabad'ın bugünkü yeri

Dehistan surlarının kalıntıları

Sur dışındaki Dehistan Kervansarayı'nın kalıntıları

Sur içindeki yapı kalıntıları: önde 1102 tarihli Selçuklu minaresi, geride Cuma Camii

Eski şehrin kalıntılarından başka bir görünüş

Dehistan harabeliği

Harzemşahlar döneminde yaptırılan (1200-1220) Dehistan Cuma Camii'nin kalıntıları

Dehistan Mezarlığı'ndaki türbelerin genel görünüşü

Türbelerin başka bir görünüşü

Dehistan Mezarlığı'nda bulunan Mezar-Şir Kebir yapısı ((XI. yüzyıl))

Dehistan: An Ancient Turkish City as Recorded in Mehmed Emin Efendi's Travel Book

Fikret Türkmen*

Abstract: Although they may sometimes include subjective views of their authors, travel books are often very valuable sources since they are written upon observation and reflect the social, cultural and economic conditions of their era. It is owing to travelers' writings that information can be obtained on the traditions and customs of societies where written culture is not well-established. In this sense, Mehmed Emin Efendi's work, "Asya-yı Vusta'ya Seyahat", is a very important travel book providing information on the condition of the Turkish tribes living in Central Asia during that period. This article focuses on the data found in Mehmed Emin Efendi's work to make judgments and analyses concerning Dehistan, a historical Turkish city, and Turkmen folklore.

Key Words: Travel books, Mehmed Emin Efendi, Asya-yı Vusta'ya Seyahat, Dehistan, Turkmenistan

---

*Ege University, Institute of Turkic World Studies / İZMİR
fikret.turkmen@ege.edu.tr

Древнетюркский город Дехистан в записках путешественника Мехмета Эмина Эфенди

Фикрет Туркмен*

Резюме: Записки путешественников, хотя и содержат субъективное мнение авторов, являются очень ценными источниками, отражающими социальные, культурные и экономические условия своей эпохи, основанными на наблюдениях авторов. Информация о традициях и обычаях общества, где ограничена письменная культура, черпается из записей путешественников, так или иначе посетивших данное общество. В этом смысле, работа Мехмета Эмина Эфенди “Асья-йы Вустая Сеяхат (Путешествие в Азию)” является очень ценным источником, который содержит информацию о тюркских племенах, проживавших в Центральной Азии в данный период. В этой статье, на основе работы Мехмета Эмина Эфенди определены и проанализированы данные об историческом тюркском городе Дехистан и туркменском фольклоре.

Ключевые Слова: Записи путешественников, Мехмет Эмин Эфенди, Путешествие в Азию, Дехистан, Туркменистан.

---

* Эгейский университет, директор института исследований тюркского мира / Измир
fikret.turkmen@ege.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Review

Türkoloji Tarihinde Samoyloviç ve Eserleri

Eyüp Bacanlı*

Günümüz Rus Türkolojisinin önde gelen isimlerinden G. F. Blagova ve D. M. Nasilov, 20. yüzyıl Rus Türkolojisinin büyük isimlerinden Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç'in seçilmiş makalelerini ve iki kitabını içeren 1053 sayfalık bir eser yayımladılar: Samoyloviç, A. N. (2005). *Tyurkskoye Yazıkoznaniye Filologiya Runika*. Yay. Haz. G. F. Blagova & D. M. Nasilov. Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN.

Kitapta toplanan eserlerin çoğu Samoyloviç hayattayken yayımlanmış olmasına rağmen arşiv niteliğindeki bazılarının ilk defa bu kitapta yayımlanıyor olması kitabı değerli kılan özelliklerinin başında gelmektedir. Böylelikle Türkologlar Samoyloviç'in Türkolojiye olan esaslı katkısını bir bütün halinde görme ve ondan faydalanma imkânını yakalamışlardır. Aslında Samoyloviç'in eserlerinin toplu halde basımı meselesi 1970'li yıllarda gündeme gelmiş ve konu başlıklarına göre 3 cilt halinde basılması Sovyet Bilimler Akademisi tarafından kararlaştırılmıştır. Ancak F. D. Aşnin ve V. D. Arakin tarafından Bilimler Akademisi'ne bağlı Dilbilim Enstitüsü'nde yayına hazırlanan Dilbilim'le ilgili makalelerin yer aldığı 1. cildin 1979'daki basımından sonra, müteakip iki cildin hazırlanması ve basımı, edebiyat, folklor ve etnografya alanlarındaki bilim adamlarının projeye katılmaması sonucu akamete uğramıştır. Dilbilimle ilgili basılan ciltte de projede öngörülen 54 makaleden 21'ine yer verilmemiştir. Ancak seçilmiş çalışmaların yer aldığı bu ilk kitaba ayrıca Samoyloviç'in Osmanlıcanının küçük grameri olarak kaleme aldığı "Kratkaya Uçebnaya Grammatika Osmansko-Turetskogo Yazıka" adlı eseri ve Kırım Tatarcasının küçük bir grameri olarak kaleme aldığı "Opıt Kratkoy Kırmsko-Tatarskoy Grammatiki" adlı eseri de dâhil edilmiştir. Bu iki gramer denemesi, burada ele alınan yeni kitaba dâhil edilmemiş eserlerdir. Elimizdeki eser, Samoyloviç'in seçilmiş çalışmalarını ihtiva eden 1979 baskılı ilk eserin dilbilimle ilgili kısmını bazı yeni makaleler ve yayına hazırlayanların

---

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
bacanlı@tobb.edu.tr

yorumlarıyla ikmal etmekte, 70'li yıllarda ortaya konan proje doğrultusunda edebiyat, folklor, tarih ve etnografya ile ilgili basılması öngörülen pek çok çalışmayı da bir araya getirmektedir.

Kitabı yayına hazırlayan G. F. Blagova ve D. M. Nasilov'un emeği sadece Samoyloviç'in çalışmalarını bir araya getirmekten ibaret değildir. Samoyloviç'in bugüne dek yayımlanmamış arşiv çalışmalarını da yayımlamışlar ve dipnotlarla açıklamışlardır. Leksikolojiye başlığını taşıyan kısımda Balkar Türkçesindeki ay adlarıyla ilgili arşiv çalışması, ilk defa bu kitapta G. F. Blagova tarafından yayına hazırlanmıştır. Kitabın ikinci bölümünde bir arşiv çalışması da D. M. Nasilov tarafından yayına hazırlanmıştır. D. M. Nasilov, kitabın dilbilimle ilgili birinci bölümünü, G. F. Blagova ise Türk Edebiyatını konu alan ikinci bölümü derleyip düzenlemiştir. Yayına hazırlayanlar, kitabın son kısımlarına F. D. Aşnin tarafından hazırlanan ve Samoyloviç'in tüm eserlerini içeren bir bibliografyayı ve L. V. Dmitriyeva'nın Samoyloviç'in yayımlanmamış eserleriyle ilgili tespitlerini içeren bir yazısını da ekleyerek eseri zenginleştirmişlerdir. G. F. Blagova ve D. M. Nasilov ayrıca Samoyloviç'in toplam 20 çalışması hakkında kitabın son kısmında (976-997) yorum ve haşiyeler eklemişlerdir. Kitabın, ince işçilik gerektiren kısımları da yayına hazırlayanlar tarafından tamamlanmıştır. Bunlar, kitaptaki bütün kısaltmalar, atıf yapılan bütün eserlerin kaynakçası, isim indeksi ve Türkçe eserlerin indeksi gibi kısımlardır.

Kitabın, G. F. Blagova ve D. M. Nasilov'un yazılarına ayrılan ilk kısımları

Kitapta ilk olarak yayına hazırlayanların yazdıkları bir giriş kısmı bulunmaktadır (3-12). Bu kısımda, kitabın hazırlanma gerekçesi ve yayına hazırlama süreci hakkında bilgiler verilmektedir.

Kitabın ikinci kısmı (13-50) G.F. Blagova tarafından yazılan Samoyloviç biyografisidir ve "Türkolog bilim adamı ve dilbilimci, Orta-Asya Türk edebiyatı tarihinin ve edebi dillerin tarihinin araştırmacısı olarak A. N. Samoyloviç" başlığını taşımaktadır. Bu kısım, Blagova'nın bilim adamı biyografisi yazmadaki ustalığını ve araştırmacı yönünü göstermektedir.

Blagova'nın biyografi yazısından bazı yerleri Türkiyeli Türkologlarla paylaşmak yerinde olacaktır. 1880 yılında doğan A. N. Samoyloviç, Rus Türkolojisinin yüksek profilli Türkologlarından biridir. Araştırma alanları Türk dilbilimi, edebiyat bilimi, Orta-Asya Türk edebiyatı, edebiyat tarihi ve etnografyadır. Samoyloviç ayrıca runik anıtlar, Eski Uygur metinleri ve yarlıklar

konusunda da çalışmıştır. 1929 yılında Sovyet Bilimler Akademisi üyesi olan Samoyloviç 1934'ten 1937'ye kadar fiilen, öldürüldüğü tarih olan 13 Şubat 1938'e kadar da resmen Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün müdürlüğünü yürütmüştür (13).

Stalinli yıllar Sovyet rejiminin en baskıcı yıllarıdır ve asılsız ithamlarla ölüme veya Sibiry'a'daki kamplara gönderilen milyonlarca insan gibi Samoyloviç de 1937 Ekim'inde "Japonya hesabına casusluk" yaptığı suçlamasıyla tutuklanır. 13 Şubat 1938'de yapılan 15 dakikalık kapalı duruşmada 'kurşuna dizilerek öldürülmesine' karar verilir ve infaz aynı gün gerçekleştirilir. Parlak bir bilim adamı olan Samoyloviç, hayattan insafsızca koparılır. İdam kararında sunlar yazmaktadır: "Samoyloviç, Pantürkist olan Radloff ve diğerlerinin tesiriyle Türk halkları araştırmaları üzerine çalışarak Pantürkizm fikirlerine sahip olmuştur". Stalin'in ölümünden 3 yıl sonra 1956 yılında Samoyloviç'e şeref ve itibarı iade edilir. 1963'ten itibaren yayımlanmamış çalışmaları F. D. Aşnin tarafından yayımlanmaya başlar. 1978 yılında Leningrad'da düzenlenen VI. Türkoloji Konferansı Samoyloviç'e ithaf edilir (13, 49).

Öğrencilik yıllarından başlayarak Türkmenistan'ı ve tüm Orta-Asya'nın yanı sıra Türkiye'yi de birkaç defa ziyaret eden ve farklı coğrafyalardaki günlük konuşma Türkçesine hâkimiyetiyle ün kazanan Samoyloviç, önce hocası Melioranskiy'den sonra da Radloff'tan dersler almıştır. Bu yüzden Samoyloviç, Rus Türkolojisi çevrelerinde Radloff ekolünün temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Samoyloviç, hayatı boyunca eserlerinde *Türk* ve *Türkçe* kelimeleri için Rusçadaki 'turetskiy' terimini kullanır. Bilindiği gibi bu kelime günümüz Rusçasında sadece Türkiye Türkçesi ve Türklerini karşılayan bir içeriğe sahiptir. Ancak Samoyloviç eserlerinde, *Türki* anlamına gelen Tyurkskiy (İng. Turkic) terimini nadiren kullanmıştır (13-50).

Biyografiyi okudukça Blagova'nın bilim adamı portresi araştırmalarındaki derinliği ve genişliği daha fazla hissedilmektedir. Blagova, Samoyloviç'in biyografisini İsmail Gaspıralı, P. M. Melioranskiy, V. V. Barthold, S. E. Malov, N. İ . Aşmarin ve V. A. Gordlevskiy'le olan mektuplaşmalardan ve Samoyloviç'in şahsî notlarından aldığı pasajlarla desteklemiştir.

Kitabın, Samoyloviç'in makale ve kitaplarına ayrılan bölümleri

Eserin Samoyloviç'in makalelerine ayrılan kısmı birbiriyle ilişkili, birbirinin devamı niteliğinde olanlar da dâhil olmak üzere 59 ayrı çalışmanın yer aldığı iki bölümden oluşur. Kitabın birinci bölümü (53-332) "Türk Dilbilimi – Tyurkskoye Yazıkoznaniye" başlığıyla adlandırılmıştır. Bu bölümde yine alt

başlıklar halinde gruplandırılan toplam 34 makale yer almaktadır. Kitabın ikinci bölümü (335-948) “Türk Edebiyatları Tarihi ve Edebi Dillerin Tarihi – İstoriya Tyurkskix Literatur i İstoriya Literaturnih Yazıkov” başlığıyla verilmiştir.

Birinci bölümün ilk kısmı “Genel meseleler – Obşçıye voprosı” başlığıyla adlandırılmış ve buraya Samoyloviç’in fonetik özellikleri temelinde Türk dillerinin tasnifini ve onların genel özelliklerine yönelik görüşlerini içeren makaleler ile 19. asırda Rusça yazılmış Türk dilleri gramerleri, hocası P. M. Melioranskiy ve Wilhelm Thomsen’i anlattığı makaleler dâhil edilmiştir.

İkinci kısım “Runik ve diğer yazılı anıtlar – Runiçeskiye i drugıye pismennıye pamyatniki” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde runik, Uygur, Arap harfli eski Türkçe metinlerle Codex Cumanicus’un yorumlandığı makaleler yer almaktadır.

Üçüncü kısım “Sözlük bilimi - Leksikologiya” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda iki temel konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi akrabalık ilişkileri terminolojisiyle, ikincisi ise çeşitli Türk halklarının takvim algısıyla ilgilidir. Birinci konu çerçevesinde cinsiyet farklılıklarının dile yansımaları ve çeşitli Türk dillerindeki tabu kelimeler ele alınmaktadır. Bu kısımda yer alan makalelerden olan “Türk dillerinde *zengin ve fakir* – *Bogatıy i bedniy v Tyurkskix Yazıkax*” başlıklı uzun çalışma, Samoyloviç’in Türk dillerinin sözlüksel zenginliğine ve anlamca birbirine yakın onlarca sözcüğün nüanslarına vakıf oluşunu ve dilsel duyarlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Kitabın ikinci bölümü “Türk Edebiyatları Tarihi ve Edebi Dillerin Tarihi – İstoriya Tyurkskix Literatur i İstoriya Literaturnih Yazıkov” başlığını taşır. Bu bölümde iki el yazması eserin tıpkıbasım, inceleme ve tercümelerinin yer aldığı iki kitabın da dâhil edildiği toplam 25 çalışma yer almaktadır.

İkinci bölüm dört kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım “XVI-XIX. yüzyıllarda tarihî manzumeler – İstoriçeskiye poemı XVI i XIX vekov” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Melioranskiy’nin bitirmeye ömrünün yetmediği ve öğrencisi Samoyloviç tarafından tamamlanan “Muhammed Salih’in Şeybani-name” adlı eserine dair bir makale ve Samoyloviç’in anne ve babasına ithafen yazdığı bir kitap olan “Kniga Razskazov o Bitvah Tekintsev - Tekelerin Uruş Kıssa Kitabı (Tekelerin Cenk Hikâyelerine Dair Kitap)” adlı eseri yer almaktadır. Kitabında Samoyloviç, tarihî yazma ve bölümleri hakkındaki bilimsel araştırmalarına, eserin tıpkıbasımına, tercümesine ve kendi şahsî şerhlerine yer vermiştir.

İkinci kısım “İmparator Babür’ün yaratıcılığı, ‘Bâbü-r-name’ incelemesinin sorunları’ – Tvorçestvo İmperatora Babura, Problemı izuçeniya ‘Babur-name’” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Bâbü-r ve Bâbü-r-name ile ilgili makaleler, iki eleştiri yazısı ve üzerinde Arap harfleriyle “Mecmu’a-i Eş’ar-ı Bâbü-r Pâdişâh” başlığını taşıyan eserin Rusça “Sobraniye Stihotvorenij İmperatora Babura” başlığıyla yayımlanmış tıpkı basım, eser hakkında düşünceler ve eserin tercümesini içeren 1917 yılı baskılı araştırma kitabı yer almaktadır.

Üçüncü kısım “Türkçe etütleri ve Orta-Asya Türk Edebiyatı Ürünleri – Turetskiye etyudı i Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy literature” başlığını taşımaktadır. Buraya Samoyloviç’in arşivde kalmış çalışmaları G. F. Blagova tarafından dâhil edilmiştir. Bu kısımda 13. yüzyılda yazılmış olan Yusuf ile Züleyha adlı Türkçe eserin lehçesel kimliği, Ali Şir Nevaî başta olmak üzere çeşitli Orta-Asya Türk şairleri ve ‘tuyuğ’lar başta olmak üzere incelenen şairlerin çeşitli şiirleri, Şecere-i Terakime’nin bir listesi gibi çeşitli konuları ele alan makaleler yer almaktadır.

İkinci bölümün son kısmı “Edebî dillerin teorisi ve tarihî dönemlere ayrılması – Teoriya i istoričeskaya periodizatsiya literaturnih yazıkov” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Orta-Asya sahasında Türkçenin edebî bir dil olarak ortaya çıkma süreci, Altın Ordu (Cuçi-Ulus) edebî dili, Türk dillerinin birbirleriyle ilişkileri, Çağatayca dönemindeki lehçelerin edebî dile katkısı gibi konuları ele alan makaleler bulunmaktadır.

Kitabın, G. F. Blagova ve D. M. Nasilov tarafından hazırlanan “İlaveler” kısmı

Eserin son kısmında (951-1053) “İlaveler” bulunmaktadır. Burada önce, F. D. Aşnin tarafından hazırlanan A. N. Samoyloviç’in tüm eserlerinin listesi yer almaktadır. A. N. Samoyloviç’in arşiv mirası hakkında L.V. Dmitriyeva tarafından yazılan şerh ve düzeltmeler ve ardından çoğunluğunu G. F. Blagova’nın birini ise D.M. Nasilov’un yazdığı “Yorumlar ve haşiyeler – Kommentarii i primeçaniya” kısmı gelmektedir. Bu kısımda, bilimsel araştırma gezisi çerçevesinde Türkmenistan’da bulunan A. N. Samoyloviç’e hocası Platon Mihayloviç Melioranskiy tarafından gönderilen özel bir mektup, yine hocası tarafından 1904 ile 1906 yılları arasında Samoyloviç’e gönderilen ve Samoyloviç’in girmesi gereken sınavlar, hazırlaması gereken ödevler, hocasının bazı araştırmaları hakkında kendisinden yardım talebi gibi günlük işlerle ilgili 13 kartpostal, Samoyloviç’in yazdığı makalelerin onun bilimsel serüve-

nindeki yeri ve önemi, Samoyloviç'in eserleri arasındaki ilişki ve tamamlayıcı rolleri gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümde, Samoyloviç ile hocası Melioranskiy arasındaki hoca-öğrenci ilişkisinin boyutlarını ve Samoyloviç'in hocasına bağlılığının ve vefasının örneklerini G. F. Blagova'nın açıklayıcı notlarıyla öğrenme imkânı buluyoruz. İlaveler kısmında daha sonra "Kısaltmalar", "Bibliografya", "İsim indeksi", "(Türkçe) Eserlerin isim indeksi" ve nihayet "İçindekiler" kısmı yer almaktadır.

20. yüzyıl Rus Türkolojisinin vakitsiz söndürülen yıldızı Samoyloviç'in yayımlanmış ve yayımlanmamış çalışmalarını bir bütün halinde Türkolojinin hizmetine sunulması önemli bir hizmettir.

**Balcı Yunus (2008). *Tanpınar, Trajik Bir Şair ve Şiiri*.
İstanbul: 3F Yayınları. 157 s.**

Oğuzhan Karaburgu*

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında sahip olduğu vasıflar ve eser verdiği türler açısından önemli bir yer işgal eden isimlerden biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Şair, hikâyeci, romancı ve edebiyat tarihçisi kimlikleri ile altmış bir senelik hayatında önemli eserlere imza atan Ahmet Hamdi Tanpınar, musikiden güzel sanatlara, psikolojiden felsefeye, bir çok alan ile ilgilenmiş çok yönlü bir entelektüeldir.

Yaşadığı devirde bizzat kendisinin de belirttiği gibi gereken ilgiden mahrum kalan Ahmet Hamdi, sağır ve kör geçen yılların bir nevi telafisi gibi son yıllarda yoğun bir ilgi ve araştırma bolluğu ile gündemdedir. Bu araştırmalara *Tanpınar, Trajik Bir Şair ve Şiiri* isimli çalışması ile katkıda bulunan isimlerden biri de Yunus Balcı'dır. Kitap daha önce *Tanpınar'ın Şiirinde Trajik Durum* adıyla Denizli'de yayımlanmıştı.

Türk Romanında Aydın Problemi (2002), *İki Bilim Adamının Hikâyesi: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'ın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* (2004) ve Charles I. Glicksberg'den çevirdiği *Avrupa Edebiyatında Trajik Görünüm* (2004) isimli eserleri ile tanıdığımız Yunus Balcı'nın Tanpınar ve Trajik'e olan ilgisi daha öncelere dayanmaktadır. Türk edebiyatında hemen hemen varlığından bile pek çok kişinin haberdar olmadığı Trajik Görünüm ile ilgili ilk çevirilerden birini yapmış olması ve bu çevirinin bir nevi Türk edebiyatında uygulaması olarak düşünebileceğimiz *Tanpınar, Trajik Bir Şair ve Şiiri* bu bakımdan da önemli bir çalışmadır.

Tanpınar, Trajik Bir Şair ve Şiiri kitabı Önsöz, Giriş, I. Bölüm: Trajik Çatışma, II. Bölüm: Trajikten Kurtuluş, Sonuç, Kaynaklar ve Dizin gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Yunus Balcı'nın Önsöz'de belirttiği üzere,

Trajik edebiyat, trajik şiir, trajik drama Batı edebiyatlarında bir alt başlık olarak yaygın bir kavram olmakla birlikte Türk edebiyatında pek yaygınlık kazanmış değildir. Birlikte düşünüldüğü ironik edebiyat veya edebiyatta ironi daha çok bilinmekle beraber belki de geleneksel kültürümüzün bir trajik çatışmaya kolay kolay meydan vermemesi

---

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü / DENİZLİ
okaraburgu@gmail.com

dolayısıyla bu kavram kültür hayatımızda pek yer edinmemiş, daha çok gündelik dilde acıklı bir durumun ifadesi için kullanılmıştır. Oysaki gerçekte trajik, içinde bir acıklı durumu barındırsa da özünü buradan almamaktadır. İnsandaki çıkışsız çatışmaları, kendisini aşan durumlar karşısındaki güçsüzlüğünü, iradesiz oluşunu, sürekli bir gerilim içinde bulunuşunu, bir ikilem ortamında yaşayışını ifade eder. (9)

Kitabın Giriş bölümünde Trajik ve A. H. Tanpınar'ın Hayatındaki Trajik Duyuş hakkında genel hatları ile bilgi verilmiştir. Bu bölümde öncelikle Trajik, eski Yunan edebiyatındaki yansımalarından başlamak üzere, pek çok estetikçinin, filozofun, yazarın ve düşünürün konu hakkındaki düşünceleri ve görüşleri ile tanımlanmaya çalışılmıştır. İkinci alt başlıkta ise Tanpınar'daki trajik duyuş ana hatları ile ele alınır. Belki pek çok Türk yazar ve şairinde izi sürülmesi gereken bu "trajik duyuş", Tanpınar'da önemli bir yer işgal eder. Tanpınar'daki bu trajik duyuş birkaç şekilde görülür: Arada kalmışlık, dış dünya ile iç benin çatışması, Doğu ve Batı, ruh ile kalp, ölüm ve hayat gibi ikilikler...

İstanbul'dan başlayıp Kerkük, Musul ve Anadolu'nun diğer şehirlerine, Fransa'ya ve Avrupa'nın diğer ülkelerine; edebiyat ve estetik hocalığından şiir, roman, hikâye yazarlığına, hem kültür hem de coğrafya olarak parçalanmış bir ülkenin ve devam mantığını kaybetmiş bir zamanın ve kültürün insanı olmaya kadar uzanan bir zeminde şekillenmiş bir hayatın başka türlü olması da imkânsız gibidir. Tabii bunlara ergenlik yıllarının başlarında kaybedilmiş bir anneyle, kurulamamış evlilik müessesesini de eklemek gerekir.(26)

Tanpınar, yaşadığı trajik durumun bütün acılarını, ıstıraplarını sonsuza açılan bir kapı gibi gördüğü sanat ile teskin etmeye çalışır. Bu sebeple de edebiyat, resim, müzik ve heykel onun acılarını dindirmek için kullandığı ilaçlar gibidir.

Giriş bölümünden sonra gelen iki bölüm çalışmanın esas inceleme kısmını oluşturur. I. Bölüm Trajik Çatışma ana başlığı altında, genel olarak insandaki trajik çatışmayı meydana getiren kader, zaman, varlık ve hayat gibi kavramlar ekseninde özelde de bu çatışma unsurlarının Tanpınar'daki yansımaları ve onun şiirlerinde görülen şeklinin ifadesi ve tespitine ayrılmıştır.

Bir taraftan "öte alem" duygusu sarsılmış bir şair olan Tanpınar, diğer taraftan ebedî bir hayat arayışı içerisinde. Bütün güzelliğine rağmen geçiciliği bir türlü durdurulamayacak olan hayat, Tanpınar'ı bir boşluktan diğerine sürükler. İnsanoğlu ölümlüdür ve sahip olduğu her şeyi geride bırakmak zorundadır. Kader denilen sınırlar, ebedîliği arayan şair için trajik bir durum yaratır. Burada insanlığın en büyük trajedisi ortaya çıkar: Mağlubiyetin mutlak olduğu bir savaşa girişmek. Ölümlü olduğunu bile bile ölümsüzlük haya-

line kapılarak yaşamak zorunda kalmak... *İnsanlar Arasında, Bendedir Korkusu, Zaman Kırıntıları, Bir Heykel İçin* gibi şiirlerinde Tanpınar'ın insan ve kaderi hakkında trajedisine yer verdiğini görmekteyiz (39-52).

Tanpınar'da "Zaman Estetiği" diye adlandırabileceğimiz derin ve önemli bir zaman anlayışı vardır. Büyük ölçüde Bergson'un zaman hakkındaki fikirlerinden etkilenerek hatta bu fikirler üzerine inşa ederek ele aldığı zaman, Tanpınar'ın şiirinde önemli bir yer işgal eder. Kitabın ikinci alt başlığında Tanpınar'ın zaman algısının şiirlerinde nasıl trajik bir görünüm sergilediği üzerinde durulmaktadır. Tanpınar'ın aşmak istediği ve bir türlü aşamadığı zaman karşısında güçsüzlüğü, abes duygusu ve karamsarlık şeklinde bir trajik görünüm alır. Bu bölümün üçüncü alt başlığı olan Varlık ve Trajik İnsan kısmında "ebedilik arayışındaki bir şiirin, buna engel olan unsurlara temasından doğan trajik oluş; şiiri bir ebedileşme vasıtası olarak kullanırken, ister istemez bu şiirde ölümlü, sonlu bir varlığı anlatma mecburiyetinden doğan trajik durum"(73) ele alınmaktadır. Hayatın İçindeki Trajik Durum alt başlıklı dördüncü kısımda da Tanpınar'ın şiirleri içerisinde trajik duyusun en fazla görüldüğü ölüm ve hayat arasındaki tezat değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hayat ve ölüm arasındaki tezada dayanan trajik durum Tanpınar'ın çocuk yaşta annesini kaybetmesi, çeşitli Arap ülkelerinde babasının memuriyeti dolayısıyla dolaşırken karşılaştığı ölüm hadiseleri ve ölüm konusunu işleyen yerli ve yabancı şairleri okuması gibi sebeplere dayanır (83).

Kitabın ikinci bölümü Tanpınar'ın bir entelektüel olarak ilgilendiği sanat dalları, şiir estetiğini oluşturan rüya kavramı ve toplumsal hayattaki sürekliliği ifade eden düşünceleri çerçevesinde "Trajikten Kurtuluş" ana başlığı altında trajik durumu ortadan kaldırmak adına Tanpınar'ın çabalarını konu edinir.

"Sonsuzluđa Açılan Kapı-1: Rüya" isimli birinci alt başlıkta, Tanpınar'ın psikanalistler (Freud, Jung, Adler), Fransız Sembolist şairler (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Nerval) ve Bachelard'ın etkileri ile oluşturduğu "Rüya Estetiği" vasıtası ile içinde bulunduğu trajik durumdan kurtuluş çarelerinin neler olduğu ve bu çarelerin onun şiirinde nasıl yansımalar gösterdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Tanpınar, trajikten kurtuluş için rüyayı sonsuza açılan bir kapı olarak görmektedir. Tanpınar'ın şiirlerinde rüya, zaman, yıldız gibi kavramlar ya da bunları çağırıştıran unsurlar bir arada bulunur. Tanpınar'ın amacı içinde yaşanan zamanı aşmak, başka bir zamanda yaşamak ve ebediyete ulaşmaktır(102). Şiir estetiğinin temelini oluşturan bu kavramlar vasıtası ile sonsuza kapı açmak ve trajediden kurtulmak ister.

Yazımızın başında da ifade ettiğimiz gibi çok yönlü ve hemen hemen sanatın bütün alanlarına ilgi duymuş bir entelektüel olan Tanpınar, trajikten kurtuluş adına II. Bölümün ikinci alt başlığı olan "Sonsuzluğa Açılan Kapı-2: Sanat" kısmında bu çok yönlülüğü ile nasıl bir faaliyet içerisinde olmuştur, bu verilmeye

çalışılır. Bu kısımda musiki, heykel, dans gibi sanat dallarının trajikten kurtuluş için birer kaçış kapısı gibi nasıl kullanıldığı ele alınır. Tanpınar için önemli olan resim sanatına burada değinilmemiş olması dikkat çekmekle birlikte diğer sanat dallarından farklı olarak değerlendirilemeyeceği de aşikârdır.

Üçüncü alt başlık Tanpınar'ın bireysel duygu ve düşüncesinin toplumsal olana yayılışını konu edinmektedir. Fikri tarafı daha yoğun olan bu çerçeve esasında bireysel olarak sanatında gerçekleştirmeye çalıştığı zaman estetiği çizgisini yani sürekliliği toplumsal hayata taşıma gayretinin bir ürünüdür.

[...] trajik bir varlık oluştan kurtulmanın ne şekilde gerçekleştirebileceğini bireysel çerçevede sanatı ve rüyayı birer alternatif âlem seçerek göstermiştir. Tanpınar'a göre toplum hayatında da sanat ve rüyada olduğu gibi ölüm fikri kısmen de olsa yenilir. Birey, bireysel hayatından sosyal hayat içine kendisini ekledikçe sonluluk fikrinden kurtulur, bir devamin parçası hâline gelir. (135)

Kitap kısa bir değerlendirmenin yer aldığı sonuç bölümü, çalışma boyunca yararlanılan yerli ve yabancı kaynakların listesinin verildiği kaynakça ve dizin ile tamamlanmıştır.

Bizde örneği olmayan bir konunun yabancı kaynaklardan titiz bir seçme ve değerlendirme yapılarak nasıl ortaya konulduğunu anlamak için kaynakçaya bakmak yeterli olacaktır. Hacimce küçük ama yol açıcılığı ve kıymetçe büyük oluşu sebebiyle bu eseri yazan ve ilim âlemimize kazandıran Yunus Balcı'yı tebrik ediyoruz. Pek çok yazar ve şairimizin eserlerinin "trajik görünüm" çerçevesinde ele alınması gerekliliğini de belirtmek isteriz. Bu çalışma bu bakımdan da bizce meçhul olan bir konuya tutulmuş bir madenci feneri hüviyetindedir.

Tanpınar'ın farklı bir cephesini konu edinen bu çalışma ümit ve temennimiz odur ki başka çalışmalara ilham kaynağı olacak ve yeni bir inceleme alanı oluşturacaktır.

Kaynaklar

Balcı, Yunus (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

_____ (2004). *İki Bilim Adamının Hikâyesi: A. H. Tanpınar ve Oğuz Atay'ın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*. Denizli.

Glicksberg, Charles I. (2004). *Avrupa Edebiyatında Trajik Görünüm*. Çev. Yunus Balcı, Ankara: Hece Yay.

Özer, Şerife (2008). *Die nominale Wortbildung im Altosmanischen. Am Beispiel der Übersetzung von Ta‘labīs Qışaş al-Anbiyā’ aus dem 14. Jahrhundert.* (Turcologica 73). Wiesbaden: Harrassowitz-Verlag. vii+132 s.

Emine Yılmaz* - Nurettin Demir**

Şa‘lebī, Arap edebiyatının en önemli *Kışaşu’l-Enbiyā* yazarlarından biridir. *Kitābu ‘arā’sü’l-mecālīs fi kışaşu’l-enbiyā’* adlı eseri değişik tarihlerde Türkçeye de çevrilmiştir. Bu çevirilerden en önemlisi 14. yüzyılda Aydınogulları döneminde yapılmış olup, Türk Dil Kurumu kütüphanesinde A142 numara ile kayıtlı olduğu için kaynaklarda TDK veya Ankara nüshası olarak geçer. Anadolu sahasındaki en eski ve en kapsamlı metinlerden biri olan bu yazma, 954 sayfalık hacmiyle dönemin dilini bütün ayrıntılarıyla incelemeye imkân sağlaması ve zengin söz varlığı nedeniyle daha önce de bazı çalışmalara konu olmuştur.

Şerife Özer, 2007’de Hamburg Üniversitesinde tamamlanmış olan doktora tezine dayanan ve bu tanıtmaya konu olan kitapta, sözü edilen yazmadan hareketle Eski Anadolu Türkçesinde ad yapımını incelemiştir. Yazmanın söz varlığının söz yapımı açısından değerlendirilmesi önemli ve sevindiricidir. Ne var ki çalışmada kimi sorunlar olduğu da gözlenmiştir.

Her şeyden önce, yazmadaki türemiş tüm adların değerlendirilmeye alınıp alınmadığı belli değildir. Ancak kimi eskicil, nadir ve/veya okuma, anlamlandırma sorunu olan *balacık, binür, biter, dünlerek, düğünük, ağacınlu, içinlü, oturğan, ölgen, oyru* gibi türemiş pek çok adın yayında yer almayı ve bundan daha da önemli olarak *bağırşak, bağırtlak, azırğu, kızğu, eren, keser, azmış, durduklu, oñat* gibi türemiş biçimlerde bulunan eklerin yayındaki ek envanteri içinde bulunmayı yazmadaki tüm ad biçimlerinin değerlendirilmediğini göstermektedir.

Özer’in çalışması, TDK nüshasını ve kendi çalışmasının içeriğini tanıttığı 10 ayrı alt başlık içeren *Giriş* bölümüyle başlar. *Eski Osmanlıcada Ad Yapımı* adlı ilk başlık altında, daha sonra tek tek ele alınacak olan eklerle ilgili genel bilgiler verilir. Bu bölümde yazmanın 951 sayfa olduğu yazılıdır (1). Ciltlenirken yazmanın sayfalarının karışmış ve yanlış numaralandırılmış olmasından kaynaklanan bu bilgi yanlış, yazmaya değinen diğer kaynaklarda da yer alır. Örneğin

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
eyilmaz@hacettepe.edu.tr

** Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ANKARA
ndemir@baskent.edu.tr

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi *Yazma Eserler Kataloğu* 1999: 124; M. Ökten (2000), *Sa‘lebi’nin Kıyasü’l-Enbiyâ’sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi. Metin-Sözlük*, İstanbul (yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ancak bunlar metni kısaca tanıtan kaynaklardır ve metnin tamamının okunmasına dayanmadıkları için yazmadaki sayfa numaralarının kullanılmış olması anlaşılabilir bir durumdur. N. Demir, E. Yılmaz ve M. Küçük tarafından yazmanın tümünü ele alan çalışmada sayfalardaki karışıklık giderilerek yazma yeniden numaralandırılmış ve yazmanın 954 sayfa olduğu belirlenmiştir (Türk Dil Kurumunda baskıda).

Giriş’in ikinci alt başlığı altında, benzer çalışmalar olarak Eski Türkçede söz yapımını ele alan *Old Turkic Word Formation* (M. Erdal) ve Orta Kıpçakçada eylem yapımını ele alan *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen* (Á. Berta) adlı eserler kısaca tanıtılmıştır.

Giriş’in *Korpus* hakkında bilgi verilen alt bölümünde, incelemeye konu olan Türk Dil Kurumu nüshası tanıtılmıştır. Özer bu bölümde, Türk Dil Kurumu nüshası üzerinde Hacettepe Üniversitesinde 4 yüksek lisans tezi hazırlandığını belirtmiş ve hazırlayanların isimleri ile inceledikleri bölümlerin sayfa numaralarını vermiştir (6). *Giriş*’te değiştirilmesi gereken bilgilerden biri de budur. Hacettepe Üniversitesinde bu metin üzerinde hazırlanmış tez sayısı 4 değil 7’dir. Özer’in söz etmediği F. Halıcı (1996: 321-369), B. Gül (1998: 400-450) ve S. Taştekin Özdede’nin (2006: 291-340) adları da buraya eklenmelidir. Bu 7 yüksek lisans tezinde yazmanın yaklaşık 350 sayfasının yazıçevrimi ve sözlüğü hazırlanmıştır.

Diğer nüshaların tanıtıldığı *Kıyasü’l-Enbiyâ’nın Başka Türk Dillerine Çevirileri* adlı alt başlıkta yer alması beklenirken *Korpus* alt başlığında tanıtılan Bursa nüshası ile ilgili bir bilginin de düzeltilmesi gerekir (7). M. Ökten’in bu nüsha üzerinde hazırlanmış olduğu doktora tezi 2001’de değil, 2000’de tamamlanmıştır.

Giriş bölümünde ayrıca, yazmanın Türkçeye çevrilmesi buyruğunu veren Aydınoglu Mehmet Bey’den ötürü Selçuklular ve Aydınogulları hakkında da kısa bilgiler verilmiştir.

Arapça orijinal metnin yazarı Şa‘lebi’nin tanıtıldığı bölümden sonra, *Kıyasü’l-Enbiyâ’nın* Eski Anadolu Türkçesi dışındaki Türk dillerine çevirilerinden söz edilen bir bölüm bulunmaktadır (10). Burada, konuyla ilgili tüm kaynaklarda aynı biçimde yer alan bir bilgi yanlış tekrarlanmaktadır. Sayfa 11’de Şa‘lebi’nin eserinin Muhammed Emîn bin Abdullah el-Ya‘kübî tarafından Tatarcaya da çevrildiği ve çevirinin 1903’te Kazan’da basıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bilginin ilk kaynağı Brockelmann’ın 1937: 592’de kullandığı “tatar. Üb. v. M. Amîn b. ‘Al. al-Ya‘qübî, Kasan 1903” ifadesidir (*Geschichte der arabischen*

Litteratur, Erster Supplementband, Leiden E. J. Brill). Bu bilgi daha sonra Brockelmann 1988 (“Sa‘lebî”, *İslâm Ansiklopedisi* X: 125, İstanbul), Tümer 1978 (“Bir Türkçe Kasas-ı Enbiyâ”, *AÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXII: 397-404) vb. yayınlarda da görülür. Ancak *Kışasu’l-Enbiyâ* adlı bu eser, iç kapak sayfasındaki bilgilere göre 1903’te Kazan’da basılmıştır ve Tatarca olmakla birlikte Şa‘lebî’nin değil Rabğuzî’nin metnidir. Ayrıca yaptığımız karşılaştırma da Tatarca nüshanın Şa‘lebî metniyle değil, diğer Rabğuzî nüshalarıyla (ör. Boeschoten vd. 1995, *Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets, Qışaş al-Anbiyâ’ An Eastern Turkish Version I*, Leiden: E. J. Brill) paralel olduğu da belirlenmiştir.

Başlıkta, *Kışasu’l-Enbiyâ’nın Başka Türk Dillerine Çevirileri* denilse de, Eski Anadolu Türkçesine yapılan diğer çeviriler de bu bölümde ele alınmıştır ve bu bölümdeki bilgilerin de düzeltme ve eklemelere ihtiyacı vardır. Öncelikle Çerkezi çevirisine ait iki nüsha (Manisa ve Bağdadlı) 18. değil 17. yüzyıla aittir. Ayrıca Çerkezi’ye ait üçüncü bir nüsha daha vardır. 1865’te İstanbul’da basılmış olan bu nüsha son derece geniş ve ayrıntılıdır. Marmara Üniversitesi kütüphanesinde bulduğumuz için kendi yayınıımızda Marmara nüshası olarak adlandırdığımız bu nüsha ve diğerleri hakkında ayrıntılı bilgi E. Yılmaz ve N. Demir’in “*Şa‘lebî’nin Kitābu ‘arā’isü’l-mecālis fi kışasu’l-enbiyā*”nın Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri” adlı çalışmada verilmiştir (*Cem Dilçin Armağanı*, baskıda). İznikî nüshası da N. Bayraktar tarafından yayına hazırlanmış ve basılmak üzere Türk Dil Kurumuna verilmiştir.

Giriş’te, *Eski Osmanlıcada Eklerin Sınıflandırılması* başlığı altında yer alan bir örnek cümlede okuma yanlışı vardır: *ölmek illā müsülmānlik üzerine* (15). Özer burada *illā* sözcüğünü çağdaş Türkçedeki “mutlaka” anlamıyla düşümmüş olmalıdır. Dönemin sözdiziminde *illā*’nın “...den başka, dışında” anlamıyla yan cümle bağlayıcısı olduğu ve bağlam dikkate alındığında cümleyi *tañrı size İslām dīnin virdi pes olmañ illā müsülmānlik üzerine* (291/6) biçiminde okumak gerektiği anlaşılır.

Giriş bölümünde son olarak yazı çevrimi çizelgesi verilmiştir. Özer örnek sözcüklerin yazı çevriminde kapalı *e* sesini göstermek için *é* işaretini kullandığı halde yazı çevrimi tablosunda bu harf yer almamaktadır. Bu nedenle yazarın hangi yazılışı kapalı *e* ile okuduğu anlaşılmıyor. Arap harfli metinde, bekleneceği üzere, kapalı *e* sesi bulunan kökler kimi kez üstün, kimi kez esre ile yazılmıştır. Özer’in sayfa 15’teki *vérdi* ve sayfa 20’deki *géymiş* okuyuşları yazmada sırasıyla *virdi* (291/5) ve *geydi* (12/14) okunacak şekilde yazılmıştır. Özer tarihsel olarak kapalı *e* bulunduran kökleri böyle okumuşsa, ya da *üstün*, *esre* kararsızlığı gösteren köklerde bir kapalı *e* görmüşse bunu da açıklaması gerekirdi.

Ama bu durumda da sayfa 46'da "kalın" anlamını verdiği *enlü* sözcüğünü neden kapalı *e* ile okumadığı sorusu akla geliyor (947/10). Çünkü tarihi metinlerde bu sözcüğün de, kapalı *e* ile kurulmuş diğer sözcükler gibi kök hecede *e/i* kararsızlığı gösterdiği biliniyor.

Kitabın inceleme bölümü, *addan ad türetimi ve eylemden ad türetimi*'ni içerir. Bu iki ana bölümden sonra, *anlamı açık olmayan ekler, eylem çekim eklerinin yapım eki işlevinde olduğu yapılar ve köklerin açık olmadığı yapılar* olmak üzere 10 sayfalık kısa bir bölüm yer alır.

Kitap metnin tamamının yazı çevrimini içermemekle birlikte, türemiş adları örneklendirmek üzere kullanılmış cümlelerde, kimi kez doğrudan türemiş adla, kimi kez de diğer sözcüklerle ilgili okuma/anlamlandırma yanlışları belirlenmiştir. Aşağıda bir bölümünü listelediğimiz bu tür örnekleri gösterirken Özer'den aldığımız örnekler için Özer yayınının sayfa numarası, doğru olduğunu düşündüğümüz biçimler için de yazmaya bizim verdiğimiz yeni sayfa ve satır numaraları kullanılmıştır.

Addan Ad Türetimi Bölümü:

1. Özer'in addan ad yapan *+CUk* eki için verdiği örneklerden biri *carıcuğ*'tur: *çok carıcuğ pıl üzere binüp geldi* (19). Özer'in *carı* "çabuk" anlamı verdiği bu sözcük herhangi bir yerde belgelenememiştir. Yazılış ve bağlam, cümlenin *çok çeri çok pıl üzere binüp geldi* (683/14-15) biçiminde okunmasını gerektirir.

2. *dobdolu* yapısını örneklendirmek için verilen cümlede Özer'in *tenevür* okuduğu ve "kutsal ışık" olarak çevirdiği sözcük *tennür* olmalıdır. Çünkü Dāvūd öyküsünün anlatıldığı bu bölümde açıkça Dāvūd peygamberi ve başkalarını sınamak için kullanılan demir bir *tennür*'dan söz edilmektedir:

ol kişi işbu tenevüre gire dobdolu gele (29)

ol kişi işbu tennūra gire (562/8-9)

3. Yine Özer'in addan ad türeten *+CI* eki için verdiği *sefineci* "gemici" yapısı hem yazım hem de bağlam açısından *saķınıcı* "sakınan, dikkat eden" okunmalıdır:

peygāmbarlar kışşası içinde sefinecilere doğru yol ve ögüt var durur (35)

peygāmbarlar kışşası içinde saķınıcılara doğru yol ve ögüt var-durur (4/8)

4. Özer'in addan ad yapan *+IU* ekini örneklendirmek için kullandığı cümlede geçen *sen fā yerlūsūñ* "Sen hangi uzak yerde yerleşmiş durumdasın?" (43) okuyuşu sorunludur. Özer'in *fā* okuduğu sözcük yazmada *tı elif* ile değil *te elif* ile, *yerlūsūñ* okuduğu sözcüğün son sesi de *kef* değil *nun* ile yazılmış olduğu için *t*

ve *î* okuyuşları zaten yanlıştır. Ayrıca, ilk sözcüğün *te* olarak okunması da bağlam açısından mümkün görünmüyor. Yazmada hareketlerin ve noktaların kullanımındaki genel özensizlik dikkate alındığında cümlenin şöyle okunması doğru olacaktır:

sen ne yirlüsün bu ilün meligi kimdür eyitdi ben bu ildenven ve bunuñ meligi bir avratdur (648/12-13)

Yine *+IU* eki için sayfa 45'te *bélüglü* "saç örgülü" örneği verilmiştir. Bağlam açısından bu okuyuş imkansız olmasa bile, yazmada *be* altında *esre* ve *lam* üstünde *ötre* bulunduğu için Özer'in *bélüglü* okuyuşu *bilüklü* "okluğu olan, sadaklı" (bk. *Tarama Sözlüğü*) olarak değiştirilmelidir:

bilüklü yigitleridi (894/8).

+IU ekini örneklendirmek için aynı sayfada yer alan *bollığı ve ağaçlar ve (...)* maddesi buraya yanlılıkla girmiş olmalıdır. Bu örneğin ele alınan ekle ilişkisi yoktur.

+IU eki için düzeltilmesi gereken örneklerden biri de sayfa 47'de yer alan *konlu* yapısıdır: *beni İsrā'îl konuların kığırdı*. Özer'in "koyun" anlamını yüklediği *kon* biçiminin, eski *-û-*, *-î* sesini *-y-*, *-y'*ye değiştiren Eski Türkçe değişikliklerin devamı olan Eski Anadolu Türkçesinde görülmesi mümkün değildir. Yazmadaki biçim ve bağlam da zaten *kuvvatuların* okunmasını gerektirir:

beni İsrā'îlün kuvvatuların kığırdı (562/9-10)

5. Addan ad türeten *+sUz* eki için sayfa 53'te kullanılmış olan cümlede yer alan *ezgisüz* ve *buñsız* sözcüklerinin hem yazım hem de bağlam açısından bu biçimde okunmaları mümkün görünmüyor: *ezgisüz buñsız seni dilegüne érüre*. İlk örnekte zaten *kaf* bulunduğu için ön ünlülü okunamaz; ikincisinde ise *kef* değil *nun* bulunduğu için *geniz n'si* ile okunamaz. Cümlenin doğru okunuşu şöyle olmalıdır:

azıksuz binüsüz ("azıksız ve binek hayvanı olmadan") *seni dilegüne irüre* (484/9)

+sUz ekini örneklendirmek için verilen sözcüklerden biri de *şorsuz*'dur: *ne kelecı idi şorsuz* (s. 54). Özer'in "sözsüz" anlamını verdiği bu sözcük de bu anlamıyla herhangi bir yerde belgelenememiştir. Bu yapıyı önceki sözcükle birleştirerek *idişürsüz* okumak gerekir:

ne kelecı idişürsüz (540/6-7)

6. Sayfa 61'de addan ad türeten *+Ilk* eki için verilen *sürüñmişlik ve yalñuzlğıla* ibaresinde, yazmadaki biçim *sürüñmişlik* okuyuşuna izin verse de dönüşlülük/edilgenlik çatısı *geniz n'si* ile kurulmuş olamayacağı için sözcüğü

sürükmişlik okumak gerekir. Zaten *Tarama Sözlüğü*'nde de *sürükmiş* “kovulmuş, sürülmüş” verisi bulunuyor:

sürükmişlik ve *yaluñuzlıgıla* (499/5-6)

Yine aynı bölümde, *önegülik* sözcüğünün bulunduğu cümlede, Özer'in *ol ket* okuyup “uyarı” anlamı verdiği okuyuş düzeltilmelidir: ***ol ket vérdüğü bulara arturmazıdı illa önegülik ve inkār étmek*** (69). Yazmadaki biçim çok net olmasa da bağlama uygun bir *öğüt* okuyuşuna izin verecek durumdadır: *وكتلا*. *Lam* harfinin üzeri müstensih tarafından çizilmiş olduğu için cümleyi ***öğüt virdügi bulara arturmazıdı*** (206/13) biçiminde okumak ve anlamak gerekir.

+*III* ekli adlar bölümünde yanlış anlaşılmiş sözcüklerden biri de Özer'in *taşlık* sözcüğünü örneklendirirken verdiği cümledeki *birincisine*'dir: ***oğlanlarınuñ birincisine taşlık andan kaldı*** (71). Yazmada sık sık *birincisine* de okunabilecek biçimde yazılmış olan bu ibare yazmadaki diğer kullanımlar da dikkate alınarak, bağlam gereği *bir nicesine* okunmalıdır:

oğlanlarınuñ bir nicesine taşlık andan kaldı (61/3)

Yazmada, Adem peygamberin başının neden *taz* “saçsız” olduğu açıklanmakta ve Adem'in ilk oğlunun değil, bazı oğullarının saçsız olduğundan söz edilmektedir.

Addan ad türeten ekler bölümünü bitirmeden önce, bu bölümde bulunması gerektiği halde rastlayamadığımız kimi türetim eklerinden de söz etmek gerekir. *balacak*, *dünlerək*, *ancadan*, *azırğu*, *bağırşak*, *bağirtlak*, *eren*, *kızğu* gibi addan türemiş veya bu yönde güçlü kanıtlar bulunan pek çok sözcük ve bunlardaki türetim ekleri incelemenin kapsamında yer almıyor. Yazmada, bu anlamda değerlendirilmesi gereken sözcük ve ekler şüphesiz ki bundan çok daha fazladır. Bu tanıma çerçevesinde bunlardan ancak ilk bakışta görülebilenler sıralanmıştır.

Eylemden Ad Türetimi Bölümü:

1. Sayfa 74'te, eylemden ad türeten *-(y)IcI* için verilen *kılıcu* okuyuşu sonraki sözcüğün harekesiyle karıştırılma sonucu ortaya çıkmış olmalıdır: ***tañrıya sücüd kılıcu yüzler***. Yazmadaki *كَلِجِي يُرْلَرُ* (617/9) yazılışı *kılıcı yüzler* okuyuşu için uygundur. Zaten *-(y)IcI* ekinin *-(y)IcU* yan biçimi bulunmamaktadır.

Sayfa 79'da, aynı ek için verilen *doğıyıcıvan* yapısının bulunduğu cümle, ***ben doğıyıcıvan*** değil ***biz*** (“bez”) ***doğıyıcıvan*** (66/9) olmalıdır. Yazmada da *ze* değil *nun* bulunmaktadır.

Aynı ek için, sayfa 82'de verilen *sorıcıdur* örneğinin yazım açısından böyle okunması mümkünse de bağlam açısından *süricidür* “izleyicidir, takip edicidir” okunması daha doğru görünüyor:

ol görklü işi süricidür (150/13)

Özer, sayfa 73'te *-(y)IcI* ekinin bir *-cI* varyantı da olduğundan söz etmektedir. Özer'i bu kaniya götüren, aslında müstensihinin hareke kullanımındaki özensizliktir. Yazmada, söz konusu ekin bütün yazılışları incelendiğinde, büyük çoğunlukla *-(y)IcI* okunacak biçimde harekelendiği, çok az durumda da hareketin unutulduğu ve *-cI* okunacak biçimde yazıldığı görülür. Kimi durumda da *-(y)IcI* yazıldığı halde Özer *-cI* okumuştur. Örneğin, Özer'in sayfa 79'daki *çığırıcı* okuyuşu yazmada *çığırıcı* (694/10) okunacak biçimde harekelenmiştir. Yine Özer'in *dérgeci* (s. 74), *kığırıcı* (s. 75) okuyuşları yanında yazmada büyük çoğunlukla *dirgeyici* (228/9), *kığırıcı* (38/15) biçimleri bulunur. Sayfa 75'teki *yé-ci*, *yicidür* (aynı örnek iki türlü okunmuş) okuyuşu ise çok şüphelidir: *âdem gevdesi keyyifdür dirlik hâlinde yicidür*. Yazmada *cim* noktasız yazılmıştır, *ye*'nin üstünde de *sükun* vardır. Bu yazılışa göre sözcüğü *yı(y)cı* “kokucu” (14/11) okumak da mümkündür. Bu sorunlu sözcüğün okunmasına diğer nüshalar da yardımcı olmuyor. “yiyici” anlamındaki sözcük ise yazmada bir kez geçer ve açıkça *yiyici* yazılmıştır (481/1).

2. Sayfa 87'de eylemden ad yapan *-mAkIlk* eki için *oñmamaklık* örneği verilmiştir: *beni isrâ'îlün durmaklığı ve oñmamaklığı*. Yazım açıkça *oñmaklık* okunacak biçimdedir ve bölümde İsrâ'îl oğullarının hayatta kalabilme koşulları anlatılmaktadır. Bu nedenle bölüm *beni İsrâ'îlün durmaklığı ve oñmaklığı* (549/12) biçiminde okunmalıdır.

3. Bu bölümde okuma yanlışları yanında çözümleme yanlışları da dikkati çekmektedir. Bunlardan ikisi *-UIU/-XIU* ekini örneklendirmek için kullanılan *bin-ilü* ve *berk-ilü* sözcükleridir (s. 91). *bin-ilü* sözcüğü *bin-* eyleminden *-UIU* ekiyle yapılmış sayılırken, daha sonra “binek hayvanı” anlamındaki sözcük *bin-ü* olarak çözümlenmiştir (106).

berk-ilü “sağlam” örneği ise *berk-* “sağlam olmak” eyleminden getirilmiştir. Ancak bilindiği gibi Türkçe *berk*, eylem değil ad köküdür ve bundan yapılmış olan eylem biçimi *berki-*'dir.

4. Sayfa 100'de verilen *derge-k* “toplantı” örneği *dirne-k* olmalıdır (702/11). Sözcük Eski Türkçe *tér-in-* eyleminden *-ek* ekiyle türemiştir; Özer'in verdiği *derge-* kökü yanlıştır. Sözcük metinde *dirnek* ve *dirnek* biçimlerinde kullanılmaktadır. Bu da kelimenin bir geçiş sürecinde olduğunu göstermektedir.

5. Sayfa 93'te Özer, *-gXn* eki ile *çiz-* eyleminden türemiş bir *çizgin* “kırıksık” adından söz etmektedir: *‘avratlar yaşadukça zışt ve çizgin olur*. Yazmadaki biçim (چرکین) *çirkin* (<Farsça *çirkîn*) okumayı gerektirir:

‘avratlar yaşadukça zışt ve çirkin olur (50/13).

6. Sayfa 97’de *-(X)k* eki için verilen *büyük* örneğinin bulunduğu cümlede *olursa* okuyuşu yanlışır: *kimüñ tefekkürî çok olursa yemek çok olur teni büyük olur*. Yazmada olumsuzluk eki açıkça yazılmıştır. Ayrıca burada, az düşünenlerin çok yediği anlatıldığı için *olumazsa* biçimi anlamca da daha uygundur:

kimüñ tefekkürî çok olumazsa yimek çok olur (67/6-7).

Yine aynı ek için sayfa 98’de verilen *sinüşek* örneği bir yanlış okuma sonucu ortaya çıkmıştır ve Türkçede böyle bir sözcük bulunmamaktadır: *yarında siñüşegine girdi*. Özer’in “sığınak, özel oda” anlamını verdiği bu yapı, önceki sözcükle birlikte şöyle okunmalıdır: *yarındası köşkine girdi ve kapuların bağladı* (681/9).

7. Sayfa 103’te, *-(X)ndX* eki için verilen *aķındı* sözcüğünün bulunduğu cümlede *biker* okuyuşu tipik bir *k/ñ* yanlışısıdır: *ol qarı buları nil aķındısı içinde bir biker yérine kulağuzladı*. Cümle *ol qarı buları Nil aķındısı içinde bir büñar yirine kulağuzladı* (294/12) olmalıdır.

Özer, *-(X)ndX* ekiyle birlikte ele aldığı *-(X)ldX* eki için sayfa 104’te *çizildü* örneğini vermektedir: *müsā kalem çizildüsin ışıdurıdı*. “Musa için yazıyı aydınlattı”. Buradaki okuma yanlış, devamındaki sözcüğün de yanlış anlaşılmasıyla bağlantılıdır. Bu bölümde, Tanrının Tevratı yazdığı sırada Musa’nın kalem sesini duymasından söz edilmektedir. Bu nedenle cümle *Müsā kalem cızıldusın işidürıdı* (424/13) olmalıdır.

8. Sayfa 105’te *bil-* eyleminden *-X* eki ile türemiş olduğu belirtilen *bilü* “bilgi” sözcüğü bir yanlış okuma sonucu ortaya çıkmıştır: *habarlaşduñ ve bilü vermedüñ*. Yazmadaki biçim ب olduğu için, cümle *habarlaşduñ bile varmaduñ* (533/2) biçiminde olmalıdır.

Addan ad türeten ekler bölümünde olduğu gibi, bu bölümde de incelenmesi gereken yapılar ve listeye eklenmesi gereken eylemden ad yapım ekleri bulunmaktadır. *biter, binür, keser, azmış, yimiş, durduķlu, oñat* gibi türemiş biçimler, yazmada bu açıdan ilk anda göze çarpan ve Özer’in yayınında eksikliği fark edilen örneklerdir. Addan ad türetme eklerinde olduğu gibi, bunların da burada işaret edilenden daha fazla olduğu açıktır.

Özer’in *Anlamı Açık Olmayan Ekler* başlığı altında verdiği eklerle türettiği iki sözcük yanlış okumadan kaynaklanmaktadır. Bunlardan ilki addan ad türeten *+Az* eki için vermiş olduğu *diñez* “dingin, sakin” sözcüğüdür: *imdi dilerin kim bir gün geceye diñez şāfi ve kayğusuz geçem* (114). Böyle bir sözcük herhangi bir yerde belgelenememiştir. Ayrıca yazım ve bağlam *degin* (دڭن) okumayı gerektirir:

*imdi dilerin kim bir gün giceye **degin** şâfi ve kayğusuz geçem* (681/8)

İkinci sözcük ise Özer'in *bil* adından *+eñ* eki ile türettiği *bileñ* "tepe" örneğidir: *gemiye bingil ve senüñile **bileñdeki** kavm ve canavarları dañı yükletgil* (115). *bileñdeki* sözcüğü bağlamın da açıkça gösterdiği gibi "beraberindeki" anlamına gelir. Buradaki *-ñ* ikinci tekil kişi iyelik ekidir (yazmada 104/5). İlgili bölümde Tanrı, tufan sırasında Nuh peygambere seslenmekte ve beraberindeki kavmi gemiye yüklemesini istemektedir.

Yine bu bölümde yer alan *+(X)l* eki için verilen cümlede iki sözcüğün birleştirilmesinden kaynaklanan bir yanlış okuma söz konusudur: *bir kıum depecügi **gördi kim kızıl keseklüsidür*** (116). Özer'in *-sidür* eki olarak anladığı bölüm *sidür* "Arabistan kirazı" (<Arapça *sidr*) sözcüğüdür:

*bir kıum depecügi **gördiñ mi kızıl keseklü sidür** erek ağacınlu* (125/2).

Ayrıca *gördi kim* bölümü de *gördiñ mi* okunmalıdır. Çünkü bir soru sorulmakta ve cevabı beklenmektedir.

Bu bölümde dikkati çeken bir sorun da sayfa 123'te *eñ+ñü* "hızlı" sözcüğünün kökünün *eñ* "geniş" olarak verilmesidir. Ancak "genişlik" anlamındaki sözcük Eski Türkçede her zaman *n* iledir ve bu kelimenin kökü olamaz. Ayrıca anlam olarak *eñlü* ile ilişkili görmek güçtür (621/3).

Kimi örnek cümlelerde ise dizgi yanlış olabileceğini düşündüğümüz okuma yanlışları dikkat çekmektedir:

Sayfa 32'deki *muştucı*: yazmada *muştucı* (356/7).

Sayfa 66 *deñiz*: yazmada *deñiz* (676/12).

Sayfa 70'te *yugka* değil, *yufka*: yazmada açıkça *f* görülüyor (635/1).

Sayfa 75'teki *boğazlayıcılaru*: yazmada *boğazlayıcılara* (357/11); sonda *güzel he ve üstün* vardır.

Ayrıca sayfa 28'de *müstecābķılıcılaruñ* bitişik yazılmıştır, sayfa 57'deki *eksmez, eksümez*, sayfa 58'deki *egiren* de *egiren* olmalıdır, vb.

Yazıya ve harekelendirmeye fazla değer yüklemekten kaynaklanmış görünen kimi sorunlar da vardır. Özer, açıkça müstensih yanlışları gibi görünen durumlarda bile yazıya bağlı kalıp metin onarımı yapmaya gerek duymamıştır. Örneğin:

Sayfa 89'deki *sınardudım* yapısının bu biçimiyle bir anlam taşımayacağı açıktır. Bağlam *sınarıdum* gerektiriyor: *senüñ yüregüñi ve sünüye karşı durmaķlıguñı sınarıdum* (567/4).

Sayfa 98'deki *yatmasayıardı* yazılışı da *yatmayıardı* olarak onarılmalıdır (257/13).

Sayfa 105'teki *bo'az* okuyuşu *boğaz* olarak düzeltilmelidir. Yazmada *gayın*'ın noktası unutulmuştur (557/12).

Yukarıda da işaret edildiği gibi, 14. yüzyılda Anadolu'da konuşulan Türkçenin dil malzemesi bakımından çok zengin olan bu eserin bir yönüyle de olsa ayrıntılı bir çalışmada ele alınması sevindiricidir. Ne var ki Özer'in yayınında metnin sağlam kurulmayışı, inceleme konusunun sonuçlarını da etkilemiştir. Bunların bir kısmı kolayca giderilebilecek türdendir. Ayrıca bu metinde belgelenecek kimi kelimelerin gözden kaçmış olması da çalışmanın önemli bir eksikliğidir. Eksiklerine rağmen Şerife Özer'in çalışması yine de ileride yapılacak incelemelerde belli bir hareket noktası olarak alınabilecek durumdadır.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığı*na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu nun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

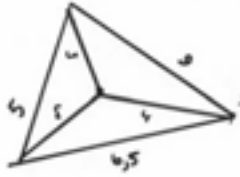
- 1. Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Aday makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
- 2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve *eğik karakterde* harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.
- 3. Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler, gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- 4. Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, **koyu değil eğik harflerle** yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.
- 5. Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

- 6. Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AÖL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

Şekil 1. Birinci öğrenci tarafından oluşturulan şekil.

- 7. Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

- 8. Alıntı ve Göndermeler:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içerde, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...."

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926) ...." (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

- 9. Kaynaklar:** Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmanacı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğr ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıtıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, disket veya yazılabilir diskıyla birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 215 22 06
Faks: (0312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion of international level scientific studies on the Turkish world.

Articles primarily related to social sciences subjects and those dealing with past and current issues and problems, suggesting solutions are published in *bilig*.

Articles forwarded for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. Articles introducing works and personalities of particular importance, informing readers of new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Evaluation of Articles

Articles forwarded to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for five years.

For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final

decision rests with the editorial board. Only original copies of the declined articles are returned upon request. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

Turkish is the language of the journal. Articles in English or in other Turkish dialects may be published, not to exceed one third of an issue. Articles submitted in other Turkish dialects may be published after they are translated into Turkish, upon the decision of the Editorial Board as necessary.

Writing Rules

In general, following rules are to apply to writing for *bilig* articles:

1. **Title of the article:** Title should be suitable for the content and one that expresses it best, and should be in bold letters. The title should consist of 10-12 words at the most.
2. **Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are written bold, addresses in normal italic letters; the institution the author is associated with, his/her contact and e-mail addresses should also be specified.
3. **Abstract:** At the beginning, the article should include an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in minimum 75, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 5 and maximum 8 words. At the end of the article there should be titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be included by the journal. (An English abstract should also accompany the articles in Turkish)
4. **Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 2,5 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.

5. Section Headings: Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings may be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendices) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics below the table number, aligned to the left, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in accordance with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. It should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below are sample tables and figures.

Table 1: *Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları*

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AÖL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

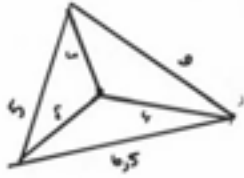
$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

Table 2: *Teachers' appointment rates depending on the schools graduated from*

Appointment	Type of high school finished										Total	
	GL		AL		VL		OL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Appointed	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Not appointed	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Total	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

Figure 1. Figure drawn by student 1.

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Furthermore, rules for figures and tables are applied to pictures as well. In special cases, color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. (one-third of article) Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without, shall leave the proportional size of empty spaces for pictures within the text, numbering them.

8. **Indicating sources:** Endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follow:

(Köprülü 1944); (Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002)

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

Full reference, including the names of all authors should be given in the list of references. If the name of the referred author is given within the text, then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976: 131) on this issue ...."

In the sources and manuscripts with no publication date, only the name of the author; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:

"Köprülü (1926) ...." (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); moreover they should be stated in the references.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

How to Forward Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a floppy disk or compact disc, to **bilig** at the address given below. The last corrected fair copies in diskettes and original figures are to reach **bilig** not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board.

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30

06490 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE

Tel: +9 (0312) 215 22 06

Fax: +9 (0312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr